T.C.

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ

(KENT VE ÇEVRE BİLİMLERİ)

ANABİLİM DALI

YABANCILAŞMA VE KENT MEKÂNI: 1980 SONRASI DÖNEMDE TÜRKİYE'DEKİ KENTLEŞME DENEYİMİNİN YABANCILAŞMA BAĞLAMINDA DEĞERLENDİRİLMESİ

DOKTORA TEZİ

Adem TUNÇER

Ankara-2023

T.C.

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ

(KENT VE ÇEVRE BİLİMLERİ)

ANABİLİM DALI

YABANCILAŞMA VE KENT MEKÂNI: 1980 SONRASI DÖNEMDE TÜRKİYE'DEKİ KENTLEŞME DENEYİMİNİN YABANCILAŞMA BAĞLAMINDA DEĞERLENDİRİLMESİ

DOKTORA TEZİ

Adem TUNÇER

Tez Danışmanı

Doç. Dr. Can Giray ÖZGÜL

İkinci Danışman

Prof. Dr. Kıvılcım ERTAN

Ankara-2023

T.C.

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ

(KENT VE ÇEVRE BİLİMLERİ)

ANABİLİM DALI

YABANCILAŞMA VE KENT MEKÂNI: 1980 SONRASI DÖNEMDE TÜRKİYE'DEKİ KENTLEŞME DENEYİMİNİN YABANCILAŞMA BAĞLAMINDA DEĞERLENDİRİLMESİ

DOKTORA TEZİ

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Can Giray ÖZGÜL

İkinci Danışman: Prof. Dr. Kıvılcım ERTAN

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı	**İmzası**
Prof. Dr. Ayşegül MENGİ	……
Prof. Dr. Tayfun ÇINAR	……
Doç. Dr. Can Giray ÖZGÜL	……
Doç. Dr. Nazlı Yücel BATMAZ	……
Doç. Dr. Ahsen SAÇLI	……

Tez Sınav Tarihi:25.01.2023

TÜRKİYE CUMHURİYETİ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Bu belge ile bu tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı ve kaynağını gösterdiğimi ayrıca beyan ederim.20/02/2023.

Tezi Hazırlayan Öğrencinin

Adı ve Soyadı

Adem TUNÇER

İmza

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER i

TABLOLAR DİZİNİ vi

ŞEKİLLER DİZİNİ vii

FOTOĞRAFLAR DİZİNİ viii

GRAFİK DİZİNİ xii

KISALTMALAR DİZİNİ xiii

GİRİŞ 1

TEZİN AMACI 1

TEZİN KAPSAMI 6

TEZİN YÖNTEMİ 8

BİRİNCİ BÖLÜM

YABANCILAŞMA VE MEKÂN İLİŞKİSİ 11

1. YABANCILAŞMA KAVRAMI 11

2. TARİHSEL BAĞLAMDA YABANCILAŞMA KAVRAMININ İÇERİĞİ VE DÖNÜŞÜMÜ 20

2.1. Hegel ve Feuerbach'ta Yabancılaşma Nedir? 20

2.2. Kavramın Tarihsel ve Diyalektik Bir Zemine Oturmasında Marx'ın Katkıları 24

2.2.1.Erken Dönem Çalışmaları 26

2.2.1.1. Yabancılaşma Kavramının Bileşenleri 27

2.2.1.2. Yabancılaşma Nedeni Olarak İşbölümü ve Özel Mülkiyet 30

2.2.2.Olgun Dönem Çalışmaları 33

2.2.2.1. Değişim Değeri ve Kullanım Değeri 34
2.2.2.2. Meta Fetişizmi 37
2.2.3.Yabancılaşmanın Sonu: Öznenin Yeniden İnşası 40
2.3. Klasik Dönem İle Modern Dönem Arasında Bir Köprü: Lukacs'ın Şeyleşme Teorisi.41
2.4. Frankfurt Okulu: Modern Dönemlerde Geleneksel Marksizmin Argümanlarında Yaşanan Dönüşüm ve Yabancılaşma Bağlamı 43
3. ELEŞTİREL MEKÂN ÇALIŞMALARINDA YABANCILAŞMA 49
3.1. Nesneler Dünyasından Paris'in Kentsel Görüngülerine: Walter Benjamin'in Çalışmalarında Yabancılaşma 53
3.1.1. Kent Mekânında Meta Fetişizmi (Fantazmagori) 57
3.1.2.Bir Flanörün Gözünden Kentteki Yabancılaşma 61
3.2. Lefebvre' nin Çalışmalarında Yabancılaşma Kavramı ve Mekânsal Bağlamı 64
3.2.1. Mekânın (Toplumsal) Üretimi ve Yabancılaşma..... 68
3.2.2.Gündelik Hayatın Eleştirisi ve Yabancılaşma 76
3.2.3.Yabancılaşmanın Sonu: Karşı Mekân..... 80
4. DEĞERLENDİRME: MEKÂNA YABANCILAŞMA KURAMINDAN BAKMAK..... 86

İKİNCİ BÖLÜM

MODERN KENTTEN TÜKETİM MEKÂNI OLARAK GÖSTERİ VE İMAJLAR KENTİNE: KENTTE YABANCILAŞMA GÖRÜNÜMLERİ 95
1. MODERNİZM VE KENT İLİŞKİSİ 96
1.1. Sanayi Kentinin Çelişkilerinden Doğan Modern Kent 100
1.1.1.Modern Kent Düşünün Filizlenmesi: Paris'in Modernizasyonu 103

1.1.2.Haussmann Uygulamalarının Yansımaları: Kenti Güzelleştirme Arayışları..... 106

1.1.3.İşlevsel Bir Kent Mekânı Yaratma Arayışları: Le Corbusier ve Atina Anlaşması.112

2. MODERN KENT AŞILIRKEN KENT MEKÂNINDA YABANCILAŞMA GÖRÜNÜMLERİ 118

2.1. Otomobil Eliyle Yabancılaşma: Modern Kentin Ölçek Krizi..... 123

2.2. Tüketim İdeolojisinin Mekânsallaşması 130

2.2.1.Tüketim Toplumunun Mekânsal Örüntüsü Olarak Kentlerdeki Banliyöleşme Eğilimi 136

2.2.2.Tüketim Mekânlarının Kentleri İşgali: AVM Tipi Kent Mekânı 145

2.2.2.1.Mekânı Deneyimleyenlerin Tatmin Olmayan Tüketme Duygularının Mekânı Olarak AVM'ler 149

2.2.2.2.AVM, Kent Merkezi Etkileşimi: Geleneksel Merkeze Öykünme Hikâyesi Olarak AVM'ler 152

2.2.3.Seyirlik Tüketim Olarak Turizm Mekânları 156

2.3. Bir Yabancılaşma Görünümü Olarak Kentin Kamusal Yüzünün Aşınması..... 164

3. MODERN KENT MEKÂNINDA TÜKETİMİN GÖSTERİ (İMAJLAR) ARACILIĞIYLA İNŞASI VE YABANCILAŞMA 171

4. DEĞERLENDİRME: GÖSTERİ KENTİNE KARŞI KENTİ YENİDEN İNŞA ETMENİN OLANAKLARI ÜZERİNE..... 180

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

1980 SONRASI DÖNEMDE TÜRKİYE KENTLEŞME DENEYİMİNİN YABANCILAŞMA BAĞLAMINDA DEĞERLENDİRİLMESİ 189

1. TÜRKİYE'DE MODERN KENT YARATMA MİTİ: KIRILMALAR VE DÖNÜŞÜMLER ÜZERİNDEN BİR DÖNEMLEME 190

1.1. Ulus Devletin İnşası ve Düşük Yoğunluklu Kentleşme Dönemi (1923-1950) 192

1.2. Yoğun Kentleşme Karşısında Modern Kent Yaratma Düşünün Kırılganlığı (1950-1980) 196

1.3. Sermayenin Güdümünde Kent Mekânında Dönüşüm (1980-) 203

1.3.1.Erken Dönem (1980-2000) 208

1.3.2.Kent Mekânının Toptan Dönüşümü: Modern Kent Yaratma Düşünün Geldiği Yer (2000-) 214

2. YENİDEN HAUSSMANLAŞTIRMA: TÜRKİYE KENTLEŞME DENEYİMİNDE BİR STRATEJİK ARAÇ OLARAK MEKÂNIN YOĞUN DÖNÜŞÜMÜ VE YABANCILAŞMA……221

2.1. Konuta Hücum: Konut Aşırı Metalaşması ve Yabancılaşma 241

2.1.1.Orta ve Üst Sınıfın Kentin Bütününden Ayrışması, İçe Kapanmanın Mekânsallaşması ve Yabancılaşma 250

2.1.2.Bir Modernleşme Dayatması Olarak Kentsel Dönüşüm ve Yabancılaşma 259

2.1.3.Türkiye Kentleşme Deneyiminde Konut ve Yabancılaşma İlişkisine Dair Son Söz: Genel Bir Değerlendirme 271

2.2. Tüketim İdeolojisinin Etkisi Altında Türkiye Kentlerinin Yoğun Dönüşümü ve Yabancılaşma 274

2.2.1.AVM Eliyle Tüketimin Mekânsallaşması, Türkiye Kentlerinin Dönüşümü ve Yabancılaşma 277

2.2.2.Yıkım ve Yeniden İnşa Süreçlerinde Turizmin Nesnesi Kentlerimiz ve Yabancılaşma 284

2.3. Yıkım ve Yeniden İnşa: Cumhuriyet Modernleşmesi Karşısında Mekân Eliyle Muhafazakârlığın Yeniden İnşası ve Yabancılaşma 296

3. DEĞERLENDİRME: YABANCILAŞMAYA KARŞI TÜRKİYE KENTLEŞME DENEYİMİNDE "KARŞI MEKÂN" YARATMANIN OLANAKLARI ÜZERİNE 309

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME 319

KAYNAKÇA: 330

ÖZET 362

ABSTRACT 363

TEŞEKKÜR 364

TABLOLAR DİZİNİ

Tablo 1: Endüstri Kenti ve Kapitalist Kurumsallaşmış Kentte Yer Değiştirme Hareketleri ve Banliyöleşme. 138

Tablo 2: Turizmin Sistematik Değişimi 157

ŞEKİLLER DİZİNİ

Şekil 1: Haussmann Planı ile Açılan Ana Bulvarlar (koyu renkli ışınsal bölümler) ve Açılan Bulvarlardan Birine Ait (Boulevard du Temple) Bir Gravür. 104

Şekil 2: 1909 yılı Chicago Planı. 107

Şekil 3: Howard'ın Bahçe Kent Modeli. 110

Şekil 4: Le Corbusier' in Işınsal Kent Modeli. 115

Şekil 5: Alışveriş Merkezi Plan Şeması. 149

FOTOĞRAFLAR DİZİNİ

Fotoğraf 1: Washington'da Güzel Kent Uygulaması (National Mall). 107

Fotoğraf 2: Pruitt-Igoe Toplu Konutları ve Yıkımı. 117

Fotoğraf 3: Toronto, Kanada. 128

Fotoğraf 4: Sunrise, Florida, ABD. 128

Fotoğraf 5: 2. Dünya Savaşı Sonrası Konut Edindirmeyi Teşvik Eden Bir Reklam. 140

Fotoğraf 6: New York, Levittown (Long İsland)'da Kitlesel Banliyö Üretimine İlişkin 1954 Tarihli Hava Fotoğrafı. 140

Fotoğraf 7: Amerika'da Kitlesel Üretilmiş Banliyö Yerleşimi Örnekleri (Mc Kinney ve Georgetown, Texas). 143

Fotoğraf 8: Southdale Alışveriş Merkezi (solda), Northland Alışveriş Merkezi (sağda). 148

Fotoğraf 9: Amerika'nın En Büyük Alışveriş Merkezlerinden Biri Olan "Mall Of America"nın Açılışından (1992) Bir Yıl Önceki ve 2021 Yılındaki Durumu: Bulunduğu Alandaki Mekânsal Örüntüye Etkisi. 154

Fotoğraf 10: Mekânsal Bağlamından Bağımsız Olarak Yapılmış İkonik Bir Yapı: Bilbao Guggenheim Müzesi. 161

Fotoğraf 11: Mısır Piramitlerinin Kent Mekânında Yeniden Kurgulanması: Luxor Hotel, Las Vegas, A.B.D. 163

Fotoğraf 12: Kenti Dolaysız Deneyimlemeye Yönelik Bir Karşı-Mekân Örneği: Navarinou Park, Exarchia, Atina. 186

Fotoğraf 13: 2000'li Yılların Başı: Büyük Marmara Depreminin Yıldönümlerinde Niteliksiz Yapı Stokuna Yönelik Yazılı Basında Çıkan Manşet Haberlerden Bir Kesit. 217

Fotoğraf 14: Ankara'nın Doğu ve Batı Çeperlerinde Kent Morfolojisinin 20 Yıllık Değişimi. (Doğuda gecekondu alanlarının ıslah planlar aracılığıyla çok katlı yapıya dönüşümü. Batıda

orta-üst sınıfa yönelik inşa edilen konutlarla kentin büyük boşluklar bırakarak batı yönünde sıçraması)…… 224

Fotoğraf 15: Yapılması Planlanan Kanal İstanbul Projesi, Bitmiş Olan 3. Havaalanı ve 3. Köprü……..... 226

Fotoğraf 16: İmrahor Vadisi ve Çevresindeki Yapılaşma Kararları. 227

Fotoğraf 17: 5 Ekim 2012 Tarihli Kentsel Dönüşüm Yıkım Töreninden Görüntüler (Sağ Alttaki Resim: Canlı Yayında Yıkılan Yapı). 231

Fotoğraf 18: Ankara İli, Mamak İlçesindeki Bir Gecekondu Bölgesi. 231

Fotoğraf 19: İstanbul Boğazından Zorlu Center'ın Görünümü. 235

Fotoğraf 20: Merkez Ankara Projesi. 236

Fotoğraf 21: İstanbul ve Bursa'dan Kentin Önemli Kavşak Noktalarında Mekânsal Örüntü Görünümleri. (1: İstanbul Ataşehir'den kent silueti, 2: Bursa Nilüfer'de Ankara-İstanbul çevre yoluna cepheli Central Balat Projesi). 239

Fotoğraf 22: SİNPAŞ GYO Tarafından Ankara'da Projelendirilen İki Konut Projesi Tanıtım Kataloğundan Görseller: (1)SİNPAS Boluvard Çankaya ve (2) SİNPAŞ Ege Vadisi. 247

Fotoğraf 23: Tokat'ın Kuzey Çeperlerinde Rezidans (Fotoğrafın En Solunda) ve Toplu Konut (Fotoğrafın Sağındaki Yüksek Bloklar) Şeklinde İnşa Edilen Konut Alanları (Güneyinde Geleneksel Mahalle Dokusu). 251

Fotoğraf 24: İstanbul'da Lüks Bir Güvenlikli Site (Acarkent). 254

Fotoğraf 25: Ankara İli, Çankaya İlçesi, Beytepe Mahallesi'nde Yüksek Katlı Rezidans ve Toplu Konut Bölgesi. 257

Fotoğraf 26: Ankara Kentinin Doğu Çeperlerindeki Gecekondu Alanları ve Islah İmar Planlarıyla Apartmanlaşmış Bölgeler. (2002 Tarihli Uydu Görüntüsü). 260

Fotoğraf 27: Osmangazi Belediyesi, Bursa Büyükşehir Belediyesi ve TOKİ işbirliği ile 2012 Yılında Tamamlanan Doğanbey Kentsel Dönüşüm Projesinden Genel Görünüm. 266

Fotoğraf 28: Ankara İli, Mamak İlçesi, Gülseren-Anayurt Kentsel Dönüşüm Alanı. 267

Fotoğraf 29: İstanbul İli, Avcılar İlçesi, Ispartakule TOKİ Blokları (İstanbul'un batı çeperleri, Küçükçekmece Gölünün kuzeyi). 267

Fotoğraf 30: Ankara Shopping Fest Afişi. 281

Fotoğraf 31: Kremlin Palace Hotel. 289

Fotoğraf 32: Topkapı Palace Hotel. 290

Fotoğraf 33: (1) 2. Mahmut Tarafından Yaptırılan Nusretiye Camii, (2) Galataport'un İnşasıyla Birlikte Camii ve Galata Siluetinin Kaybolmaya Başlaması, (3) Kıyı Boyunca Yekpare Yapılar Topluluğu Olarak Görülen Projenin Bitmiş Hali. 292

Fotoğraf 34: (1) ve (2), Ankara Büyükşehir Belediye Başkanı Gökçek'in (Ankapark açılmadan önce) Turizmciler Heyetini Gezdirdiği Geziden; (3) ve (4), Ankapark'ın Kapatılması Sonrası Alanın Çöküntü Bölgesi Olmasına İlişkin Görüntüler. 295

Fotoğraf 35: Cumhurbaşkanlığı Külliyesi. 300

Fotoğraf 36: Çanakkale Anadolu İmam Hatip Lisesi. 300

Fotoğraf 37: Ankara İli, Pursaklar İlçesi'nde Havaalanı (Protokol) Yolu Üzerinde Bir Lokanta Binası……..... 300

Fotoğraf 38: Bursa İli, İznik İlçesi, TOKİ Osmanlı Konutları. 301

Fotoğraf 39: Önde Sultan Ahmet Camii ile Özdeşleşmiş İstanbul Tarihi Yarımadası Silueti, Arkada Silueti Bozan Çok Katlı Rezidans Kuleler. 304

Fotoğraf 40: Sulukule' de (Neslişah Mahallesi) Kentsel Dönüşüm Sonrası Oluşan Sokak Dokusu…… 305

Fotoğraf 41: Gezi Parkı'ndan Parkı Doğrudan Deneyimleme Görünümleri (1:Park Forumları, 2: Kütüphane, 3:Karşılaşmalar, 4: Ücretsiz Yemek Standı, 5: Serbest Konuşma Kürsüsü, 6:Parkta Yoga Yapan İnsanlar). 312

Fotoğraf 42: Düzce Umut Atölyesi ve Kooperatif Üyelerinin Kolektif Tasarım ve İnşa Çalışmaları (Sol altta projenin kaba inşaatının bitmiş hali). 315

Fotoğraf 43: Gülsuyu Gülensu Mahallesi Yerleşim Dokusu, Katılımcı Planlama Çalışmaları ve Mimari Tasarım Rehberi Eskiz Çizimleri. 317

GRAFİK DİZİNİ

Grafik 1: Yıllara Göre Toplam ve Açılan AVM Sayıları. 279

Grafik 2: Yıllara Göre Turizm Geliri (1000 $). 287

KISALTMALAR DİZİNİ

ABD :Amerika Birleşik Devletleri

AK Parti……:Adalet ve Kalkınma Partisi

ANAP……:Anavatan Partisi

AOÇ……..:Atatürk Orman Çiftliği

ATO……:Ankara Ticaret Odası

AVM…….:Alışveriş Merkezi

CHP……...:Cumhuriyet Halk Partisi

CIAM…….:Congrès Internationaux d'Architecture Moderne (Uluslararası Modern Mimarlık Kongresi)

ÇED……:Çevre Etki Değerlendirme

DP……:Demokrat Parti

DYP……:Doğru Yol Partisi

GYO…….: Gayrimenkul Yatırım Ortaklığı

GYODER……..: Gayrimenkul Yatırımcıları Derneği

ICSC……..:Uluslararası Alışveriş Merkezleri Konseyi

IMF……: International Monetary Fund (Uluslararası Para Fonu)

KİT…….:Kamu İktisadi Teşebbüsü

MİA……: Merkezi İş Alanı

ODTÜ…….: Orta Doğu Teknik Üniversitesi

SSCB……...: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği

TDK…….: Türk Dil Kurumu

TL…….:Türk Lirası

TMMOB……:Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği

TOKİ……...:Toplu Konut İdaresi

TÜİK…….:Türkiye İstatistik Kurumu

UNESCO……...:United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü)

GİRİŞ

TEZİN AMACI

Merkezinde kapitalist üretim ilişkilerinin yer aldığı ve insan aklını merkeze koyan modernleşme süreci 19. yüzyıldan itibaren dramatik siyasal ve toplumsal dönüşümlere neden olmuştur. Bu modernleşme sürecinin kapitalist üretim sistemi ile birlikte lokomotiflerinden olan bilimsel ve teknolojik gelişmeler, insanoğlunun hayatında gözle görülür bir maddi refah artışına neden olmuştur. Diğer taraftan kapitalizmin eşitsiz gelişme doğası gereği, özellikle küresel ekonomik ilişki ağlarının merkezinde kalan coğrafyalar zenginleşirken, bu ilişki ağlarının dışında kalan coğrafyalar yoksullaşmış, bu nedenle dünya ölçeğinde zenginlik ve yoksulluk biri diğerinin sebebi ve aynı zamanda sonucu olarak kendisini yeniden üretmiştir.

Kapitalizmin maddi refah artışı sağlamasına rağmen bu sınıflı yapısı, insanoğlunun son üç asırlık modernleşme serüveninin çatışmalı geçmesine neden olmuştur. Kendi içerisinde bu kadar çatışmayı barındıran bir sistemin, kendisini yeniden üretebilmesi kuşkusuz kapitalist modernleşme tarihinin önemli bir başarısıdır. Bu nedenle, ister burjuva demokrasisinin kurumsallaştığı, çoğulcu anlayışın geliştiği veya gelişme aşamasında olduğu merkez/gelişmekte olan kapitalist ülkelerde olsun, isterse yönetim varlıklarını baskı ve şiddete dayalı stratejilerle sürdürebilen totaliter eğilimlerin daha baskın olduğu, bu haliyle de aksayan bir burjuva demokrasisinin görüldüğü ülkelerde olsun, kapitalizmin içsel çelişkilerinin sebep olduğu toplumsal kriz ortamlarında, kapitalist yönetimlerce meşruiyetin nasıl elde edildiği, hegemonyanın nasıl sağlandığı ve rıza ya da zorla iktidar alanının nasıl genişletildiği siyaset biliminin ve siyaset bilimi ile etki içerisinde bulunan diğer disiplinlerin cevap bulmaya çalıştığı bir

sorunsaldır. Bu bağlamda, bu tez çalışmasının yapılma amaçlarından biri kapitalizmin toplumsal krizleri yönetme/aşma başarısını "yabancılaşma" kavramı üzerinden açıklamaya çalışmaktır. Ancak, yukarıda belirtilen toplumsal krizlerin her birini yabancılaşma bağlamı üzerinden tartışmaya açmak kuşkusuz bu tez çalışmasının kapsamını aşar. Bu nedenle tez çalışmasında; yabancılaşma olgusu bütün yönleriyle ortaya konulsa da esas olarak kavramın mekân ile ilişkisine odaklanılmış, kent mekânı ile yabancılaşma arasındaki ilişkinin kapitalizmin neden olduğu çelişkileri nasıl gizlediği açıklanmış; özel olarak da kapitalist kentleşme deneyiminin yabancılaşma kavramı üzerinden Türkiye'de nasıl deneyimlendiği değerlendirilmiştir.

Kapitalizmin siyasal ve toplumsal alandaki temel argümanı, aydınlanma ile birlikte başlayan ve günümüze kadar evrilen akılcı tutumu sayesinde modern insanın, siyasal alan karşısında sivil alan ve bireysel özgürlüklerinin genişlediği, siyasal karar alma süreçlerinde kendi kaderlerini tayin ettiği ve dolayısıyla siyasetin aktif bir üyesi olduğu iddiasını taşımaktadır. Liberal siyasetin idealleştirilmiş özgür birey tanımı belirtilen bu çerçeve içinde yapılmıştır. Ancak yaşadığımız yüzyılda idealleştirilmiş olanla gerçekleşmiş olan arasında önemli bir açı farkı bulunmaktadır. Çağımızın modern insanı, kendi hayatını doğrudan ilgilendiren bir konuda yerel/merkezi iktidarın kararını kendi iradesinin üstünde gören, dolayısıyla verili toplumsal koşulların arkasındaki siyasal süreçleri sorgulamayan; tarihin belirleyici unsuru olmasına karşın, kendi yarattığı toplumsal yapı tarafından şekillendirilen, bu yapıya ilişkin problemleri değiştirmeyi düşünemeyecek kadar dışsal bir etken olarak deneyimleyen; bu nedenle modern toplumun hukuk aracılığıyla kendisine dayattığı kurallar bütününü değiştirilemez olarak gören; kısaca toplumsal ve siyasal alanın öznesi değil nesnesi konumuna indirgenmiştir. Bu nedenle, kapitalizmin yüzyıllar süren kriz ve çatışmalı ortamdan kendisini yeniden üreterek çıkmasını sağlayan sebeplerden birisi, modern insanın kendi yarattığı toplumsal yapının kurallarına kendi iradesini teslim etmesi, yaşadığı topluma yabancılaşması

olmuştur. Ancak, kavramın soyut ve öznel (ölçülmesi zor) durumları çağrıştırması nedeniyle, kapitalist üretim ilişkilerinin kendisini yeniden üretmesi ile yabancılaşma arasındaki ilişki örtük ve belirsiz bir bağlamda tartışılmıştır.

Üretim ilişkileri ve yabancılaşma kavramı arasındaki bu belirsizliği maddi bir zemine oturtan ise ilk defa Karl Marx olmuştur. Marx, kapitalist üretim süreci sonucunda, özel mülkiyet nedeniyle insan emeği ile ürünü arasında bir kopuş meydana geldiğini, bu nedenle kendini gerçekleştiremediğini, dolayısıyla kendisine, ürününe ve para dolayımıyla gerçekleşen toplumsal ilişkiler nedeniyle de yaşadığı topluma yabancılaştığını ifade etmiştir. Diğer taraftan sanayi sonrası toplumlarda hem üretimin niteliği değişmiş, hem de emek(çi) yerine maddi olmayan emek (yeni orta sınıf) toplumsal sınıfların önemli bir kısmını oluşturmuştur. Bu çerçevede, yabancılaşmaya ilişkin kavramsallaştırmanın içeriği genişlemiştir. Böylece kavram, sanayi sonrası toplumda daha çok gündelik hayatın bir bileşeni olan kültürel öğeler üzerinden açıklanmıştır.

Marx'ın kendi dönemi içerisinde yapmış olduğu analizlerinde ise kapitalist üretim ilişkilerinin referans alınması nedeniyle analizlerinin ekonomik-determinist olduğu, gündelik hayata ilişkin kültürel öğeleri ikincil bulması nedeniyle analizlerinde yeteri kadar vurgulanmadığı siyaset biliminin süregelen tartışmalarından biri olmuştur. Bu çerçevede, geleneksel Marksizmin gündelik hayat ve kültürel öğeler arasındaki mesafe, bir üstyapı öğesi olarak mekân tartışmalarının da Marksist analizlerin dışında kalmasını sağlamıştır. Mekân ve kapitalizm arasındaki ontolojik ilişkinin Kartezyen-Öklidyen analizlerinin ötesine geçerek toplumsal anlamda incelenmesi ise 1960'lı yıllarla birlikte yapılmaya başlanmıştır. Daha önceden politik alandan soyut bir şekilde yapılan mekân incelemeleri bu tarihten itibaren mekânın kapitalist üretim süreçleri ile ilişkisi çerçevesinde ele alınmıştır. Bu bağlamıyla, gerek yabancılaşma kavramının sanayi sonrası toplumlarda kültürel öğeleri içerecek şekilde tartışılmaya başlaması, gerekse kapitalizm ve mekân arasındaki diyalektiğin tartışılmaya başlaması kendi döneminin

akılcılığının bir sonucu olarak değerlendirilebilir. Diğer taraftan yapılan tüm bu tartışmalar birbirlerinden bağımsız şekilde ve farklı disiplinlerde yapılmıştır. Yabancılaşma daha çok siyaset bilimi, felsefe ve sosyoloji gibi alanlarda tartışılırken, mekân ve kapitalizm ise eleştirel coğrafyanın bir alanı olarak gelişmiştir. Kentsel mekânın kapitalizmle olan ilişkisini analiz eden Marksist çalışmalarda ise mekânın toplumsal bir ürün olduğunun altının çizilmesine karşın, mekân analizlerinin yabancılaşma ile olan ilişkisi örtük bir şekilde verilmiştir. Tartışmaların bağlamı arasındaki bu açıyı bir eksiklik (sorun) olarak değerlendiren bu tez çalışması, farklı disiplinlerin tartışma alanları arasındaki açıyı daraltacak şekilde, Türkiye'deki kentleşme pratiği içinde yaşanan yabancılaşmayı, kendi modernleşmesinin geldiği noktadaki özgün koşullar altında ve yabancılaşma-mekân-kapitalist üretim/tüketim süreçleri bağlamında açıklamayı hedeflemiştir. Böylece, yabancılaşma kavramının tarihsel arka planı ve evrildiği nokta ile mekân-kapitalizm ilişkisini ortaya koyan eleştirel mekân çalışmaları arasında ontolojik bir bağ kurulmuştur.

Bu çerçevede tezin temel önermesi; kent öznelliğinin (kenti deneyimlemenin) yabancılaşması ile kent mekânının metalaştırılması süreçleri arasında bir ilişki olduğudur. Buradan hareketle, birey/toplum-yabancılaşma-mekân arasındaki kavramsal ilişki, yöntemsel olarak ve Lefebryen anlamda, mekânın toplumsal bir ürün olduğu kabulünden hareketle tartışılmıştır. Sonuç olarak bu tez çalışması; Marx'ın ortaya koyduğu şekliyle, kapitalist üretim sürecinin yarattığı toplumsallık içerisinde bireyin yaşadığı yabancılaşmadan hareketle ve eleştirel mekân çalışmalarının altını çizdiği üzere, mekânın kendisinin de kapitalist üretim süreçlerinin bir parçası olması nedeniyle, insanların da mekânı deneyimleme sürecinde yabancılaşmayı (verili tarihsel, toplumsal ve ekonomik koşullara bağlı olarak) yaşadığını iddia etmektedir. Teze ilişkin bu temel önerme, üç bölümden oluşan tez metninin içeriğini çerçeveler niteliktedir. Diğer taraftan her üç bölümdeki anlatılara ilişkin alt hipotezler aşağıdaki gibi belirlenmiştir.

Hipotez 1: Kapitalizmin sürekliliğini sağlarken kullandığı en önemli stratejik araçlardan biri yabancılaşmadır. Kapitalizmin kendini ürettiği ve yeniden ürettiği alan olarak mekân da yabancılaşma kavramının kapitalizm tarafından en etkin biçimde kullanıldığı yerlerden biridir. Bu anlamda **tezin birinci hipotezi** kent mekânının üretimi, tüketime yönelik gündelik yaşam pratikleri ve yabancılaşma arasında bir belirlenim ilişkisi olduğunu iddia etmektedir.

Hipotez 2: Bu belirlenim ilişkisinin tarihsel kökleri sanayi kentinin sorunlarını aşmaya yönelik yerel/merkezi iktidar eliyle gerçekleştirilen modern mimarlık/şehircilik uygulamalarına dayanır. Diğer taraftan kapitalist kurumsallaşmanın (kendisini yeniden üretebilme arayışlarının) bir stratejisi olarak tüketime yönelik bir toplum yaratma amacı yabancılaşma mekânlarının içeriğini çeşitlendirmiştir. Bu çerçevede **tezin ikinci hipotezi** kökleri modern şehircilik uygulamalarına dayansa da esas olarak günümüzde deneyimlediğimiz yabancılaşma mekânlarının, 1970'li yıllarla birlikte değişen ekonomi politiğin gündelik yaşamımızda neden olduğu dönüşümle ilişkili olduğunu iddia etmektedir.

Hipotez 3: 1980'li yıllara gelindiğinde Türkiye kentleşmesinin tarihsel özgünlüğünden kaynaklı yapılı çevre stoku özellikle 2000'li yıllardan itibaren kentsel dönüşüm adı altında yıkma ve yeniden inşa süreçlerine bir meşruiyet sağlamıştır. Bu bağlamıyla **tezin üçüncü hipotezi** yıkma ve yeniden inşa süreçlerinin neden olduğu yabancılaşmanın bir yanıyla kentin aşırı metalaşması karşısında bir özne olamama (kendi yaşam alanlarında tasarrufta bulunamama) haliyle, diğer yanıyla da yaşanan hızlı dönüşüm karşısında yaşamımızdaki referans noktalarının dağılmasıyla ilişkili olduğunu iddia etmektedir.

Hipotez 4: Kent mekânı ve yabancılaşma arasındaki belirlenim ilişkisini ele alan bu tez çalışmasının bütününde, Lefebvre'nin düşünsel algoritmasından yararlanarak, ayrıca yabancılaşmaya karşı "karşı mekân" inşasına yönelik stratejiler de ele alınmıştır.

Bu yönüyle tezin **dördüncü hipotezi**, Türkiye kentleşme pratiğinde özellikle son yirmi yılda yaşanan yıkma ve yeniden inşa süreçlerinin neden olduğu yabancılaşmaya karşı köktenci ya da reformcu araçlarla, bir karşı kent inşa etmenin mümkün olduğunu iddia etmektedir.

TEZİN KAPSAMI

Tezin sorunsalına yönelik, aşağıdaki sorulara verilen cevaplar çerçevesinde oluşan tartışmalar ışığında tezin kapsamı oluşturulmuştur:

- Yabancılaşmanın üretim ve tüketim süreçlerindeki rolü nedir; kavrama ilişkin anlam genişlemesinin sebepleri nelerdir?
- Mekânın kendisinin de kapitalist bir ürün olması nedeniyle, içinde devlet rasyonalitesi ile mekânın teknik olarak üretimini (şehircilik ve mimarlık aracılığıyla) barındıran mekân üretiminin yabancılaşma ile olan ilişkisi nedir?
- Modern kent mekânının tarihsel oluşum sürecinde, kent mekânındaki yabancılaşma görünümleri nelerdir?
- Özellikle son yirmi yıllık süreçte Türkiye kentlerinde deneyimlenen yıkma ve yeniden inşa süreçlerinin kent mekânının metalaşması ve yabancılaşma ile olan ilişkisi nelerdir?
- Türkiye kentleşme pratiğinde 'karşı mekân' yaratmanın olanakları nelerdir?

Bu tez çalışması yukarıda belirtilen sorulara cevap ararken, konuyu üç ana bölüm üzerinden tartışmıştır. Tezin birinci bölümünde yabancılaşma kavramının genel çerçevesi çizilmiş, kavramın tarihsel anlamda yaşadığı dönüşüm ortaya konulmuştur. Kavramın Hegel'den başlayarak, Marx'a ve Frankfurt Okulu'na kadar yaşadığı dönüşüm açıklanmış, ayrıca tarihsel ve maddi bir zemine oturtmasından kaynaklı katkılarından dolayı Marx'ın konu hakkındaki fikirleri ayrıntılı olarak verilmiştir. Böylece, geleneksel

Marksizm'in yabancılaşmaya ilişkin genel yaklaşımı ortaya konularak, modern dönemlerde Marksizm'in katı altyapı-üstyapı diyalektiğinden uzaklaşırken, yabancılaşma kavramının içeriğinin de nasıl değiştiği ortaya konulmuştur. Bu dönüşümün tarihselliğine yönelik anlatı aynı zamanda kavramın mekân bağlamının içeriğine ilişkin bir değerlendirme olanağı da sunmuştur. Modern dönemlerde yabancılaşmanın tekrar popüler bir konu olarak tartışılmaya başlamasıyla, eleştirel mekân çalışmaları arasında tarihsel süreklilikten hareket ederek, erken kapitalist döneme ilişkin Walter Benjamin, kapitalist kurumsallaşmanın olgunluk dönemine ilişkin görüşlerinden dolayı Lefebvre'nin eleştirel mekân çalışmaları referans alınmış, böylece, aynı zamanda bu tezin özgünlüğü olarak ifade edilen, yabancılaşma kavramının eleştirel mekân çalışmaları ile olan ontolojik bağı ortaya konulmuştur. Birinci bölümün son kısmında ise yabancılaşma kavramı ile eleştirel mekân çalışmaları arasında kurulan ontolojik bağdan hareketle; insanoğlunun yabancılaşmayı kent mekânında nasıl deneyimlediği ve bir türsel varlık olarak nasıl aşabileceğinin olanakları üzerine kuramsal bir tartışma yapılmıştır.

Tezin ikinci bölümünde; 2. Dünya Savaşı sonrası merkez kapitalist ülkelerde tüketim toplumunun gelişmesi ve tüketim mekânlarının kentlerdeki temel arazi kullanımı olmaya başlamasıyla tüketimin mekânsal yüzleri olarak banliyöler, alışveriş merkezleri ve turizm mekânlarındaki yabancılaşma görünümlerine yönelik değerlendirmeler yapılmıştır. Bu çerçevede insanların toplumsal olarak kendilerini gerçekleştirdikleri siyasallığının ifadesi olarak kamusal mekânların yaşadığı dönüşüm, merkezinde bu alanların özelleştirilmesi ve ticarileştirilmesi bağlamında tartışılmıştır. Devamında ise tüketim ideolojisinin bir bütün olarak kent mekânında yarattığı temsil, imaj ve gösterilerle; yarattığı sahte gerçeklikle, gündelik hayatı nasıl yönlendirdiğinin; insanları nasıl pasifleştirdiğinin altı çizilmiş, tüm bu süreçlerin kent mekânında nasıl cisimleştiği anlatılmıştır. Bölümün değerlendirme başlığında ise gösteri kentine karşı kullanım değerini önceleyen karşı-kenti inşa etmenin olanakları üzerine bir anlatı yapılmıştır.

Tezin üçüncü bölümünde ise modern kentin morfolojik özellikleri ve yabancılaşma ilişkisine yönelik çizilen çerçeve referans alınarak Türkiye kentleşmesinin genel karakteristiği ortaya konulmuş, böylece kent mekânında kullanım değeri karşısında değişim değerinin etkinliğinin arttığı 1980'li yıllara gelindiğinde, önceki dönemin kentleşme katmanlarının kent mekânının toptan dönüşümüne nasıl meşruiyet sağladığı açıklanmıştır. Devamında, özellikle 2000'li yıllarda başlayan ve son yirmi yıllık süreçte yıkma ve yeniden inşa yoluyla konut alanları ve tüketim mekânlarında yaşanan yoğun dönüşümün, gündelik yaşamımızı ve yaşam alanlarımızdaki referans noktalarımızı nasıl dönüştürdüğüne ilişkin ayrıntılı bir anlatı yapılmış, yaşanan bu dönüşümün yabancılaşma ile ilişkisi ortaya konulmuştur. Mekâna ilişkin yapılan tüm bu tartışmalarda konu, hem mekânı deneyimleme hem de mekâna ilişkin karar alma süreçlerinde insanların nasıl edilgenleştiği (mekân-toplum ilişkisinde özne olma halini kaybettiği) olarak anlatılmıştır. Bölüm sonu değerlendirmesinde ise yıkma ve yeniden inşa süreçlerinin neden olduğu yabancılaşmaya karşı Türkiye kentleşme deneyiminde 'karşı mekân' yaratmanın olanakları tartışılmıştır.

TEZİN YÖNTEMİ

Yukarıda da belirtildiği üzere, üretim ilişkilerini referans alan altyapı-üstyapı diyalektiğinin dönüşerek, bir üstyapı olarak toplumun kendisinin-kültürel öğelerinin-Marksizm'in çalışma alanına girmesi, yine bir üstyapı olarak değerlendirebileceğimiz mekânsal örüntülerin de toplumsal bağlamının eleştirel mekân çalışmaları başlığı altında tartışılmasına neden olmuştur. Bu noktada tezin kuramsal olarak omurgasının birbirlerinin içine gömülü ikili bir yapısı vardır. Birincisi, bir üstyapı öğesi olarak mekânın toplumsallığı içindeki yabancılaşmanın ortaya konulması ve ikinci olarak yine bir üstyapı olarak gündelik hayat (kültürel öğeler) içindeki yabancılaşmanın tüm

bileşenleriyle tartışmaya açılmasıdır. Her iki kuramsal tartışmadan hareketle, tezin ilgili bölümlerinde, bireyin/toplumların mekân inşa süreçlerinde (Lefebvre'nin deyimiyle bir karşı mekân inşa etmek için) nasıl toplumsal hayatın yeniden bir öznesi olabileceğinin olanakları tartışılmıştır.

Mekân ve yabancılaşma ilişkilerinin tüm boyutlarını ortaya koymaya çalışan bu tez çalışması; Türkiye'nin kentleşme deneyimini, değişen ekonomi-politiğin kentsel mekânda etkilerinin derinleştiği 1980 sonraki süreçten günümüze kadar olan tarihselliğini (yabancılaşma bağlamında) kendine araştırma evreni olarak seçmiştir. Örneklem alanı olarak ise belirli bir kentten daha çok, morfolojik ve toplumsal yapılarındaki yoğun dönüşümün genel eğilimi yansıtması nedeniyle Türkiye metropollerinde (İstanbul, Ankara, İzmir, Bursa v.b) yaşanan deneyim ölçek olarak alınmıştır. Diğer taraftan örneğin konut alanlarında yaşanan dönüşüm yalnızca Türkiye metropollerinde değil, orta ve küçük ölçekli kentleri de kapsayacak şekilde tüm Türkiye kentlerinde yaşandığı için, dönüşümün yaşandığı kentsel işlevlerin niteliğine göre, kimi kentsel işlevlerde anlatımı güçlendirmek için diğer kentlerden de örneklem alınmıştır. Ayrıca Türkiye'deki kentleşme deneyimi yönünden yabancılaşma konusu tartışılsa da, özellikle ikinci bölümde modern kentin yaşadığı dönüşümün yabancılaşma ile ilişkisinin ortaya konulması, tezin tarihsel bağlamını mekânsal anlamda genişletmiştir. Ancak, tarihsel olarak başlangıç noktasında Haussmannlaştırma'nın bulunduğu modern kentin yaşadığı dönüşüm; kent ve yabancılaşma ilişkisine ilişkin kavram setlerinin oluşmasına katkıda bulunduğu, soyut bir kavram olarak yabancılaşmanın mekânsal bağlamını güçlü kıldığı, batı merkezli modernleşme paradigmaları Türkiye kentleşme pratiğinde derin etkiler (süreklilikler ve kırılmalar yönünden) bıraktığı için modern kentin yaşadığı dönüşüme yönelik (merkezinde yabancılaşma kavramı ele alınarak) ayrıca bir vurgu yapma gereği duyulmuştur.

Tez içerisinde kavramsal çerçevenin ele alındığı bölümlerle ilişkili olarak alanyazın taraması yapılmıştır. Türkiye kentleşme deneyiminin söz konusu kavramsal çerçeve içinde okunması için, Türkiye'de kentleşme konusu üzerine yapılmış çalışmalara yönelik bir derleme yapılmış, özellikle 2000'li yıllarda belirgin bir şekilde ortaya çıkan yeni mekân formlarının (alışveriş merkezleri, korunaklı siteler, özelleşen kamusal alanlar v.b) yabancılaşma kuramı üzerinden yeniden okuması yapılmıştır. Hem mekâna ilişkin çalışmaların hem de yabancılaşma kuramının kendisinin disiplinlerarası olması nedeniyle, Türkiye kentleşme deneyiminin yabancılaşma üzerinden yeni bir okuması yapılırken; siyaset bilimi, ekonomi, sosyoloji gibi sosyal bilimler alanında oluşmuş birikimden de faydalanılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

YABANCILAŞMA VE MEKÂN İLİŞKİSİ

Tezin temel varsayımlarından olan kenti deneyimleme sürecinde yaşanan yabancılaşma ile kent mekânının metalaştırılması süreçleri arasındaki ilişkinin ortaya konulması için bu bölümde öncelikli olarak yabancılaşma kavramının genel tanımı ve kavramın yaşadığı dönüşüm incelenecektir. Kavramın tarihsel dönüşümünde özellikle Marx'ın fikirleri ayrıntılı olarak ele alınacak, kavramın tarihsel olarak dönüşümünde nihai olarak Frankfurt Okulu düşünürlerinin çalışmalarına atıfta bulunularak, kapitalist üretim ilişkilerini meşru olarak gören yeni eleştirel fikirlerin içindeki yabancılaşma kavramı tartışılacaktır. Devamında eleştirel mekân çalışmalarında örtük bir şekilde yer alan kavramın mekân ile olan ilişkisi incelenerektir. Bölüm sonunda ise kent mekânına yabancılaşma kuramından bakmanın sağladığı olanaklar çerçevesinde, tezin birinci hipotezi olan kent mekânının üretimi, tüketime içkin gündelik yaşam pratikleri ve yabancılaşma arasındaki belirlenim ilişkisi tartışılacaktır.

1. YABANCILAŞMA KAVRAMI

İngilizce "alienation" olan yabancılaşma sözcüğünün epistemolojik kökü Latince' de "yabancılaşmak, yabancılaştırmak, başkalaştırmak" anlamına gelen 'alieno' fiilinden gelmektedir. Sözcüğün Latince'deki sıfat hali 'alienus', isim hali ise 'alienatio', yani yabancılaşma-yabancılaştırmadır.[1]

[1] Sibel Kiraz, "Yabancılaşmanın Kökeni Üzerine", **Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi,** Güz, sayı: 12, 2011, s.151.

Güçsüzlük, anlamsızlık, kuralsızlık, sosyal yalıtım, kültürel dışlanma ve kendine yabancılaşma kavramlarının bir çatı kavramı olarak değerlendirileceğimiz[2] yabancılaşma sözcüğüne ilişkin Türk Dil Kurumu'nun (TDK) Güncel Türkçe Sözlüğünde iki adet tanımlama yapılmıştır: "1. Yabancılaşmak işi, 2. Belli tarihsel şartlarda insan ve toplum etkinlikleri ürünlerinin, bu etkinliklerden bağımsız ve bunlara egemen olan ögelerin değişik biçimde kavranması". TDK'nın Toplumbilim Terimleri Sözlüğünde "Belli tarihsel koşullarda insan ve toplum etkinlikleri ürünlerinin (emeğin, paranın, toplumsal ilişki sonuçlarının, insanın özelliklerinin ve yeteneklerinin) bu etkinliklerden bağımsız ve bunlara egemen ya da özlerinde olduklarından değişik biçimde kavranması" şeklinde tanımlanan kavram; Yöntembilim Terimleri Sözlüğünde ise "Bireyin çevre koşullarına aykırı düşmesi ya da kendisini başkasının gözüyle görmesi"[3] olarak açıklanmıştır.

Gündelik dilde, aykırı olmayı, ötekileşmeyi, toplumsal normların dışında kalmayı çağrıştıran kavram, sosyal bilimlerin sosyoloji, psikoloji, siyaset bilimi, iktisat, felsefe gibi disiplinlerinde, her disiplinin kendi çalışma alanında farklı içerik kazanabilmektedir. Bu nedenle, kavrama ilişkin bir sınır koymak ve tanımlayıcı bir çerçeve çizmek zordur. Örneğin felsefi anlamda yabancılaşma kavramı insanın benlik olarak nesne olma haline ve edilgen bir özne olma durumuna evrilmesine ilişkin ben olma halinin ontolojik dönüşümü üzerine tartışmaları içerirken, ekonomik anlamda yabancılaşma, tüketim toplumu ve meta fetişizmi gibi kavramlara referans vermektedir. Siyasal yabancılaşma konusu ise bireylerin kendilerini ilgilendiren konularda karar alma süreçlerine katılma/katılamama durumlarına ilişkin tartışmaları içermektedir.

Hegel ile başlayan ve Marx ile devam eden[4], daha çok felsefenin ve ekonomi-politiğin tartışma alanı içerisinde kalan kavram, özellikle Durkheim, Simmel ve Weber'in

[2] F. Geyer, "Sociology of Alienation", **International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences, (**ed. Neil J. Smelser, Paul B. Baltes), Elsevier Science Ltd, Oxford 2004, s.388.
[3] https://sozluk.gov.tr/, (25.10.2018)
[4] Kavramın Hegel'le başlayan, Marx ve ardılları (Lukacs, Althuser, Frankfurt Okulu düşünürleri) ile devam eden düşünsel yolculuğu, çalışmanın devamında konunun (eleştirel) mekân bağlamını da ortaya koyacağı

çalışmalarıyla sosyoloji disiplini içinde de önemli bir yer edinmiştir. Yabancılaşmaya ilişkin daha önceki çalışmalarda geleneksel felsefe ve metafiziğin etkisiyle "insanın doğası, insanın özü" gibi kavramlar üzerinden yapılan tartışmalar, 20. yüzyıldan itibaren kentleşme ve sanayileşmenin yarattığı toplumsal dönüşümler bağlamında yapılmaya başlanmıştır. [5]

Yabancılaşma yerine daha çok toplumsal normların çözülmesi, düzensizlik ve karışıklık olarak tanımlanan ve Yunanca bir kavram olan anomiyi kullanan Durkheim'a göre; insanlar, toplumsal normlara olan inançlarını kaybetmeye başladıklarında ve yaşama ilişkin öngörülerinin bulunmadığı anda yabancılaşmaktadırlar. Toplumsal işbölümü ve uzmanlaşmanın görüldüğü modern toplumda bireysellik, yalnızlık ve güçsüzlük duygusunun artmasına neden olmakta, bu durum ise tatminsizlik ve anomi ile sonuçlanmaktadır. [6]

Anomi kavramına yönelik değerlendirmelerin kaynağında ise Durkheim'ın toplumsal işbölümüne ilişkin düşünceleri yer almaktadır. Durkheim'a göre toplumlar evrimsel bir çizgi içerisinde mekanik dayanışma halinden organik dayanışma haline evrilmektedir. Bireyler arasında farklılaşmanın olmadığı, aynı değerlere, aynı kutsal inançlara sahip insanlardan oluşan mekanik dayanışma toplumunda uzmanlaşma ve iş bölümü gelişmemiştir. Organik dayanışma toplumunda ise insanlar arasındaki farklılıklar daha belirginleşmiş, toplumda uzmanlaşma gelişmiştir. Söz konusu uzmanlaşma sadece bireylerin değil, aynı zamanda gruplar ve kurumların da uzmanlaşmasıyla ilgilidir. Durkheim, sosyal birliğin ilkel toplumların belirgin özelliği olan mekanik dayanışmadan, karmaşık toplumların özelliği olan organik dayanışmaya doğru bir değişim gösterdiğini ifade etmiştir. Ona göre, sosyal kurumlardaki farklılaşma ve uzmanlaşma eşgüdümünde

için, köklerinde özetle Marksist (geleneksel/çağdaş) düşünce izleri bulunan yabancılaşmaya ilişkin tartışmalar tezin bu bölümünün ilerleyen başlıklarında daha ayrıntılı verilecektir.

[5] Doğu Ergil, "Yabancılaşma Kuramına İlk Katkılar", **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, 33(3), 1978, s.94.

[6] Emile Durkheim, "Anomy", **Alienation and the Social System**, (Ed. A.W. Finifter), John Wiley, New York, 1972.

yaşanan bu dönüşüm, toplum üyeleri arasındaki ilişki bağını zayıflatmakta ve bu durum da anomiye neden olmaktadır.[7]

George Simmel'e göre ise yabancılaşma, metropoliten kent yaşamı ve bu yaşamın bir bileşeni olan para ekonomisinin ve modern kültürün yarattığı kaçınılmaz bir durumdur. Simmel, metropolün insanlar arasındaki ilişkileri para ekseninde yeniden şekillendirdiğini iddia eder. "Paranın Felsefesi" adlı çalışmasında paranın tüm ilişkileri bir alışveriş mantığına çevirdiğini, insanların kimliklerinde bir bölünmeye ve yabancılaşmaya neden olduğunu vurgulamaktadır. [8] Metropoldeki para ekonomisinin her şeyi ölçülebilir kıldığını, bu durumun da ilişkilerin niceliksel bir temele oturmasını sağladığını belirten Simmel bu durumu "metropol tipi kişilik" olarak tanımlar. Simmel, küçük yerleşimlerin aksine metropoldeki yüzeysel ilişkilere uyum sağlamaya çalışan insanların kalabalık metropol hayatında kendisini yalnız hissettiğini, metropoldeki özgürlük yanılsamasının ise insanın ruhsal dünyasında olumsuzluklara yol açtığını ifade etmektedir. [9]

Simmel'in metropol hayatı ve parayla ilişkilendirerek, bir yanıyla modernizm eleştirisi olarak okunabilecek yabancılaşmayı "işgücünün metalaşması" olarak değerlendiren bir başka düşüncesinde de Marx'ın fikirlerinin izleri bulunur. Simmel'e göre işçinin emeği ile üretim araçları ve ürün birbirinden kopmuştur. İşçinin işgücü artık bir meta karakteri göstermektedir. İşgücünün metalaşmasıyla da kişiliğin bölümlerinde farklılaşmalar yaşanmakta, bu farklılaşmalar kişilikten bağımsızlaşarak bağımsız nesneler haline gelmektedir.[10] Simmel'in işgücünün metalaşmasına ilişkin bu vurgunun altında ise üretim sürecinin makineleşmesi yatmaktadır. Üretimde makineleşmenin insan

[7] Emile Durkheim, **Toplumsal İşbölümü**, (Çev. Özer Ozankaya), Cem Yayınevi, İstanbul, 2006.
[8] George Simmel, **Paranın Felsefesi**, (Çev. Yavuz Alogan, Öykü Didem Aydın), İthaki Yayınları, İstanbul, 2014.
[9] George Simmel, **Modern Kültürde Çatışma**, (Çev. Tanıl Bora, Nazile Kalaycı, Elçin Gen), İletişim Yayınları, İstanbul, 2011, s.86-96.
[10] Sibel Özbudun, George Markus ve Temel Demirer, **Yabancılaşma Ve**…, Ütopya Yayınları, Ankara 2008, s.32.

emeğinin yerini almaya başlaması, insanı bütünlüğünü yitirerek makinenin bir parçası konumuna indirgemektedir. Bu nedenle, insanın yaptığı işle benliği arasında bir ayrışma meydana gelmektedir. Simmel, bireyin benliğindeki bölünmenin (nesneler dünyası karşısında bireyin kültür dünyasının zayıflamasının) temel sebebini açıklarken (tıpkı Marx gibi) üretim sürecindeki emek ve ürün arasında yaşanan ayrışmadan yola çıkmaktadır.

Max Weber'de yabancılaşma tartışmaları ise Weber'in rasyonelleşme ve bürokratik yönetime ilişkin düşünceleri içerisinde dolaylı olarak yer alır. Weber'in ideal tip bürokrasi olarak tanımladığı modern toplum, kurallara ve yasalara dayalı, ussal olarak işleyen bir modeldir. Bürokrasi ise Weber'in, "akılcılık", "otorite" ve "demir kafes" ile ilgili düşüncelerinin merkezinde bulunur. Weber, bir yanıyla akılcı bürokratik toplumu idealleştirirken diğer taraftan bu toplumda örgütsel akılcılığın bireyi mekanikleştireceği, tek tip davranış modellerini çoğaltacağı ve bu durumun birey ve toplum için bir demir kafes oluşturacağını iddia eder.[11]

Tıpkı Simmel gibi, bir modernizm eleştirisi yapan Weber'e göre modernleşme süreci, aynı zamanda ilerlemeci bir rasyonalizasyon sürecidir. Bu sürecin temel yapı taşı ise bürokrasidir. Kesin kurallar ve işlemler üzerinden tanımlanan bürokrasi ise insanlar arası ilişkileri mekanikleştirmektedir.[12] Dolayısıyla, bireyi uzmanlaşmış işbölümüne ve toplumsal hayatın tüm alanlarına tabi kılan bürokratik yönetim insana özü boşalmış ve büyüsü bozulmuş bir dünya yaratır.[13] Sonuç olarak Weber'in idealleştirilmiş bürokratik toplumu, bireysel yaratıcılığa yer vermeyen, insanların özerklik alanlarını daraltan ve bu haliyle sınırlı bir özgürlük sunan yapısı nedeniyle yabancılaşmaya neden olmaktadır.

[11] Max Weber**, Sosyoloji Yazıları**, (Çev. Taha Parla), Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul, l993.
[12] Nazrul Islam, "Theories of alienation: Marx, Weber and Mannheim in a comparative perspective" **The Dhaka University Studies**, *42*, 1980.
[13] Alan Swingewood, **Sosyolojik Düşüncenin Kısa Tarihi,** (Çev. Osman Akınhay), Agora Yayınları, İstanbul, 2010, s.200-201.

İdealleştirilmiş bürokratik toplum içerisinde dolaylı olarak vurguladığı yabancılaşma kavramına yönelik tartışmaların bir diğer boyutu ise Weber'in kapitalizmi Protestan ahlakı çerçevesinde analiz ettiği düşüncelerinde yer alır. Dinsel fikirler ile çalışmanın yüceltilmesi arasındaki ilişkinin Max Weber tarafından, kapitalizmin yükselişi ve Protestan ahlakı üzerinden somutlaştırıldığı bilinmektedir.[14] Weber, kapitalist çalışma biçiminin diğer yüzü olan, din uğruna dünyevi hazlardan vazgeçme durumunun kendisiyle birlikte getirdiği şeylere yabancılaşabileceğini belirtir. Bu duruma örnek olarak da en çok kapitalistleşmiş olan Amerika'da dinsel ve ahlaksal içeriğinden soyutlanmış olan servet edinme uğraşının dünyevi bir nitelik kazanmasını gösterir.[15]

Durkheim, Simmel ve Weber ile birlikte yabancılaşma kavramının sosyoloji disiplininde yeni bir bağlamda tartışılmasında katkısı olan bir diğer düşünür ise Melvin Seeman'dır. Seeman, yabancılaşma olgusuna sosyo-psikolojik açıdan yaklaşmış, ampirik sosyoloji çalışmalarıyla kavramın test edilebilir ve ölçülebilir bir boyut kazanmasını sağlamıştır. Kavramın, psikolojik ve duygusal yönleriyle ilgilenen Seeman, kavramın yapısal-(tarihsel) toplumsal bağlamını ise analizlerinin dışında tutmuştur.

Seeman "Yabancılaşmanın Anlamı Üzerine" adlı çalışmasında yabancılaşmanın ölçülebilen beş ayrı boyutunun olduğunu ifade eder: güçsüzlük, anlamsızlık, kuralsızlık, yalıtılmışlık ve kendine uzaklaşma.[16]

Yabancılaşmanın birinci boyutu olarak "güçsüzlük", bireyin kendi davranışının aradığı desteği bulamayacağı beklentisinden kaynaklanmakta[17], böylece, insanın toplumsal hayattaki kendi kaderini belirleyemeyeceğine yönelik inancı kendisini güçsüz hissetmesine neden olmaktadır.[18] İkincisi, bireyin kendi etkinliklerine anlam

[14] Max Weber, **Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu**, (Çev. Gülistan Solmaz), Alter Yayıncılık, Ankara, 2009.
[15] Ergil, **a.g.e**,, s.106 .
[16] Melvin Seeman, "On the Meaning of Alienation", **American Sociological Review**, 24(6), 1959, s.783-791.
[17] Ergil, **a.g.e**, s.77.
[18] Özbudun, Markus ve Demirer, **a.g.e.**, s.42.

verememesine yol açan "anlamsızlık" duygusudur. Kişinin, herhangi bir şeye karar vermek için gerekli zihinsel anlamda asgari açıklık standardını yakalayamadığı, işlevsel akılcılıktaki artış ve uzmanlaşma nedeniyle bireysel olarak neye inanması gerektiğini netleştiremediği durumdur.[19] Seeman'ın yabancılaşmanın bir diğer boyutu olarak adlandırdığı "kuralsızlık", Durkheim'ın "anomi" kavramından esinlenerek, toplum tarafından belirlenen normlara uymamaktan kaynaklanan bir durum olarak tanımlanmıştır. "Yalıtılmışlık" kavramı ise toplumla birey arasında değer yüklenen olgular arasındaki farkın altını çizer. Kavram, bireyin toplum tarafından değerli görülen inanç ve hedeflere değer vermemesine atıfta bulunur.[20] Seeman'ın beşinci yabancılaşma türü olarak açıkladığı "kendisine yabancılaşma" ise bireyin o anki durumunun, toplumsal koşulların daha elverişli olacağı ideal durumdan daha kötü olduğuna inanmasından kaynaklanan duygu halidir. Selman'a göre kendine yabancılaşma, bireyin kendini ödüllendirici bir faaliyet alanı bulamayışıdır.[21] Bu duygu haline örnek olarak ise bir işçinin sadece maaşı için iş yapmasını, bir ev hanımının ise günlük rutini yerine getirmek için yemek yapması eylemlerini gösterir.[22]

Marksist bir çerçeveden insan emeği ile ürünü arasındaki ilişkiyi yabancılaşma bağlamında açıklayan Tolan, yabancılaşmayı, "nesneleşme", "dışsallaşma" ve "köleleşme" süreçleri üzerinden açıklar. Tolan'a göre nesneleşme yabancılaşmanın ilk aşamasıdır. Bu aşamada, insan emeğinin ürünü, insan iradesinin dışında bir gerçeklik kazanır. İnsan ile ürün arasındaki ilişkinin koptuğu aşama burasıdır. İkinci aşamada ise yaratılan ürün insan emeğinden bağımsız, kendisini üretene "dışsallaşmış" yabancı bir

[19] Seeman, **a.g.e.,** s.786.
[20] Özbudun, Markus ve Demirer, **a.g.e.**, s.43.
[21] A**.g.e.**, s.43.
[22] Seeman, **a.g.e.**

öze dönüşür. Son aşamada ise insan emeği yarattığı nesne tarafından ele geçirilip köleleştirilmekte, böylece yabancılaşma süreci tamamlanmaktadır.[23]

Toplum yasalarını psikanaliz bir çerçeveden inceleyen Freud'un düşünceleri ise yabancılaşmaya ilişkin tartışmaların psikanaliz bir boyut kazanmasını sağlamıştır. Freud'un psikanaliz yaklaşımını Marksist bir zeminde yorumlayan Fromm, sağlıklı bir toplum temelinin bireyin temel gereksinimlerini karşılayan bir iktisadi modelle mümkün olduğunu, kapitalist toplumlarda ise söz konusu temel ihtiyaçların karşılanmaması nedeniyle bireyin toplumsal yapıya yabancılaştığını, verili koşulları kabul eden edilgen bir varlığa dönüştüğünü ifade eder.[24] Kapitalist toplumdaki bireyi "homo consumens" ve "homo mechanicus" olarak niteleyen Fromm, insanın modern dünyada ticari bir metaya dönüştüğü fikrindedir.

> "Modern toplumun bütünü içinde birey yaşayamaz hale gelmiştir. Bu örgütlenme biçiminin insan üzerindeki etkisi nedir? İnsanı, makinenin bizzat kendi düzenek ve talepleri tarafından yönetilen bir uzantısı durumuna indirger. Onu tek amacı daha fazla şeye sahip olmak ve daha fazla şey kullanmak olan bir Homo Consumens'e, salt tüketiciye dönüştürür… İnsan, bir üretim makinesinin çarkının bir dişlisi olarak artık insan olmaktan çıkar, "şey" haline gelir. Vaktini, ilgisini çekmeyen işler yapmak, onu ilgilendirmeyen şeyler üretmekle geçirir. Üretim yapmadığı süre içindeyse tüketmektedir…"[25]

Modern toplumla insanın geleneksel bağlarından koparak, bireysel özgürlük alanını genişlettiğini ifade eden Fromm, diğer taraftan, kapitalist toplumda sermaye birikimi sağlamak için dayatılan çalışma ilkesinin insanı kendi kişisel olmayan amaçları doğrultusunda çalışmak zorunda bıraktığını, bu durumun kendi elleriyle inşa ettiği bir

[23] Barlas Tolan, **Çağdaş Toplumun Bunalımı Anomi ve Yabancılaşma**, Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayınları, Ankara, 1980, s. 179-180.
[24] Erich Fromm, **Sağlıklı Toplum**, (Çev. Zeynep Tanrısever, Yurdanur Salman), Payel Yayınevi, İstanbul, 1982.
[25] Erich Fromm, **Erdem ve Mutluluk**, (Çev. Ayda Yörükan), Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 1995, s.51.

makinenin parçasına indirgeyen, doğaya ve topluma yabancılaşmış bir insan yarattığını söyler.[26]

Fromm'un yabancılaşmaya ilişkin düşüncelerinin Freud'un psikanaliz ve Marx'ın yapısalcı fikirlerinin bir sentezi olduğu görülmektedir. Marx' ın kapitalizme ilişkin çözümlemelerinden etkilenerek, sağlıklı bir toplumun ancak üretim bölüşüm ilişkileri bağlamında bireyin ihtiyaçlarını tatmin edebildiği ölçüde var olabileceğini belirten Fromm, tek amacı kendini gerçekleştirmek değil, kapitalist üretim sürecinin zorunluluklarını yerine getirmek olan ve kapitalist toplumda bir tüketim unsuru olarak kendisini konumlandıran bireyin verili toplumsal koşullar altında yabancılaşma olgusunu yaşamasının kaçınılmaz olduğunu ifade etmektedir. Söz konusu toplumsal yapının kişinin ruh dünyasında zayıflık, korku, güvensizlik gibi duygulara neden olacağını vurgulayarak da Fromm'un analizine ruhbilimsel bir bağlam kattığı görülmektedir.

Sonuç olarak, yabancılaşma kavramı sosyoloji, felsefe, psikanaliz ve siyaset bilimi gibi geniş bir yelpazede ve her bir disiplinin kendi bağlamı içerisinde tartışılmaktadır. Tartışıldığı bağlama göre kavram kimi zaman güçsüzlük, umutsuzluk gibi bireyin duygusal halleri üzerinden anlamlandırılmakta, kimi zaman ise konu üretim-tüketim ilişkileri çerçevesinde ve toplumsal-kültürel süreçlerin bir parçası olarak analiz edilmektedir. Bu nedenle, tekrar altını çizmek gerekirse, kavrama ilişkin tanımlayıcı bir çerçeve çizmek zordur. Bu tez çalışmasının bağlamı ise kavramı mekân politikaları çerçevesinde incelemek olacaktır.

[26]Erich Fromm, **Özgürlükten Kaçış**, (Çev. Şemsa Yeğin), Payel Yayınevi, İstanbul, 1996.

2. TARİHSEL BAĞLAMDA YABANCILAŞMA KAVRAMININ İÇERİĞİ VE DÖNÜŞÜMÜ

Yabancılaşma kavramının toplum bilimleri bağlamında tartışılması modernleşmeyle birlikte gerçekleşir. Özellikle sanayileşme ile birlikte bireyin, çalışma hayatı ve özel hayatı farklı kimliklerle deneyimlemeye başlaması, gündelik yaşam alanı ile çalışma hayatının mekânsal olarak birbirinden ayrışması, yaşam alanlarındaki kişilik tiplerinin farklılaşması ve farklı kişiliklerin birbirleriyle yaşadığı etkileşim, modern dünyada insanın hayatla kurduğu ilişkilerde problem yaşamasına neden olmuştur. Mekânsal ve toplumsal hayatta yaşanan dönüşüme özellikle son yüzyılda teknoloji alanında yaşanan dramatik değişimler de eklenince insanın yaşadığı yabancılaşma duygusu da derinleşmiştir. Diğer taraftan modernleşme süreci kendi içerisinde sürekli ve sürtünmesiz bir tarih anlatısı içermez. Bu nedenle modernleşme sürecinin her bir döneminin toplumsallığı, yabancılaşma kavramının içeriğinin de verili tarihsel dönemin toplumsallığı bağlamında dönüşmesine neden olmuştur. Kavramın eleştirel mekân çalışmaları ile ilişkisinin kurulması ise bu tez çalışmasının bir bağlamıdır. Bu çerçevede, yabancılaşma kavramının (ona diyalektik bir anlam katan) Hegel ile başlayan, Marx'a ve modern dönem düşünürlerine giden yolculuğu konunun mekân ile ilişkisini ortaya koyması açısından önem arz etmektedir.

2.1. Hegel ve Feuerbach'ta Yabancılaşma Nedir?

Yabancılaşma kavramını metafizik bir çerçeveden ele almasına karşın, aynı kavrama ilişkin diyalektik bir yöntem geliştirmesi nedeniyle, kavramın kendisinden sonra gelecek düşünürlerce (Feuerbach, Marx) daha seküler bir zeminde tartışılmasında Hegel'in önemli bir katkısı vardır. Hegel'in düşüncelerinin temelinde diyalektik adını

verdiği evrensel bir ilke vardır. Bu düşünceye göre; hem doğa hem de toplumsal alan, karşıtların (tez-karşıtez) çatışması ve birlikteliği (senteze) biçiminde ilerler.[27]

Hegel'in diyalektik yönteminin merkezinde, 'varlık', 'yokluk' ve 'oluş'tan meydana gelen üçlü bir kavram seti vardır. Varlık ve yokluk birbirlerinin tezi ve aynı zamanda karşı tezidir. 'Varlık' ve 'yokluk'un sentezi ise 'oluş'tur. 'Oluş' varlık ve yokluğu içinde barındırır. Oluş hali hem onları (varlık ve yokluğu) aşar, hem de onların özelliklerini muhafaza eder. Başka bir ifadeyle, diyalektik süreç içerisinde her adım kendinden öncekini içinde taşır ve kendinden sonra gelene dahil olur. Varlık, yokluk ve oluş arasındaki diyalektik sürecin benzeri, Hegel'in İdea, Doğa ve Ruh arasında da bulunur.[28]

Mutlak, önce yalnız fikir (idea) olarak vardır ve bir tomurcuk gibi kendi üzerine kapanmıştır. İçsel bir devrim yoluyla ideanın doğaya açılmasıyla yabancılaşma süreci başlar. İnsanın doğa ile kurduğu bu yabancılaşma ilişkisi, aynı zamanda dış dünyada zıtların çatışması yoluyla hiç durmadan devam eden ve daha yüksek bir varoluş tarzına doğru evrilen bir var oluştur. Söz konusu düşünsel yaklaşımı toplumsal yapıya uygulayan Hegel'e göre; toplumların tarihin herhangi bir döneminde yaşadığı yabancılaşma olgusu, bir sonraki aşamada kendisinden daha üst bir yapının kurulmasına olanak sağlamak amacıyla kaldırılmak üzere oluşmuş, zorunlu bir durum olarak değerlendirilebilir.[29]

Hegel'in yabancılaşmaya ilişkin düşünceleri de yukarıdaki diyalektik çerçevenin içerisinde yer alır. Hegel'e göre; Mutlak Ruh'un doğada kendisini gerçekleştirme sürecinin başlangıcında, ruh yabancılaştığının farkında değildir. Yabancılaşma, tarihin diyalektik ilerlemesinin bir sonucu olarak, insanların kendi çevreleri ve kültürlerinin ruhtan kaynaklandığını anladıkları zaman, başka bir ifade ile öz bilinçlerine ulaştıklarında

[27] Friedrich Hegel, **Tinin Görüngübilimi**, (Çev. Aziz Yardımlı), İdea Yayınları, İstanbul, 2004.
[28] W.T. Stace, **Hegel Üzerine**, (Çev. Murat Belge), V Yayınları, Ankara, 1986, s.164-184.
[29] Ernest Mandel, George Novack, **Marksist Yabancılaşma Kuramı**, (Çev. Olcay Göçmen), Yücel Yayınları, İstanbul, 1975, s.80-81.

son bulacaktır.[30] Hegel'de yabancılaşma, Mutlak Ruh'un kendisini dışsallaştırdığı tabiatın, kendisinin dışında bir varlık olmadığını kavrama sürecidir. Nesnel dünya, Mutlak Ruh'un kendisini dışsallaştırmasıdır. Bu dışsallaştırma yabancılaşmanın kendisidir. Ancak, diyalektik süreç içerisinde Mutlak Ruh, nesnel dünyanın kendisi dışında bir varlık olmadığını anlamasıyla yabancılaşma süreci sonlanacaktır.

Hegel'e göre insanlık tarihi, insanların ruhlar dünyası ve fiziksel dünyanın aslında bir ve aynı şey olduğunu anlama hikâyesidir. Ruhsal ve fiziksel dünya arasında zorunlu bir bağ bulunmaktadır. Maddi dünyanın fark edilmesi insanların ruhlar dünyasından ayrılmasına neden olur. İnsanların kendilerini ruhtan başka bir şey olarak gördükleri bu yabancılaşma durumu, bilgi aracılığıyla doğrulanır. Ruhlar dünyası ile maddi dünya arasındaki birlik, insanlık tarihinin diyalektik bir şekilde evrildiği daha üst bir seviyesinde yeniden kurulur. Böylece insanlar yeniden dünyada özgür olduklarının farkına varırlar. Tarihsel ve diyalektik şekilde ilerleyen sürecin her bir aşaması bir yabancılaşma aşamasıdır fakat bu yolculuk aynı zamanda gerçek bilgiye erişme hikâyesidir.[31]

Böylece Hegel, felsefeyi özne-nesne tartışması bağlamında, referans noktasının hangisi (özne ya da nesne) olması gerektiği yönündeki tartışmaları başka bir noktaya taşımış, özne ve nesnenin birbirlerinin düalist karşıtlıkları üzerinden değil diyalektik ilişkileri üzerinden anlaşılması gerektiğini vurgulayarak, nesneyi (doğayı, dış dünyayı), usun (öznenin) kendisini dışa vurma biçimi olarak ele almıştır. Yabancılaşmanın ortadan kalkması ise nesnenin özne ile bütünleşmesi, nesneye ilişkin bilincin tamamlanmasıyla gerçekleşecektir. Diğer bir deyişle, yabancılaşmanın son bulması insanların kendi öz bilinçlerini idrak etmesi ile mümkündür. Bu süreç aynı zamanda insanın kendi doğal

[30] Doğu Ergil, "Yabancılaşma Kuramına İlk Katkılar", **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, 33(3), 1978, s.94.
[31] Dan Swain, **Yabancılaşma: Marx'ın Teorisine Giriş**, (Çev. Hande T. Urbarlı), Durak İstanbul Yayınları, İstanbul, 2013.

varlığından yeni bir benlik inşa etme sürecidir ve özgürlükle sonuçlanır. Özgürlük insanlık tarihinin amacıdır. Bu bağlamıyla yabancılaşma olumsuzlanan bir süreç değil, doğal bir olgudur. Doğa, insan ve toplum var oldukça, her bir dönemin tarihsel bağlamında, toplumsal yapıların daha üst bir yapıya evrilmesini sağlayacak şekilde yabancılaşma da var olacaktır.

Feuerbach, Hegel'in diyalektik düşünce sistemini kendi argümanlarının merkezine koyarak, Hegel'in idealist fikirlerini materyalist bir düzleme oturmasını sağlamıştır. Marx, Hegelci diyalektiğe getirdiği eleştirel düşünce yapısıyla Feuerbach'ı eski felsefenin asıl fatihi olarak tanımlar. Marx'a göre Feuerbach'ın başarısı "felsefenin, düşünceye çevrilmiş ve düşünerek açıklanmış dinden başka bir şey olmadığını ve dolayısıyla insan özünün yabancılaşmasının varoluşunun bir başka şekli ve tarzı olarak mahkum edilmesini tanıtlaması"nda yatmaktadır.[32] Engels de Feuerbach felsefesinin materyalist felsefe içindeki önemini şu şekilde belirtir: "Feuerbach'ın gelişmesi bir Hegelcinin-doğrusunu söylemek gerekirse hiçbir zaman kurallara tam bağlı olmayan bir Hegelcinin-materyalizme doğru gelişmesidir..."[33] Sonuç olarak, Marx' ın yabancılaşma kavramına ilişkin fikirlerinin oluşmasında, kavramın tarihsel diyalektik bir zemine oturmasında Feuerbach'ın önemli bir katkısı vardır.

Feuerbach'ın yabancılaşmaya ilişkin fikirleri ile kendisinin din kavramı ve tanrı inancına yönelik geliştirdiği eleştirel düşünce arasında paralellik bulunur. Feuerbach'a göre insanlar ile hayvanlar arasındaki en belirgin ayrım hayvanlarda bir din inancının olmamasıdır. Çünkü insanlardaki dini inancın köklerinde insanın kendi doğasının bilincinde olması yatar. Din, insanın kendi doğasının sınırlarını sorgulamasının bir sonucudur.[34] Feuerbach, dini aynı zamanda insanların kendi tarihlerini oluştururken

[32] Karl Marx, **1844 El Yazmaları**, (Çev. Murat Belge), İletişim Yayınları, İstanbul, 2017, s.157-158.
[33] Friedrich Engels, **Ludwig Feuerbach ve Klasik Alman Felsefesinin Sonu**, (Çev. Sevim Belli), Sol Yayınları, Ankara, 1979, s.26.
[34] Ludwig Feuerbach, **Hristiyanlığın Özü**, (Çev. Devrim Bulut), Öteki Yayınevi, Ankara, 2004, s. 20-22.

olguları açıklamada kendilerini yetersiz hissettikleri dönemde, kendi düşünce ve yargılarını tanrılara isnat etmek olarak da açıklar.[35] Feuerbach'ın genel hatlarıyla dine ilişkin bu görüşlerinin izlerine onun tanrı inancına ilişkin fikirlerinde de rastlanır. Ona göre, Hegel'in Tanrı'ya atfettiği özellikler esas olarak insanın kendi nitelikleri, kendi istek ve güçlerinin bir suretidir. Bu nedenle, Feuerbach için Tanrı insandan bağımsız bir olgu olarak değil, insanın kendisini nesneleştirmesi olarak anlaşılmalıdır. Böylece, insan kendi doğasını Tanrı suretinde nesneleştirirken, kendi özüne de yabancılaşmaktadır.[36]

Feuerbach, Hegel'in idealist yaklaşımını daha seküler bir alana taşımış, yabancılaşma konusunu din ile ilişkilendirerek açıklamıştır. Ona göre din, insanın kültürel dünyasında deneyimlediği temel istek ve güçlerinin, bazı durumlarda ise kendi doğal sınırlarında açıklayamadığı, kendisini eksik ve çaresiz hissettiği olguların bir yansımasıdır. İnsan Tanrı'ya kendi özelliklerini vererek kendisinden uzaklaşmış ve böylece kendisine yabancılaşmıştır. Başka bir ifade ile tanrı insanı değil, insan tanrıyı yaratmıştır. Bu çerçevede yabancılaşmanın temelinde, insanın kendi özünden uzaklaşarak soyutladığı tanrı inancı yer almaktadır.

2.2. Kavramın Tarihsel ve Diyalektik Bir Zemine Oturmasında Marx'ın Katkıları

Marx'ın yabancılaşma kuramı, onun kapitalist toplumdaki insan anlayışı ile iç içedir. Bu kapsamda kuram, kapitalist toplumdaki insanları, onların yaşam koşullarını ve bu koşullar altında sürdürdükleri yaşamı anlamaya yönelik analizleri içerir. Marx'ın yabancılaşmaya ilişkin analizlerinde bireyin kendi etkinliği, emeğinin bir sonucu olarak ürünü, diğer insanlar, diğer türler ve doğa arasındaki ilişkilere yönelik ayrıntılı bir

[35] Anthony Giddens, **Sosyoloji,** (Çev. Hüseyin Özel, Cemal Güzel), Ayraç Yayınları, Ankara, 2000, s.470.
[36] Doğu Ergil, "Yabancılaşma Kuramına İlk Katkılar", **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, 33(3), 1978, s.95.

değerlendirme yapılır. Bu ilişkileri, kapitalist toplumda insanın kendi benliği ve yaşam etkinliği arasındaki kopuş üzerinden açıklar. İnsanın üretici etkinliği ve ürünü üzerindeki denetimi tamamen kaybettiği bu süreç aynı zamanda insan ile maddi dünya arasındaki bağın tamamen koptuğunu varsayar. Bu nedenle; Hegel'in kendi bilincinin farkındalığına varma yolculuğu olarak adlandırdığı, Feuerbach'ın ise tarihsel ve sınıfsal bağlamı olmayan soyut bir kavram olan din ve inanç üzerinden açıkladığı yabancılaşma kavramı Marx'ın analizlerinde, tarihsel, toplumsal ve sınıfsal bir bağlama yerleşir.

Hegel'den esinlenerek geliştirdiği tarihsel materyalist yaklaşım ise Marx'ın diğer tüm toplumsal alanların analizlerinde olduğu gibi yabancılaşma kuramının açıklanmasında da kilit bir yer edinir. Altyapı-üstyapı diyalektiği bu tarihsel materyalist yaklaşımın çekirdeğinde yer alır:

> "…İnsanlar, hayatlarının toplumsal üretimi içinde belirli ve iradelerinden bağımsız, üretim güçlerinin belirli bir gelişmişlik düzeyine tekabül eden üretim ilişkileri içine girerler. Bu üretim ilişkilerinin tamamı toplumun iktisadi yapısını, üzerinde belli toplumsal bilincin tekabül ettiği bir hukuki ve siyasal üstyapının oluştuğu, gerçek temeli meydana getirir. Maddi hayatın üretilme biçimi, genelde toplumsal, siyasi ve entelektüel hayat süreçlerini belirler." [37]

Grundrisse'den başlayarak Kapital'e kadar uzanan yazı dizinindeki Marx'ın olgun dönem çalışmalarının ana eksenini, yukarıdaki alıntıda verilen altyapı-üstyapı diyalektiği oluşturmaktadır. Üretim ilişkilerinin toplumsal alanın oluşmasını sağlayan ana unsur olduğuna yönelik bu yaklaşım, özellikle 1930'lu yıllarla birlikte farklı bir noktaya evrilen Avrupa Komünizminde[38], bireyi edilgenleştiren ekonomik determinist bir yaklaşım

[37] E.Ahmet Tonak, "Karl Marx/Grundrisse", **Marksist Klasikleri Okuma Kılavuzu**, Yordam Kitap, İstanbul, 2015.

[38]Marx'ın olgun dönem eserlerinin ekonomik belirlenimci ve anti-hümanist olduğu, ilk dönem eserlerindeki bireyin doğa ve toplumla ilişkilerindeki vurgunun daha belirgin ve bu haliyle daha hümanist olduğu yönündeki düşünceler, Marksizmi 20. yüzyılın başlarından itibaren geleneksel Marksizmin katı altyapı-üstyapı diyalektiğinden çıkarmıştır. Bu dönemde, Marx'ın ilk dönem çalışmalarına atıfta bulunularak, insanı tarihin öznesi olarak gören kültürel çalışmalar Marksist çalışmaların konusu olmaya başlamıştır. Bu kapsamda yabancılaşma kavramı da insanı tarihin öznesi olarak gören Marksist yaklaşımın içinde önemli bir yer edinmiştir.

olarak eleştirilse de, söz konusu diyalektik ilişki Marksizm'e ilişkin psikolojiden sosyolojiye kadar toplumsal alan çalışmalarında izlerini hala taşımaktadır. Olgun dönem çalışmalarında açık bir şekilde yabancılaşmadan bahsetmese de, kavramı meta fetişizmi çerçevesinde ele alan Marx, örtük de olsa, bağlamı yukarıda verilen altyapı-üstyapı diyalektiğine oturtmuştur. Marx'ın ilk dönem çalışmalarında ise, özellikle 1844 El Yazmaları'nda, yabancılaşma kavramına ayrı bir vurgu yaptığı görülmektedir.

Bu çerçevede, Marx'ın yabancılaşmaya ilişkin tartışmalarını, Marksizm'e ilişkin yapılan birçok incelemede kategorikleştirildiği gibi, "yabancılaşmanın daha çok vurgu yapıldığı" Marx'ın erken dönem ve "meta fetişizmi bağlamında" incelendiği olgun dönem çalışmaları bağlamında ayrı ayrı değerlendirebiliriz.

2.2.1. Erken Dönem Çalışmaları

Nesnel dünyanın bilincin kendisine yabancılaşması olarak ortaya koyan Hegel'in iddialarının aksine Marx'a göre yaşamı belirleyen bilinç değil, tersine bilinci belirleyen yaşamdır.[39] Bu çerçevede Hegel, yabancılaşmayı hayatı deneyimlemenin kaçınılmaz bir sonucu olarak görürken, Marx tarihsel evrimin bir aşaması ve aşılabilir bir dönemi olarak değerlendirmektedir. Marx'ın, yabancılaşmanın aşılabilir tarihselliğine ilişkin yapmış olduğu vurgunun temelinde ise kavramın üretim ilişkilerinin bir sonucu olarak ortaya çıkmış olması ve bu üretim ilişkilerinin (kapitalizmin) dönüştürülerek komünizme geçmesiyle yabancılaşmanın da aşılacağı inancı yatmaktadır.

Dolayısıyla, Marx'ın yabancılaşmaya ilişkin kurduğu düşünsel çerçevenin merkezinde kapitalist üretim süreçleri yer alır. (Bu analiz olgun dönem eserlerinde meta, kullanım –değişim değerleri gibi daha iktisadi kavramlar üzerinden yapılacaktır). Bu

[39] Karl Marx, Friedrich Engels, **Alman İdeolojisi (Feuerbach)**, (Çev. Sevim Belli), Sol Yayınları, Ankara, 1999, s.46.

çerçevede, yaptığı analizin başlangıç noktasına işçi ile onun ürünü arasındaki ilişkiyi yerleştirir. Yabancılaşmanın ortaya çıkması ise bu üretim sürecinde görülür: Çalışan insan, emeğini, emeğiyle yeniden ürettiği yaşamının ürünü olan nesneye koyar. Böylece yaşamı kendisine değil, nesneye aittir. Sonuç olarak alınır-satılır bir mal olarak beliren emek, başka bir ifade ile insan yaşamının kendisi nesneleşir.[40] Bu durum sonucunda ise insanın kendisini gerçekleştirerek ortaya koyduğu ürün, özel mülkiyet ve pazar ilişkileri nedeniyle, emekçiden bağımsız bir nesne olarak alınıp satılmakta, nesneler dünyasının değeri artarken, insanlar dünyasının değeri doğrusal olarak düşmektedir.[41]

2.2.1.1.Yabancılaşma Kavramının Bileşenleri

Marx, 1844 El Yazmaları'nda yabancılaşma kavramına yönelik ayrıntılı olarak analiz yapar ve kavramın insanın üretici etkinliği, üretim süreci ve bu ilişkilerin yarattığı toplumsallığın bir birlerinin içine gömülü bir şekilde dört ayrı bileşeninin olduğunu belirtir:

- Üründen yabancılaşma: İnsanın ürünüyle ilişkisi olarak kendi emeğine yabancılaşması.
- Çalışma sürecine yabancılaşma: İnsanın üretici etkinliğiyle ilişkisi olarak üretim sürecine yabancılaşması.
- Kendinden ve diğerlerinden yabancılaşma: İnsanın diğer insanlarla ilişkisi olarak kendisine ve yaşadığı topluma yabancılaşması.
- Doğaya yabancılaşma: Ve bir türsel varlık olarak kendi türüne ve doğaya yabancılaşması[42]

[40] Karl Marx, **1844 El Yazmaları**, (Çev. Murat Belge), İletişim Yayınları, İstanbul, 2017, s.75-76.
[41] Ergil**, a.g.e**, 1978, s.96.
[42] Dan Swain, **Yabancılaşma: Marx'ın Teorisine Giriş**, (Çev. Hande T. Urbarlı), Durak İstanbul Yayınları, İstanbul, 2013.

Marx'ın yabancılaşma sürecinin bileşenleri olarak altını çizdiği ilk konu insanın ürünüyle ilişkisi olarak kendi emeğine yabancılaşmasıdır. İşçinin emeği sonucu ortaya koyduğu ürün, kapitalist sistemde artık işçinin karşısında yabancı bir nesne olarak durmaktadır. Marx buna "emeğin nesneleşmesi" ya da "maddeleşmiş emek" der.[43] Bu süreçte; emeğin yarattığı nesne, insanın karşısına yabancı bir öz ve emekçiden bağımsız bir güç olarak çıkar.[44] Böylece kapitalist pazar, insanın kendi emeği ile ortaya koyduğu ürünleri, para ve sermaye gibi araçlarla soyutlayarak, insan emeği ile ürünü arasındaki yabancılaşmayı perdeler. Marx'ın ifadesiyle:

> "İşçinin kendi ürününden dışsallaştırılması, sadece emeğinin bir nesne, dışsal bir varoluş olduğu anlamına gelmez, onun dışında bağımsız, ondan başka bir şey olarak var olduğu, karşısına dikilen bağımsız bir güç olduğu anlamına da gelir; yani işçinin nesneye aktardığı hayat, yabancı ve düşman bir şey olarak kendi karşısına çıkmaktadır." [45]

Marx'ın yabancılaşma sürecine ilişkin üzerinde durduğu bir diğer nokta ise insanın üretici etkinliğiyle ilişkisi olarak üretim sürecine yabancılaşmasıdır. Bu haliyle yabancılaşma üretimin yalnız sonucunda değil aynı zamanda üretici etkinliğin kendisinde, yani üretim ediminde de görülür. Üretme edimini ise işçinin kendisine ait olmayan dışlanmış bir etkinlik olarak değerlendirir. Marx, kapitalist sistemde çalışma eylemini insanın özsel varlığının dışında bir etkinlik olarak tanımlar. Bedeni ve zihniyle üretim eyleminde bulunan insanın bu etkinliğini bir zorunluluk olarak tanımlar ve bu zorunluluk ortadan kalktığında bir başkasına ait olan işten vebadan kaçarcasına kaçtığını ifade eder.[46]

İnsanın üretici etkinliği, kapitalist üretim sürecine o kadar yabancılaşmıştır ki, emeğin, ne üretileceğinden, nasıl üretileceğine ve hangi şartlarda üretimin

[43] Marx, **a.g.e.,** s.75-76.
[44] Mandel, Novack**, a.g.e,** s.86.
[45] Marx, **a.g.e.,** s.76.
[46] **A.g.e.,** s.78-79.

gerçekleşeceğine ilişkin bir iradesi kalmamıştır. Üretim, insan için üretken bir faaliyet olmaktan çok, işbölümünün kısıtlayıcı ve dayatmacı yönü nedeniyle, işçinin kendini tutsak hissettiği bir süreçtir. Bu nedenle, Marx'ın kapitalist sistemde emeğin üretim sürecine yabancılaşması olarak kavramsallaştırdığı sorunsalın aynı zamanda 'özgürlük' kavramına ilişkin tartışmaları da içinde barındırdığını söyleyebiliriz.

Marx'ın yabancılaşma sürecine ilişkin üzerinde durduğu üçüncü nokta ise insanın diğer insanlarla ilişkisi olarak kendisine ve yaşadığı topluma yabancılaşmasıdır. İnsanların üretici etkinliği hayvanlardan farklı olarak bilinçli bir eylemdir. Diğer taraftan, kapitalist üretim sistemi, insanı doğadan ve kendinden, kendi etkin işlevlerinden, kendi hayat etkinliğinden yabancılaştırırken, yabancılaşmış emek, türü insana ve yaşadığı topluma da yabancılaştırmış olur.[47]

İnsanın bireysel ve dolaysız olarak toplumsal ölçekte yaşadığı bu yabancılaşma olgusunun, kapitalist üretim sürecinin kendisini yeniden üretmesinde önemli bir katkısının olduğu söylenebilir. Dolayısıyla, iktisadi anlamda pazar ekonomisinin kurumsallaşması, mekânsal ve politik anlamda devlet yapısının meşruiyet alanını kazanması, emeğin kendisine ve yaşadığı topluma yabancılaşmasının etkileri bağlamında değerlendirilebilir.

Marx'ın daha sonraki çalışmalarında çok fazla yer vermediği insanın kapitalist üretim sürecinde doğayla kurduğu ilişkideki yabancılaşma ise Marx'ın yabancılaşma kuramının bir diğer önemli bileşenidir. Marx'a göre, insan yaratıcı etkinliğini doğa aracılığıyla deneyimlemektedir. Dolayısıyla, emekçi doğa olmadan hiçbir şey yaratamaz. Emekçi hem kendisi doğanın parçası olduğu için, hem de emeğini doğa üzerinde nesneleştirdiği için, kapitalist üretim süreçlerinde yabancılaşmış emek, insanın doğaya da yabancılaşmasına neden olmaktadır. Bir türsel varlık olarak doğayı dönüştüren insan, bu

[47] **A.g.e.**, s.80.

eylemini bilinçli olarak gerçekleştirir. Ancak kapitalist üretim sürecinde insan emeği ile doğa arasındaki organik bağ kopmaktadır. Marx'ın ifadesiyle işçi, "doğadan ve doğa yoluyla"[48] üretir. Ancak kapitalizm için doğa bir kâr nesnesidir. İnsanın doğayla ilişkisi ise temel ihtiyaçlarını karşıladığı dışsal bir dünya olarak değil, daha fazla kâr elde etmesini sağlayacak bir araç olarak şekillenir. Kapitalizmin büyümesi, çevrenin (özellikle kırsal çevrenin) sömürülmesi ve doğal kaynakların birikim sürecinde bir hammadde olarak kullanılmasıyla gerçekleşir. Bu nedenle, üretim sürecinde emeğin yabancılaşması ve sömürüsü ile insanın üretici etkinliğinin doğaya yabancılaşması ve insanın doğayı sömürmesi süreçleri birbirlerini tamamlayan süreçler olarak gerçekleşir.

2.2.1.2.Yabancılaşma Nedeni Olarak İşbölümü ve Özel Mülkiyet

Marx, "iş bölümü" ve "özel mülkiyet" kavramlarına kapitalist üretim süreçlerinde yabancılaşmanın temel nedenleri olarak ayrı bir vurgu yapar. Marx iş bölümünü, insanların ilkel komünizmi terk ettikleri çıkış noktası, sosyolojik olarak toplumun sınıflara bölünmesinin temel nedeni, ekonomik olarak özel mülkiyetin kaynağı ve psikolojik olarak da farklı sınıflardan insanların ayırt edici niteliklerini saptamanın aracı olarak tanımlar. Marx'a göre iş bölümü, tarihsel olarak ilk başlarda cinsel faaliyetlerdeki iş bölümünden başka bir şey değildir; daha sonra bu iş bölümü gereksinimler, rastlantılar ve yatkınlıklar gibi nedenlerle gelişmiş, maddi ve zihinsel iş bölümünün ayrılmasıyla (kafa ve kol emeğinin ayrılması) da toplumsal anlamda kurumsallaşmıştır. Toplumsal anlamda yaşanan kurumsallaşmanın mekânsal anlamda karşılığı ise kentlerin yükselişi, nüfusun kentli ve köylü olarak ayrılmasıdır.[49]

[48] **A.g.e**., s.76
[49] Ollman, **a.g.e.,** s.253.

Marx, iş bölümünün kökenlerini, insanların ilkel komünal toplumu terk ettikleri noktada tanımlar; ancak kavramın ayrıntılı analizini kapitalist meta üretimi sürecinde yapar. İşbölümü kapitalist meta üretiminin kendini geliştirmesini sağlayan en önemli etkendir. İşbölümü meta üretiminin sürekliliğini sağlarken, diğer taraftan insanın ürettiği ürüne yabancılaşmasına neden olmaktadır. Böylece, Marx'ın ifadesiyle:

> "…insan kendi işine hükmedeceğine, insanın bu kendi eylemi, insan için kendisine karşı duran ve kendisini köleleştiren yabancı bir güç haline dönüşür. Gerçekten de iş paylaştırılmaya başlar başlamaz herkesin kendisine dayatılan, onun dışına çıkamadığı, yalnızca kendine ait belirli bir faaliyet alanı olur"[50]

Kişinin kendine ait belirli bir alanda kendisine dayatılan işi tekrar ve tekrar yapmaya zorlandığı bir işbölümü, emeğin ürünü ile olan organik bağını kopartır ve insanda yabancılaşmış bir yaşam biçimi yaratır. Bu durum, bütünsel insanı bölen ve parçalayan bir süreçtir. Bütünsel insanı parçalayan işbölümü, kapitalist üretim süreci için aynı zamanda bir birlik ifadesidir. Diğer taraftan üretim sürecindeki bu birlik, işbölümünün zorunlu kıldığı sanal bir birliktir; bu nedenle üretim araçları, emek ve üretimin örgütlenmesinden meydana gelen toplumsal yapı, insanlara kendilerinin dışında yer alan, nereden geldikleri, nereye gittiğini bilmedikleri, kontrol edemedikleri, anlamlandıramadıkları, insanlığın irade ve gidişini yöneten yabancı bir güç gibi görünür.[51]

Marx'ın işbölümüne ilişkin yaptığı özel vurgunun nedeni, Marx'ın yaşadığı dönemin ticari kapitalizmin aşılarak, sanayi kapitalizminin baskın (belirgin) üretim şekli olarak ortaya çıktığı fabrika üretimi nedeniyle kafa ve kol emeği arasındaki ayrımın derinleşmesi olarak görülebilir. Zanaat üretiminde işçi, kendisini ürettiği ürün üzerinden

[50]Karl Marx, Friedrich Engels, **Alman İdeolojisi (Feuerbach)**, (Çev. Sevim Belli), Sol Yayınları, Ankara, 1999, s.59.
[51] Marx, **a.g.e.,** s.60.

gerçekleştirirken, fabrika üretiminde işçi, üretim mekanizmasının bir parçası (bir dişlisi) olmakta, böylece kendi faaliyetini belirleyen bir "özne" olma vasfını tamamen yitirmekte, kendi bilişsel eyleminin dışında bir 'nesne'ye dönüşmektedir. Diğer taraftan, Marx'ın fikirlerinde, komünist toplumun inşasıyla, insanın işbölümünden kaynaklı emeği ile ürünü arasındaki organik kopuşun aşılarak bütünsel varlığını yeniden inşa edeceği inancı vardır. Böylece, üretim araçlarının kolektif mülkiyetinde olduğu bir toplumsal yapıda, varoluşunun nedeni kendisini gerçekleştirmek olan insan için kapitalist üretimin dayatmasıyla ortaya çıkan iş bölümü aşılacak ve insan ile onun emeği arasındaki ilişki yeniden inşa edilebilecektir.

Marx'ın yabancılaşmaya neden olarak öne sürdüğü bir diğer kavram ise mülkiyettir. Marx özel mülkiyeti, hem yabancılaşmış emeğin ürünü; hem de emeğin kendine yabancılaşmasının nedeni olarak açıklar. [52] Kapitalizmin ön koşulu olmasına karşın, özel mülkiyetin tarihi, kapitalizmin tarihinden daha eskiye dayanmaktadır. İlkel komünal toplumlarda üretilen ürün ile ürünü kullanan arasında, kolektif mülkiyet söz konusu olduğu için, erişilebilirlik yönünden dolaysız bir ilişki vardır. Diğer taraftan sınıflı toplumlarda, mülkiyeti elinde bulunduran sınıf nedeniyle, ürünü kullanan ile ürün arasında bir mesafe oluşur. Dolayısıyla özel mülkiyet ile insanların üretken etkinliğinin niteliği değişmiş; insan emeği feodal dönemde serfe, kapitalist dönemde ise proletere dönüşmüştür. Böylece üretken etkinliği sırasında üretim araçlarına sahipliliğini kaybeden insanın bu araçlar ile olan organik bağı da tamamen kopmuştur. Çünkü artık, kendisini gerçekleştirerek ortaya koyduğu ürün kendisine değil, üretim araçlarının sahibine aittir. Sonuç olarak, kültürel, toplumsal ve siyasal alandaki üretimlerin tamamı, insanlık tarihinin kolektif ürünü olmasına rağmen; özel mülkiyet, bu kolektif ürüne yalnızca belirli bir azınlığın sahip olmasına, dolayısıyla, insan emeği ile onun ürünü arasındaki (tarihin

[52] Mandel, Novack**, a.g.e,** s.85.

köklerinden gelen) bağın kopmasına neden olmaktadır. Bu nedenledir ki, özel mülkiyet, Marx'ın da altını çizdiği üzere yabancılaşmanın en temel nedenidir.

Görüldüğü üzere Marx'ın erken dönem çalışmalarında yabancılaşma olgusu "emeğin bilinçli eylemi, türsel varlık, insan-doğa ilişkisi" v.b hümanist kavramlar üzerinden tartışılmaktadır. Olgun dönem çalışmalarında ise yabancılaşma kavramının içeriğinin değiştiği görülmektedir.

2.2.2. Olgun Dönem Çalışmaları

Marx'ın erken dönem çalışmalarında "yabancılaşma" kavramına özel bir önem atfettiğini söyleyebiliriz. Diğer taraftan Marx'ın olgun dönem çalışmalarında yabancılaşma kavramı yerine analizlerinde daha çok üretim ilişkileri, meta, kullanım değeri ve değişim değeri gibi kavramları kullandığı görülmektedir.

Marx'ın 19. yüzyıl başı romantizminden etkilenerek kaleme aldığı ve içinde yabancılaşma kavramının yoğun bir şekilde analiz edildiği erken dönem çalışmalarındaki kavgacı ruh, daha sonraki çalışmalarında daha teknik bir içeriğe bürünür. Ancak özellikle Kapitalde yoğun bir şekilde hissedilen söz konusu teknik analizlerde dahi insanın bir amaç doğrultusunda dünyayı köktenci şekillerde dönüştürebileceğinin, böylece ne yaptığının bilincinde olan insanın kendisini de dönüştürme gücüne sahip olduğunun olanaklarını tartışır. Bu yaklaşımla emek sürecini anlama noktasında evrenselci bir tutum ortaya koyan Marx, sonuç olarak, insan doğasının verili bir şey değil, sürekli evrilen bir şey olduğunu iddia eder.[53]

Marx'ın olgun dönem analizlerindeki içerik farklılaşmasını bir kopuş olarak değerlendiren Althusser, özellikle 1844 El Yazmaları ve Alman İdeolojisi eserlerindeki

[53] David Harvey, **Marx' ın Kapital'i İçin Kılavuz**, (Çev. Bülent O. Doğan), Metis Yayınları, İstanbul, 2012, s.131.

yabancılaşma kavramının Hegel ve Feuerbach etkisi altında insan özüne dayalı idealist bir tarih anlayışı içerdiği iddia etmekte, bu haliyle erken dönem çalışmalarında özellikle vurguladığı yabancılaşma kavramının bilimsel olmadığını savunmaktadır.[54] Bu tartışma Marksist yazında hala süregelse de[55], Marx'ın olgun dönem çalışmalarındaki yabancılaşma yerine kullandığı meta fetişizmi, kullanım-değişim değeri gibi kavramlar; tezin mekân bağlamını oluşturacak bölümlerde belirleyici olacağı, mekân-yabancılaşma arasındaki ilişkinin çerçevesini çizmeye katkıda bulunacağı için, Marx'ın olgun dönemde kullandığı bu kavramların genel hatlarıyla altının çizilmesinin uygun olacağı düşünülmektedir.

2.2.2.1.Değişim Değeri ve Kullanım Değeri

Mark'ın meta analizlerinde kullandığı en önemli kavram setlerinden biri kullanım-değişim değeri diyalektiğidir. Marx'a göre bir ürünü değer kavramı üzerinden anlamlandırmak için öncelikle onun insan emeğiyle şekillenmesi gerekir. Herhangi bir malın değerinin büyüklüğü, toplumsal olarak gerekli emek miktarı ya da onun elde edilmesi için toplumsal bakımdan gerekli emek-zamana bağlı olarak değişir. [56] Sonuç olarak, emeğin bir ürünü olarak beliren değer Marx'a göre toplumsaldır ve emek ürününün değer biçimi kapitalist üretim tarzının en soyut ve en genel halidir.[57]

Kapitalist toplumda değerin iki yüzü vardır: değişim değeri ve kullanım değeri. Marx, değişim değerini bir ürünün başka bir ürünle değişime girdiği oran olarak tanımlamaktadır. Buradan hareketle, değişim değerini, bir meta üzerinde harcanan insan

[54] Louis Althusser, **Marx İçin**. (Çev. Işıl Ergüden), İthaki Yayınları, İstanbul, 2002.
[55] Yukarıda belirtildiği gibi, içerik farklılaşmasını Althusser gibi bir kopuş olarak değerlendiren düşünürler olduğu gibi, Marx'ın olgun dönem çalışmalarındaki kavramsallaştırmaların ilk dönem çalışmalarının sürekliliğini içerdiğini iddia eden çalışmalar da bulunmaktadır. Bakınız:
Bertell Ollman**, Yabancılaşma, Marx'ın Kapitalist Toplumdaki İnsan Anlayışı, (**Çev**.** Ayşegül Kars**),** Yordam Kitap, İstanbul, 2015.
[56] Karl Marx, **Kapital 1. Cilt**, (Çev. Mehmet Selik, Nail Satlıgan), Yordam Kitap, İstanbul, 2014, s.53
[57] A**.g.e**, s.84-90.

emeğinin niceliği olarak tanımlayan Marx, bu niceliğin emek-zamanla ölçüldüğünü belirtmektedir.[58] Marx bu durumu şu şekilde formüle eder:

> Her meta (ürün ya da üretim aracı)= belli bir emek süresinin nesneleşmesidir. Metanın değeri, yani öbür metalara karşı mübadele edilme oranı=metada realize edilmiş belli bir emek süresi miktarı. Bir meta sözgelimi = 1 saatlik emek süresi ise, o zaman öbür bütün 1 saatlik emek süresi ürünü olan metalara bedeldir... Meta ancak mübadele fiilinde (gerçek veya hayali) bir değerdir (mübadele değeri)...[59]

Dolayısıyla, tıpkı değer kavramının kendisinde olduğu gibi değişim değerinin içeriğinde de emeğin toplumsal üretimi söz konusudur. Marx, üretilen herhangi bir ürünün topluma ne kadar katkıda bulunduğunu belirten bir toplumsal kimlik olarak tanımlar değişim değerini. Pratikte, ürününün toplumsal bir varlığa dönüşmesi ise ürünün toplumsal içeriğini (mübadele değerini) belirten sembolik bir nesneye (paraya) çevrilmesiyle gerçekleşir. Bu durum aynı zamanda bireyin emeği ile bir toplumu üretme emeğidir. Ancak bu emek, piyasa düzeninde özgün ve kontrollü bir yaratıcılık olarak değil, emeğin ve onu harcayan bireyin kendisine tamamen yabancı bir güce boyun eğme olarak görülür. Bu durum, bireyi aktifleştirmez, pasifleştirir. Bu nedenle, ürünü ve onun yarattığı toplumsallığı kendisinin yarattığını göremez.[60] Kapitalist üretim sürecinde yaşanan şey, bireysel emeğin toplumsal üretim sürecinde yabancılaşmasıdır. Bu nedenle, mübadele değeri yalnızca emeğin niceliksel yönüne değil, aynı zamanda niteliksel yönüne de atıfta bulunur. [61]

Kuşkusuz değişim değeri kapitalizm öncesi topluluklarda da olan bir olguydu. Kapitalizmi bu konuda özgün kılan şey ise kapitalist üretim sürecinde para aracılığıyla

[58] Karl Marx, **Grundrisse, Ekonomi Politiğin Eleştirisi İçin Ön Çalışma**, (Çev. Şevan Nişanyan), Birikim Yayınları, İstanbul 2014, s.165-213.
[59] **A.g.e**., s.174.
[60] Karl Marx, **Kapital 1. Cilt**, (Çev. Mehmet Selik, Nail Satlıgan), Yordam Kitap, İstanbul, 2014**.,** s.166-167.
[61] Ollman, **a.g.e.,**s.281.

değişime giren ürünün ve bu ürünü ortaya koyan emek faaliyetinin daha önceki süreçlerde olmadığı oranda çeşitlilik kazanması ve yabancılaşmayı derinden yaşamasıdır.

Marx'ın meta analizlerinde üzerinde durduğu bir diğer kavram ise kullanım değeridir. Kullanım değeri ise bir metanın insanın belirli bir ihtiyacını karşılama oranıdır. Bir kullanım değeri ya da yararlı bir madde, bu nedenle, ancak, içeresinde soyut insan emeğinin somutlaştığı ya da maddeleştiği için bir değere sahiptir. Diğer taraftan; bir şey meta olmadan da yararlı ve insan emeği ürünü olabilir. İhtiyaçlarını kendi emeğinin ürünü ile doğrudan doğruya karşılayan insan da bir kullanım değeri yaratmıştır. Ancak bu ürün meta değildir. Belirtilen insan emeğinin bir meta niteliği taşıması için, söz konusu ürünün kullanım değerinin yalnızca kendisi için değil, başkaları için de bir kullanım değeri (toplumsal kullanım değeri) üretmesi gerekir.[62] O halde değerin iki yönü (kullanım değeri ve değişim değeri) birbirini gerektirir ve birbirlerinden ayrı düşünülemezler. Bu sebeple, değişim değeri gibi, kullanım değeri de kapitalist üretim ilişkilerini yansıtır.[63]

Burada çıkan sonuç, kapitalizmde hiç bir metanın kendisini üreten işçi için kullanım değeri taşımadığıdır. İşçi ihtiyacı olan şeyi üretmez; ihtiyacı olan şeyi satın almasına yetecek parayı kendisine kazandıran metaları üretir. Böylece, ürünü sadece mübadele edildikten sonra kullanım değeri haline gelir ve mübadele edilebilmesi için soyut ve genel bir emek içermelidir. Sonuç olarak, sadece kullanım değerinin değil, yabancılaşmanın da temelinde yatan şey, birinin ürününün kullanımını başka birinin denetimine vermektir.[64]

Marx, kullanım değerinin emeğin niteliksel, değişim değerinin ise niceliksel yönüyle ilişkili olduğunu vurgulamakta, insanın üretici etkinliği olarak ortaya koyduğu ürünün öncelikli olarak bir değişim değerine sahip olması gerektiğini vurgulamaktadır.

[62] Karl Marx**, a.g.e.,** 2014**,** s.54.
[63] Ollman, **a.g.e.,**s.290.
[64] A**.g.e.,**s.288-289.

Bu nedenle, üretim süreci ürettiği metanın mübadele değerine bağımlılaştıran bir biçim almakta, dolayısıyla ürün fiilen mübadele değeri haline gelmekte ve mübadele değeri üretimin dolaysız amacına dönüşmektedir.[65] Değişim değerinin kullanım değerini emmesi sonucunda, insanlar birbirleriyle doğrudan değil üretilen ürün (meta) yoluyla iletişim kurmakta, insanlar arasındaki ilişki nesneler arasındaki ilişkiye dönüşmektedir. Kapitalist sistem geliştikçe ürünlerin pazarda alınıp satılması, giderek daha fazla insanın hayatının değişmez bir özelliği gibi görülür. Böylece kapitalist üretim altında toplumsal ilişkiler nesneleşmekte ve kristalize olmakta,[66] meta insanüstü mistik bir karaktere bürünmektedir.

Bu sürecin sonunda ise insanın üretici etkinliği pazarda yalnızca değişim değerine sahip olduğu oranda anlamlı olmakta, böylece, değişim değeri kullanım değerinin önüne geçmekte ve değişim değerinin aracı olan para insan ilişkilerini metalar arası ilişkilere dönüştürmektedir. Kullanım değerinden değişim değerine toplumsal alanda yaşanan bu dönüşümü (değişim değerinin toplumsal alanı denetimi altına alması durumu) Marx, 'meta fetişizmi" olarak açıklamaktadır.

2.2.2.2.Meta Fetişizmi

Meta fetişizmi, emeğin ürünlerinin mübadeleye girdikten sonra, insanların emeğin ürünlerini nasıl yanlış kavradıklarının, insanın üretici etkinliğinin başına kapitalist toplumda neler geldiğinin hikâyesidir. Bu cansız nesnelere sadece insanların sahip olacağı nitelikler atfetmek ve cansız ilişkileri canlıların yerine koymanın adıdır meta fetişizmi.[67]

[65] Karl Marx, **Grundrisse, Ekonomi Politiğin Eleştirisi İçin Ön Çalışma**, (Çev. Şevan Nişanyan), Birikim Yayınları, İstanbul 2014, s.181.
[66] Swain, **a.g.e**.,s.43.
[67] Ollman, **a.g.e.,**s.305

Bu haliyle fetişizm, metaları üreten emeğin toplumsal bir ifadesidir. Kapitalist pazarda mübadele süreci, metaların içerdikleri emeği gizlemekte, insanın kendi emeğinin ürünlerine yabancılaşarak onların kölesi haline gelmesine neden olmaktadır. Aslında, insan emeğinin toplumsal bir ifadesi olan meta, bu süreçte, emeğin bir ürünü olma özelliğinden soyutlanmakta, taşıdığı değer, onun toplumsal karakterinden bağımsız, bizatihi kendisine ait nesnel bir özellik olarak ifade bulmaktadır. Metaya mistik karakterini veren şey ise onun kullanım değeri değil, değişim değeri özelliğidir.

Metanın değişim değeri özelliği kendimizi yeniden üretirken tükettiğimiz günlük şeylerin (yemek, barınma, giyim vb.) kullanımında bizi hep ikircikli bir durumla karşı karşıya bırakır: tüketelim mi, satalım mı? Ancak mübadele ilişkileri çoğaldıkça ve fiyat belirleyen piyasalar oluştukça, bir meta özgül olarak para niteliğiyle billurlaşır. Para ile bir başka metayı mübadele ettiğimizde, metaların üretiminin ardında yatan çalışma ve yaşam koşulları, neşe, kızgınlık ya da bunalma duygusu, üreticilerin ruh durumu gibi insanın varoluşsal duyguları piyasa ilişkileri içinde gömülü kalır. Günlük kahvaltımızı yaptığımızda veya süpermarketteki herhangi bir nesneyi satın aldığımızda, pazar ilişkisi içerisine girdiğimiz metanın arkasındaki toplumsal ilişkilerin ne olduğunu, söz konusu üretimin hangi sömürü koşulları altında gerçekleştiğini düşünmeyiz. Bu nedenle "fetişizm kavramı, kapitalist modernleşme koşulları altında nasıl olup da, hayatları ve umutları bizim için bütünüyle karanlıkta kalan ötekilere nesnel olarak bu denli bağımlı olduğumuzu" ifade eder.[68]

Harvey'e göre, Marx'ın fetişizme ilişkin yaptığı kavramsallaştırmanın temel nedeni, kavramın ahlaki sonuçlarını ortaya koymak değildir. Onun amacı, piyasa sisteminin ve para biçimlerinin, şeylerin mübadelesi yoluyla gerçek toplumsal ilişkileri

[68] David Harvey, **Postmodernliğin Durumu**, (Çev. Sungur Savran), Metis Yayınları, İstanbul, Kasım 1997, s. 122.

nasıl gizlediğini göstermektir.[69] Bu nedenle; daha çok kültürel/ahlaki argümanlar üzerinden yapılan "tüketim" tartışmaları Marx'ın meta fetişizmi kavramının merkezinde yer almaz. Swain'ın da belirtiği gibi, problemi yaratan şeylerin kendisi değil, onları ürettiğimiz, sahip olduğumuz ve karşılıklı değiştirdiğimiz toplumsal ilişkilerdir.[70] İnsan hayatını kolaylaştıran ürünler, ya da bu ürünleri kullanan insanlardan çok, üzerinde durulması gereken gerçeklik, bu ürünlerin toplumsal olarak üretilme süreçleridir.

Harvey, Marx'ın amaçlarından birinin de meta fetişizmiyle liberal özgürlük kavramına saldırmak olduğunu iddia eder. Ona göre piyasanın özgürlüğü, fetişleşmiş bir yanılsamadır. İnsanların bireysel olarak kontrol edemediği piyasa kuvvetleri toplumu yönetir. Marx'ın Kapital'de yapmak istediği şey de "ürünler arasındaki her türlü rastlantısal ve durmadan dalgalanan mübadele ilişkileri ortasında" bile düzenleyici gücün varlığına işaret etmektir. Kapitalist pazar, arz-talep dalgalanması olarak cisimleşen fiyatın içindeki toplumsal emek zamanını perdeleyerek, kendisini önüne geçilmez bir doğa yasası gibi zorla kabul ettirir. Bu tıpkı yerçekimi yasasının evin başımıza çökmesiyle kendini göstermesi ve kabul ettirmesi gibidir[71] Böylece Marx, meta fetişizmi kavramıyla, klasik siyasal iktisadın doğallaştırılmış değerinin nasıl bir norm dikte ettiğini gösterir. [72]

Bu noktada paranın piyasa eliyle yarattığı dönüşümün tekrar altını çizmek gerekir. Para, bir yanıyla insan emeğinin mübadele sürecindeki etkisini gizlerken, diğer yanıyla da önemli bir toplumsal dönüşüme neden olmuştur. İnsanın üretici etkinliğinin yalnızca kâra indirgenmiş olması, üretimin yalnızca diğerlerinin tüketebildiği oranda anlamlı bir faaliyet olarak oluşmasına neden olmuş, böylece, toplumsal anlamda ihtiyaçlarla üretim arasında bir açı farkı oluşmuştur. Kârı arttırma zorunluluğundan kaynaklı üretim ve

[69] David Harvey, **Marx' ın Kapital'i İçin Kılavuz**, (Çev. Bülent O. Doğan), Metis Yayınları, İstanbul, 2012, s.56.
[70] Swain**, a.g.e**., s.46.
[71] Harvey, **a.g.e**., 2012, s.58.
[72] **A.g.e**., s.61.

tüketim arasındaki bu açı farkı, meta fetişizminin hem üretim hem de tüketim sürecinde cisimleşmesine neden olmaktadır.

2.2.3. Yabancılaşmanın Sonu: Öznenin Yeniden İnşası

Yabancılaşma kavramına ilişkin kuramsal analizini "kapitalist üretim" süreçleri üzerinden kurgulayan Marx'a göre, yabancılaşma kavramı yalnızca kapitalizmin kendi özgün koşulları ile açıklanamaz. Ancak, kapitalizm insanın yabancılaşma olgununu en üst düzeye çıkartan nesnel koşulları yaratmıştır.[73] Diğer taraftan, yabancılaşma tarihi, insanların ilkel komünal toplumdan sınıflı topluma geçen ve günümüze kadar süren modernleşme serüveninin de tarihidir. Ancak yarattığı ürünün neden olduğu toplumsal hayatta nesneleşen insanın kendi öznel varlığını yeniden inşa etmesi kaçınılmaz bir durumdur. Yabancılaşmanın tarihsel ve toplumsal olması, verili tarihsel koşullar altında geçmişinin ilerici unsurlarını taşıyan insanın, nihayetinde o koşulları daha ileri bir tarihsel noktaya taşıyacağına ilişkin bir olanak sunar.

Tarihsel ve toplumsal bir olgu olan yabancılaşmanın ortadan kalkması ise, kapitalizme özgü olan meta üretiminin ve ekonomik kıtlığın son bulması, üretim araçları üzerindeki özel mülkiyetin tasfiye edilmesi, kafa ve kol emeği arasındaki ayrışmanın ortadan kaldırılması ve iş bölümünün insanların kendilerini gerçekleştirmesini sağlayacak şekilde yeninden inşa edilmesi ile mümkün olacaktır. Bu sürecin gerçekleşmesi, emeğin bütünsel yaratıcı faaliyetlerini yeniden inşa etmek için zorunlu bir durum olarak evrilecektir. Ancak bu hedefe ulaşınca yabancılaşmış emek ve bütün sonuçları ortadan kalkacaktır.[74] Bu çerçevede Marx, yabancılaşmanın artık insanlık tarihi için katlanılmaz bir güç olarak belirmesi sonucu, tüm mülkiyet ilişkilerinin ve bunun

[73] Ergil, **a.g.e**., 35-36
[74] Mandel, Novack**, a.g.e,** s.41-42.

neden olduğu kültür dünyasının bir karşı devrimle dönüştürülmesiyle son bulacağını iddia eder. [75]

Marx'ın karşı devrim olarak adlandırdığı ise komünist toplumun inşa sürecidir. Bu haliyle, insanlığın yabancılaşmayı aşmasının tek ve kaçınılmaz yolu komünizmin inşasıdır. Her ne kadar komünist toplumda da yabancılaşmaya ilişkin kimi kalıntılar varlığını sürdürse de komünizm yabancılaşmanın maddi temellerini ortadan kaldıracağı için yabancılaşmayı da zamanla ortadan kaldıracak güce sahiptir.[76] Çünkü komünizm; insanla doğa ve insanla insan arasındaki çatışmanın, varoluşla öz, nesneleşme ile kendini pekiştirme, özgürlük ile zorunluluk, birey ile tür arasındaki kavganın gerçek çözümüdür.[77] Bu haliyle eğer yabancılaşma insan doğasının parça parça edilmesiyse, komünizm, bu parçalar arasındaki bir çeşit yeniden birleştirmedir. Komünizm, toplumsal (insani) bir varlık olarak insanın kendisine tam olarak geri dönüşüdür; bilinçli olan ve daha önceki zenginliğiyle başarılmış bir geri dönüştür.[78]

2.3. Klasik Dönem İle Modern Dönem Arasında Bir Köprü: Lukacs' ın Şeyleşme Teorisi

György Lukacs; 1923 yılında yayınladığı "Tarih ve Sınıf Bilinci" adlı çalışmasıyla, Marx'tan sonra yabancılaşmayı "şeyleşme" olarak kavramsallaştırarak bu alandaki çalışmalara önemli bir katkı sunmuştur. Ayrıca yabancılaşmayı "doğanın emek dolayımıyla insanlaştırılması" olarak kavramsallaştıran Lukacs'ın yaklaşımı kavrama

[75] Karl Marx, Friedrich Engels, **Alman İdeolojisi (Feuerbach)**, (Çev. Sevim Belli), Sol Yayınları, Ankara, 1999, s.61.
[76] Ergil, **a.g.e**, 1980, s.36.
[77] Karl Marx, **1844 El Yazmaları**, (Çev. Murat Belge), İletişim Yayınları, İstanbul, 2017, s.111.
[78] Ollman, **a.g.e.,** s. 220.

ontolojik derinliği olan yeni bir bakış açısı getirmiştir. Lukacs'a göre, en genel haliyle yabancılaşma, bireylerin kendi sosyal ilişkileri üzerindeki kontrol eksikliğidir.[79]

Lukacs, bireylerin sosyal ilişkilerdeki kontrol eksikliğini açıklarken Marx'ın yabancılaşmaya ilişkin fikirlerini merkeze koyar. Marx'ın işçinin üretici emeği ile ürünü arasındaki yaşanan yabancılaşmanın, kapitalist üretim ilişkileri nedeniyle tüm toplumsal alanda yaşandığını belirten Lukacs'a göre, kapitalizmin yarattığı meta dünyası ve onun toplumsal yapısı, insanlara kendilerinin yarattığı bir dünya değil de sanki nesnel ve doğa yasalarını andıran bir sistem gibi görünmektedir.[80] Başka bir ifade ile meta dünyasının yarattığı toplumsallık ve bu toplumsallığın ürünleri olan metalar arasındaki özne-nesne diyalektiğinde, meta dünyası toplumsal alanı belirlemekte, toplumsal alan, meta dünyasının yarattığı yapıyı, uymak zorunda olduğu bir sistem bütünü olarak algılamaktadır.

Analizinde, Marx'ın meta üretimi ve meta fetişizmi kavramlarını başlangıç noktasına koyan Lukacs, şeyleşmenin öznel ve nesnel yönleri olduğunu belirtir. Kapitalist pazarda insan emeği nicelleşip ussallaşırken,[81] insanın kendi emeğine yabancılaşması şeyleşmenin öznel boyutunu, kapitalist pazar yasaları da nesnel boyutunu oluşturmaktadır.[82] Böylece şeyleşme, yalnızca nesnel dünyayı etkilememekte aynı zamanda insan bilincine nüfuz ederek insanların düşünme tarzına da hâkim olmaktadır.

Özne ve nesne arasındaki bu kopukluğu toplumsal bilincin parçalanması olarak değerlendiren Lukacs, Hegel'in özne-nesne özdeşliğinden (diyalektiği) yola çıkarak teori ile pratik arasında bir köprü kurmayı amaçlamıştır. Hegelci bu diyalektik yaklaşıma göre,

---

[79] Ömer Osmanoğlu, "Hegel'den Marcuse'ye Yabancılaşma Olgusu", **Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı 3, Kasım 2016, s.82.
[80] György Lukacs, **Tarih ve Sınıf Bilinci**, (Çev. Yılmaz Öner)**,** Belge Yayınları, İstanbul, 1998
[81] A**.g.e**., s.165,268.
[82] **A.g.e**., s.161-162.

özne kendisini tarihin bir ürünü olarak görürken tarihi de kendi eylemi olarak görmelidir.[83]

Bu çerçevede, Lukacs özne ve nesne arasındaki bu özdeşliğin kurucu unsuru olarak proletaryayı görmektedir. Başka bir ifade ile kapitalist üretim süreci içerisinde şeyleşmeyi en derinden yaşayan işçi sınıfı, yaşadığı sömürünün farkına vardığında tarihin yapıcı unsuru olacak (nesne olma durumunda özne olma durumuna evrilecek) ve böylece şeyleşmenin son bulmasını sağlayacaktır. Ancak diğer taraftan işçi sınıfının bu bilinç dönüşümünü nasıl yaşayacağına ilişkin Lukacs' ın bir analizi bulunmamaktadır.

2.4. Frankfurt Okulu: Modern Dönemlerde Geleneksel Marksizmin Argümanlarında Yaşanan Dönüşüm ve Yabancılaşma Bağlamı

1917'de Sovyet Rusya'da yaşanan devrimle birlikte reel sosyalizm uygulamaları, Marksizm'i toplumsal ve ekonomik anlamda maddi koşullar üzerine oturturken, özellikle Batı Avrupa'da Marksist argümanlar reel sosyalizm argümanlarının dışında ve kimi zaman derin eleştiriler yönelterek kendi ideolojik çerçevesini oluşturmuştur. Bu bağlamda; geleneksel Marksizm'in sınıf siyaseti ve altyapı-üstyapı diyalektiğine bağlı katı tutumunu eleştiren Batı Marksizm'i, Hegel'in fikirlerinden etkilenerek oluşturduğu Marx'ın ilk dönem görüşlerini (içerisinde yabancılaşma kavramının da yoğun bir şekilde yer aldığı) özellikle analizlerinin merkezine koyarak, geleneksel Marksist düşüncesinin dışına çıkmıştır.

Böylece, yazında yeni sol olarak adlandırılan bu düşünsel dünya, antropoloji, sanat, cinsellik, özgürlük, kadın hakları, çevre, benlik sorunları gibi gündelik hayata dair

[83] **A.g.e**., s.298.

sorunları Marksist stratejiyle birleştirmeye çalışmıştır.[84] Bu yeni yol arayışı[85], Marx'ın erken dönem çalışmalarında yer alan "yabancılaşma" kavramını kendi ideolojik argümanlarında konumlandırmıştır. Bu arayışın en önemli etkilerini ise özellikle Frankfurt Okulu teorisyenlerinin düşüncelerinde görmek mümkündür.

Marx, 1844 El Yazmaları adlı çalışmasında yabancılaşmayı açıklarken, insanın üretim sürecinde emeği ile olan bağının kopması sonrası, yalnızca üretim faaliyetleri dışındaki günlük hayatında deneyimlediği eylemlerle kendisini gerçekleştirdiğini ve bu durumun insanı hayvandan ayıran özelliklerini belirsizleştirdiğini söyler. Marx bu durumu, "Bütün bunların sonucunda insan (işçi) yalnız hayvansal işlevlerinde (fonksiyonlarında), yani yerken, içerken, çocuk yaparken ve olsa olsa evinde, giyiminde v.b serbestçe etkin olabilir; insani işlevlerinde ise iyice hayvanlaşmıştır. Hayvansı özellikleri insani, insani özellikleri ise hayvansı olmuştur." olarak ifade eder.[86] Marx'ın yabancılaşma kavramını, üretim sürecine odaklayarak yaptığı açıklamayı, vahşi kapitalizm döneminin koşullarında, fabrika üretiminin işçi sınıfı üzerinde yarattığı yoksulluk üzerinden anlamlandırabiliriz. Ancak 20. yüzyılla birlikte yeni orta sınıfın büyümesi, onların üretim ve tüketim alışkanlıkları, yabancılaşma kavramının bağlamının da genişlemesine neden olmuştur. Artık yabancılaşma kavramı yalnızca sanayi üretimi üzerinden değil, gündelik hayat (tüketim) üzerinden de tartışılmaktadır. Bu bağlamıyla yabancılaşma, modern toplumda, bir beyaz yakalının hizmet gösterdiği herhangi bir iş kolunda, ya da genel olarak toplumun gündelik hayatta boş zamanı değerlendirme

[84] Sinan Kadir Çelik, "Yabancılaşmadan Ötekileşmeye: Kültürel Bir Hegemonyanın Kuruluş Biçimleri", **Praksis**, sayı:4, 2001,s.160.

[85]Bu arayış ise özellikle Althusser gibi yapısalcılar için kabul edilemez bir durumdur. Althuser'e göre sosyalist söylemin sınıf ve sınıf mücadelesi gibi kavramlarla değil psikolojik kavramlarla, insan ve yabancılaşma gibi hümanist kavramlarla doldurulması, yabancılaşma siyasetini burjuva siyasetinin bir stratejisine dönüştürmektedir. Frankfurt Okulunun da beslendiği bir kaynak olan yeni sol hareketleri için ise kapitalizmin durumu yalnızca ekonomik ve siyasi bir krizin sorunu değil, "insan özünün" yıkımı sorunudur ve bu sorun gündelik hayatın eleştirisi ve kültürel bir devrim zemininde aşılabilir. Bu görüşe göre kitlelerin burjuvaziye göre sayısal ve ekonomik üstünlükleri bulunmasına rağmen iktidarı ele geçirememelerinin nedeni geleneksel Marksist yaklaşımın kültür ve kültür ideolojilerine ilişkin tutumunun yetersiz olmasıdır. Çelik, **a.g.e**., s.160-164.

[86] Karl Marx, **1844 El Yazmaları**, (Çev. Murat Belge), İletişim Yayınları, İstanbul, 2017, s.79.

alışkanlıkları, moda ve cinsellik, yapılı çevrenin üretim süreçleri olarak şehircilik ve mimaride olmak üzere gündelik hayatı deneyimlediğimiz birçok farklı noktada yaşanmaktadır. 1923 yılında kurulan Frankfurt Okulu düşünürlerinin çalışmaları da bu bağlama oturmaktadır.

Max Horkheimer, Theodor W. Adorno, Herbert Marcuse gibi düşünürlerin, Avrupa'da yükselen faşizm ve daha sonra gittikleri ABD'de fordist kapitalist üretimin yarattığı tüketime endeksli toplum yapısı üzerine yaptığı gözlemler, okulun çalışma alanlarının içeriğinin oluşmasında etkili olmuştur. Böylece, Avrupa'da deneyimledikleri faşizm olgusu, otoriterlik ve modernizm eleştirisinin, ABD'deki kapitalizme ilişkin gözlemleri de, kültür endüstrisi ve tüketim toplumu gibi kavramlarının düşünürlerin üzerinde durduğu temel konular olmasını sağlamıştır.[87] Bu çerçevede, Frankfurt Okulu'nun eleştirel teorisini temelde üç konu üzerinden geliştirdiği görülmektedir: pozitivizm eleştirisi, teknokratik-bürokratik egemenlik inşasında teknolojinin rolü ve kültür endüstrisi.[88]

Yabancılaşma bağlamının da yer aldığı özellikle "kitle kültürü", " kültür endüstrisi" kavramları üzerinden yapılan tartışmalarda, Frankfurt Okulu'na göre, kapitalizm sahte gereksinimler yaratmakta, bu bağlamda tüketim kültürü analizi bireylerin ne kadar az tüketirse o kadar özgür olabileceği varsayımına dayanmaktadır.[89] Kültür endüstrisi hakkında yapılan bu tartışmalar yabancılaşma kavramının içeriğinin de genişlemesini sağlamış, yabancılaşma kavramı, tüketim toplumunun olumsuz bir özelliği olarak tartışılmıştır. Bu çalışmada ise, hakkında epeyce geniş bir yazın oluşan Frankfurt

[87] Douglas Kellner, **Critical Theory, Marxism and Modernity**, The John Hopkins University Press, Polity Press, Baltimore, 1989, s.51-82.
[88] Tom Bottomore, **Frankfurt Okulu**, (Çev: Ahmet Çiğdem), Vadi Yayınları, Ankara, 1997.
[89] Diğer taraftan geleneksel Marksist analizler, analizi tüketim maddelerinin kendisiyle değil, bu metaların üretim sürecindeki üretim ilişkileri (özel mülkiyet bağlamında ve mülkiyetin yarattığı toplumsal ilişkiler ekseninde) üzerinden yapmaktadır.

Okulu düşünürlerinden yalnızca yabancılaşma bağlamını çalışmalarında önemli bir noktaya koyan düşünürlerin fikirleri verilecektir.

Frankfurt Okulu'nun önemli teorisyenlerinden olan Horkheimer modern dönemin aydınlanmacı insan aklını ve sanayi toplumunu eleştirerek, insanın doğa üzerinde kurduğu egemenliğin insan üzerinde de bir tahakküm yarattığını belirtmektedir. Böylece doğa ile kurduğu ilişkide bir özne olarak insan yalnızca dışsal doğanın köleleştirilmesine katkıda bulunmamakta, aynı zamanda bunu yapabilmek için kendi içindeki doğayı da dizginlemektedir.[90]

Horkheimer insan aklının doğa ile girdiği bu araçsal ilişkiyi, kitle kültürü, bireyin araçsallaşması ve pozitivizm eleştirisi üzerinden kurmaktadır. Horkheimer'a göre modern dünyada insan aklı araçsallaşmış, düşünceler otomatikleşmiş, bu nedenle anlamın yerini eşya ve bu eşyalar etrafında şekillenen olaylar almıştır. İnsanın öznel varlığını sorgulayan Horkheimer, insan öznelliğinin kitle iletişim araçlarının etkisi altında olduğunu ifade eder. Modern dönemlerde toplumsal alan zorla ve güç kullanarak değil kitle iletişim araçlarının göz boyayıcı dünyası ve ideolojik unsurları ile belirlenmektedir. Böylece modern hayatta insanlar gerçek ihtiyaçlarının kendilerine sunulan kopyaları ile değiştirildiğinin bilincine varamazlar.[91]

Adorno ise Horkheimer ile birlikte yazdığı Aydınlanmanın Diyalektiği adlı çalışmada benzer şekilde aydınlanma ve pozitivizm eleştirisi yaparak insanların yüzyıllar boyunca deneyimleyerek ortaya koyduğu pratiklerinin modern bilimle nicelleştirildiğini, bu durumun ise insanların doğa ile girdiği ilişkide yabancılaşmaya neden olduğunu ileri sürmektedir.[92]

[90] Max Horkheimer, **Akıl Tutulması**, (Çev. Orhan Koçak), Metis Yayınları, İstanbul, 1998, s.120-121
[91] Horkheimer, **a.g.e.,** s.65-150.
[92] Theodor Adorno, Max Horkheimer, **Aydınlanmanın Diyalektiği, Felsefi Fragmanlar I,** (Çev. Oğuz Özügül), Kabalcı Yayınları, İstanbul, 1995, s.19-62.

Adorno ve Horkheimer, çalışmanın devamında kültür endüstrisi kavramıyla kapitalist birikim sürecini analiz ederken, yaşamın kendisinin metalaştığını ve bu metalaşma sürecinin reklamlar, sinema ve televizyon programları gibi medya araçları vasıtasıyla gerçekleştiğini belirtir.[93] Örneğin kültür endüstrisi araçlarından sinemaya ilişkin görüşlerinde, sinemanın kitleleri yönlendirmek için üretildiğini ve aynı zamanda tüketildiğini, ideolojik bir araç olarak sinemanın, insanlığın nesnel çıkarları için değil kapitalist kar güdüsüyle yapıldığını, film tekniğiyle gerçek ve sanal arasındaki bağın kopartıldığını iddia eder.[94]

Adorno ve Horkheimer, "Eğlence, geç kapitalizm koşullarında çalışmanın uzatılmasıdır ve mekanikleştirilmiş çalışma süreciyle yeniden başa çıkmak için bu süreçten kaçmak isteyenlerce aranmaktadır" diyerek, kültür endüstrisinin tüketiciler üzerindeki tasarrufu eğlence vasıtasıyla gerçekleştirdiğini ifade eder.[95] Adorno, insanın boş vakitlerinde yaşadığı tatminsizliği de modern toplumun insana dayattığı zorunlulukların bir parçası olarak görür. Adorno'ya göre; "Pazar özlemi, çalışma haftasına değil, çalışmadan kurtulmuş olmaya duyulan bir özlemdir; Pazar gününün de kişiyi tatmin etmeyişinin nedeni, vaktin işten uzak geçmesi değil, tatilin kendi vaadini tutmadığı duygusudur".[96]

Frankfurt Okulu'nun bir diğer önemli düşünürü olan Herbert Marcuse, döneminin popüler argümanı olan tüketim kültürü üzerinden kapitalizmin analizini yaparak, modern dönemde üretimin tek amaç olduğu toplumsal yapı içerisinde, totaliter sanayi toplumunun özü itibariyle aslında çok boyutlu olan insan özelliklerini tek boyuta indirgeyerek onun yabancılaşmasına neden olduğunu ifade etmektedir.[97] Modern zamanlarda, tüketim ve

[93] Theodor Adorno, Max Horkheimer, **Aydınlanmanın Diyalektiği, Felsefi Fragmanlar II,** (Çev. Oğuz Özügül), Kabalcı Yayınları, İstanbul, 1996, s.7-62.
[94] Theodor Adorno, **Minima Moralia,** (Çev. Orhan Koçak, Ahmet Doğukan), Metis Yayınları, İstanbul, 2000, s.146-148.
[95] Adorno, Horkheimer, **a.g.e**, 1995, s.27.
[96] Adorno, **a.g.e,** , 2000, s.180.
[97] Herbert Marcuse**, Tek Boyutlu İnsan**, (Çev. Aziz Yardımlı), İdea Yayınları, İstanbul, 1997.

tüketimden duyulan mutluluk toplumsal normların oluşmasında belirleyici olmuş, (kitap, film müzik gibi) kitle iletişim araçlarının tamamı ise kişiye dayattığı yaşam biçimiyle tek boyutlu düşünce ve davranış kalıbının ortaya çıkmasına neden olmuştur.[98]

Marcuse de tıpkı Horkheimer gibi modern kapitalist toplumu kitle iletişim araçları üzerinden analiz etmektedir. Marcuse'ye göre, modern kapitalist toplum, üreme, barınma gibi insanların temel ihtiyaçlarına ilave sanal ihtiyaçlar yaratmakta ve bunu kitle iletişim araçları ile topluma içselleştirmektedir. Böylece aslında gündelik hayatın içinde ihtiyaçlarımız olarak kodlanan metalar (üretilen mal ve hizmetler), kendileri ile birlikte içeriğindeki örtük olan tutum ve alışkanlıkları pazarlamakta ve insanlar böylece kendilerini metalarında tanımlamaktadırlar.[99]

Görüldüğü üzere Marcuse kapitalist toplum içindeki bireyi totaliterlik ve özgürlük bağlamı üzerinden incelemekte, modern kapitalist sistemin, vadettiği özgürlüğün aksine geliştirdiği denetim biçimleri ile otoriterleştiğini belirtmektedir. Marcuse'ye göre tüketim ideolojisi ve teknolojik ussallık sanayi toplumunun totaliterleşmesine katkıda bulunurken, bu durum toplumda sanal bir özgürlük gibi algılanmaktadır.

Yabancılaşma olgusu Marcuse tarafından "tek boyutlu insan" olarak soyutlanırken, bu soyutlamanın çoğunlukla tüketim kültürü, teknoloji, otoriterleşme gibi kavramlar ve modernite eleştirisi üzerinden yapıldığını söyleyebiliriz. Diğer taraftan kapitalist üretim ilişkileri içerisinde emeğin ürünüyle ilişkisi ve iş bölümüne de ayrı bir vurgu yaptığı görülmektedir. Ona göre, insanın çalışarak ortaya koyduğu ürünler kişilerden bağımsız bir biçim ve güç kazanmıştır.[100]

Marx için yabancılaşma kavramı, emeğin metalaşmasıyla ortaya çıkan (üretim süreci) ve kapitalizmin tarih sahnesinden silinmesiyle ortadan kalkacak bir sorunsal

[98] **A.g.e**., s.11.
[99] **A.g.e**., s.20.
[100] Herbert Marcuse, **Eros ve Uygarlık**, (Çev. Aziz Yardımlı), İdea Yayınları, İstanbul, 1998, s.87.

olarak tanımlanmıştır. Ancak kapitalizmin bir şekilde krizlerini aşarak sanayi sonrası dönemde toplumsal, iktisadi ve politik anlamda daha kurumsal bir yapıya dönüşmeyi başarmış olması, kapitalizme ilişkin yapılan Marksist eleştirilerin teorik çerçevesini de etkilemiştir. Bu defa kapitalist üretim ilişkilerini meşru bir alan olarak tanımlayan yeni Marksist fikirler, analizlerini daha çok gündelik hayat (kültür) ve tüketim üzerinden yapmaya başlamışlardır. Geleneksel Marksist ifadeyle, her biri bir toplumsal üstyapı olan söz konusu alanlara ilişkin çalışmalarda, tıpkı yabancılaşma kavramı gibi mekân kavramının kendisi de Marksist analizlerin konusu olmaya başlamıştır. Tezin bundan sonraki kısmında, mekâna ilişkin bu eleştirel çalışmalar ortaya konulacak, eleştirel mekân çalışmalarıyla, yabancılaşma arasında ontolojik bir ilişki kurulmaya çalışılacak; insanoğlunun yabancılaşmayı kent mekânında nasıl deneyimlediği ve nasıl aşabileceğine ilişkin olanaklar tartışılacaktır.

3. ELEŞTİREL MEKÂN ÇALIŞMALARINDA YABANCILAŞMA

1800'lü yıllar sanayi kenti ile birlikte hızlı bir kentleşmenin yaşandığı bir dönemdir. Bu dönemde, hızlı kentleşme ile kentlerde açlık, sefalet ve yoksulluk artmış, başka bir ifade ile emek ve sermaye arasındaki çelişki derinleşmiştir. On dokuzuncu yüzyıl ortalarında, kentlerin sefaletle anılan zor yaşam koşullarına karşı büyük kent meydanlarında barikat savaşları gerçekleşmiş, kentsel mekândaki eşitsizlik ve adaletsizlikler kentsel sorunlar adı altında tartışılmış, kente ilişkin alternatif kent projeleri üretilerek, kente ekonomi-politik bir çerçeveden bakılmaya başlanmıştır.[101] Marksizm'in kent mekânı ile ilişkisinin tarihselliği bu noktadan başlar.

[101] Ali Ekber Doğan, "Kolektif Tüketim ve Kentsel Siyasetteki Önemi", **Bilim ve Siyaset**, Sayı: 2, 2001, s.30.

Marx ve Engels'in çalışmalarında kent, kendi başına bir araştırma öznesi olarak değil kapitalist toplumsal süreçlerin bir sonucu olarak değerlendirilmiştir. Her iki düşünürün çalışmalarında kente ilişkin sistematik bir yaklaşım yer almamakla birlikte, kent feodalizmden kapitalizme geçiş bağlamında önemli bir çözümleme nesnesi olarak görülmüştür. Bu noktada Engels'in, Manchester'daki işçi sınıfının kent mekânında yaşadığı yoksulluk ve sefalet ile burjuvaziden mekânsal olarak nasıl ayrıştığına yönelik tespitlerinin yer aldığı İngiltere'de Emekçi Sınıfların Durumu[102] ve Konut Sorunu[103] adlı çalışmalarının, geleneksel Marksist çalışmalar içinde özgün bir yeri vardır.

Engels'in Manchester kentine ilişkin çizdiği karamsar tabloda altını çizdiği durum da dikkate alındığında, Marx ve Engels'in çalışmalarında kent olgusunun ikili ve ilk bakışta çelişkili bir yapı olarak değerlendirildiği görülür. Bir yandan içinde taşıdığı olumluluklar ve potansiyeller nedeniyle kutsanırken, diğer yandan yol açtığı sorunlar ve sefalet nedeniyle eleştirilmektedir. Bu ikiliğin çelişkili bir durum arz etmediğini söyleyen Şengül'e göre, her toplumsal ilişki ve süreç gibi kent mekânı da diyalektik bir nitelik göstermekte, içinde aynı anda hem ilerici hem de gerici unsurları taşımaktadır. Gerici unsurları taşıdığı ve bu unsurlara aracı olduğu sürece bir engel teşkil eden kent mekânı, yeni olan ve dönüşüm potansiyeli olan güçlerle iç içe geçtiğinde ise devrimci bir potansiyel taşımaktadır.[104] Bu yönüyle kent mekânı, yalnızca kapitalist üretim ilişkilerinin bir yansıması değil, aynı zamanda sosyalizme geçiş için gerekli bir koşul olarak da görülmüştür. Bu durum, kentin üretimin yapıldığı yer olmasından değil, kapitalizmin yarattığı devrimci sınıfın yani proletaryanın kendisini ancak kentte

[102] Friedrich Engels**, İngiltere'de Emekçi Sınıfın Durumu**, (Çev. Yurdakul Fincancı), Sol Yayınları, Ankara 1997.
[103] Friedrich Engels, **Konut Sorunu**, (Çev. Güneş Özdural), Sol Yayınları, Ankara 1992.
[104] H.Tarık Şengül, "Sınıf Mücadelesi ve Kent", **Praksis,** Sayı: 2, 2001, s.10.

gerçekleştirebilmesinden dolayıdır.[105] Başka bir ifade ile sermayeye karşı verilecek mücadelenin koşulları kentsel mekânda olgunlaşmaktadır.

Sonuç olarak, Marx ve Engels'e göre kentler işçilere sunduğu şartlar bakımından eleştirel bir olgu olarak değerlendirilirken, tarihsel gelişim içinde oynayacakları rol bakımından ise bir önkoşul olarak görülür. Kentlerde sürmekte olan toplumsal mücadelenin hedefine ulaşmasıyla, başka bir ifadeyle kır-kent ayrımının ortadan kalkmasıyla, kentin kapitalizmle birlikte ilerleyen tarihi de sonlanacaktır. Diğer taraftan; geleneksel Marksizm içinde kentin tarihinin ve geleceğinin ne olacağına ilişkin bu ekonomik determinist yaklaşım, sanayi kenti ile başlayan ve tarihsel süreçte sayıları gittikçe artan kentleri, kentleşme hızını, ekolojik ve toplumsal krizlerden kaynaklı kentsel toplumsal hareketleri açıklamakta eksik kalmaktadır.

Geleneksel Marksizmin gündelik hayata ilişkin kültürel öğeleri ikincil gören ekonomik determinist bakış açısı, kentin bir özne olarak Marksist çalışmaların merkezinde yer almasını engellemiştir. Diğer taraftan bu durum 1960'lı yıllarda yeni toplumsal hareketlerin de etkisiyle, kadın hakları, ekolojik sorunlar gibi başlıkların Marksist çalışma konularına dahil olmasıyla değişmiştir. Diğer konu başlıklarında olduğu gibi bir üstyapı ögesi olarak kentleşmeye ilişkin süreçler de bu bağlamda tartışılmaya başlanmış, Marksizm ve kent ilişkisine yönelik geniş bir alanyazın oluşmuştur. Yabancılaşma kavramının kendisi de yeni sol içinde Marx'ın erken dönem fikirleri dayanak gösterilerek ve geleneksel Marksizm'in katı altyapı-üstyapı diyalektiği dışına çıkılarak tartışılmaya başlanmıştır. Bu bağlamıyla, yabancılaşma kavramının tarihsel arka planı ve evrildiği nokta ile mekân-kapitalizm ilişkisini ortaya koyan eleştirel coğrafya çalışmalarının arka planında benzer tarihsel-toplumsal somut durum bulunmaktadır.

[105] Doğan Bıçkı, "Harvey ve Castells'de Kent Sorunsalı Politik Ekonomi Vizyonu ve Sınırlılıkları", **Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 7-11, 2006, s.115.

Eleştirel (Marksist) mekân çalışmaları içinde *rafine* bir yabancılaşma anlatısı yer almaz. Diğer yandan Benjamin ve Lefebvre' nin kendi dönemlerinin kentselliğine ilişkin yapmış oldukları çalışmalarda sistematik bir yabancılaşma anlatısı yer almasa da, her iki düşünürün mekânın kapitalist saikler çerçevesinde üretiminin altını çizen "meta/mekân ilişkisi, mekânın kullanım/değişim değeri diyalektiği, kentin meta fetişizminin görsel bir temsili olarak anlatımına yönelik analizleri ve gündelik hayatı kent mekânı üzerinden politik bir zemine oturtan" düşünceleri, kapitalizm-mekân-yabancılaşma arasında ontolojik bir bağ kurmayı olanaklı kılmaktadır. Bu ontolojik bağı kurmak için kapitalist kurumsallaşmanın filizlenmeye başladığı on dokuzuncu yüzyılın sonlarında Paris kentinin yaşadığı dönüşümü anlatan Benjamin'in fikirleri bir başlangıç noktası olabilir. Böylece; kapitalist endüstrileşme ve kentleşme süreçlerinin hızla yaşandığı döneme ilişkin Benjamin'in görüşleri doğrultusunda dönemin (hızlı kentleşme olgusu altında gerçekleşen) toplumsallığının yabancılaşma ekseninde nasıl anlaşılabileceğine ilişkin bir çerçeve çizebiliriz.

19. yüzyılın sonlarıyla Birinci Dünya Savaşı arasında kalan Avrupa'da savaşın olmadığı dönemde kapitalist rekabetten kaynaklı çelişkiler devam etse de savaşsız bir uzlaşının yarattığı olanakla kapitalist kurumsallaşma önemli bir aşama kaydetmiştir. 1960'lı yıllara gelindiğinde ise arkasında iki büyük dünya savaşı bırakan rekabetçi kapitalizm kitlesel üretimin kitlesel tüketimle desteklendiği bir toplumsal yapının oluşmasına neden olmuştur. Bu bağlamda kapitalizmin mekânsal anlamda belli bir olgunluğa eriştiği dönem olarak yirminci yüzyılın ikinci yarısından itibaren bir tarihsel kesite denk gelen Lefebvre'nin çalışmaları[106] ise modernizm aşılırken kent mekânındaki

[106] Aslında neredeyse aynı kuşaktan olmalarına rağmen, Benjamin'in (1892-1940) 1940 yılında intihar eden döneme kadar olan yaşamında çalışmaları daha çok kapitalist modernleşmenin erken dönemlerinde Paris'e ilişkin izlenimlerini oluşturur. Lefebvre'nin (1901-1991) ise Benjamin'den 40 yıl daha uzun süren yaşamında, Marksist düşüncelerinin kent mekânı ile ilişkisi, 1950'li yıllardan itibaren yaptığı çalışmalarda görülmeye başlar. Başka bir ifadeyle, Lefebvre'nin düşüncelerinin olgunlaşmaya başladığı dönem, aynı zamanda kapitalist kurumsallaşmanın belli bir olgunluğa eriştiği yirminci yüzyılın ikinci yarısıdır.

çelişkilerin ortaya koyulması ve bu çelişkilerin yabancılaşma bağlamında nasıl anlaşılması gerektiğine yönelik bir imkân sunmaktadır. Böylece her iki düşünürün fikirlerindeki tarihsel izler takip edilerek, yabancılaşma kavramının yaşadığı dönüşümün mekân ile ilişkisinin tarihselliği verilecek; bu tarihsellik tezin ikinci bölümünde modernizm aşılırken kent mekânında yaşanan dönüşüme ve bu dönüşümün eleştirel bir bağlamda ve yabancılaşma ekseninde tartışılmasına ilişkin bir çerçeve sunacaktır.

3.1. Nesneler Dünyasından Paris'in Kentsel Görüngülerine: Walter Benjamin'in Çalışmalarında Yabancılaşma

Eleştirel mekân çalışmalarında, Engels'in Manchester kenti üzerine yaptığı incelemeler kent tarihine ilişkin Marksist çalışmaların başlangıcı kabul edilir. Kent mekânını ekonomi-politik bağlam referans alarak açıklamaya çalışan Marksist çalışmalar ise 1960'lı yıllarla birlikte döneminin muhalif hareketlerinin de etkisiyle bir yoğunluk kazanmıştır. Bu iki dönem arasında, eleştirel mekân çalışmaları yönünden bir boşluk olduğu yaygın bir kanaattir. Ancak Walter Benjamin'in çalışmalarını bu bağlamıyla bir istisna olarak görebiliriz. Benjamin Pasajlar adlı çalışmasıyla, 19. yüzyılda Paris kenti üzerinden kapitalizmin kent mekânında yarattığı kültürel ve mekânsal dönüşümü, mekânın metalaşması ve bu mekânı kalabalıklar arasında deneyimleyen flanörün gözünden anlatmıştır. [107]

[107] 1927'den intihar ettiği 1940 yılına kadar geçen sürede yazdığı metinlerin toplamından oluşan kitapta Benjamin, 19. yüzyılın kültür tarihini bütün toplumsal temelleri ve 20. yüzyıla ait uzantılarıyla incelemiştir. Benjamin, kitap içerisinde yer alan "Tarih Kavramı Üzerine, Tekniğin Olanaklarıyla Yeniden Üretilebildiği Çağda Sanat Yapıtı, XIX. Yüzyıl'ın Başkenti Paris, Charles Baudelaire: Kapitalizmin Yükseliş Çağında Bir Lirik Şair, Baudelaire'de Bazı Motifler Üzerine" adlı bölümlerde, tarih, felsefe, sanat, mekân analizi, dönemin siyasal ve politik çözümlemeleri gibi farklı konulara kendi özgün Marksist çerçevesi üzerinden bir bakış açısı sunmaktadır.
Walter Benjamin, **Pasajlar**, (Çev. Ahmet Cemal), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, Mart 2017.
Tezde ise, Benjamin'in fikirlerinin oluşmasına neden olan dönemin toplumsal koşulları merkezinde yabancılaşma kavramının yer aldığı bir anlatı üzerinden verilecektir. Bu çerçevede düşünürün Paris

Benjamin'in görüşlerini ifade ettiği dönem, 19. yüzyılın ilk yarısının Paris'idir. Bu dönem; kapitalist endüstrileşme ve kentleşme süreçlerinin hızla yaşandığı, Fransız devriminin ardından gelen yeniden yapılanma döneminde III. Napolyon despotizminin siyasal anlamda topluma hükmettiği, 1830'larla başlayan işçi ayaklanmalarının 1848 devrimleri ve Paris Komünüyle sonuçlandığı, kapitalizmin kendi rasyonalitesi çerçevesinde kenti yeniden inşa etmek için Baron Haussmann'ın Paris kentini yıktığı 1850-1860'lı yılları kapsayan bir dönemdir.[108]

Dolayısıyla Benjamin'in düşünsel evrenini besleyen; kapitalist modernleşmenin maddi süreçleriyle birlikte ortaya çıkan düşünce sistemi, bu düşünce sisteminin ürünü olan nesneler dünyası ve Paris kentinin somut kentsel görüngüleri ile kültürel dünyasının fizyonomisidir.[109] Onun ünlü Pasajlar yapıtı, "temelde en erken endüstri ürünlerinin, en erken endüstri yapılarının, en erken makinelerin, aynı zamanda da ilk büyük mağazaların, reklamların vb. anlatım karakteriyle ilgilenmektedir".[110] Analizinin içeriğini ise "caddelerden ve büyük mağazalardan, panoramalardan, dünya sergilerinden ve ışıklandırma türlerinden, modadan, reklamdan ve fahişelerden, koleksiyoncudan, flanörden, ve kumarbazlardan"[111] yararlanarak zenginleştirmiştir. Bu haliyle Benjamin'in mekân analizi aynı zamanda "şeyliği tutkuyla kucaklayan, sadece binaları, çitleri, kapı tokmaklarını, dehlizleri, anıtları, tabelaları, cadde isimlerini ve onun -kısa gölgeli varlık- olarak belirlediği her şeyi gören, duyan, hisseden bir imgelemdir." Bu nedenle Merrifield, Benjamin'in döneminin mekâna ve mekânın farklı görüngüleri olarak nesneler dünyasına ilişkin ayrıntılı Marksist analizini 'topografik imgelem' olarak adlandırır.[112]

---

kentinin panoramasını meta fetişizmi üzerinden açıklayan düşünceleri ve kapitalizmin neden olduğu hızlı toplumsal dönüşümü bir flanörün gözünden anlattığı, bireyin kalabalıklar içerisindeki yalnızlığını anlattığı bölümler incelenecektir.

[108] Meral Özbek, "Walter Benjamin Okumak-I", **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, 55(2), 2000, s. 81.

[109] **A.g.e**., s.81-82.

[110] Rolf Tiedemann, "Pasajlar Yapıtına Giriş", **Pasajlar,** (Çev. Ahmet Cemal), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, Mart 2017, s.27-28.

[111] **A.g.e**., s.13.

[112] Andy Merrifeld**, Metromarksizm**,(Çev. Nihal Ünver), Phoenix Yayınevi, Ankara, Eylül 2012., s.106

Benjamin, gündelik hayatın içindeki en küçük detaydan, kent mekânındaki en büyük parçalara kadar, düşünsel dünyasının nesneleri üzerinden dönemin analizini yaparken, somut olandan hareket ederek soyut olana ulaşmak için parça-bütün ilişkisini kullanır. Başlangıç noktasına ise küçük ve önemsiz şeyleri koyar. Bu küçük görünümlerin üzerindeki perdeyi indirerek, caddeler, mağazalar ve pasajlar üzerine ayrıntılı bir analiz yapar. Çünkü tüm bu yapılı çevrede, on dokuzuncu yüzyılın gelişen kapitalizminin (üretim ilişkilerinin) etkilerini görür. Böylece, aslında gündelik hayatın kıyısında kalmış, ayrıntı gibi görünen nesneler dünyasından dönemin politik-kültürel dünyasına ilişkin soyutlama düzeyine ulaşmayı amaçlar. Sonuç olarak, Pasajlar yapıtının birçok bölümünde, dönemin kültür dünyasını ekonomi-politik bir çerçeveden veren ve bu analizini Paris kenti özelinde mekânsallaştıran düşünsel bir yaklaşım vardır.

Benjamin'in çalışmalarında yabancılaşma kavramının içeriğine yönelik dolaysız (rafine) bir anlatı yer almaz. Ancak; Pasajlar'da yer alan (kentsel mekân üzerinden yaptığı) metaların fetiş karakterine yönelik tespitleri ve bireyin kalabalıklar içerisinde yaşadığı yalnızlığı bir flanörün gözünden anlattığı bölümleri, yabancılaşmanın kentsel mekân üzerinden deneyimlendiği bölümler olarak değerlendirebiliriz.

Lukacs'ın 1923 yılında kalem aldığı Tarih ve Sınıf Bilinci adlı çalışması döneminin tüm Marksistleri gibi Benjamin'i de etkilemiştir. Benjamin, Lukacs'ın şeyleştirme (nesneleştirme) vurgusunu modern metropol deneyimi üzerinden yeniden yorumlar. Gündelik hayatımızda, yalnızca çeşitli amaçlarla kullandığımız nesneler ve bu nesneleri üretmek için gerekli olan emek değil, aynı zamanda insan emeğinin kendini gerçekleştirdiği yapılı çevre de (kent mekânı) metalaşmıştır. [113] Böylece, Marx'ın metalaşma ve Lukacs'ın şeyleşme (nesneleşme) kavramları, Benjamin ile birlikte kültür, şehircilik, mimari ve gündelik yaşama ilişkin analizlerde yeni bir anlam kazanır.

[113] Merrifield, **a.g.e**., s.123-125.

Benjamin'in Berlin'de Simmel ile olan tanışıklığı ise onun fikirlerine sosyolojik bir çerçeve oluştursa da, bu düşüncelerinin etkisinin esas olarak onun 19. yüzyılda Paris kentinin yaşadığı dönüşümü anlatan düşüncelerinde somutlaştığını söyleyebiliriz. Anlatılarında kentin kalabalığı ve bu kalabalık içerisinde yalnızlığıyla kentin ayrıntılarında adeta bir detektif gibi dolanan bir kahraman yaratır. Charles Baudelaire'in şiirlerinde 'amaçsız gezinen, kalabalıklar arasında kaybolarak kendi yalnızlığını yaşayan" bir avare olarak resmedilen flanör,[114] Benjamin'in çalışmalarında da bir (anti) kahraman olarak belirir. Dolayısıyla, Benjamin'in Paris kentinin dramatik dönüşümünü anlatırken kullandığı yöntemin, kentin hareketli coşkusu ve ışıltılı hayatında kendini kaybeden bir flanörün sarhoşluğu üzerinden anlattığı bölümler ile kapitalizmin kent mekânında yarattığı metalaşmayı anlattığı bölümler arasında gidip gelen parçalı bir anlatı içerdiği söylenebilir. Berman; Benjamin'in yaşadığı bu gel-gitlerin Onun melankolik yanı ile Marksist vicdanı arasındaki çelişkiden beslendiğini söyler:

> "Yüreği ve duyarlığı, karşı konulmaz bir şekilde şehrin parlak ışıklarına, güzel kadınlarına, moda dünyasına, lükse, parıltılı yüzeylerin ve ışıltılı sahnelerin akışına çeker onu; Marksist vicdanıysa onu bu tutkudan alıkoyar, tüm bu parıltılı dünyanın çökmüş, boş, içeriksiz, ruhsuz, proletaryayı ezici, tarih tarafından mahkûm edilmiş olduğunu söyler durur ona. Paris tutkusundan korunabilmek için art arda ideolojik açıklamalar sıralar- ama dönüp bulvara ya da şehrin ışıklarına son bir kez daha bakmadan edemez; kurtarılmak istemektedir, ama henüz değil. Sayfalar boyunca ortaya serilen bu iç çelişkiler, Benjamin'in yapıtına ışıltılı bir enerji ve karşı konulmaz bir çekicilik kazandırır."[115]

Her ne kadar Pasajlar yapıtında, kent mekânındaki metalaşma ve bireyin yaşadığı melankolik yalnızlık birbirleriyle çelişen, parçalı bir anlatı şeklinde sunulsa da, Benjamin'in Paris kentinin dönüşümü üzerine gerçekleştirdiği bu ikili anlatıyı ayrıntılı

[114] **A.g.e.**, s.137.
[115] Marshall Berman, **Katı Olan Her Şey Buharlaşıyor**, (Çev. Ümit Altuğ, Bülent Peker), İletişim Yayınları, İstanbul, 2013, s.201.

incelemek, Benjamin'in düşüncelerindeki 'yabancılaşma ve kent mekânı' bağlamının daha rafine bir çerçeveye oturmasına katkı sağlayacaktır.

3.1.1. Kent Mekânında Meta Fetişizmi (Fantazmagori)

Marx'ın meta fetişizmi, Lukacs'ın şeyleşme olarak adlandırdığı fenomeni Benjamin *fantazmagori* olarak ifade eder. Benjamin'e göre, üretim ilişkileri toplumun ve kültürün oluşmasında aldatıcı görünümler ve yanılsamalar yaratmaktadır. Fantazmagori, yani aldatıcı görüntü artık malın kendisidir; bu mal içerisinde değişim değeri, kullanma değerini perdeler ve gizler. Biçim, form ve görünüş ise malın değişim değerinin ön plana çıkmasında esas belirleyicidir. Fantazmagori, kapitalist üretim sürecinin bütünüyle eşanlamlısıdır ve bu süreç, kendini gerçekleştiren insanların karşısına karşı konulamaz bir doğa gücü gibi görünür. Bu durum tüketim malları aracılığıyla yabancılaşmayı derinleştirir.[116]

Benjamin için 19. yüzyıl Paris'inin kent panoraması, meta fetişizminin görsel temsilidir. Kapitalizm geliştikçe Paris kenti, endüstriyel üretim süreçleri aracılığıyla metalar ve yapılarla dolup taşan tüketim birimleri –peyzajı- haline gelmeye başlamıştır. 19. yüzyılın ikinci yarısına gelindiğinde, geleneksel Paris'in yapısı dönüşür ve tüketim peyzajları içinde Paris kentinin kendisi gerçek doğa gibi görünmeye başlar. Benjamin bu yeni kentsel-endüstriyel peyzajın yarattığı fantazmagoryayı "düş-imgeleri dünyası" olarak tanımlar. Endüstriyel olarak üretilmiş olan binalardan bulvarlara, kitaplardan, gündelik hayatta kullanılan en basit eşyaya kadar tüm maddi nesnelerin fantazmagorisi, aynı zamanda kitle kültürünün cisimleşmiş halidir.[117]

[116] Tiedemann, **a.g.e.**, s.24.
[117] Susan Buck-Morss, "Benjamin's Passagen-Werk" ten aktaran Meral Özbek, "Walter Benjamin'i Okumak-III", **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, 55(4), Ankara, 2000, s.85.

Benjamin, Paris kentini kapitalist kültürün fantazmagorisi, lüksün ve modanın başkenti olarak tanımlar.[118] Pasajlar adlı yapıtının "XIX. Yüzyılın Başkent Paris" adlı bölümünde, 19. yüzyılla birlikte üretici güçlerde yaşanan dramatik değişimin Paris kentinde yarattığı dönüşümü ayrıntılı analiz eder. Pasajlardan, dünya fuarlarına, mikro ölçekte iş yeri ve konut mekânının dönüşümünden, makro ölçekte, Haussmann'ın Paris kentinin geleneksel dokusunu yıkarak yeniden imar ettiği imar faaliyetlerine, Paris kentinin dönüşümünü, metalaşmayı analizinin merkezine koyarak değerlendirir.

Pasajların Paris kentindeki hâkim bir kentsel alan kullanımı olmaya başlamayan pasajlar[119] endüstriyel lüksün yeni bir buluşudur. Bina kitleleri arasında uzanan, üstleri cam kaplı, mermer duvarlı geçitler arasında uzanan dükkânlardan oluşan pasajları Benjamin; küçük bir kent, küçük bir dünya olarak tanımlar.[120] Demir konstrüksiyon teknolojisindeki gelişmeler ve gaz aydınlatmasının ortaya çıkması, pasajlara çarpıcı bir çekicilik katmıştır. Gezinme ve gösterişin en çok hoşa giden eylemler olarak yaygınlaşmaya başlamasıyla, genellikle her şeyden bıkmış, can sıkıntısıyla dolanan modern metropol bireyleri, metaların fetiş yüzlerinde hayatlarını yeniden anlamlandırmıştır.[121]

Benjamin çalışmasının "XIX. Yüzyılın Başkenti Paris" adlı bölümünde, Paris kenti özelinde, dünya fuarlarını da dönemin fetiş mekânlarından biri olarak inceler. Dünya fuarlarını "adına mal denen fetişin hac yerleri"[122] olarak tanımlayan Benjamin, dünya fuarlarının, kullanım değerinin arka plana itildiği ve değişim değerinin tüketiminin

---

[118] Walter Benjamin, "XIX. Yüzyılın Başkent Paris", **Pasajlar**, (Çev. Ahmet Cemal), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, Mart 2017, s.96.

[119]On dokuzuncu yüzyılın ilk yarısında pasajlar, burjuvazinin lüks mal tüketimi için kullandığı bir çarşı olmasının yanı sıra halkın çeşitli kesimlerinin içinde dolaştığı ve endüstriyel imkânların ürünlerini seyrettiği kamusal bir mekân işlevi de kazanır. 1850-1860'larda Vali Haussmann'ın imparatorluk emriyle Paris'i yeni baştan inşa etme sürecinde bu pasajların bazıları yıkılır ve bazı işlevlerini büyük mağazalar devralır. Meral Özbek, "Walter Benjamin'i Okumak-III", **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, 55(4), Ankara, 2000, s.86.

[120] Benjamin, **a.g.e**, s.88.

[121] Merrifield, **a.g.e.,** s.135.

[122] Benjamin, **a.g.e**, s.94.

öne çıktığı mekânlar olarak ifade eder. Benjamin'e göre dünya fuarları insanı metanın seviyesine getirerek, bu fantazmagoriye dahil olmasını kolaylaştırır. İnsanoğlu da kendine ve başkalarına yabancılaşmasının tadını çıkararak, kendini böyle bir dünyanın yönlendirmesine bırakmış olur.[123]

Benjamin, çalışmasının "XIX. Yüzyılın Başkenti Paris" adlı bölümünde, kentin tarihsel hafızasının ve sosyolojik dokusunun ortadan kaldırılarak Haussmann tarafından 1850-1860'lı yıllarda dönemin kapitalist saikler çerçevesinde yeniden inşa edilmesinin ve bu durumun kentte yaşayanlarda yarattığı tahribatın da ayrıntılı bir analizini yapar. Haussmann, göçle gelen nüfusun yarattığı sıkışık kent dokusunu sermaye birikiminin ve devletin güvenliğinin bekasının gereklerine göre yeniden planlar ve inşa eder. Sanayi sermayesinin ihtiyacı olan altyapıya ve fabrikalara yer açar. Kamu gücünü fiziki mekânda okunabilir kılan kamu yapıları ise bulvarlar boyunca yerleştirilir. Bu süreçte, daha önce farklı sınıf ve gruplarının iç içe yaşadığı eski kent dokusu yıkılır.[124] "*Bunun sonucunda Paris'in mahalleleri, kendilerine özgü fizyonomilerini yitirirler… Ama bu arada Parislileri kentlerine yabancılaştırır. Parisliler, artık o kentin yerlisi oldukları duygularını yitirirler.* Büyük kentin insancıl olmaktan uzak karakterinin bilincine varmaya başlarlar".[125] Kentin yeniden inşası, kentte büyük bir kamulaştırma ve akabinde arsa spekülasyonu ve vurgunculuğa neden olur. Kent sınıfsal olarak birbirinden ayrışır; Paris'in doğusu işçiler, batısı ise burjuva sınıfı için yaşam alanı olur. Paris Komünü, kent mekânında yaşanan bu yıkımın etkileri üzerinde yükselir. Bu haliyle Paris Komünü, kentin kapitalist saikler çerçevesinde yeninde imar edilmesine karşı yerel bir hareket olarak gelişmiş kentsel bir devrimdir.[126] Merrifield, Komünü yenilgisine rağmen "ütopik bir moment" olarak ifade eder.[127]

[123] Özbek, **a.g.e**, s.93.
[124] Özbek, **a.g.e**., s.103.
[125] Benjamin, **a.g.e**., s.102. (Vurgular yazara aittir).
[126] Özbek**, a.g.e**., s.103-104.
[127] Merrifield, a.g.e., s.141.

Kentin Haussmann tarafından yeniden imar edilmesinin gerekçelerinden biri de daha önce kentte yaşanan ayaklanma ve barikat savaşlarını kolay müdahale edilebilir-kontrol edilebilir- kılmak için en uygun sokak dokusunu yaratmaktır. Trafik, ulaşım ve yeni yapılara eksen oluşturma sorununu çözen büyük bulvarlar, aynı zamanda ayaklananların, direnenlerin barikat kurmasını engellemek, askeri birliklerin olay yerine rahatça ulaşmalarını sağlamak amacıyla tasarlanır. Sonuç olarak, kapitalizmin kendi rasyonalitesi çerçevesinde askeri, ekonomik ve idari olarak kapitalizmin kendini yeniden üretmesi için gerekli mekânsal yapılanma böylece gerçekleşir. Kentin yeniden inşasıyla barikatlar ve pasajlar dönemi 19. yüzyılın ikinci yarısında biter. Diğer taraftan bu dönüşüm, kentin işçi sınıfı ve lümpenlerin yeni bulvarlar aracılığıyla kent merkezine ulaşmasına ve böylece kentin merkezinde yeni kentsel kamusal alanların oluşmasına neden olur.[128]

Kapitalist üretim ve mülkiyet ilişkileri ve buna karşılık gelen üstyapılar, Fransa'da 19. yüzyıl ortası gelene kadar henüz tam olarak kurumsallaşmamıştır. Pasajlar, iç mekânlar, sergi salonları ve panoramalar bu geçiş döneminin ürünleridir.[129] Bu nedenle, Walter Benjamin'in meta fetişizmi üzerinden yaptığı analizlerde, Paris'in modernizasyonu (Haussmann tarafından yeniden inşası), eski ve yeni arasında bir kopukluk yaratması nedeniyle önemlidir. Ancak; Benjamin'in kendi özgün yorumunda bu kopukluk aynı zamanda kapitalizmin kendi kendini yıkarak ilerlemesi ve kendi kuyusunu kazan güçleri geliştirmesi olarak yorumlanır.[130] Diğer taraftan gerek kapitalizmin henüz kurumsallaşmadığı 19. yüzyılın ilk yarısına kadar geçen sürede oluşan kentsel topografik imgelem, gerekse Haussmann tarafından yapılan kentin yeniden inşa sonrasında meydana gelen kent peyzajını incelerken, Benjamin'in düşüncelerinin

[128] Özbek**, a.g.e**, s.104.
[129] **A.g.e.,** s.105.
[130] **A.g.e**., s.107.

merkezinde *meta fetişizmi* kavramı vardır. Bu yaklaşıma göre; Walter Benjamin'in fantazmagori olarak nitelediği, aldatıcı görüntü olarak biçim, form ve görüntünün ön planda olduğu toplumsal alanda, nesnelerin kültürel düzeyde anlamlandırılması ve değişim değerinin kullanım değerini perdelemesiyle, gerçeklik ile sanal arasındaki sınır belirsizleşmekte, başka bir ifade ile nesnelerin aldatıcı görüntüsü nedeniyle bir hipergerçeklik oluşmaktadır. Böylece insan, kendi eylemi (Marx'ın ifadesiyle üretken etkinliği-emeği-) üzerindeki kontrol yeteneğini kaybetmekte, kendi bilinci dışında verili olanı seçen bir varlığa dönüşmektedir. 19. yüzyılda gelişen sanayi kapitalizminin etkisiyle kentsel çevreyi oluşturan nesneler, insanlar, insan emeği ve bilincinin ürünü, gündelik yaşama ait olan her şey metalaşmış ve deneyimin yerini metalaşan toplumsal ilişkiler almıştır.

3.1.2. Bir Flanörün Gözünden Kentteki Yabancılaşma

Benjamin'e göre, maddelerin fetiş karakteri 19. yüzyılın Paris'inde gündelik hayatın her bir detayına nüfuz etmiştir. Bu dönemde, insanların sokak ve bulvarlarda kenti deneyimlemeleri, daha önceki dönemlerde olmadığı kadar metalaşmıştır. İnsanlar kitleler halinde pasajlarda gezinmekte, sokak ve bulvarların kalabalığına karışmaktadırlar. Dolayısıyla fetişleşen yalnızca nesneler dünyası değil, aynı zamanda kentli kalabalığın kendisidir. Benjamin bu göz alıcı kalabalığın neden olduğu sihir içinde, Baudelaire'in şiirlerinin kahramanlarından olan flanörün gözünden günlük yaşamdaki detayların ideolojik unsurlarını anlatarak şehir yaşamının insan üzerindeki yabancılaştırıcı etkisini analiz eder. Böylece, Baudelaire'in modern kent hayatına ilişkin gözlemleri, Walter Benjamin'in kaleminde politikleşir.

Benjamin, kentin metalaştırılmasının karşısına kentin kamusal alanları olarak, sokakları, cadde ve meydanları koyar. Burjuva yaşam kültüründe evle birlikte yaşam

alanının kutsallaştırılması ve bu doğrultuda mülk edinmenin fetişleştirilmesi, kentin kamusallığının zarar görmesi anlamına gelmektedir. Bu noktada, sokak ve ev hayatı arasındaki geçişkenliği, Benjamin özel alan ile kolektif alan diyalektiği üzerinden analiz eder. Özellikle, Napoli'de şehrin sokaklarında deneyimlediği festival havası, onun daha sonra Paris kenti için yazacaklarına önemli katkılar sunmuştur:

> "Benjamin'e göre gözeneklilik Napoli'ye özgü –doğaçlama- tutkusundan kaynaklanıyordu. Bu güneyli, Akdenizli bir şeydi, açıkça Kuzeyli emsaline radikal bir şekilde karşı koyuyordu. Özel ve kamusal hayatlar birbiriyle kaynaşmıştı: … Ev, ne bir sığınak anlamına geliyordu ne de dört duvarla sınırlanmış bir özel benlik alanıydı. Gerçekten evler insanlar için çok fazla yük barındıran yerler değildi. Açık kapılardan dışarıdaki şelalenin içeri akmasıyla, sokak oturma odasına taşınırken hayat da sokaktan fışkırmaktaydı… Gerçek anlamda sokak tarafından sarmalanmış kafeler, insanlar içindi, -en acınacak haldeki bir yoksul bile bütün yoksulluğuyla Napoli sokak hayatının resimlerinden birine dahil olmanın belli belirsiz çifte farkındalığıyla mükemmeldi. Nitekim Napoli'de yoksullukla birlikte, en göz alıcı düşünce özgürlüğünü yansıtan bir şekilde sınırlar zorlanıyordu-"[131]

Benjamin'in düşünce dünyasında Paris'i ayrıcalıklı kılan şey de, tıpkı Napoli sokaklarında olduğu gibi, Paris sokaklarının da bir flanörün düşünce dünyasında kaybolacağı bir kent peyzajı sunmasıdır. "Paris, yaya yürüyen için gerçekten de bir peyzajdır. Ya da daha kesin bir anlatımla, kent, yayanın karşısında belirgin bir biçimde diyalektik kutuplarına ayrılır: Onun karşısında bir peyzaj gibi açıldıktan sonra, onu sıcak bir oda gibi sarar".[132]

Benjamin, Paris kentinin dönüşmekte olduğu ara geçiş döneminin, kendisini burjuva yaşam şeklinin dışında ve bir düşünür-gezer olarak tanımlayan flanör için uygun bir ortam hazırladığını ifade der. Benjamin'e göre Paris, yalnızca insanın yemek yemek, yatmak, kalkmak gibi günlük faaliyetlerin yapıldığı bir kent değil; aynı zamanda insanlarla kaynaşan, yaşayan bir kenttir. Herkese, başka insanların arasına karışmayı,

[131] Merrifield**, a.g.e**., s.125-126.
[132] Walter Benjamin, "Charles Baudelaire: Kapitalizmin Yükseliş Çağında Bir Lirik Şair", **Pasajlar**, (Çev. Ahmet Cemal), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, Mart 2017, s.264.

kalabalıkla birlikte gezinmeyi öneren, insanları flanörlüğe davet eden, kendini trafiğe teslim etmemiş bir yayalar kentidir.[133] Diğer taraftan dönüşüm baş döndürücü bir hızla yaşanmaktadır ki bu dönüşümün hızını anlamlandırabilen, hayatın rutin akışı içerisinde koşuşturan, insanların göremediklerini gören, bir düşünür-gezer ve görür-gezer olarak ancak bir flanör tasvir edebilir hayatın akışını.[134]

Flanörün makro mekânı kentse, mikro mekânı, on dokuzuncu yüzyılın başlarındaki Paris'te gittikçe artan sayıda çoğalan, hem iç hem dış mekân özeliklerine sahip pasajlardır. Sokaktaki adamın evindeyken duyumsadığı hissi, flanör, bina cepheleri arasında ve caddede duyumsar. Ancak flanör sokak ile ev arasında bir yerdedir. Evin ve dolayısıyla burjuva hayatının dayattığı kültüre bir meydan okumadır. Cadde ve iç mekân özelliklerini aynı anda barındıran pasajlar ise flanörün konutu gibidir. Benjamin bu duygusunu, cadde üzerinde konumlanan her bir parçayı, bir konuttaki nesneler dünyası üzerinden ifade eder:

> "Onun gözünde emaye kaplı parlak firma tabelaları, aşağı yukarı bir burjuva salonundaki yağlıboya tablo gibi bir duvar süsüdür; duvarlar, not defterini dayadığı yazı masasıdır; gazete kulübeleri kitaplıklarıdır; cafe'lerin balkonları da, işini bitirdikten sonra eğilip sokağa baktığı cumbalardır."[135]

Benjamin'in Paris kenti özelinde, kentin toplumsal ve fiziksel yapısına ilişkin yapmış olduğu gözlemler, bulunduğu dönemin modernizm ve kapitalizm eleştirilerini içerir. Bu eleştirileri ise dönemin tarihsel bir figürü olan flanör üzerinden yapar. Ancak, Benjamin'in kendine has diyalektik yöntemi gereği, onun analizi genel bir kapitalizm eleştirisi üzerinden değil, gelişen kapitalizmin üretim güçlerinde meydana gelen değişimlerin, insan yaşamı üzerindeki dönüşümü üzerinden ifade bulur. Dolayısıyla,

---

[133]Ünsal Oskay, "Walter Benjamin Üzerine", **Estetize Edilmiş Yaşam**, (Çev. Ünsal Oskay), Der Yayınları, İstanbul, 1995, s.22.
[134] **A.g.e**. s.16.
[135] Walter Benjamin, "Charles Baudelaire: Kapitalizmin Yükseliş Çağında Bir Lirik Şair", **Pasajlar**, (Çev. Ahmet Cemal), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, Mart 2017, s.131.

Marx'ın kapitalist üretim sisteminde bir işçinin makine başında deneyimlediği, kendi emeği ve üretim sürecine yabancılaşma (benliğin parçalanması) olgusunu Benjamin; kent hayatındaki metalaşma ve bu metalaşmanın insan benliği üzerindeki etkileri üzerinden açıklar. Böylece modern kent insanı, tümlüğü içinde algılayıp anlamlandıramadığı toplumsal yaşamında kendi dış gerçekliği karşısında bir başına kaldığı ve yaşama bir anlam veremediği için, "insansal yeteneklerini toplayıp harekete geçirememekte; reel yaşamda hayatının çeşitli sorunlarını kendisi için anlam taşıyan birer insansal sorun olarak görüp benimseyememekte; yaşamına egemen olabilme konusunda zaman zaman girişimlerde bulunsa da, özgür bir gelecek konusunda, çoğunlukla, edilgen bir tavırla, fantazyalarına sığınmaktadır."[136]

Benjamin'in kendine özgü diyalektik yöntemi, karamsarlıkların içerisinde aynı zamanda bir umut da barındırır. Modern kent insanın açmazlarını flanörün gözünden aktarırken, diğer taraftan kentin kolektif mekânları üzerinden başka bir toplumsal-mekânsal kurgunun özlemini de dile getirir. Onun özleminde, iç mekânlar (özel alanlar), kentin kamusal alanları olarak sokağa açılmakta, özel alanlar kolektif alanların içinde erimekte, şehrin avareleri flanörlere dönüşmektedir.

3.2. Lefebvre' nin Çalışmalarında Yabancılaşma Kavramı ve Mekânsal Bağlamı

1960'lara gelindiğinde arkasında iki büyük dünya savaşı çıkartan rekabetçi kapitalizm, yerini tekelci kapitalizme bırakmıştır. Bu dönemin belirgin özelliği olarak kitlesel üretimin aynı ölçüde kitlesel bir tüketimle sürdürülmeye çalışılması (1930 ekonomi krizinden alınan dersler çerçevesinde), ücretli emek ve sermaye arasında bir uzlaşının da doğmasına neden olmuştur. Bu uzlaşı beraberinde, işçilere ücret artışı,

[136] Ünsal Oskay, **a.g.e**., s.161.

çalışma dışı zamanın genişletilmesi, Pazar günleri ve diğer bazı bayram günlerinin tatil ilan edilmesi gibi uygulamaları beraberinde getirmiştir.[137] Kitlesel üretim/tüketim ekseninde yeniden şekillenen toplumsal yapıda, iktidar ilişkisi yalnızca üretim alanında değil, gündelik hayatı da içine alacak şekilde tüm toplumsal alanda kurulmuştur. Merrifield, savaş sonrası dönemi şöyle ifade eder:

> "Modern savaş sonrası kapitalizm, işyerlerinde sömürmeye ve yabancılaştırmaya devam ediyordu, ancak yabancılaşma artık, tüketicilikle beslenerek, medya ve reklamla tatmin olarak, devlet bürokrasisine ve planlama dairelerine bile müdahil olarak, görünüşe bakılırsa her köşede salınarak ve her ilan panosunda gümbür gümbür gümbürdeyerek bizzat gündelik hayatın derinlerine, işyerleri dışındaki gündelik hayata, üremeye ve boş vakte inmeye başlamıştı."[138]

Yaşanan bu dönüşüm, geleneksel Marksist çalışmaların da içeriğinin genişlemesine neden olmuştur. Daha önceden kapitalizmi analiz ederken üretim süreçlerini merkeze alan Marksist çalışmaların içerik analizi genişlemiş, bir üstyapı olarak toplumun kendisinin-kültürel öğelerinin- Marksizm'in çalışma alanına girmesi, yine bir üstyapı öğesi olarak mekânın ve toplumsal bağlamının eleştirel mekân çalışmaları kapsamında tartışılmasına neden olmuştur. Lefebvre' nin mekânı, iktidar ve kapitalizm ekseninde açıkladığı çalışmalar da bu bağlama oturmaktadır.

1940'lardan 1970'e kadar olan süreçte yayınladığı çalışmalarda Lefebvre'nin temel sorunu, Marx'ın çalışmaları ve bu çalışmalarda ortaya konulan kavramların tarihsel bağlamların dışında kaba bir indirgemecilikle yorumlanmasıdır. Lefebvre'ye göre Marx'ın düşüncesi bugünkü dünyayı açıklamaya yeterli olmamakla birlikte, bugünkü dünyayı anlamlandırmak için aynı zamanda vazgeçilmezdir.[139] Bu yönüyle modern bir düşünür olan Lefebvre, Hegelyen-Marksist yabancılaşma kuramını da yanına alarak,

---

[137] Hüseyin Köse, "Lefebvre ve Modern Dünyada Gündelik Hayat**", Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesi İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi**, Sayı 27, 2008, s.16-17.
[138] Merrifield**, a.g.e.,** s.165.
[139] Özlem Şahin, Ecehan Balta, "Gündelik Yaşamı Dönüştürmek ve Marksist Düşünce", **Praksis,** Güz, 2001, s.195.

temelde reformcu (ve hümanist) bir tavırla, dünyanın etik açıdan nasıl iyileştirilebileceği sorularına odaklanır. Bu noktada, gündelik yaşamın yabancılaşmamış ve yaratıcı etkinliklerin alanı olarak yeniden-kavramsallaştırılmasını, yaşanacak dönüşümün ön koşulu olarak tanımlar. Çünkü Lefebvre'ye göre, gündelik pratiklerin, toplumsal yaşamın yeniden üretiminde hayati bir önemi vardır.[140] Böylece, gündelik hayatın kendisinin Marksist inceleme konusu olabileceğini ortaya koyduğu "gündelik hayatın reformcu (devrimci)" potansiyeline ilişkin görüşleri 1947 yılında kaleme aldığı üç ciltlik "Gündelik Hayatın Eleştirisi"[141] adlı çalışmasıyla somutlaşır. 1968 yılında yayınladığı "Modern Dünyada Gündelik Hayat Eleştirisi"[142] adlı çalışmasıyla da daha önceki çalışmasındaki düşüncelerini revize eder.

Lefebvre'nin modern dünyada gündelik hayata ilişkin eleştirel yaklaşımı daha sonraki çalışmalarında daha mekânsal bir bağlama oturur. Bu çerçevede, mekânı ve özel olarak da kent mekânını kapitalist gelişmeyi anlamlandırmak için merkeze koyan Lefebvre, kapitalizmin krizlerini aşarak hayatta kalabilmesini, üretim tarzının zorunlu kıldığı toplumsal üretim ilişkilerini mekânı kullanarak yeniden üretebilmiş olmasına bağlar. Başka bir ifade ile kapitalist toplumsal örgütlenme kendisini yeniden üretecek bir mekân yaratmaktadır.[143]

Kent mekânını (yeniden) üretim ilişkileri çerçevesinde açıklayan bu yaklaşım, geleneksel Marksist yaklaşımda, kent mekânını yalnızca üretimin yapıldığı bir alan olarak gören yaklaşımından ayrışmaktadır. Geleneksel Marksizm, kapitalizmin çelişkilerini sanayi üretimindeki emek-sermaye çelişkisi üzerinden açıklarken, Lefebvre'nin yaklaşımında, emek-sermaye çelişkisi, üretim ilişkilerinin mekânsal olarak yeniden

[140] Köse, **a.g.e**., s.8.
[141] Henri Lefebvre, **Gündelik Hayatın Eleştirisi Cilt 1-2-3**, (Çev. Işık Ergüden), Sel Yayıncılık, İstanbul, 2015.
[142] Henri Lefebvre, **Modern Dünyada Gündelik Hayat**, (Çev. Işın Gürbüz),Metis Yayınları, İstanbul, 2016.
[143] Henri Lefebvre, **Mekânın Üretimi**, (Çev. Işık Ergüden),Sel Yayıncılık, İstanbul, 2014.

üretiminin çelişkilerinin genel açıklamalarından yalnızca bir tanesidir. Böylece, Marksizm'in üretim alanı ile sınırlı sınıf stratejisinin kapsamı yeniden üretim alanı olarak kentleri ve gündelik hayatı da kapsayacak şekilde genişlemektedir.

Kent mekânı ve gündelik hayatın politikliğine ilişkin bu yaklaşım, bizi Lefebvre'nin (yabancılaşmaya ilişkin) görüşlerinin üçlü bir yapı üzerine oturduğu sonucuna götürür: kent mekânı, gündelik hayat ve (kapitalist) toplumsal ilişkilerin yeniden üretimi. Daha somut bir ifadeyle (kapitalist) toplumsal ilişkiler kent mekânının gündelik yaşamında yeniden üretilmektedir. Gündelik hayatta toplumsal ilişkiler yeniden üretilirken, kent mekânında, mekânın kullanım ve değişim değeri arasında gerilimli bir ilişki meydana gelir. Kapitalist meta üretimi için mekânın somut-kullanım değeri değil, soyut, yani değişim değeri önemlidir. Bu durum ise kent mekânını kullananlar (gündelik hayatta kent mekânını deneyimleyenler) ve bu mekânı düzenleyenler arasında (bürokratik olarak planlayan devlet aygıtı ve burjuvazi) sınıfsal bir çelişki yaratır. Sonuç olarak, mekânın kapitalist saikler çerçevesinde (yeniden) üretimi; içerisinde meta/mekân ilişkisi, mekânın kullanım/değişim değeri diyalektiği, mekânın siyasal statüsü ve devlet aygıtının mekânın üretimindeki rolü gibi, bizi tartışma bağlamları yabancılaşma kavramı ile kesişen bir alana götürür. Benzer bir durum, gündelik hayatın politikliğine ilişkin tartışmalarda da vardır. Bu noktadan hareketle, mekânın toplumsal üretimi ve gündelik hayatın politikliğine ilişkin Lefebvre'nin düşünsel yaklaşımını yabancılaşma ekseninde analiz ederek, düşünürün bir başka kavram olarak ortaya koyduğu 'karşı mekân' kavramını ise kent mekânında yabancılaşmanın aşılmasına olanak veren bir yaklaşım olarak ele alacağız.

3.2.1. Mekânın (Toplumsal) Üretimi ve Yabancılaşma

Lefebvre'nin 1947'de yazmaya başladığı ve 1968'de revize ettiği gündelik hayatın Marksist incelemesinin mekânsal bağlamı 1970'li yıllarda yazdığı Kentsel Devrim[144] ve Mekânın Üretimi[145] çalışmalarında belirginleşir.

Lefebvre'nin mekân analizinin bir tarihsel bağlamı vardır. Lefebvre, mekânın kapitalizm öncesi örgütlenmelerini mutlak mekân (avcılık, tarım ve hayvancılık, ilkel kominal yaşam), kutsal mekân (Asya tipi üretim ve tanrısal krallar ve feodalizm) ve tarihsel mekân (Yunan şehir devletleri, Roma imparatorluğu) kavramlarıyla açıklar. Erken kapitalizm ve kapitalizmin kurumsallaşmaya başladığı dönemi soyut mekân, geç kapitalizm dönemini (soyut mekânın çelişkilerinin derinleşmiş olması nedeniyle) ise çelişkili mekân olarak tanımlar.[146] Bu noktada, kapitalizm öncesi topluluklara ilişkin mekân analizini dışarda bırakarak, Lefebvre'nin (günümüz mekân kurgusunu anlamlandırabilmek için) kapitalizmle birlikte hangi kavram setleriyle mekânı açıkladığına biraz daha yakından bakmak gerekir. Böylece, Lefebvre'nin (Marx'tan ilham alarak) geliştirdiği kavramlar üzerinden mekâna bakmak, bir ürün ve üretimin yapıldığı ve toplumsal ilişkilerin yeniden üretildiği yer olan mekânın, aynı zamanda kapitalizme içkin olan özelliklerinin de ortaya konularak, bu kavramlar üzerinden yabancılaşmanın yeniden okunmasına bir olanak sağlayacaktır.

Lefebvre'ye göre, kapitalizmin kurumsallaşmasıyla birlikte mekân içinde şeylerin üretiminde mekânın üretimine geçilmiştir. Mekân öğelerinin kendisi artık kapitalist meta pazarının önemli bir parçasıdır. Mekân üretimi, sermayenin niyetine göre hareket eden ancak toplumun gerekliliklerine ve çıkarlarına göre hareket eder gibi görünen devletin

[144] Henri Lefebvre, **Kentsel Devrim**, (Çev. Selim Sezer),Sel Yayıncılık, İstanbul, 2013.
[145] Henri Lefebvre, **Mekânın Üretimi**, (Çev. Işık Ergüden),Sel Yayıncılık, İstanbul, 2014.
[146] Husik Ghulyan, "Lefebvre' nin Mekân Kuramının Yapısal ve Kavramsal Çerçevesine Dair Bir Okuma", **Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi**, 26(3), Ankara, 2017, 1-29.

müdahalesiyle gerçekleşmektedir.[147] Bir grup, bir sınıf ya da sınıf fraksiyonu ancak bir mekân üreterek özne haline gelebilir. Kendi toplumsal mekânını yaratamayan fikirler, temsiller ve değerler ise kalıcı olamaz.[148]

Lefebvre, mekânın toplumsal üretimine ilişkin bu yaklaşımıyla mekâna ilişkin önceleri yapılan tarafsız analizleri aşarak mekânı toplumsal-politik alanın merkezine yerleştirmiştir. Bu çerçevede; mekân toplumsal bir üründür ve gündelik hayatın oluşturduğu toplumsal mekân kapitalist toplumda değişim değeri olarak anlamlandırılsa da, aynı zamanda, değişim değeri karşısında kullanım değerinin yeniden inşa edilmesi için, devlet/sermaye ve toplumsal sınıflar arasında bir çatışma alanıdır. Bu nedenle toplumsal mekân, toplumsal sınıflar arasındaki ilişkilerin (ve çatışmaların) cisimleşmiş halidir.

Lefebvre, kapitalizmin mekânını 'soyut' kavramı ile açıklarken "Mübadele değeri, meta ve para, sermayenin somut soyutlamalarıdır"[149] der. Lefebvre'nin yaptığı bu kavramsallaştırma, (tıpkı meta, değişim/kullanım değeri kavramlarında olduğu gibi) Marx'ın meta analizinin izinden gider. Lefebvre'nin soyut mekân kavramsallaştırması, tıpkı Marx'ın yaptığı gibi, gerçek bir toplumsal varoluşa sahiptir. Bu varoluş; farklı binalarda, yerlerde, eylemlerde ve mekân üzerine ya da mekân aracılığıyla toplumsal ilişkilerde somut ve niteliksel hale gelir. Ama onun var olma nedeninin esas belirleyicisi değerden başka bir şey değildir. Esas olarak değer ve para (değerin evrensel ölçümü), soyut mekânın yapısal niteliğini belirler.[150]

Lefebvre, soyut mekân anlatısını Marx'ın "soyut emek" kavramından esinlenerek ortaya koyarken, devamında tıpkı Marx gibi, kullanım-değişim değeri analizine metaya ilişkin değerlendirmelerden yola çıkarak ulaşmaktadır. Sanayi kapitalizminin oluşması

[147] Lefebvre, **a.g.e,** 2014, s.375.
[148] **A.g.e**., s.407.
[149] **A.g.e**., s.312.
[150] Merrifield, **a.g.e**., s.190-91.

metanın bu tarihsel ve mekânsal gelişiminin bir sonucudur. Şey olan meta, mekânın içindedir; bir yer işgal eder ve ulaşım ve satın alma ağları ile birlikte birbirine eklenir. Meta, mübadele ağları ve parayla birlikte ve toplumsal yaşamın bir bileşeni olarak, mekânın ontolojik unsurlarından biridir. Meta dünyası, üretici bir faaliyetin sonucudur ve dolayısıyla her meta bir işbölümünün, bir tekniğin, bir enerji israfının, kısacası üretici bir gücün ürünüdür. Sonuç olarak, meta kavramı mekânsallaşarak somutlaşır.[151]

Kuşkusuz bir mekânın (veya herhangi bir şeyin) meta niteliği kazanması için, o şeyin bir değişim değerinin olması gerekir. Kapitalizmin kurumsallaşmasıyla birlikte değişim değeri kullanım değerinin içini daha çok boşaltmakta, bu süreç mekânsallaşarak devam etmektedir. Sürecin mekânsallaşması ise mekânın parsellenerek parçalanmasını, alınıp satılabilen ve mübadele edilebilen bir hammaddeye, metaya dönüşmesine neden olmaktadır. Bu noktada, mekânın kullanım değeri ile değişim değeri arasında (dönemin siyasal koşullarının belirleyiciliğinde) birinin diğerine karşı üstünlüğünün bulunduğu bir gerilimden söz edebiliriz.

Lefebvre, değişim değeri ile kullanım değeri arasındaki gerilimin, önce basit bir tezat ya da zıtlıkken, sonra diyalektikleştiğini belirtir. Kullanım, mekân içinde, mübadeleyle keskin bir çatışmaya girerek (örneğin bir nüfus topluluğu, bir otobana ya da kentsel genişleme programına karşı çıktığında, oyun ve buluşma için boş meydanlar talep ettiğinde) yeniden ortaya çıkar, çünkü "mülkiyeti" değil "sahiplenmeyi" gerektirmektedir. Bu nedenle, "kullanım değeri-mübadele değeri" çelişkisi olmadan gündelik hayat anlaşılamaz. Özellikle mekânın siyasal kullanımı (kaynaklar, stratejiler), kullanım değerini değişim değeri karşısında güçlü kılar.[152] Örneğin kent ölçeğinde, kent mekânının bir kullanım değeri (yaşam mekânı), bir de değişim değeri (kâr/rant kaynağı) niteliği vardır. Kentsel ranttan sermaye birikimi sağlayan gruplar/spekülatörler için kent

[151] Lefebvre, **a.g.e,** 2014, s.344-346.
[152] **A.g.e.,** s.359.

mekânının öncelikle değişim değeri önemlidir. Diğer taraftan evsizler, mülteciler, v.b dezavantajlı gruplar ile işçi sınıfı gibi toplumsal sınıfların önemli bir kısmı için ise, örneğin konut, gündelik hayatın yeniden üretilmesini sağladığı için öncelikle kullanım değeri taşır. Bu nedenle mekânın kullanım değeri, değişim değeri karışışında (ya da değişim değeri ile olan diyalektik ilişkisinde) aynı zamanda devrimci bir olanağı da içinde barındırır diyebiliriz.

Kullanım değerinin devrimci potansiyeline karşın, kapitalizmin mekânı olan soyut mekân, devletin tutarlılığı ve mantığını mekâna yansıtarak, bölen, dağıtan, devasa boşluklar açan şehircilik uygulamalarıyla,[153] kullanım değeri karşısında değişim değerini mekânda hâkim kılmaktadır. "Mimarların ve şehircilerin aşina olduğu bu çizimler (planlar, kesitler, yükseltiler, siluetler ve küçük figürlerle canlandırılmış görsel tablolar, vb.), temsil etme iddiasında bulundukları gerçekliği, aslında bir yaşam alanı (müstakil evler ya da büyük toplu konutlar) içinde kabul edilmiş, yani dayatılmış bir yaşam tarzının kipliklerinden biri olan gerçekliği indirgeyerek müdahale ederler."[154]

Değişim değerinin kullanım değeri karşısında nasıl aşınmaya uğradığını ortaya koymak için neo-kapitalist toplumda şehirciliğin ve daha genel olarak gayrimenkulün (spekülasyon, inşaat) rolünün altını çizmek gerekir. Lefebvre'ye göre ikincil sektör olan gayrimenkul, kriz dönemlerinde şokları emerek sermayenin kendisine akmasını sağlar. Zamanla ikincil sektör olan gayrimenkulün genel ekonomi içindeki rolü ve işlevi büyümeye devam eder. Ana devrenin, yani sanayide yapılan taşınır mallar üretimi devresinin gelişiminin yavaşlamasıyla, sermaye yatırımları, ikincil sektör olan gayrimenkule yönelecektir. Böylece, sanayi içinde oluşan ve gerçekleşen toplam artı-değerin payı azalırken, gayrimenkul spekülasyonu ve inşaatı alanında oluşan ve gerçekleşen artı-değerin payı büyür; ikincil sektör olan gayrimenkul (spekülasyon, inşaat)

[153] Lefebvre, **a.g.e,** 2013, 151-152.
[154] Lefebvre, **a.g.e,** 2014, s.342.

temel sektör haline dönüşür. Şehircilik uygulamaları ise iki sektör (taşınır ve taşınmaz malların üretimi) arasındaki kapı menteşesine benzer bir noktada bulunarak aslında kent bilgisi ve pratiğinin üzerini örter ve bu nedenle köktenci bir eleştirinin konusudur.[155] Bu nedenle planlanan mekânda, bütün yerler homologdur ve birbirlerinden yalnızca mesafeyle ayrılırlar. Objektif ve ölçülebilir nitelikte olan mekân, tasarlayanlar için büyük düz çizgiler, geniş ve boş caddeleri ifade eder.[156] Ancak, şehirci için teknik bir rasyonaliteye dayanılarak ifade bulan mekân tasarımı, gerçekte devletin kurumsal ideolojisinin üzerini örter. Pozitivist ve hümanist görünüm altında saklanan kapitalist bir stratejidir bu. Bu strateji, kullanıcıyı ezer, katılımcıyı sıradan bir kent sakini haline getirir ve mekânı yalnızca mesken işlevine (yaşam alanına) değil, artı-değerin gerçekleştiği bir alıcıya indirger.[157] *Böylece kent mekânı, kullanıcılar için yalnızca devlet rasyonalitesinin tasarladığı alan üzerinden kendisini ifade bulur. Kentli yurttaş ise mekân inşa süreçlerinde kendi öznelliğini ortaya koyamayan, edilgen bir nesnedir.*

Gelinen noktada; Marx'ın yabancılaşma kavramının başlangıçta üretim süreçleri için açıklayıcı kapasiteye sahipken artık gündelik hayatı da kapsadığı açıktır. Devlet rasyonalitesinin kapitalist saikler çerçevesinde mekânı tasarlaması, bedenin mekândan kopuşunu ve dolayısıyla onun duyu organlarıyla mekânın çok taraflı deneyimlemesini ortadan kaldırmıştır. Artık soyut mekân kendi başına bir soyutluk değildir, onun deneyimlenmesi soyutluk içerir; yani bu mekân artık 'soyut bir öznenin' algısıyla tanımlanmaktadır.[158] Lefebvre; soyut mekân deneyimlemesi ile mekânda özne olma halinin parçalandığını, mekânda soyut bir özne inşa edilerek sanal bir gerçeklik yaratıldığını şu şekilde ifade der:

[155] Lefebvre, **a.g.e,** 2013, s.151-152.
[156] **A.g.e**., s.120-122.
[157] **A.g.e**., s.149.
[158] Ghulyan, **a.g.e**., s.14.

> "Trafikte dolaşan kişi (arabayla) gidebilmek için bakar ve sadece işine yarayanı görür; dolayısıyla (maddileşmiş, makineleşmiş, teknikleşmiş) kendi güzergahından başka bir şey görmez ve bunu da tek bir açıdan –işlevsellik ve yararlılık açısından)- görür: hızlılık, okunurluk, kolaylık… Dolayısıyla mekân soyut bir öznenin algısıyla tanımlanır; örneğin motorlu araç sürücüsü, kolektif bir sağduyuyla, karayolu sinyallerini okuma yeteneğiyle ve görsel alan içinde yer değiştirmesine hizmet eden tek bir organla, yani gözle donanmıştır. Mekân artık indirgemeleri içinde kendini gösterir. Üç boyutlu şekil yüzey karşısında silinirken, belirli güzergâhlar boyunca yerleştirilmiş, çoktan "düzlem"e yansıtılmış görsel sinyaller karşısında da bütün silinir… Bu karışıklık mekânsal soyutlamayı tanımlar ve ona yarı kurgusal yarı gerçek fiziksel bir varlık verir. Bu durumda bu soyut mekân, dolu mekânın (doğada ve tarihte dolu mekânın) simulakrı olur."[159]

Kapitalizmle birlikte mekânı deneyimleyen özne parçalandığına göre, mekânın nasıl algılandığı-deneyimlendiği sorusu önem kazanmaktadır. Lefebvre, öznenin mekânı deneyimlemesini trialektik bir düzlem üzerinden açıklar: mekânsal pratik (algılanan mekân), mekân temsilleri (tasarlanan mekân) ve temsil mekânları (yaşanan mekân).

Lefebvre'nin mekânsal pratik (algılanan mekân) olarak betimlediği olgu, doğrudan ve sorgulamadan yaşadığımız, ampirik ve gözlemlenebilir somut mekândır. Gündelik yaşamda mekânı dolaysız olarak deneyimlediğimiz tüm yapılı çevre olarak niteleyebileceğimiz özel yaşam ve boş vakit alanları, bu alanları birbirlerine bağlayan ağ ve yollar mekânsal pratiğin bağlamını oluşturur.[160] Diğer taraftan, mekânsal pratik aynı zamanda fiziksel yapılı çevrenin üretim ve yeniden üretim süreçlerini kapsaması nedeniyle planlamayla ilişkili süreçlerle de ilgilidir [161]ve dolayısıyla mekânsal pratiğin Lefebvre'nin mekânsal üçlemesinin bir diğer unsuru olan mekân temsilleri (tasarlanan mekân) ile sıkı bir ilişkisi vardır.

Mekân temsilleri, yani tasarlanmış mekân ise planlamacıların, şehircilerin, parçalayan ve düzenleyen teknokratların, yaşananı ve algılananı tasavvur ettiği mekândır. Bu bağlamıyla, mekân temsilleri bir toplumun (bir üretim tarzının) içindeki egemen

[159] Lefebvre, **a.g.e,** 2014, s.318-319.
[160] **A.g.e**., s. 67.
[161] Ghulyan, **a.g.e**., s. 22.

mekândır.[162] Mekân temsilleri, devlet aklının mekâna ilişkin tutumunu ussallaştırdığı için aynı zamanda ideolojiktir. Lefebvre bu durumu "mekân temsilleri ideoloji tarihinin bir parçasıdır"[163] şeklinde ifade eder. Tıpkı emeğin para dolayımıyla soyut bir varlığa dönüşmesi gibi, mekân temsillerinin de mekânın zihinsel olarak tasarlanmış simgelerden oluşması nedeniyle soyut bir içeriği vardır. Bu soyutluğa karşın, mekânın fiziksel karakterini belirlediği için mekânın deneyimlenmesi ve dolayısıyla gündelik hayatla birbirlerini belirleyen karşılıklı bir ilişkisi vardır. Sonuç olarak, mekân temsilleri (tasarlanan mekân) mekânın işlevsel olarak bölgelere ayrılması ve parsellenmesi gibi teknik süreçleri yerine getirirken devlet rasyonalitesinin dayanağı olarak kendisini meşrulaştırır.

Temsil mekânları (yaşanan mekân) ise Lefebvre'nin ifadesiyle "toplumsal yaşamın yasadışı ve yeraltı tarafına bağlı, aynı zamanda, muhtemelen mekân kodu olarak değil, temsil mekânlarının kodu olarak tanımlanabilecek sanata da bağlı karmaşık sembolizmleri" [164] temsil eder. Doğrudan ilişkili karmaşık sembolizmler ve görüntüler aracılığıyla yaşanması nedeniyle kavranması zor olmakla birlikte kişinin günlük hayatındaki gerçek mekân deneyimini ifade eder. Lefebvre temsil mekânlarını "Yetkililerin (mimarlar, şehirciler, planlamacılar) soyut mekânı karşısında, kullanıcıların her günkü edimlerinin somut mekânı"[165] olarak tanımlar. Kullanıcıların mekânı deneyimlemesi ile ortaya çıktığı için ise özneldir.

Yaşayanların ve kullananların sembollerini ve imgelerini içermesi nedeniyle temsil mekânlarının bu öznelliği aynı zamanda bu mekânın tasarlanan mekân karşısında özgürlüğünü de olanaklı kılar. Çünkü soyut olan mekân temsilleri toplumsal ve politik pratiğe nüfuz ederken; tasarlanmış olmaktan çok yaşanmış olan temsil mekânlarının ne

[162] Lefebvre, **a.g.e,** 2014, s.68.
[163] **A.g.e**., s.139.
[164] **A.g.e**., s.63.
[165] **A.g.e**., s.364.

tutarlılığa ne bağlantıya ihtiyacı vardır; imgelemin ve sembolizmin nüfuz ettiği bu mekânların kökeni tarihtir; bir halkın ve bu halka mensup her bir kişinin tarihidir.[166] Temsil mekânlarının (yaşanan mekân) tasarlanan mekân karşısında akışkan ve dinamik yapısı, ona egemen söylemi ve pratiği alt üst edebilen özgürleştirici bir potansiyel imkânı tanır.[167]

Mekânda kullanım değeri ve değişim değeri arasındaki diyalektik ilişkinin benzeri, algılanan, tasarlanan ve yaşanan mekân arasında trialektik bir düzlemde kendini var eder. Mekânsal pratiğin, mekân temsillerinin ve temsil mekânlarının, mekân üretimine, niteliklerine ve özelliklerine göre, toplumlara (üretim tarzları) göre, dönemlere göre farklı şekilde müdahale ettikleri varsayılır.[168] Bu süreçte, üç moment arasında sürekli hareket, örtüşme, yer değiştirme, sürtüşme ortaya çıkabilir; temsil mekânı mekân temsili tarafından işgal edilir, yerini ona bırakır ya da farklı süreçler nedeniyle temsil mekânı mekânda kendi yerini kazanır.[169]

Lefebvre, öznenin mekânı deneyimlemesini üçlü bir zemin üzerinden analiz ederken, buradaki amaçlarından biri, kapitalist toplumda öznenin (mekânı deneyimleme bağlamında) yabancılaşmasının nasıl aşılacağına ilişkin olanakları tartışmaktır. Bu noktada, Lefebvre'nin tartıştığı bir diğer konu olan gündelik hayat önem kazanır. Çünkü kapitalizmin tüm çelişkilerinin kendisini yeniden ürettiği gündelik yaşamın içeriği çözümlendiğinde Lefebvre'nin mekânın kullanım-değişim değeri diyalektiği ve mekân üçlemesinin içeriğinin yabancılaşma ile olan ilişkisi daha belirgin bir şekilde ortaya çıkacaktır.

[166] **A.g.e**., s.70.
[167] Ghulyan, **a.g.e**., s.24.
[168] Lefebvre, **a.g.e,** 2014.
[169] Ghulyan, **a.g.e**., s.26.

3.2.2. Gündelik Hayatın Eleştirisi ve Yabancılaşma

Marx'ın çalışmalarında 'gündelik hayat' olarak soyutlayabileceğimiz bölümler, daha çok genç dönemde yazdığı 1844 El Yazmaları kitabındaki yabancılaşma kavramına ilişkin anlatılarda dolaylı olarak ifade bulur. Bu nedenle, Marx'ın yabancılaşmaya ilişkin çalışmalarının merkezinde 'gündelik hayat' yer almaz. Özellikle Kapital adlı çalışmasıyla belirginleşen ekonomik determinist bakış açısı, bir mikro analizler seti olarak görebileceğimiz gündelik hayatın kendisinin çalışmalarının merkezinde yer almasını engellemiştir diyebiliriz. Oysa gündelik hayat, yaşamak için ihtiyaç duyduğumuz üretimin gerçekleşmesinden, üretim sürecinin örgütlenmesine kadar olan toplumsal yapının kendisi ile insanın birey olarak emeğin yeniden üretimi için gerekli olan ihtiyaçlarından, çalışma hayatı ve çalışma hayatı ile anlamlanan boş zaman olgusuna ve hatta kişinin biyolojik üreme süreçlerine kadar geniş bir yelpazeden analiz edilmesi gereken bir olgudur. İçinde meta üretiminin de yer aldığı bu geniş yelpaze içinde gündelik hayatı, meta üretim sürecinde yaşanan yabancılaşmanın, toplumsal yeniden üretim sürecini de kapsayacak şekilde yeniden ifade bulması olarak değerlendirebiliriz. Dolayısıyla, gündelik hayatın verili koşullarının kabulü; toplumsal sistemin kendisini yeniden üretmesi, insanın karşısında sistemin bütün kurum ve statülerinin değiştirilemez bir olgu olarak görünmesi anlamına gelmektedir. Bu nedenle, bu yabancılaşmanın aşılması için gündelik hayatın bütünlüğüne ilişkin eleştirel bir analiz yapılması gerekir. Bu eleştirel analiz, Lefebvre'nin üç ciltlik "Gündelik Hayatın Eleştirisi" adlı çalışması ve "Modern Dünyada Gündelik Hayat" adlı çalışmalarında gündelik hayatın bütünlüğüne ilişkin ideolojik bir çözümleme getirilerek yapılır. Söz konusu çalışmalarda genel olarak kapitalist ekonomik sistemin neden olduğu yabancılaşmayı gündelik hayat üzerinden değerlendiren Lefebvre, toplumun dönüştürülmesine ilişkin kodların gündelik hayatın içinde olduğunu belirtir.

Köse'ye göre Lefebvre'nin gündelik hayata ilişkin Marksist analizlerinin temelinde 1930'lu yılların başlarından 1970'li yılların sonuna kadar devam eden ve Fordizm olarak kavramsallaştırılan dönemin özellikleri bulunmaktadır. Bu dönemde kitlesel üretimin kitlesel bir tüketimle sürdürülmesinin sağlanması amacıyla ücretli emek ve sermaye arasındaki uzlaşı arayışları altında gerçekleşen ücret artışı, çalışma dışı zamanın genişletilmesi ve Pazar günleri ile diğer bazı bayram günlerinin tatil yapılması modern dünyada çalışma hayatının başka bir biçim almasını sağlamıştır. Çalışmanın modern dünyadaki aldığı biçim artık zorunlu ihtiyaçları karşılamak için değil, tüketmek için ihtiyaç duyulan boş zamanın üretilme biçimini, geleneksel Marksist bakış açısı olan yaşamın ve üretim ilişkilerinin yeniden üretimini değil, üretim ilişkilerinin yeniden üretiminin bir krizini ifade etmektedir.[170] Dolayısıyla, düşünürün gündelik yaşamın eleştirisine ilişkin çalışmaları, yalnızca gündelik yaşamın eleştirel bilgisini içermez, aynı zamanda, savaş sonrası Marksist düşünceye yönelik yeni bir praksis ve felsefi açılım yaratma gayreti de taşır.

Gündelik hayat, giderek artan oranda meta tarafından sömürgeleştirilen ve neticesinde her türlü gizem, fetişizm ve yabancılaşmayla kaplanan bir alemdir. Lefebvre; Marx'ın 'meta fetişizmi' üzerine yaptığı "en tuhaf şeyler genelde en sıradan şeylerdir" tespitine atıfta bulunarak, "En acayip şeyler aynı zamanda en gündelik şeylerdir"[171] der. Devamında ise gündelik hayatın toplumsal ilişkilerin yeniden üretildiği ve dolayısıyla kapitalizmin kurumsal ilişkilerin sürekliliğinin sağlandığı bir denge merkezi olarak tanımlayarak, bu alanın burjuvazi tarafından tahakküm altında tutularak, üretim ilişkilerinin yeniden üretimine katkıda bulunduğunun altını çizer.[172] Bu denge merkezinin sürekliliğini ise burjuvazi ile işçi sınıfı arasındaki zorlama uyarlama stratejileri belirler.[173]

---

[170] Hüseyin Köse, "Lefebvre ve Modern Dünyada Gündelik Hayat**", Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesi İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi**, Sayı 27, 2008, s.14-17.
[171] Merrifield, **a.g.e.,** s. 166.
[172] Lefebvre, **a.g.e.,** 2016, s.44.
[173] Köse**, a.g.e.,** s. 10.

İki farklı sınıf arasındaki zorlama-uyarlama ilişkilerinin gündelik yaşamın mekânlar, alış-veriş merkezleri, zaman, arzunun doyurulması, kültür ve bedensel pratikler aracılığıyla nasıl üretildiğini irdeler. Güçlü sınıfın (burjuvazi) zorlamalara dayalı stratejisinin, zayıf sınıfın (işçi sınıfı ve alt sınıflar) kendini bu zorlamalara uyarlama yeteneğiyle dengelendiğini belirtir. Bürokratik yönlendirilmiş tüketim toplumunda medya, reklamlar ve sanat ürünleri aracılığıyla sunulan yanılsamalı mesajlar, burjuvazi ile alt sınıflar arasındaki belirlenim ilişkisini saklar.[174] Sonuç olarak meşruiyeti 'tatmin' üzerine kurulu bir toplumsal yapı ortaya çıkar. Bilinen, tasarlanan gereksinimlerimiz tatmin edilmektedir ya da edilecektir. Gereksinimler karşılandığında bu tatmin bir doygunluğa ulaşır. Ancak gereksinim, sistem tarafından, tüketim ve tüketici tarafından kapatılan iyi tanımlanmış bir boşluk gibidir. Tatmin elde edilir edilmez, tüketici doygunluğa yol açan aynı düzeneklerce tahrik edilir. Bu defa gereksinim öncekinden biraz farklılaştırılarak tekrar uyarılır. Gereksinimler, aynı yönlendirmelerle kışkırtılan tatmin ve tatminsizlik arasında salınırlar. [175]

Lefebvre'nin tüketime ve bu tüketimin neden olduğu toplumsallığa ilişkin yaptığı analiz, bu defa gündelik hayatın diyalektiğini anlamlandırmak için başka bir kavramın önem kazanmasına neden olur: boş zaman. Gereksinim, tatmin ve tatminsizlikler arasında salınan özne için artık boş vaktin kendisi dahi bir tüketim nesnesi haline gelir. Tıpkı emek gibi yabancılaşmış-yabancılaştırıcı olan boş vakit 'sistem'in (üretim tarzının) bir parçasıdır. Bu nedenle, başlangıçta işçi sınıfının zaferi (ücretli izin, tatil, hafta sonu, v.b) olan boş vakit, bir sanayi halini alır, kapitalizmin fethine, burjuva hegemonyasının bütün mekâna yayılmasına dönüşür.[176] Büyük yatırım ve kârlılık sektörleri olan turizm ve boş vakit, inşaat sektörünü, gayrimenkul spekülasyonunu, kentleşmenin genelleşmesini

[174] **A.g.e.,** s. 10-23.
[175] Lefebvre, **a.g.e**, 2016, s.93.
[176] Lefebvre, **a.g.e.,** 2014., s.383-385.

(tarımın, besin üretiminin kapitalizme entegrasyonunu) tamamlar.[177] Bu yolla, boş vakit mekânları ise üretim ilişkilerinin yeniden üretimine hizmet ederler.

Gelinen noktada, çalışma ve boş vakit, ilk bakışta gündelik hayatın tamamlayıcı iki farklı yüzü gibi görülse de, aslında bir birlerini tamamlayan bir bütünsellik içinde gerçekleşir. Çünkü modern kapitalist toplumun çalışma disiplini (programı) boş vakit ihtiyacını yaratır. Ancak burada bir kısır döngü meydana gelir. Boş zaman kazanmak için öncelikle çalışarak ondan vazgeçmek gerekiyorsa, ya da başka bir deyişle, boş zaman çalışma zamanı olmadan elde edilemiyorsa, her türlü tüketim için gerekli önkoşulu oluşturan boş zaman varlığının bir önemi kalmamaktadır. Lefebvre'nin ifadesiyle "Böylece, boş vakit kazanmak için çalışılır ve boş vaktin tek bir anlamı vardır: Çalışmanın dışına çıkmak. Cehennemi döngü." [178] Bu anlamda, çalışma zamanı aslında gündelik hayatın tamamını işgal etmektedir diyebiliriz. Bu noktada, çalışma hayatı ve boş zamanın birbirlerini dışsallaştırması sonrasında kaçınılmaz olarak yabancılaşmayla sonuçlanan bir süreçten bahsedebiliriz. Bu nedenle, yabancılaşmanın aşılması için, gündelik hayatın toptan eleştirisine boş vakit ve çalışma hayatı arasındaki diyalektik ilişkisinin de dahil edilmesi gerekir.

Bu haliyle gündelik hayat, bir taraftan modern kapitalist toplumun yarattığı yabancılaşma olgusunu içinde barındıran popüler/tüketim kültürünün toplumsal ilişkilerdeki varlığını simgelediği için eleştirel yaklaşılması, diğer taraftan, bu hâkimiyetin dönüştürülmesi için gereken yaratıcı etkinliği (devrimci potansiyeli) içinde barındırdığı için iyi analiz edilmesi gereken bir olgudur.[179] Bu çerçevede; toplumsal yaşamın yeniden üretiminde önemli bir yeri olması nedeniyle, gündelik yaşamın yabancılaşmamış olması ve yaratıcı etkinliklerin alanı olarak yeniden

[177] **A.g.e.**, s.355-356.
[178] Henri Lefebvre, **Gündelik Hayatın Eleştirisi Cilt 1**, (Çev. Işık Ergüden), Sel Yayıncılık, İstanbul, 2015, s.44-45.
[179]Ali Ekber Doğan, "Mekân Üretimi ve Gündelik Hayatın Birikim ve Emek Süreçleriyle İlişkisine Kayseri'den Bakmak", **Praksis**, Sayı:16, 2007, s.96.

kavramsallaştırılması gerekmektedir.[180] Bu noktada Lefebvre, yabancılaşmanın aşılması için, kapitalist mekânın argümanlarının dönüştürülerek yeni argümanlar üzerinden (yapıt, yaratma, kullanım değeri v.b) tartışılan yeni bir kentsellikten bahseder: karşı mekân. Bu kentselliğe ilişkin argümanlarını oluştururken de reformcu bir tutumla gerçekleştirileceğine inandığı bir kültürel devrim fikrinden beslenir.

3.2.3. Yabancılaşmanın Sonu: Karşı Mekân

Lefebvre'nin bir kültürel devrimle inşa edilecek olan karşı mekâna yönelik fikirlerini ortaya koymadan önce, bu fikirlerin oluşmasında bir altyapı olarak değerlendirebileceğimiz sanayi sonrası topluma ilişkin eleştirel düşüncelerine biraz yakından bakmak gerekir. Sanayi toplumunun kendisini üretici ve yaratıcı, doğaya hâkim olan ve maddenin determinizminin yerine üretim özgürlüğünü geçiren bir dönem olarak görmesini bir yanılsama olarak değerlendiren Lefebvre, gerçekte ise sanayi toplumunun çelişkili ve çatışmalı olduğunu iddia eder. Ona göre, sanayi toplumu doğaya hâkim olduğunu düşünürken, onu tepeden tırnağa yıkıp tahrip etmiştir. Kendiliğindenliğin kaosunun yerine tutarlı bir rasyonalite geçirdiğini iddia ederken, dokunduğu her şeyi birbirinden ayırmış, homojen düzenin hâkimiyetini kurarken aslında bağları parçalamıştır. Sanayi toplumunun rasyonalitesi aracı amaca, amacı ise araca dönüştürmüş; bu toplumda üretim strateji, üretkenlik felsefe, devlet ise tanrısallık biçimini almıştır.[181] Dolayısıyla sanayi toplumunun köktenci bir eleştirisi yapılmalıdır ve böyle bir eleştiri radikalizme ancak devleti, devletin rolünü, devletin stratejisini, onun mekân politikasını reddederek ulaşabilir. Devletin ve siyasetin köklü eleştirisi, ekonomik

[180]Köse**, a.g.e.,** s.8.
[181] Henri Lefebvre, **Kentsel Devrim**, (Çev. Selim Sezer),Sel Yayıncılık, İstanbul, 2013, s.165.

nicel büyümenin karşısında gelişmenin (nitel büyümenin) önceliğini ve devletin tali bir işleve indirgenmesini gerektirir. [182]

Bu noktada Lefebvre, sanayi toplumu eleştirisinde ve bu toplumun yaşadığı çatışma alanlarını, kültür ve ideoloji kavramları ile sentezleyerek gündelik hayatın içerisinde örtük olan ve kendisini yeniden üreten kapitalist üretim ilişkilerine ve bu ilişkiler içindeki çelişkilerden beslenen bir devrimci potansiyele vurgu yapar. Lefebvre'ye göre pek çok Marksist, "üretimin toplumsallaşmasını" ve "özellikle kapitalist ilişkilerin yeni içeriğini" yok sayan belirsiz bir sınıf mücadelesi üzerinden toplumsal yapıyı açıklama gayreti içindedir. Bu nedenle, bazı Marksistler hayatın yanı başlarından geçip gitmesine izin vermiş, modern gündelik hayatın alelade gerçeklikleriyle yüzleşmemiş, onlara sırtlarını çevirmiştir. Oysa Lefebvre için gündelik hayat kuantum yerçekimi gibidir; küçücük bir parçasıyla belki de hayatın bütün yapısını anlamaya başlayabilirsiniz. Gündelik hayatınızı değiştirerek dünyayı değiştirebilirsiniz, çünkü insanlar tonlarca çelik için mücadele etmez ya da ölmez; gündelik hayatta mutlu olmayı, özgür olmayı arzu ederler. [183]

Şu halde Lefebvre'nin devrim fikri bütüncül olarak gündelik hayatın dönüştürülmesini ifade ediyorsa bu noktada, gündelik hayatta yaşanacak bir devrimin ekonomik, politik ve kültürel düzeyde bir sınıf stratejisinin olması gerekir. Ekonomik düzeyde bu amaç üretimin programlanmış bireysel gereksinimlere (bürokratik yönlendirilmiş tüketim toplumu) göre değil, kent toplumunun toplumsal gereksinimlerine göre organize edilmesi, politik düzeyde devletin sönümlenmesi ve en önemlisi kültürel düzeyde yapıt, yaratma, özgürlük, uyarlama, üslup, değer (kullanım değeri) kavramlarının yeniden anlamlandırılmasıdır. Bunun gerçekleştirilebilmesi için ise prodüktivist ideolojinin, ekonomik akılcılığın ve ekonomizmin, pratik uygulamaları da

[182] **A.g.e**, s.154.
[183] Merrifield, **a.g.e**., 166-167.

dahil olmak üzere; katılım, bütünleşme, yaratma gibi kavramlarının eleştirel bir değerlendirilmesi yapılmalıdır.[184] Bu noktada Lefebvre, geleneksel Marksizmin ekonomi-belirlenimci yaklaşımının devrimci potansiyeli içinde barındıran kültürel perspektifin yolunu tıkadığını ifade eder**.** Ona göre liberal burjuva hümanizmi altında gerçek anlamını yitiren yapıt, yaratma, uyarlama, özgürlük ve kullanım değeri gibi kavramlar kültür devrimi ile yeniden anlamlandırılabilir. Bu çerçevede kültür devrimi sadece devleti ve mülkiyet ilişkilerini değil bir bütün olarak hayatı da dönüştürecektir.[185]

> "G*ündelik hayat*,…toplumsal bütünün ürünüdür, bir denge yeridir; aynı zamanda tehdit edici dengesizliklerin ortaya çıktığı bir yerdir. Böyle bir toplumda devrim, insanlar gündelik hayatlarını sürdüremez hale geldiklerinde başlar…"[186]

1917 Sovyet Devrimini bir istisna olarak gördüğümüzde, 20. yüzyılın başları itibariyle, Marx'ın sanayileşmiş batı toplumunda devrimci bir praksisle gerçekleşeceğini öngördüğü sosyalist devrim gerçekleşmemiştir. Bu somut durum, söz konusu dönemde devrim fikrinin dönüşerek "praksisçi bir evrim" fikrinin gelişmesine neden olmuştur. Lefebvre'nin gündelik hayatın dönüşümüne ilişkin öngördüğü devrim fikri de benzer evrimci praksisten beslenmektedir. Bu çerçevede 20. yüzyılın başlarına gelindiğinde devrimci praksisin başarısızlıkları gündelik hayatın bir mücadele alanı olarak belirmesine neden olmuştur diyebiliriz. Gelinen noktada, Lefebvre'nin evrimci praksis fikrinin geleneksel Marksizm'in devrim fikrinden ayrışarak daha reformcu bir çizgide yer almaktadır. Lefebvre, "devrim" kavramını, burjuva toplumunun zenginlik ve mülk edinme arayışıyla yüceltilmesine karşın, bireylerinin mutsuzlukla sonuçlanan yabancılaşmış yaşam koşullarına karşı verdiği bir özgürleşme mücadelesi olarak açıklar. Dolayısıyla söz konusu devrimin aynı anda hem başarı hem de başarısızlıkla sonuçlandığı

[184] Lefebvre, **a.g.e**, 2016, s.212-214.
[185]**A.g.e**., s.123-218.
[186] **A.g.e,** s.43-44 .

alan gündelik hayatın kendisidir.[187] Diğer taraftan reformcu de olsa gündelik hayatın kültürel bir devrimle dönüştürülmesi fikri, bu defa devrimi gerçekleştirecek öznenin nasıl tanımlanması gerektiği sorununu yaratır.

Geleneksel Marksist yaklaşımda kapitalist üretim ilişkilerini bir devrimle sonuçlandırılacağına olan inancın kaynağında özne olarak işçi sınıfının kendisi vardır. Bu noktada Lefebvre, işçi sınıfına yüklenen tarihi görevin abartılı ve zamanının gerekliliklerini kavrayabilecek bir bilinç seviyesinde olmadığını ifade eder. Çünkü Lefebvre'ye göre işçi sınıfı üretim düzleminde olduğu gibi, gündeliklik ve tüketim düzleminde de sömürülme ve köleleştirme ilişkilerini anlayamaz. Piyasadaki meta değişiminin mantığı (kapitalizmin ideolojik unsurları), yapılandırılmış-yapılandıran üretim ilişkilerini (emek gücünün satılması, üretim araçlarının bir sınıfın mülkiyetinde ve yönetiminde olması) gizler. Tüketim ideolojisinin bu ilişkilerin üzerini örtmesi nedeniyle sanayi sonrası toplumda bu ilişkiler artık daha da bulanıktır.[188] Geleneksel Marksizmin işçi sınıfına yüklediği görevin açmazlarının altını çizen Lefebvre, gündelik yaşamsal deneyimin sürekli bir eleştirel tutumla zenginleştirilmesi ve praksisçi davranış biçiminin gündelik pratiklere egemen kılınması suretiyle gündelik yaşamda gerçekleştirilecek devrimin aktörünü "praksisçi özne" olarak tanımlar. Bu noktada, Lefebvre'nin praksisçi özne olarak tanımladığı eylemsellik hali, bireyin kendi yaşamını bir yapıt olarak kurgulayıp yaşaması, başka bir ifadeyle, gündelik yaşamsal deneyimin kesintisiz bir şekilde eleştirel bir tavırla zenginleştirilmesi ve praksisçi davranış biçiminin gündelik yaşamın merkezinde yer almasının sağlanmasıdır.[189]

Gündelik yaşamın aralıksız eleştirel bir tutumla zenginleştirilmesi, gündelikliği, donuk bir yaşamsal gerçekliğin temsili olarak değil, devingen yaşamsal deneyimlerin,

[187] Köse, **a.g.e**., s.10.
[188] Lefebvre, **a.g.e**, 2016, s.106.
[189] Köse, **a.g.e,** s.23.

eski ve yeninin diyalektik birlikteliğinin, yabancılaşmayı ortadan kaldıracak farklı perspektifleri mümkün kılacak pratiklerin döngüsel olarak yaşandığı, karmaşık bir nesnel gerçeklikler alanı olarak görmeyi olanaklı kılar. Böylesi bir karmaşık gerçeklikler alanı içinde hareket eden gündelik yaşamın toplumsal bireyleri de, potansiyel olarak, her zaman verili toplumsal gerçekliği değiştirme ve dönüştürme gücüne sahiptirler. [190]

Gündelik hayatın devrimci potansiyeli başka bir toplumsal yapının inşasını olanaklı kılıyorsa, söz konusu toplumsal yapının kendi ussallığı çerçevesinde yeni bir mekân kurgusu gerekir. Bu çerçevede Lefebvre, modern kapitalist toplumlarda devlet-sermaye birlikteliği üzerinden üretilen mekânın, gündelik hayatın devrimci praksisi ile aşılarak yeni bir mekân inşa edileceğini iddia eder: karşı-mekân. Lefebvre bu karşı mekânı, basitçe değişim değeri üzerinde kullanım değerinin, tahakküm kurmanın üzerinde sahiplenmenin, teknik-teknisite ile tasarlamanın karşısında sokaktaki şiir ve müziğin mekânı olarak tanımlar.[191] Bu çerçevede Lefebvre için karşı mekân, gündelik hayatın sanat, hayal gücü, şiir ve müzikle yeniden keşfedilmesidir.

Lefebvre'nin değişim/kullanım değeri, tahakküm/sahiplenme ve teknik rasyonalite/eğlence ve müzik karşıtlıkları üzerinden tanımladığı karşı mekânı somut bir düzlemde anlamlandırabilmek için kendisinin yaptığı karşılaştırmalı bir analizden yararlanabiliriz. Benjamin'in Napoli'nin sokaklarında kolektif alan ve özel alanlar arasındaki geçişkenliği deneyimlerken şehrin sokakları içinde yaşadığı heyecanın bir benzerini Lefebvre Navarrenx şehrinde yaşar. Lefebvre, Navarrenx şehrinin kendisinde yarattığı büyüleyici etkiyi açıklarken, 1960'larda modern şehircilik ve mimarlık ilkeleri çerçevesinde yeni yerleşim alanları inşa edilen Mourenx kenti ile karşılaştırır.

Lefebvre için Mourenx kenti, modern şehirciliğin teknik rasyonalitesinin bir ürünü olarak her şey tahmin edilebilir matematiksel kesinlikle belirlendiği macera,

[190] **A.g.e**., s.24.
[191] Lefebvre, **a.g.e**, 2014., s.375-415.

heyecan veya aşk hikâyesinin olmadığı ısmarlama bir mekân kurgusundan ibaretir. Navarrenx ise orta çağ kentinin kendiliğinden bir organikliğine sahiptir. Lefebvre'yi heyecanlandıran Navarrenx'in organik samimiyetidir. Navarrenx'in caddeleri ve binaları, meydanları ve pasajları, tarzı ve işleviyle ilgili her şey, bir canlılığa ve bir çeşit bütünlüğe sahiptir. Caddeleri insanların A noktasından B noktasına gidebildikleri öylesine tasarlanmış metruk araziler değildir. Buralar gezinti yapma, sohbet etme, canlı olma yerleridir. Sokak ve ev bütünleşmiş bir birliktelik içindedir ve sokakta olan hiçbir şey evlerdekilerin dikkatinden kaçmaz; pencereden dışarıyı izlemek meşru bir keyiftir.[192] Lefebvre'nin Navarrenx kentinin organik dokusuna yaptığı bu vurgu, kendiliğindenliği (teknik rasyonalitenin karşısında) gündelik hayatın merkezine yerleştirir. Çünkü Lefebvre'ye göre, kentin matematiksel kesinlikten uzak kendiliğinden dokusu yabancılaşmayı aşmak için bir olanaktır.

Gündelik hayat deneyimini kesintisiz olarak eleştirel bir şekilde yaşayan praksisçi özne, makro ölçekte tüm toplumsal ilişkilerin dönüşmesini sağlayacaksa; bu dönüşümün (yerel, merkezi) iktidar odaklarındaki izdüşümü nasıl olacaktır? Bu noktada Lefebvre, ölçek olarak yerel-merkezi iktidar arasında olan diyalektik çatışmayı referans alır. Ona göre; yerel ve merkezi devlet arasındaki çatışma karşı-mekân inşa sürecine bir olanak sunabilir. Belediyelerin ve yerel iktidarların merkezi devlet karşısında yarattığı muhalefet -karşı eylem- özyönetime sahip teritoryal birimleri ortaya çıkartır. Benzer şekilde, merkezi devlet, bu yerel özerklikleri indirgeyerek, onların tecridinden ve zayıflığından yararlanarak güçlenme eğiliminde olurlar. Merkezi devlet ve yerel devlet arasındaki bu diyalektik hareket, devletin güçlenmesi, ardından zayıflaması ve hatta çözülmesi ve çürümesi; yerel güçlerin yükselişi, ardından düşüşü. Bu döngü, devlet makinesinin yerine, tabanın kontrol ettiği yeni bir toplumsallık inşa edilene kadar devam eder.

[192] Henri Lefebvre, **Introduction to Modernity**, Verso, Londra, 1995, s.117-118.

Nihayetinde devletin sönümlenerek, yerine tabanın kontrol ettiği bir toplumsallık inşası için ise sendikalar, hak talepleri ve grevler gibi araçlarla, tabanın devletin politika üretme araçlarına baskı uygulaması gerekir. Başka bir ifade ile kentleşmeyi, bina yapımını, mekân planlamasını denetleyen, mekânın örgütleyicisi olan devlete karşı, karşı-mekân, karşı-plan ve karşı-projelerin inşası mümkündür.[193]

Lefebvre'nin değerlendirmelerinde, bu tezin argümanları içerisinde sentezlenebilecek iki temel (reformcu) devrim görüşünün olduğunu söyleyebiliriz. Birincisi; insanın yaşadığı yabancılaşma karşı özgürleşmesini sağlayacak mücadeleler, geleneksel Marksist çerçevenin ifade ettiği şekliyle sınıfsal olmasının yanında toplumsal ve mekânsal süreçleri de içerir. Bu nedenle insanın özgürleşmesi sorunsalı, kapitalizmin ekonomi politiğin eleştirisine, gündelik hayatın eleştirisini de dahil etmeyi zorunlu kılar. İkincisi ise, birincinin doğal sonucu olarak, insanlığın deneyimlediği yabancılaşmanın, yalnızca üretim ilişkilerinden değil, aynı zamanda kentin kendine özgü dinamiklerinden kaynaklı olduğudur. Kentin kendine özgü dinamikleri ve bu dinamiklerin neden olduğu mekânsal örüntülerin yabancılaşma ile olan ilişkisi, döneminin ekonomi-politik belirleyiciliği üzerinden, tezin ikinci bölümünde ayrıntılı olarak değerlendirilecektir.

4. DEĞERLENDİRME: MEKÂNA YABANCILAŞMA KURAMINDAN BAKMAK

Yabancılaşma; genel olarak modern toplumlarda metropol hayatı içerisinde bireyin gündelik hayatı deneyimlerken yaşadığı bireysellik, yalnızlık, güçsüzlük, yalıtılmışlık gibi sosyal-psikolojik kavramlar üzerinden tartışılmaktadır. Söz konusu sosyo-psikolojik unsurların anlaşılır kılınması için, kapitalizme içkin olan toplumsal süreçleri de tartışmanın bağlamı içine konumlandırmak gerekir. Bu bakış açısı bize

[193] Lefebvre, **a.g.e**, 2014, s.383.

kavramın tarihsel olarak yaşadığı dönüşüme daha yakından bakma olanağı sunar. Bu noktada Marx'ın erken dönem çalışmalarından olan "1844 El Yazmaları" adlı çalışmasını bir milat olarak değerlendirebiliriz. Söz konusu çalışma, insan doğasına ilişkin krizleri yabancılaşma bağlamında ve kapitalist üretim ilişkileri çerçevesinde tüm yönleriyle ortaya koyarak konuyu; iş bölümü, özel mülkiyet, değişim değeri, kullanım değeri, meta ve fetişizm gibi kavramlar üzerinden ve tarihsel ve diyalektik bağlama oturtarak açıklamaktadır. Dolayısıyla; Marx'ın çalışmalarında kullandığı bu kavram setleri, daha sonraki yabancılaşmaya ilişkin çalışmaların da tartışma alanını belirlemiştir diyebiliriz.

Diğer taraftan, Marx'ın çalışmalarında kapitalizme içkin süreçlere yönelik yaptığı değerlendirmeler, kapitalizmin krizlerini aşarak kendisini yeniden ürettiği dönemlere koşut olarak, yeni kavramlar üzerinden tartışılmaya başlanmıştır. Marx'ın sanayi endüstrisi üzerinden merkezine geleneksel işçi sınıfını koyarak yaptığı çözümlemeler, 20. yüzyılla birlikte gelişen orta sınıfın özellikle tüketim alışkanlıklarında yaşanan dönüşüm nedeniyle, kapitalizme içkin süreçleri anlamlandırmak için yetersiz olmaya başlamıştır. Başka bir ifadeyle kapitalizme yönelik süreçlerin anlaşılır kılınması için üretim ilişkilerinin tek başına yeterli olmadığı, tüketim ve tüketimin yarattığı toplumsal (kültürel) süreçlerin de analiz edilmesi gerektiğine yönelik yeni Marksist düşünceler 20. yüzyılda gelişmeye başlamıştır. Söz konusu tartışma bağlamı içerisinde Marx'ın erken dönem çalışmalarında olması ve tartışma ekseninde geleneksel Marksist determinizmden uzak diyebileceğimiz Hegelci ve hümanist öğeleri barındırması nedeniyle, yabancılaşma kavramı da, eleştirel toplumsal çalışmalarda referans verilen kavramlardan biri olmuştur.

Benzer bir durumun eleştirel mekân çalışmaları için de geçerli olduğunu söyleyebiliriz. Bu noktada; 19. yüzyılda gelişen kapitalizmin (üretim ilişkilerinin) Paris kentinin somut kentsel görüngüleri ve kültürel dünyası üzerine etkilerini gündelik hayatın küçük ve önemsiz parçaları üzerinden açıklayan Benjamin'in fikirlerini, kent hayatını metalaşma ve gündelik hayat üzerinden açıklayan eleştirel mekân çalışmaları içinde

başlangıç noktası olarak görebiliriz. Anlatısına küçük ve önemsiz şeylerden başlayan Benjamin, nesneler dünyasının gerisinde yatan üretim ilişkilerini, kent mekânındaki caddeler, mağazalar ve pasajlar üzerine ayrıntılı bir analiz yaparak verir. Benjamin'in düşüncelerini özgün kılan en önemli husus ise mekânı meta fetişizmi üzerinden açıklayan fikirlerinde, Paris'in Haussmann tarafından yeniden inşası sürecinde eski ve yeni arasında meydana gelen kopukluğun yarattığı kent mekânındaki yabancılaşmayı kendine has diyalektik bir üslupla ifade etmesidir. Bu özgünlük içerisinde, Marx'ın meta fetişizmi olarak kavramsallaştırdığı fenomeni Benjamin fantazmagori olarak açıklar. Ona göre fantazmagori nedeniyle değişim değeri kullanım değerini emmekte, insan kendi bilinci dışında verili olan koşulları seçen edilgen bir varlığa dönüşmektedir.

Benjamin'in kent mekânını meta fetişizmi üzerine kurguladığı düşüncelerini, Lefebvre, bağlamını mekânın kullanım/değişim değeri gerilimi, meta/mekân ilişkisi kavramları üzerine oturtarak, kapitalist mekânın soyut niteliğine ilişkin derinlemesine bir analiz yapar. Bu analizini yaparken, gündelik hayatın eleştirel dille yaklaşılması gereken politik bir alan olduğunu ifade eder. Bu tez çalışmasının merkezinde yer alması nedeniyle Lefebvre'nin anlatılarındaki tekrar altının çizilmesi gereken husus ise devlet rasyonalitesinin mekânı parçalayan-devasa boşluklar yaratan ve yeniden dağıtan tahakkümcü tutumunun, bedenin mekânı deneyimlemesini ortadan kaldıran bir kopuşa neden olduğu yönündeki tespitidir**.** Bu nedenle Lefebvre'nin çalışmalarında ifade bulan 'soyut mekân' kavramındaki soyutluk, yalnızca mekâna ilişkin bir belirlenim değil, aynı zamanda bireyin onu deneyimlemesi yönünden de edilgen bir tutuma ilişkin soyutluk anlamını içermektedir. Diğer taraftan, gündelik hayat içerisindeki yabancılaşmanın yine gündelik hayat içerisinde üretilen devrimci bir praksisle aşmanın olanaklarını tartışır. Lefebvre, yeniden inşa edileceğini öngördüğü toplumsal yapıda mekânı, kullanım değeri ve sahiplenmenin hâkim olduğu, teknik rasyonalite ile üretilen bir meta değil, içinde müzik ve eğlencenin ifade bulduğu bir yapıt (sanat eseri) olarak hayal eder.

Gelinen noktada, yabancılaşmanın tartışma alanını belirlemesi nedeniyle, Benjamin ve Lefebvre'nin düşünceleri merkeze konulduğunda, kent mekânını nasıl bir bağlama oturtmamız gerektiğine ilişkin bir çerçeve oluşturabiliriz. Bunun için, öncelikle kente ilişkin bakış açımızı, kent mekânını belirli bir teknik rasyonalitenin cisimleşmiş hali olarak gören ve kenti yansız bir alandan tanımlayan düşünme şeklinin ötesine taşımalıyız. Çünkü kent mekânı bir bütün olarak içinde farklı sınıfların çatışma unsurlarını barındıran toplumsal ilişkilerin (süreçlerin) cisimleşmiş halidir. Bu bakış açısı ise ilk bakışta mekânın durağan bir nesne olarak görülmesi yanılgısını yaratabilir. Bu noktada Harvey'in 'yaratıcı yıkım' kavramını açıklayıcı bir yaklaşım olarak görebiliriz. Harvey'e göre kapitalizmin mekânsallaşması özünde yıkıcı ve yaratıcı bir etkinliktir:

> "Ne var ki, sürekli yeniliklerin sonucu, geçmiş yatırımların ve emek vasıflarının değersizleşmesi, hatta yok edilmesidir. Yaratıcı yıkma, bizatihi sermayenin dolaşım sürecinde içkindir. Yenilik istikrarsızlığı, güvencesizliği keskinleştirir ve sonunda kapitalizmi dönemsel kriz nöbetlerine iten başlıca güç olur… Kârlılıklarını koruyabilme mücadelesi kapitalistleri bir sürü başka olanağı deneme konusunda birbirleriyle yarışmaya iter… Kapitalistlerin yeni pazarlar, yeni hammadde kaynakları, yeni emek gücü ve üretim faaliyetleri için yeni ve daha karlı ortam arayışı içinde, yeni mekânlar kaçınılmaz olarak sermaye birikimine açılır. Daha avantajlı yerlere yerleşme çabası (hem sermayenin hem emeğin coğrafi hareketi) uluslararası ve bölgesel işbölümünü dönemsel olarak devrimci biçimde değiştirerek güvensizliğe bir de yaşamsal önemde coğrafi bir boyut katar… Kısacası, kapitalizm, kendi dünya tarihi boyunca her zaman devrimci ve yıkıcı bir güç olarak kalmasını sağlayan kuralları kendi içinde taşıyan bir toplumsal sistemdir."[194]

Harvey'in yaklaşımı, kapitalizme içkin süreçlerin bir sonucu olarak, kapitalizmin toplumsal yapısı ile mekân üretim süreçleri (mekânın teknik rasyonalitesi) arasında diyalektik bir çatışma olduğu sonucuna götürür. Dolayısıyla kentsel mekân bir defa üretildiğinde toplumsal süreçlerin gelecekte ne olacağına ilişkin (içinde çatışmaların olduğu) yeni olanaklar yaratır. Bu durum ise mekânın kendisine ideolojik bir içerik katar.

[194] David Harvey, **Postmodernliğin Durumu**, (Çev. Sungur Savran), Metis Yayınları, İstanbul, Kasım 1997, s.127-128.

Özetle, mekânın kendisi ile içinde farklı toplumsal sınıfların çatışmalarının olduğu mekân üretim süreçleri arasında bir belirlenim ilişkisi vardır diyebiliriz.

Bu kısır döngüyü aşmanın olanaklarını tartışmak için Marx'ın yabancılaşmaya ilişkin 'türsel varlık' kavramına tekrar dönüş yapmakta fayda var. Biz insanlar, doğayı ve çevremizde olanları anlamlandırabilmek için türümüze özgü bir takım yeteneklere sahibiz. İnsanı diğer canlılardan ayıran özelliği, doğa ile kurduğu metabolik ilişkide insan emeğinin bilinçli bir eylem olarak cisimleşmesidir. İnsan emeğinin doğa ile kurduğu metabolik ilişkinin bir sonucu olarak, dünyayı dönüştürürken, aynı zamanda kendi emeğimiz dolayısıyla kendimizi de dönüştürmekteyiz. İnsanlık tarihinin uzun yolculuğunda, kapitalizme kadar, insan ve doğa arasında birbirini tamamlayan bütüncül bir ilişki vardır. Ancak kapitalist üretim ilişkilerinin bir sonucu olarak insanın doğa ile kurduğu metabolik ilişki parçalanmış, doğa-insan bölünmesi ortaya çıkmış ve bu durum metabolizmada onarılamaz bir çatlak yaratmıştır. [195]

Kuşkusuz insanlık tarihinin entelektüel birikiminin kentleşmeyle ilişkisi kapitalizm öncesi dönemlere kadar gitmektedir. Kent mekânı ve insanlık tarihinin entelektüel birikimi arasında iki yönlü bir ilişki vardır: İnsanoğlu tarihsel, kültürel, iktisadi birikimine uygun olarak inşa ettiği şehrin sokak, cadde ve meydanlarında hem bireysel hem de toplumsal olarak kendisini gerçekleştirmiştir. Bu nedenle yalnızca kapitalizmin hâkim olduğu dönemde değil, feodal ve antik dönemlerde de, insanlar entelektüel dünyasını kendi inşa ettiği kent ortamında deneyimlemişlerdir. Kent mekânı, kendi düşünsel dünyasının, istek ve arzularının bir yansıması olarak ifade bulmuştur. Başka bir ifade ile insanlar kentleri inşa ederken, yalnızca fiziki mekân üretmemişler, kendi toplumsallıklarını da inşa etmişler, kenti inşa ederken aynı zamanda kendini de inşa etmişlerdir.

[195] John Bellamy Foster, **Marx's Ecology, Materialism and Nature**, Monthly Review Press, New York, 2000, s. 141-177.

Harvey'e göre kendi sınırlılığımızı aşabilmek adına toplumun inşa ve tahayyül edilmiş olduğunu kabul edersek, o zaman yeniden inşa ve yeniden tahayyül edebileceğimize de inanabiliriz. Kolektif olarak kentlerimizi üretirken, kolektif olarak kendimizi de üretiriz. Kentlerin ne olacağına/ne olması gerektiğine yönelik projelerimiz aynı zamanda kim olmak istediğimiz ile ilgili bir durumdur. Bu noktada şehirleşmeyi entelektüel dünyamızda nasıl anlamlandırdığımız, başka bir ifade ile bireysel ve kolektif imgelemimizin şehirleşmeyi nasıl tanımladığı sorusu önem kazanır. Bunun için imgelemlerimizi eleştirel düşünceye tabi tutmak gerekir. Buradaki amaç, içinde bulunduğumuz kurumsal ve imgesel dünyaların çaresiz kuklaları olmayıp kendi kaderimizin bilinçli mimarları olarak davranabilmektir.[196] Bizi kendi kaderimizin bilinçli mimarları olarak yapan şey ise insanoğlunun türüne (türsel varlık) özgü yeti ve güçleridir. Bunlardan kuşkusuz en önemlileri toplumsal düzenleme biçimlerimizi farklılaştırmak ve uyarlamaktır. Türsel varlığımızın ve türsel çevremizin adaptasyon ve dönüşüm hızı; kültürel, teknolojik, ekonomik, toplumsal ve siyasal değişikliklerin tempo ve yönüne karşı duyarlıdır. Bu durumu "türsel potansiyel" olarak da adlandırabiliriz.[197]

Kendi yarattığımız kurumsal ve toplumsal yapıların dönüştürülmesi noktasında insan doğasına, daha özel bir anlatımla insanın türsel potansiyeline ilişkin yapılan bu vurgu önemli, ancak tek başına yeterli değildir. Bu noktada, kentsel mekânın aynı zamanda iktisadi bir 'mal' olan kendi özgün koşullarının ortaya konulması gerekir.

'Mal' değişime girdiği anda sayısız toplumsal ilişkinin bir ifadesi olarak belirir. Yapılı çevre de aynı zamanda kapitalist toplumda bir değişim değeri içermesi nedeniyle iktisadi bir maldır. Ancak, kendine özgün kullanım ve değişim değeri özellikleri taşıması nedeniyle, yapılı çevreyi diğer kapitalist metadan ayrı tutmak gerekir. Harvey bu noktada yapılı çevrenin kendine özgü iktisadi unsurlarını şu şekilde ifade eder:

[196] David Harvey, **Umut Mekânları**, (Çev. Zeynep Gambetti), Metis Yayınları, İstanbul, 2006, s.196.
[197] **A.g.e.**, s.255-256.

- Yapılı çevre kendisini otomobil ve benzeri mallardan farklı kılan iktisadi olarak sabit bir yatırımdır. Mutlak konumları nedeniyle kullanımı belirleme hakkına sahip olan kişiye tekelci ayrıcalıklar verir. Bu ilke, özel mülkiyet olarak kurumsallaştığında, kentsel toprağın kullanım ve değişim değerinin üzerinde önemli sonuçlar yaratır.
- Toprak ve yapılar kimsenin onlarsız yapamayacağı mallardır. Bir mekân işgal etmeden, herhangi bir barınak olmadan yaşamak mümkün değildir. Bu malların bir miktarı olmadan olmaz ve bu, onlarla ilgili tüketici seçeneklerine de güçlü kısıtlamalar getirir.
- Toprak ve yapılar diğer mallara göre daha seyrek el değiştirirler. Konut piyasasının kira sektöründe, konutların sahiplerince kullanıldığı ama durağan olmayan alanlarda ve perakende sektöründe ise tersine, mal biçimini almaları daha sık olur. Kullanım değeri ve değişim değerinin mal biçiminin diyalektik anlamda iç içe girmesi, kentsel iktisadın her bölümünde aynı derece ve sıklıkta görülmez.
- Toprak kalıcıdır ve çoğunlukla yapıların yaşam süresi de hayli uzundur. Toprak ve yapılar ve bunlara bağlı kullanım hakları, bu yüzdendir ki (hem bireyler hem de toplum için) servet biriktirme fırsatı doğurur. Kapitalist bir ekonomide mülk sahibi bireyin, hem şimdiki ve gelecekteki kullanım değeri olarak, hem de şimdiki ve gelecekteki potansiyel ya da mevcut değişim değeri olarak çifte çıkarı vardır.
- Toprak ve yapıların, kullanıcı için, birbirini dışlamayan çok sayıda kullanımı vardır. Örneğin bir ev kullanıcı için aynı anda barınak; mahremiyet; işyerine, alışveriş olanaklarına, sosyal hizmetlere, aile ve arkadaşlara ve benzerlerine ulaşılabilecek göreli konum (bu, işyeri ve benzerlerinin evde olması olanağını da kapsar); kirlilik kaynaklarına, kalabalığa, suç ve tehlike kaynaklarına, istenmeyen kişilere ve benzerlerine yakınlıkta göreli konum; fiziksel, toplumsal ve simgesel

(statü) özelliklere sahip semt konumu; servetin biriktirilip geliştirileceği bir araç[198]

Bütün bu kullanımlar birlikte değerlendirildiğinde, içinde oturan(lar) için evin kullanım değeri oluşur. Ancak bu kullanım değeri, benzer konutlardaki herkes için farklılaştığı gibi, aynı konuttaki aynı kişi için de zamana göre farklılaşır. Bekârlar, genç evli çiftler, çocuklu çiftler, yaşlı emekliler, hastalar, spor ve bahçe meraklılarının hepsi günlük yaşamlarında konutun farklı yönlerini farklı niceliklerde tükettikleri için, her bir grup için konutun kullanım değeri değişir. Her birey ve grup kullanım değerini farklı şekilde belirler. Yalnızca kişilerin belirleyici özellikleriyle konutların belirleyici özellikleri bir araya geldiğinde kullanım değeri gerçek anlamını bulur. Sonuç olarak kullanım değerleri; toplumsal ihtiyaç ve gereklilikler, kişisel farklılıklar, kültürel alışkanlıklar, yaşam tarzı alışkanlıkları ve benzerlerinin bir karışımı olarak somutlaşır.[199]

Yapılı çevrenin iktisadi bir mal olmasına karşı değişim değerinden kaynaklı kendi özgün koşulları ve türsel varlık olarak potansiyelimiz birlikte düşünüldüğünde, kendi inşa ettiğimiz mekânsal ve toplumsal yapı karşısındaki kısıtlılık halinin nasıl aşılabileceğine yönelik bir praksis inşa edebiliriz. Öncelikli olarak yapılı çevrenin iktisadi bir mal olmasına karşın kullanım değerinden kaynaklı özgün koşulları, geleneksel mülkiyet kavramının ötesinde yeni bir mülkiyet kavramı üzerinde düşünmemiz gerektiği sonucuna götürür. Kültürel, toplumsal, siyasal alandaki üretimlerin tamamı insanlık tarihinin kolektif bir ürünü ise ve geleneksel mülkiyet, insan emeği ile onun ürünü arasındaki bağın kopmasına neden oluyorsa, geleneksel mülkiyet hakkı kavramının, içinde mekânın siyasal anlamda yeniden örgütlenmesi mefhumunu da kapsayacak şekilde yeniden ele alınması gerekir. Bu noktada Lefebvre'nin karşı mekân unsurları olarak ifade ettiği

[198] David Harvey**, Sosyal Adalet ve Şehir,** (Çev. Mehmet Moralı), Metis Yayınları, İstanbul, 2013, s.147-148.
[199] **A.g.e.,** s.149.

mekânda teknik rasyonalitenin tahakkümünü reddeden ve mekânı içinde şiirin ve müziğin ifade bulduğu bir yapıt olarak gören yaklaşımını, alternatif (kolektif) mülkiyet kavramının içeriğinin oluşturulmasına bir katkı olarak görebiliriz. Böylece içinde tahakkümün yer aldığı geleneksel mülkiyet anlayışının yerine farklı toplumsal grupların kendi mekânını inşa edeceği ve dolayısıyla mekânı doğrudan deneyimleyerek sahiplenmesini sağlayacağı kolektif bir mekân inşasının mümkün olabilirliği üzerine ortak bir kanaat oluşturabiliriz.

Mülkiyet hakkının yeniden tanımlanması, yeni bir yaşam pratiğini ve farklı mekânsal biçimlerin oluşmasını da zorunlu kılacaktır. Kent ölçeğinde iç mekânların (özel alanlar), kentin kolektif (kamusal) alanları içinde eridiği bu yeni anlayış, daha makro ölçekte yeniden üretim faaliyetlerinin, teknolojilerin, toplumsal ilişkilerin ve hatta bir bütün olarak toplumun doğayla olan ilişkilerinin yeni ahlaki normlar, hukuki ve siyasal olarak da yeni hak, sorumluluk ve yükümlükler çerçevesinde yeniden kavranmasını sağlayacaktır. İnsanoğlunun ise mekân karşısında ve mekânı deneyimleyerek yaşadığı yabancılaşmayı aşacak toplumsal düzenleme ve uyarlamaya ilişkin tarihsel birikimi (türsel potansiyel) vardır. Diğer taraftan bu değişimi inşa etmek için değişim praksisinin kolektif hale getirilmesi şarttır. Bireysel olarak başlayan ancak kolektif olarak yeniden ifade bulmayan hiçbir siyasal tavrın kendi toplumsallığını ve dolayısıyla toplumsal mekânını inşa etme olanağı yoktur.

İKİNCİ BÖLÜM

MODERN KENTTEN TÜKETİM MEKÂNI OLARAK GÖSTERİ VE İMAJLAR KENTİNE: KENTTE YABANCILAŞMA GÖRÜNÜMLERİ

Yabancılaşma kavramının yaşadığı dönüşüm ve bu dönüşümün mekân ile olan ontolojik ilişkisine yönelik tartışmalar, kent mekânının geçmişten günümüze evrilme sürecine ilişkin önemli bilgiler içerse de, tartışmanın doğası gereği (kavramsal bir tartışma olması nedeniyle), yabancılaşmanın kentsel görüngülerde nasıl deneyimlendiğinin daha somut bir zeminde konumlandırmak gerekir. Bunun için tezin ikinci bölümünde modern kentin yaşadığı dönüşüm; kent ölçeğinin dönüşümü, tüketim odaklı kentsel gelişme politikalarının mekânsal örüntüleri olarak banliyöler, alışveriş merkezleri ve turizm mekânları üzerinden açıklanacaktır. Bu yönüyle, modern kent hayatında yaşanan bu dönüşümün yabancılaşma ile ilişkisinin ortaya konulması aynı zamanda tezin devamında konunun Türkiye'deki kentleşme deneyiminin bağlamını belirlemek için yol gösterici olacaktır.

Bölüm içerisinde modern kentin yaşadığı dönüşüm yabancılaşma kavramının merkezde yer aldığı bir anlatıyla tartışılırken, modern mimarlık ve şehircilik uygulamalarının kişinin mekânı deneyimlemesinde neden olduğu araçsal rol tartışılacaktır. Ancak esas olarak günümüz kentlerinde yaşanan yabancılaşmanın tarihsel köklerine yönelik 1970'li yıllarla birlikte değişen ekonomi politiğin etkisi vurgulanarak; neoliberal kapitalizmin eriştiği seviye nedeniyle gündelik hayat ve kenti deneyimlemenin, tüketime özgü gösteri ve semboller aracılığıyla nasıl disiplin altına alındığı ortaya konulacaktır. Bu tartışma aynı zamanda tezin ikinci hipotezinde yer alan "Kökleri modern şehircilik uygulamalarına dayansa da esas olarak günümüzde deneyimlediğimiz

yabancılaşma mekânlarının, 1970'li yıllarla birlikte değişen ekonomi politiğin gündelik yaşam pratiklerinde neden olduğu dönüşümle ilişkisi vardır." iddiasını da test etme olanağı sunacaktır.

1. MODERNİZM VE KENT İLİŞKİSİ

Marx'ın da belirttiği üzere, yabancılaşmanın tarihi özel mülkiyet ilişkilerinin kurumsallaşmaya başladığı ilkel komünal toplumlara kadar dayanabilmektedir. Ancak günümüz toplumunda, kavramın mekânsal bağlamının çerçevesini çizebilmek için, kapitalist modernleşme süreci ve bu modernleşme sürecinin kentsel mekânda nasıl tezahür ettiğinin ortaya konulması gerekir.

Kapitalist modernleşme sürecinin ise bir dizi köklü değişimlerle birlikte gerçekleştiği söylenebilir. Bunlardan ilki bilimsel devrimdir. Bilimsel devrimle, doğrudan tanrı tarafından yönetilen bir doğadan, doğanın yasalarında belirlenimciliğin hâkim olduğu bir duruma geçilmiştir. Modern dünyada fiziksel evren, artık mekanik olarak düzenlenmiş, insanın doğa yasalarını keşfettiği bir evrendir. Yaşanan ikinci köklü dönüşüm ise siyasal alanda yaşanan devrimdir. Artık iktidarın kaynağı tanrıdan değil, halktan gelmektedir ve demokrasi devletin tek akılcı yönetim biçimidir. Kültürel devrim olarak adlandırılan üçüncü köklü değişim ise aydınlanma olarak adlandırılan toplumsal ilişkiler ve düşüncenin laikleştirilmesidir. Bilimsel, siyasal ve kültürel alanda yaşanan bu dramatik dönüşümler üretimin niteliğini değiştirmiştir. Üretim niteliğinde yaşanan bu değişim ise endüstri devrimi olarak adlandırılmaktadır. Endüstri devrimi ile birlikte, üretimin teknolojik olarak niteliği değişmiş, tarihte ilk kez doğa, insanın kontrol edebileceği, yönlendirebileceği bir nesne haline gelmiştir. Üretimin niteliğindeki değişimle gerçekleşen üretimin niceliğindeki artış, insan ile kendi ürettiği ürünler arasında yeni bir ilişkinin doğmasına neden olmuştur. Önceden kendi ürettiği nesneleri

kullanan insan, artık kendisine sunulan nesneleri kullanmaktadır. Günümüzde tüketim toplumu olarak kavramsallaştırılan bu durum, erken modernite döneminde üretim-tüketim ilişkilerinde yaşanan bu köklü değişimin bir sonucudur. [200]

Modernizmin belirleyici özelliği insana ve insan aklına olan sınırsız güvendir. İnsanın aklının kullanılarak doğa ve kendisi ile ilgili bilgisini arttıracağı, böylece, kendi bilgi ve deneyimlerinden yararlanan insanlığın, toplumsal refahı arttırarak ideal bir toplumsal düzeni inşa edeceğine inanılır.[201] Bu çerçevede modernizm, pozitivist-teknosantrik, doğrusal ilerleme ve akılcı planlamanın egemen olduğu, bilginin ve üretimin standardize edildiği bir süreç olarak tanımlanmaktadır.[202]

Bilimsel, kültürel, siyasal ve endüstriyel devrim ile birlikte geleneksel dünyanın kurum ve kuruluşları çözülerek yerini modernitenin toplumsallığına bırakmıştır. Modern toplumu gelenekselden ayıran özellikler, hızlı bir değişim, bu değişimin tüm yeryüzünü kapsaması ve değişimin kendine özgü kurumsal yapılar geliştirmiş olmasıdır. Üretimde organik olmayan enerji kaynakları kullanılmış, ürün metalaşmış, ücretli emek ortaya çıkmış ve nihayet bu değişimler politik anlamda mekânsallaşarak ulus devletin inşasıyla sonuçlanmıştır.[203]

Toplumsal alanda yaşanan her dönüşümün yıkıcı bir yanı da bulunmaktadır. Bu haliyle, modernleşme süreci de sürtünmesiz, yansız ve çatışmasız bir tarih anlatısı içermez. Marx ve Engels, Komünist Manifesto'da kapitalist modernleşmenin en erken ve bütünsel anlatılarından birini sunarak, yaşanan dönüşümü, tüm toplumsal ilişkilerin alt üst oluşu, katı olan her şeyin buharlaşması olarak tanımlar:

---

[200] Hakkı Yırtıcı, **Çağdaş Kapitalizmin Mekânsal Örgütlenmesi**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2009, s.24-25.
[201] Gencay Şaylan, **Postmodernizm,** İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 2002, s.57
[202] Rana A. Aslanoğlu, "Kaos Teorisi, Postmodern Durum ve Kent", **Birikim,** Sayı 68-69, Aralık 1994 Ocak 1995, s.89.
[203]İlhan Tekeli, **Modernizm, Modernite ve Türkiye'nin Kent Planlama Tarihi**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2009, s.16.

> "Burjuvazi üretim araçlarını, dolayısıyla üretim ilişkilerini ve bunlarla birlikte bütün toplumsal ilişkileri durmadan devrimcileştirmeksizin var olamaz. Oysa eski üretim tarzının olduğu gibi korunması daha önceki bütün sanayici sınıfların ilk varoluş koşuluydu. *Üretimin durmadan altüst edilmesi, bütün toplumsal koşulların aralıksız sarsılışı ve bitmek bilmeyen bir belirsizlik ve çalkantı burjuva dönemini öteki bütün dönemlerden ayırt eder*. Bütün kemikleşmiş, donmuş ilişkiler arkaları sıra gelen eskiden beri saygıdeğer tasavvur ve görüşlerle birlikte silinip gider; *yeni oluşanlar ise daha kemikleşmeye fırsat bulamadan eskir. Katı olan her şey buharlaşıyor*…" [204]

Berman; Marx ve Engels'in Komünist Manifesto'da kapitalist modernleşmeye ilişkin soyutlamasından ilham alırcasına ismini verdiği *Katı Olan Her Şey Buharlaşıyor* adlı çalışmasında, dünyada yaşanan son iki yüz yıllık modernleşme sürecinin ana hatlarını etkileyici bir biçimde ortaya koyar:

> "Fiziksel bilimlerde gerçekleşen, evrene ve onun içindeki yerimize dair düşüncelerimizi değiştiren *büyük keşifler*; bilimsel bilgiyi teknolojiye dönüştüren, yeni insan ortamları yaratıp eskilerini yok eden, hayatın tüm temposunu hızlandıran, yeni tekelci iktidar ve sınıf mücadelesi biçimleri yaratan *sanayileşme***;** milyonlarca insanı atalarından kalma doğal çevrelerinden koparıp dünyanın bir başka ucunda yeni hayatlara sürükleyen muazzam *demografik altüst oluşlar*; hızlı ve çoğu kez *sarsıntılı kentleşme*; dinamik bir gelişme içinde birbirinden çok farklı insanları ve toplumları birbirlerine bağlayan, kapsayan *kitle iletişim sistemleri***;** yapı ve işleyiş açısından bürokratik diye tanımlanan, her an güçlerini daha da arttırmak için çabalayan ve gitgide güçlenen *ulus-devletler***;** siyasal ve ekonomik alandaki egemenlere karşı direnen, kendi hayatları üzerinde biraz olsun denetim sağlayabilmek için didinen insanların *kitlesel toplumsal hareketleri*; son olarak, tüm bu insanların ve kurumları bir araya getiren ve yönlendiren, keskin dalgalanmalar içindeki *kapitalist dünya pazarı*…"[205]

Berman'a göre kapitalizmin maddi dünyasında, her şey eskimek üzere üretilmekte, bu haliyle modernizm durmak bilmeyen dinamik bir yaratıcı yıkım sürecini içinde barındırmaktadır. Sırtımızdaki giysilerden, onları dokuyan tezgâh ve makinalara, çalışan işçilere, işçilerin yaşadığı ev ve mahallelere, şehirlere ve onları içine alan uluslara kadar her şey sonradan yıktırılmak, dağıtılmak, parçalanmak ve yerle bir edilmek üzere

[204] Karl Marx, Friedrich Engels, **Komünist Manifesto**, (Çev. Nail Satlıgan), Yordam Kitap, İstanbul, 2014, s.4. (Vurgular yazara aittir).
[205] Marshall Berman, **Katı Olan Her Şey Buharlaşıyor**, (Çev. Ümit Altuğ, Bülent Peker), İletişim Yayınları, İstanbul, 2013, s.28 (Vurgular yazara aittir).

yapılmaktadır. Böylece kapitalist pazar tekrar ve tekrar, yeniden ve daha karlı bir şekilde kendisini yeniden üretebilmektedir. [206]

Modernizmin köklerinde bulunan bu çatışmalı süreçler bireylerin kendilerini yeniden inşa süreçlerinde yeni umutların ve aynı zamanda umutsuzluk ve kaygıların da temel sebebidir. Geleneksel yaşam formlarının parçalanmasıyla, toprağından, köklerinden kopup, büyük kentin kalabalığında, kendi geleceğini kendisinin inşa etmesi gerektiği gerçeğiyle baş başa kalan modern insan; artık kendi aklı ve vicdanını nasıl denetleyeceği, dünyadaki değişimin hızı karşısında kendisini nasıl gerçekleştireceği, gibi belirsizliklerin üstesinden gelmek zorundadır Diğer taraftan, gündelik hayatın ritmini belirleyen/örgütleyen mekanizmalar ile modern insanın aklı arasında sürekli bir denge arayışı içerisinde olan salınımlı bir ilişki vardır. Çünkü iktidar kurucu olan ekonomik, politik, sosyal mekanizmalar; modern insanın özgür iradesi üzerine inşa edildiğini iddia etse de aynı toplumsal süreçler kendi varlıklarının meşruiyetini sürekli kılmak için itaat eden insanlara da ihtiyaç duyarlar. Bunu sağlamak için de çeşitli disiplin sistemleri uygularlar. Başka bir ifadeyle modernlik, bir yandan insanları geleneğin bağlarından koparak, kendilerini özgürce inşa etmelerini mümkün kılarak, onlara yaratıcı üretkenliğinin kaynağı bir özgürlük verirken; diğer yandan, iktidarın kurucu mekanizmaları ise onları disiplin kurumları araçlığıyla kendi amaçları doğrultusunda biçimlendirmeye çalışır.[207] Modern kapitalist toplumun tarihi, bireyin kendisini inşa süreçleri ile modernliğe içkin olan bu çatışmalı süreçlerin toplamından ibarettir.

Kentleri ise yukarıda ana hatlarıyla verilen modernleşme sürecinin mekânsal olarak sahnelendiği alanlar olarak düşünebiliriz. Kapitalist modernleşmenin insan yaşamında yarattığı temel dönüşümlerden biri de, Berman'ın da yukarıda ifade ettiği

[206] **A.g.e.**, s.142.
[207] Özlem Berber, **Metropol, Mimarlık ve Yerleşme Sorunu**, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü (Mimarlık Anabilim Dalı), İstanbul, Aralık 2010, s. 14-15.

şekliyle, insanların kırsal ilişkilere ve toprağa bağlı bir yaşam tarzına son vermesi, kent ile kır arasındaki ilişkinin ters yüz olarak, yaşamın kentsel mekânda yoğunlaşmasıdır. Böylece, toplumsal örgütlenmenin ve üretimin toprağa bağlı olma durumu çözülmüştür. Feodal düzende kır, kendine yetebilen kapalı bir birim iken, modern dünyada ise şehrin çeperinde onu besleyen bir yapı olarak anlam kazanmıştır. Kapitalizmin yalnızca kent merkezlerinde değil, kırsal alanda da kurumsallaşmasının (kırsal alanda mülkiyet ilişkilerinin gelişmesi ve çitleme hareketleri) bir sonucu olarak topraksız kalan kır nüfusu kente göç etmek zorunda kalmış ve kırsal nüfus zamanla kentte proleterleşmiştir.

Kır nüfusunun çözülerek kentlerde proleterleşmesi, yaşanan dönüşümün bir boyutunu ortaya koyarken, kentlerin kapitalist üretim ilişkileri çerçevesinde metalaşarak dönüşümü ise kentsel mekânda yaşanan dönüşümün bir diğer boyutudur. Sermayenin birikim ve kâr elde etme rasyonalitesine göre şekillenmeye başlayan kent mekânında eski/yeni mekânsal düzenlemeler, bir döngü içerisinde kendisini yeniden yaratmaktadır. Sonuç olarak kent modernizmin bir üst anlatısıdır ve Berman'ın ifade ettiği şekliyle, modernitenin bütün katı ilişkileri eriten yüzü, en somut haliyle kentsel mekânda yaşanmaktadır.

Kapitalist modernleşme sürecinin kentsel mekânda yarattığı dönüşüm ise dönüşüm sürecinin tarihsel bağlamına göre farklılıklar gösterir. Bu haliyle, endüstri devrimiyle birlikte şekillenen sanayi kenti ile sanayi kentinin çelişkilerinden (çatışmalarından) doğan modern kent ve günümüz kentleri, morfolojik ve toplumsal olarak birbirlerinden farklılaşır.

1.1. Sanayi Kentinin Çelişkilerinden Doğan Modern Kent

Sanayi devrimi sonrası insanlığın doğayla kurduğu ilişkide geri döndürülemez yeni bir toplumsallık oluşmuştur. İnsanların gündelik hayatlarında deneyimlediği, en

küçük ölçekte yaşama mekânı olarak konutundan, makro ölçekte mahallesine ve kentine, sosyolojik olarak yaşadığı topluma, politik olarak da siyasal karar alma süreçlerine yabancılaşmasının köklerinde sanayi kapitalizmi ve modernizmin yarattığı köklü dönüşüm vardır.

Sanayi devrimi ile yaşanan köklü değişimler öncesinde kentler, toplumsal yaşamın bütünlüğünün doğal mekânıdır. Ölçek ve dil yönünden tanımlanabilir mekânsal strüktürleri, ritüel ve geleneklerden oluşan gündelik yaşamın bütüncül ritmi, modernleşme süreciyle birlikte parçalanmıştır. İçerisinde yabancılaşma mefhumunun da derinden yaşandığı kent, artık modernliğin farklı görünüş ve oluş biçimlerinin yoğunlaşarak gündelik hayatın dramatik bir şekilde dönüştüğü bir sahnedir. Sanayinin yarattığı olanaklarla insanlar yeni bir yaşam ve gelecek umuduyla kentlere göç etmiştir. Ancak tüm yeni gelenleri barındıracak konut, sağlıklı bir yaşam sağlayacak altyapı henüz kentte yoktur. Diğer taraftan yaşam baş döndürücü bir hızla, her gün değişmektedir: geleneksel üretimde belirleyici olmayan zamanın kapitalist üretimde başat bir öneminin olması, tüm farklılıkların birlikteliğinin oluşturduğu yorucu bir toplumsal uyumsuzluk ve nihayetinde her türlü bağın çözülmesinin yol açtığı güvensizlik… Sonuç olarak modern kent yaşamının birçok hastalığı vardır ve bunların tedavi edilmesi gerekmektedir. Bu amaçla Aydınlanma Dönemi'nin ideal kentlerinden, Haussmann'ın Paris projelerine, kentlerin nasıl olması gerektiği üzerine gerçeklemiş ya da

gerçeklememiş[208] pek çok düşünce üretilmiştir.[209] Sonuç olarak; dönemin koşullarının bir ürünü olarak gerçekleşen kapitalizmin pragmatik kent tasarımları (20. yüzyıl kent ütopyaları) ve bu tasarımlar etrafında gelişen entelektüel tartışmaların, modern dönemden günümüze kadar olan kentlerin morfolojik, siyasal ve toplumsal yapılarının oluşmasında belirleyici bir etkisi olmuştur.

Modern kentin nasıl olacağına ilişkin entelektüel tartışmalar ve bu tartışmaların pragmatik kent tasarımları olarak yansımaları, modernleşmeyle çözülen gündelik yaşamın bütüncül ritmi ve tanımsız kalmış bir yerleşme kültürünü yeniden inşa etme amacı taşımaktadır. Her ne kadar farklı coğrafyalarda farklı süreçlerin bir sonucu olarak gerçekleşmiş olsa da, yeni bir yerleşme kültürü oluşturmaya yönelik bu çalışmaların tarihselliğini kabaca 19. yüzyıldan başlatmak mümkündür. 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren sanayi kentinin yarattığı sorunlar (yalnızca fiziksel mekân kalitesi değil, kapitalist sömürünün neden olduğu toplumsal ayaklanmalar), kapitalist modernleşmenin yarattığı kentin nasıl inşa edilmesi gerektiğine yönelik tartışmaların da bağlamını belirlemiştir. Bu doğrultuda, kimi zaman kente yapılan köktenci müdahaleler kutsanırken, kimi tartışmalarda ise kentin fiziki mekân kalitesini arttıracak güzelleştirme

[208] Gerçekleşmemiş düşünsel çalışmalara değinirken, sanayi kapitalizminin kent mekânında yarattığı yıkıma ilişkin ütopik sosyalist fikirlerle, daha sonraki dönemlerde şehircilik ve mimari uygulamaları daha derinden etkilediğini söyleyebileceğimiz 20. yüzyıl kent ütopyalarını birbirlerinden ayırmak gerekir. Ütopyacı sosyalizmin kent tasarımları ütopik olmanın ötesine geçememiştir. Ertan'ın da ifade ettiği gibi 20. yüzyıl, ideolojik kent tasarımlarının değil, toplumsal yaşam işlevlerinin karşılandığı pragmatik kent tasarımlarının belirleyici olduğu bir dönemdir.
Kıvılcım Akkoyunlu Ertan, "20. Yüzyıl Kent Ütopyaları", **Çağdaş Yerel Yönetimler**, 13(3), Ankara, Temmuz 2004, s.5.
Tekeli ise sol ile kent mekânı tasarısı arasındaki bağların zayıflamasını 1848 Paris Komününde emekçi sınıf muhalefeti ile burjuva muhalefeti arasındaki yakınlaşmanın son bulmasıyla ilişkilendirir. Söz konusu yakınlaşmanın sonlanmasıyla da sosyalist hareketler ütopyacı projelerden uzaklaşarak, toplumsal yapıyı kökünden değiştirmeye yönelik devrimci bir çizgiye yönelmişlerdir. Tekeli'nin bu tespiti sosyalist hareketlerin planlamadan kopuşuyla kapitalizmin kendi planlama yaklaşımını geliştirmesi arasındaki tarihsel ilişkiyi ortaya koyar.
İlhan Tekeli, **Türkiye'nin Kent Planlama ve Kent Araştırmaları Tarihi Yazıları**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2011, s.28-34.
Burjuvazinin kent planlaması konusundaki uygulamaları ve elde ettiği sonuçlar, 1870'li yıllar sonrasında İngiltere'de "belediye sosyalizmi" olarak adlandırılan reformcu toplumsal akımların gelişmesine temel sağlamıştır.
[209] Berber, **a.g.e**., s.16-17.

hamleleriyle toplumsal sorunların da aşılabileceği ifade edilmiştir. Kapitalizmin krizi ve dünya savaşları ile bu defa kentsel mekân öngörüleri metropolleşmenin yarattığı problemleri de kapsayacak şekilde daha işlevsel öneriler üzerinden şekillenmiştir. Sonuç olarak, günümüz kentlerinde deneyimlediğimiz kriz alanlarını, modern kentin bir oluşum hikâyesi olan kenti güzelleştirme arayışları ile işlevsel olarak anlama/anlamlandırma arayışlarının bir toplamı olarak görebiliriz. Kuşkusuz bu tarihselliğin başlangıç noktasında ise Haussmann tarafından gerçekleştirilen Paris'in modernizasyonu vardır.

1.1.1. Modern Kent Düşünün Filizlenmesi: Paris'in Modernizasyonu

Sanayi kenti ile kentlerdeki hızlı nüfus artışının yetersiz altyapıyla birleşmesi, büyük kentlerdeki salgınları, sanayi kentinin en temel problemi haline getirmiştir. Bu nedenle, kent mekânına ilişkin mimari ve şehircilik uygulamalarını yönlendiren en önemli yasal düzenlemenin 1848 yılında İngiltere'de çıkartılan kamu sağlığı yasasıdır. Söz konusu yasal düzenleme; kanalizasyon sistemlerinin kurulmasını, kanalizasyon ağlarının yol ağları ile koordine edilmesini, yolların genişletilmesi ve konutlar için minimum sağlık standartları konulmasını öngören, kent planlaması ile sağlık yasalarını sentezleyen bir yaklaşım içermektedir. 1840 yılında yine İngiltere'de çıkartılan istimlak yasası kent içi imar sorunlarının çözümü için kentler arası yol sistemlerinin kurulmasını sağlamak amacıyla çıkartılmıştır. Bu yasanın toprak sahiplerini koruyucu hükümler içermesi nedeniyle İngiltere'de uygulanması çeşitli zorluklarla karşılaşmıştır. Sanayileşmenin yarattığı tahribatı kentte köktenci müdahalelerle çözümünü öngören esas düzenleme ise III. Napolyon Fransa'sında Haussmann'ın büyük imar operasyonlarının yasal dayanağı olan 1841 tarihli istimlak yasasıdır.[210]

[210] Tekeli, **a.g.e**., s.30-31.

Haussmann'ın Paris kentinin altyapısına ilişkin ilk müdahalesi kentin kanalizasyon sisteminin yenilenmesi olmuştur. Devamında gerçekleştirilen suya erişimin arttırılması, sokak aydınlatma ve park inşası çalışmaları, kentsel altyapının iyileştirilmesi yönünde gerçekleştirilen diğer müdahalelerdir. Kentin fiziki altyapısına ilişkin Haussmann'ın bu müdahaleleri 1870'li yıllardan itibaren diğer tüm Avrupa kentlerinde de uygulanmıştır. Esas olarak Haussmann'ın müdahalelerini en çok tartışılır kılan husus ise kentin geleneksel sokak ve konut dokususun yıkılarak, dar sokaklar ve sağlıksız mahallerin tasfiye edilerek yerine düz ve geniş bulvarların açılmasıdır. Bu mühendislik hamlesi ise geleneksel Paris kentinin tarihi dokusu yıkılmış ve yerine dönemin son teknolojilerin kullanılmasıyla modern bir kent inşa edilmiştir.[211]

Şekil 1: Haussmann Planı ile Açılan Ana Bulvarlar (koyu renkli ışınsal bölümler) ve Açılan Bulvarlardan Birine Ait (Boulevard du Temple) Bir Gravür.

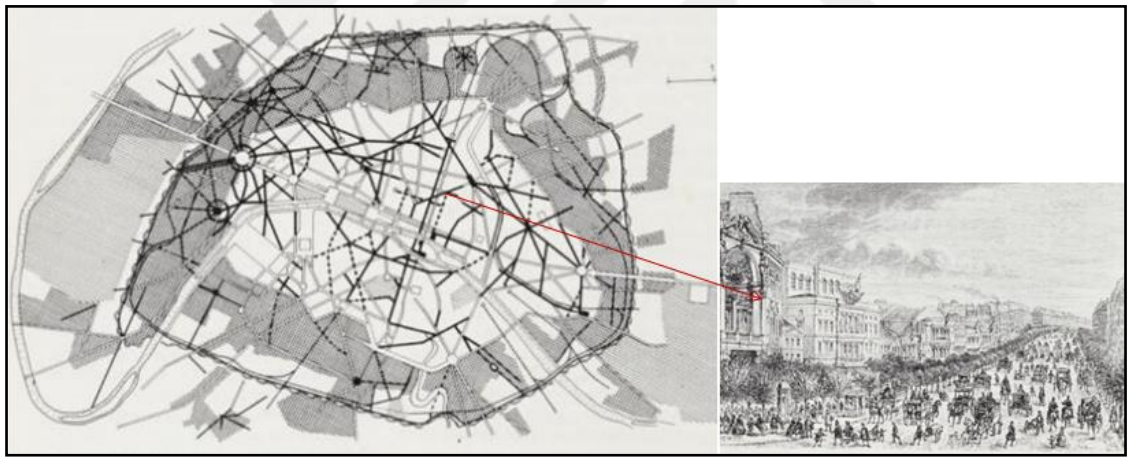

Kaynak: Leonardo Benevolo, History of Modern Architecture, M.I.T Press, Cambridge 1971, s. 66-69.

Yeni inşaatlar birçok binanın yıkımına yol açmışı, bu durum binlerce insanı yerlerinden ederken yüzyıllardır var olan mahalleleri ise tamamen yok etmiştir. Diğer taraftan yapılan mühendislik uygulamaları kentin tamamını tarihte ilk kez kentin tüm sakinlerine açmıştır. Sonuç olarak Napolyon-Haussmann bulvarları daha önce

[211] Leonardo Benevolo, **History of Modern Architecture, Volume one**, M.I.T Press, Cambridge 1971, s.61-95.

deneyimlenmemiş bir şekilde birçok insanın bir araya geldiği yeni ekonomik, toplumsal ve estetik zeminler yaratmıştır.[212]

Paris'in imar operasyonuna meşruiyet kazandıran şey yalnızca kentin altyapısının iyileştirilmesi değildir. Söz konusu imar çalışmalarının bir diğer nedeni de yükselen orta ve üst sınıfların gereksinimlerini karşılamaktır. Harvey de burjuvazinin talepleri ile kentin imarı arasındaki ilişkiye dikkat çekerek, kentin imarı ile artan sermaye birikiminin kent mekânında soğrulduğunu ifade eder:

> "Nihayetinde Louis Bonaparte 1851 'de darbeyle iktidarı ele geçirip 1852'de de imparatorluğunu ilan etti. Otoriter imparator, siyasi olarak ayakta kalabilmek için muhalif siyasal hareketleri geniş çaplı olarak bastırmaya yöneldi, fakat aynı zamanda artı sermayenin nasıl soğrulacağı sorununa da çare bulmak zorunda olduğunun farkındaydı; bununla baş edebilmek için gerek ülke içinde gerekse dışında çok geniş çaplı altyapı yatırımları başlattı… Ülke içindeyse demiryolu ağının bütünleştirilmesi, liman inşaatları, bataklıkların kurutulması ve benzer işleri kapsıyordu. Fakat hepsinden öte, Paris'in kentsel altyapısının yeniden düzenlenmesiydi. Bonaparte 1853'te Haussmann'ı bayındırlık işlerinin başına geçmek üzere Paris'e getirtti.
> Paris'in yeniden inşası, zamanın ölçütleriyle çok büyük oranda artı sermaye ve işsizliği emmiş, üstelik Parisli işçilerin heveslerinin otoriter biçimde bastırılmasıyla birleşince toplumsal istikrarın sağlanmasında temel bir araç haline gelmişti."[213]

Devletin güç kullanma meşruiyeti ile burjuvazinin talepleri örtüşünce, kentin merkezinde yaşayan yoksullar kentin çeperlerine itilmiş, kent merkezi burjuvazinin kontrolüne geçmiştir. Ancak kent merkezini kontrol etme durumu 1871 Paris Komünüyle kısa süreli de olsa devrimci grupların önderliğinde kentin eski sahiplerine geçmiştir. Lefebvre tarafından komün, kısmen Haussmann'ın yerle bir ettiği şehir hayatına duyulan özlemin ve Haussmann'ın uygulamaları nedeniyle mülksüzleşen grupların şehri geri alma arzusu olarak ifade edilmiştir. Lefebvre'ye göre Paris Komünü "kenar mahallelere ve çeperlere atılmış işçilerin kent merkezine zorla geri dönüşüdür; şehri, mallardan biri

[212] Berman, **a.g.e.,** s.207.
[213] David Harvey, **Asi Şehirler**, (Çev. Ayşe Deniz Temiz), Metis Yayınları, İstanbul 2013, s.47-48.

olan bu malı, ellerinden sökülüp alınmış olan bu değeri, bu yapıtı yeniden fethetmeleridir"[214]

Haussmann'ın uygulamalarının kent mekânına ilişkin yıkıcı tutumu yalnızca kentin çeperlerine itilen kent yoksulları yönünden değil, tarihi kentin yok edilmesine karşı çıkan görüşlerce de eleştirilmiştir. Diğer taraftan; onun çalışmaları, modern şehirciliğin ve modern kent düşünün milat noktasıdır. Modern kentin organik, içine kapalı ve parçalı kent dokusunu tek bir potada eriterek farklıkları aşmayı amaçlayan düşü, Paris'in ızgara şeklinde planlanmış kent sokaklarında ve meydanlarında vücut bulmuştur. 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren modern kent, kapitalizme özgü krizleri ve çatışma unsurlarını da içinde barındıracak şekilde tarih sahnesine çıkmaya başlamıştır.

Haussmann'ın uygulamaları ise kendisinden sonra gelecek ardılları için hem bir örnek olarak hem de içerdiği eleştiri unsurları nedeniyle rehber olmuştur. Bu çerçevede kimi yaklaşımlar; Haussmann'ın uygulamalarını merkeze alarak, modern kentin inşası için kente yönelik köktencil kararlar alınması gerektiğini belirtirken, bazı uygulamalar ise kente fiziki müdahalenin daha sınırlı ve tarihsel değerleri de dikkate alınarak gerçekleştirilmesi gerektiğini savunmuş; bazı yaklaşımlar modernizmin yarattığı kültürü ve bu kültürün deneyimlendiği yer olarak kenti kutsamış, bazı yaklaşımlar ise kent ile kır arasında bir yerleşme kültürünün oluşturulabileceğine ilişkin olanakların tartışılması gerektiğini savunmuşlardır.

1.1.2. Haussmann Uygulamalarının Yansımaları: Kenti Güzelleştirme Arayışları

1890'lı yıllarda Haussmann'ın uygulamalarına karşı oluşan tepkiler kent mekânına ilişkin yeni tasarım önerilerinin gelişmesine neden olmuştur. Bunlardan ilki

[214] Henri Lefebvre, **Şehir Hakkı**, (Çev. Işık Ergüden), Sel Yayınları, İstanbul 2018, s.33-34.

Güzel Kent (City Beautiful) yaklaşımıdır. Bu yaklaşım, burjuvazinin Haussmanncılıkla yarattığı kent görüşünün evrilerek romantik özellikler kazanmasıdır. ABD'deki kent planlama pratiğine birinci dünya savaşı sonrasına kadar etki eden bu yaklaşım, kentlerde mimari değer olan anıtsal meydanlar yapmayı, şehri güzelleştirecek parklar ve havuzlar kurulmasını tasarımın temel amacı olarak benimsemiştir.[215] Mimar Daniel Burnham tarafından 1909 yılında yapılan Chicago planı, Burnham tarafından tamamlanarak sonuçlandırılan Washington'daki National Mall (Yeşil Yol), Canberra ve Yeni Delhi planları, Berlin'de Hitler döneminde inşa edilen monumental cadde ve meydan uygulamaları bilinen güzel kent uygulamalarıdır.[216]

Şekil 2: 1909 yılı Chicago Planı.
Fotoğraf 1: Washington'da Güzel Kent Uygulaması (National Mall).

Kaynak: Peter Hall, Cities of Tomorrow, Blackwell Publisher, Oxford 2014, s.205.

Kaynak: Baykan Günay, "Güzel Kent Hareketi", Melih Ersoy (Derleyen), Kentsel Planlama, Ninova, İstanbul 2012, s.131.

1890-1900'lü yıllar arasında uygulanan "Güzel Kent" hareketi, ABD'de kentsel alanlarda yaşanan büyük yoksulluğun neden olduğu manevi çöküntünün büyük anıtsal yapılar ve kentsel tasarım çalışmalarıyla aşılacağını öngörür. ABD'de sanayileşme, toplumda sınıfsal güç dengelerini değiştirmiş ve güçlenen metropol kentler sanayi burjuvazisinin imgeleri olmaya başlamıştır. Planlamanın temel işlevi ise bu kentleri

[215] Tekeli, **a.g.e.,** s.34.
Monumental yapıları, peyzaj öğelerini kentin planlanmasında temel ilkelere olarak göre bu yaklaşım; Cumhuriyet'in ilanı sonrası Jansen tarafından gerçekleştirilen Ankara'nın imarını da etkileyecektir.
[216] Peter Hall, **Cities of Tomorrow**, Blackwell Publisher, Oxford 2014, s.202-236.

sanayi burjuvazisinin talepleri doğrultusunda yeniden yapılandırmaktır. Chicago ve Washington'da ilk kapsamlı uygulamaları yapılan güzel kent hareketi, salt güzel kentler yaratmaktan çok öngördüğü uygulamaları bir toplumsal denetim aracı olarak kullanarak kentliler arasında manevi ve kamusal bir erdem birliği sağlamayı amaçlamıştır. Çünkü bu hareketin uygulayıcıları; bu tür bir güzelleştirme hareketinin toplumsal düzen oluşmasına, bunun da kent merkezinde yaşayan yoksulların yaşam koşullarının gelişmesine katkıda bulunacağına inanmışlardır.[217]

"Güzel Kent" hareketi, kentlerin büyük parklar ve anıtsal yapılar içeren etkileyici bir peyzaja kavuşmasını sağlasa da, 19. yüzyıl sonlarına gelindiğinde bu hareketin, kentlerin özellikle işçi mahallelerindeki çirkin görüntüleri ortadan kaldırmaya yetmediği, tüm bu planlama faaliyetlerinin milyonlarca kentlinin yoksulluk içindeki yaşamına olumlu yönde bir etki etmediği anlaşılmıştır.[218] Söz konusu uygulamaları sosyolojik olarak değil planlama tekniği bağlamında eleştiren Mumford, yerleşim mahallelerini bir bütün olarak değerlendirmeyen, aileye uygun konut yapımını önemsemeyen, iş ve sanayi alanları arasındaki ilişkiye yönelik yeterli bir kavrayış geliştirmeyen bu yaklaşımın, uzun süreçte kentsel alanların dönüşmesinde etkisini yitirmesinin sürpriz olmadığını belirtir.[219]

Güzel Kent akımı, Haussmann'ın uygulamalarının romantik bir uyarlaması iken, bu dönemde Avrupa'da mimar Camillo Sitte'nin önderliğinde gelişen akım ise kente köktenci bir tutum geliştiren Haussmanncılığın karşısında konumlanmıştır. Sitte, 19. yüzyıl monotonluğunun aşılarak kenti insani ölçekte düşleyen feodal kentin organik büyüme biçimine dönülmesini öngörmüştür. Ona göre; yeni kentin ızgara biçiminde yol ağları, trafikle dolmuş ve büyük abideler bulunan meydanlarına karşı çıkılmalı, bunun

[217] Melih Ersoy, "Planlama Kuramına Giriş", Melih Ersoy (Derleyen), **Kentsel Planlama Kuramları**, İmge Kitabevi, Ankara 2012, s. 27.
[218] Ersoy, **a.g.e.,** s. 29.
[219] Mumford, **a.g.e.,** s. 489.

yerine topoğrafyaya uygun yollar tasarlanmalıdır. Ancak döneminin gerekleriyle kurduğu ilişki zayıf olan bu yaklaşımın kent mekânında cisimleşmesi yalnızca kısıtlı bir bölge olarak Berlin Kraliyet Teknik Enstitüsünde etkili olmuştur. [220]

Camillo Sitte ve Güzel Kent hareketleri, yoğun sanayi üretiminin kentte yarattığı yıkıma karşı kentin nasıl güzelleştirilebileceği sorunsalını tartışırken, kırsal öğeler bu tartışma bağlamının dışında kalmıştır. Ebenezer Howard'ın 1901 yılında yayınladığı Yarının Bahçekentleri (Garden Cities of Tomorrow) adlı çalışması ise kırsal öğeleri de kent mekânında sentezlemesi nedeniyle öncüllerinden ayrılmaktadır.[221]

Kent ile kır arasındaki ayrımın üstesinden gelmek, ütopik sosyalistlerin ideal komünlerinde olduğu gibi, Howard'ın bahçe kent önerisinin de temel sorunsalıdır. Bu nedenle Howard'ın önerdiği kent modeli sadece fiziki bir gelişme modeli değildir. Howard aynı zamanda toplumun kentsel işlevleri ve kır/kent hayat tarzlarının birleştirilmesi anlamındaki kent sorunsalını, bir yandan kent hayatının canlandırılması, diğer yandan da kır hayatının kültürel ve sosyal yönlerden geliştirilmesi bağlamında ele almıştır.[222] Bu çerçevede Howard'ın kent düşü, bozulmamış kırsal alanın ortasında, bir

[220] Tekeli, **a.g.e.,** s.35-36.

[221] Howard'ın 'bahçe kent' yaklaşımını öncüllerinden ayıran bir diğer unsur da eklektik bir yapı içerse de mekâna ilişkin yaklaşımının öncüllerine göre daha ideolojik olmasıdır. Howard, bahçe kent modelini ortaya koyarken dönemin gözde siyasal akımları olarak sosyalizm ve anarşizmden etkilenmiştir. Bu çerçevede özellikle Kropotkin ve Marx 'ın kentleşme ve kıra yaklaşımları, Howard'ın görüşlerinin oluşmasında etkili olmuştur. Howard' ın modelindeki dayanışmacı, korporatist, özgürlükçü ve kardeşliğe dayalı unsurların söz konusu ideolojik tartışmaların izleri olarak görebiliriz. Diğer taraftan, Howard'ın çalışmalarında sadece sosyalist ve anarşist düşüncenin değil, aynı zamanda dönemin ünlü ekonomisti Marshall'ın çalışmalarının da izleri bulunur. Bu nedenle Howard'ın düşünceleri farklı yaklaşımların eklektik bir ifadesi olarak görülebilir. Onun çalışmalarını özgün kılan şey ise düşüncelerinin bahçe kent modelinde pratiğe geçirilebilir biçimde ortaya konmasıdır.
Tayfun Çınar, "Bahçekent Modelinin Düşünsel Kökleri ve Kentbilime Katkıları", **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi,** 55(1), Ankara, 2000, s.38-39.

[222] Lewis Mumford, "Bahçe Şehirler ve Modern Şehir Planlaması", (Çev: Ruşen Keleş), **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, 16 (4), Ankara, 1961, s.182.

bütün olarak topluluğun mülkiyetinde kalacak toprak üzerinde, ılımlı desantralizasyon[223] ve kooperatif sosyalizm öğelerini içerir.[224]

Şekil 3: Howard'ın Bahçe Kent Modeli.

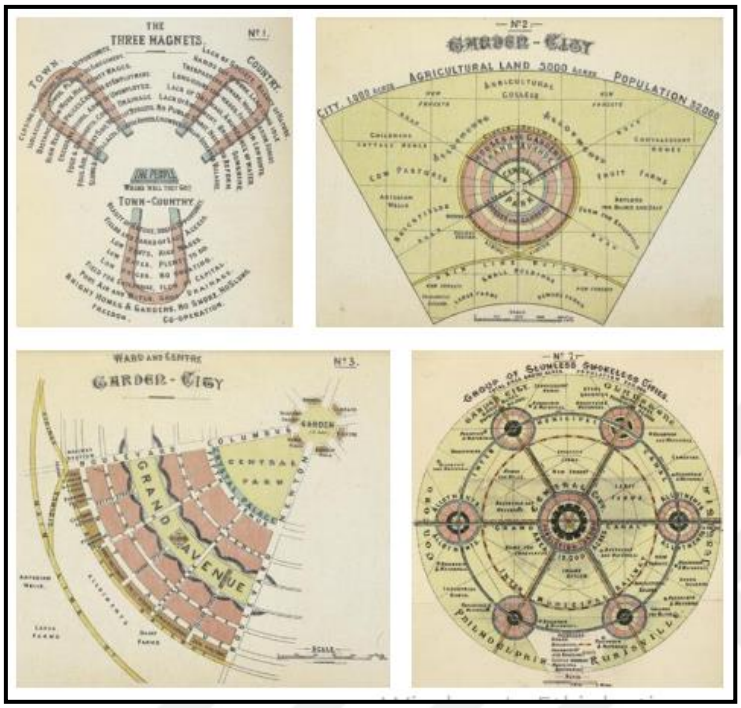

Kaynak: Peter Hall, Cities of Tomorrow, Blackwell Publisher, Oxford 2014, s.97.

[223] Buradaki ılımlı kelimesi, aslında Howard'ın çalışmalarının banliyöleşme ile ilişkilendirilmesindeki yanlışlığı da ifade etmektedir. Mumford da onun çalışmalarını banliyöleşme eğilimine dayanak gösteren yaklaşımlar için "Howard'ın fikrini, yanlış olarak, şehir ve köy ikiliğini kıran ve her ikisini şekilsiz bir banliyö topluluğu haline getiren bir fikir sananları burada yeniden ikaz etmek isterim. Onun ileri sürdüğü delilleri incelemek sabrını gösteren okuyucu görecektir ki, onun zihninde böyle bir amaç olmadığı gibi, aslında bütün projesi de böyle bir durumun yaratılmasını önlemekten ibaretti" ifadesini kullanır.
Mumford, **ag.e**., s.181

[224] Robert Fishman, "Yirminci Yüzyılda Kent Ütopyaları: Ebenezer Howard, Frank Lloyd Wright ve Le Corbusier", Ayten Alkan, Bülent Duru (Derleyen ve Çev.), **20. Yüzyıl Kenti**, İmge Yayınevi, Ankara 2002, s. 112.
Howard, kentsel yaşamın gerektirdiği sosyal ve kültürel donatıların sağlanabileceği, konut ve işyerlerinin birlikte yer alacağı asgari büyüklüğe sahip olan; ancak kırsal yaşamın yüz yüze ilişkilerini sürdürebilecek ölçekte (32.000 kişinin yaşaması planlanan); düşük yoğunluklu (hektara en çok 25-30 kişi); havası temiz; aydınlık (tüm enerji gereksinimi elektrikle giderilecektir); rekreasyon etkinliklerinin kolaylıkla gerçekleştirilebileceği donanımı olan; işyerleri ile konut kullanımlarının yaya ilişkisi içinde çözümlendiği; yerleşme çevresinin yeşil kuşak aracılığıyla kırsal alanla bütünleştiği bir kent modeli tasarlamıştır.. Ersoy, **a.g.e**., s. 31.
Howard'ın kır ile kent arasında her ikisinin üstünlüklerini içerecek şekilde dairesel bir şema içinde betimlediği kentin merkezinde ise içinde belediye, tiyatro, kütüphane, konser salonu v.b binaların yer aldığı bir park vardır. Konut alanları ise ortasından geçen ve içinde eğitim ve dini kuruluşların yer aldığı park şeklindeki bir yolla bölünmektedir. Tekeli, **a.g.e**., s.36.

Sonraki yıllarda Howard'ın projesinin sosyal bağlamı önemli ölçüde aşınmış, büyük metropoller çevresinde, ağırlıkla orta sınıfların yerleştiği, banliyö yerleşmeleri biçiminde "yatakhane kentler" olarak yaşama geçmiş ve zaman içinde en bilinenleri Letchworth, Hampstead, Welwyn ve Milton Keynes olmak üzere otuzun üzerinde bu tür yerleşme kurulmuştur.[225] Her ne kadar Howard'ın kent tasarımı kentlerin banliyöleşmesinin bir karşı tezi olarak ifade edilse de, onun düşüncelerinin fiziki mekânda somutlaşması büyük kentleri parçalayıp küçük ketlerde dayanışmacı bir kent hayatının oluşmasını sağlayamamış, aksine kentin saçaklarına eklemlenen alt kent uygulamalarıyla büyük kentlerin daha da büyümesine neden olmuştur. Bu çerçevede Howard'ın düşünceleri yalnızca İngiltere ve Avrupa'nın diğer kentlerinde değil, ABD ve diğer birçok ülkedeki banliyöleşme pratiklerini etkilemiştir.

Bahçe kent modeli, kentleşme tarihinde çok sayıda yeni düşünce ve uygulamayı etkilemiştir. Bu yaklaşım; merkez kent üzerindeki baskıların hafifletilmesi, işçi sınıfı ve sanayi için kırsal alanda yeni odaklar yaratılması, beyin gücüne dayalı orta sınıfın da kent mekânında dikkate alınmaya başlaması, kentsel gelişmede toplulaştırılmış mülkiyetin gelişmeye başlaması, yaratılan değerin topluma döndürülmesi (kamu yararı), gibi kent planlamanın politik/sosyolojik unsurlarının oluşmasına katkıda bulunurken,[226] "yükseklik, yoğunluk, kullanım bölgelemesi, en uygun kent büyüklüğü, yeşil-kuşak, kentleşmenin itici ve çekici etmenleri, yenikent, uydukent, çekim merkezi" gibi birçok yeni terimin modern anlamda kentbilim yazınına girmesine neden olmuştur.[227]

[225] Ersoy, **a.g.e**., s. 31.
[226] Baykan Günay, "Bahçe Kent", Melih Ersoy (Derleyen), **Kentsel Planlama**, Ninova, İstanbul 2012, s.25.
[227] Ayten Alkan, Bülent Duru, "20. Yüzyılda Kent ve Kentsel Düşünce", Ayten Alkan, Bülent Duru (Derleyen ve Çev.), **20. Yüzyıl Kenti**, İmge Yayınevi, Ankara, 2002, s.11.

1.1.3. İşlevsel Bir Kent Mekânı Yaratma Arayışları: Le Corbusier ve Atina Anlaşması

19. yüzyılın sonlarından 1. Dünya Savaşına kadar olan dönem, Avrupa'da savaşın olmadığı, genel anlamıyla her açıdan gelişme kaydedilen ve dolayısıyla kapitalist modernleşme aracılığıyla iyimser havanın hâkim olduğu bir dönemdir. Kapitalist modernleşmenin kentlerde yarattığı köktenci dönüşüme ilişkin ise daha çok kenti güzelleştirme arayışları ile toplumsal olarak da ilerleme kaydedileceğine ilişkin iyimser bir tutum vardır. Güzel kent ve bahçe kent yaklaşımlarını bu bağlama yerleştirebiliriz.

1914 yılında patlak veren 1. Dünya Savaşı ise kapitalist modernleşmeye ilişkin iyimser havanın dağılmasına enden olmuştur. Devamında 1929 büyük ekonomik buhranının yaşanması da kentsel mekânın nasıl olması gerektiğine ilişkin tartışmaların içeriğini değiştirmiştir. Bu ekonomik küçülme, toplumsal maliyeti yüksek görkemli kent operasyonlarına ve altyapı yatırımlarına kaynak ayırmayı zorlaştırmış; kente bakış açısında güzellik, anıtsallık gibi tamamen öznel değerlendirmeleri içeren yargıların yerine ölçülebilir, objektif ve işlevsel yaklaşımların önem kazanmasına neden olmuştur.[228] İlave olarak kentin sınırlı bir alanında yapılan ihtişamlı şehircilik uygulamaları kentin bütününe ilişkin yaşanan problemleri çözmeyi başaramamıştır. Yaşanan değişimin niteliğini Fishman şu şekilde ifade eder:

> "Herhangi bir koşul altında düzenlenmesi çok güç olacak patlama niteliğindeki bu büyüme, 'bırakınız-yapsınlar'ın ve hummalı bir spekülasyonun egemen olduğu bir çağda gerçekleşti. Kentler kendi büyümelerinin denetim gücünü yitirdiler. Bunun yerine kentsel yapıyı belirleyen, şans ve kârın kör gücü spekülasyon oldu. Kentler sınıfsal olarak ayrışmış, geleneksel birleştirici merkezleri de nüfus artışıyla istila edilmiş ve takiben terk edilmişti. 19. yüzyıl sonuna doğru kentsel ve kırsal alanlar arasındaki yerleşim dengesi eşi görülmemiş bir derecede büyük kentler lehine değişmeye başladı"[229]

[228] Tekeli, **a.g.e**., s.40-44.
[229] Fishman**, a.g.e**., s.9-10.

20. yüzyılın başında kentte mekânsal, ekonomik ve sosyal ilişkiler çözülmüş, şebekesel bir yapılanma içerisinde yeni bir örüntü oluşmuştur. Özellikle metropoliten kentin merkezi iş alanındaki kompleks örgütler ve faaliyetler, metropoliten sahanın bütünündeki ekonomik, politik ve sosyal hayatı etkilemiştir. Kentin alansal olarak sanayi, ticaret, konut alanı gibi temel işlevler üzerinden ayrışmaya başlaması, otomobil kullanımı ve yol ağının da bu işlevler arasındaki ayrışmayı destekler bir şekilde gelişmesi, kente ilişkin problem alanlarını tanımlama çalışmalarının da söz konusu bölgelemeleri dikkate alan daha işlevsel bir zemine oturmasını sağlamıştır. Bu durum aynı zamanda kenti yalnızca yapılı bir çevre olarak görmeyen, farklı sosyolojik ve ekonomik unsurların birlikte ele alınması gerektiği kabulüne dayanan akılcı-bütüncül- planlama disiplininin gelişmesine neden olmuştur. Le Corbusier'in çalışmalarından, Atina Anlaşması'na giden süreci bu bağlamın bir parçası olarak görebiliriz.

20. yüzyılın ilk yarısında gelindiğinde endüstrileşme ve beraberinde yaşanan metropolleşmenin (kentsel alanların işlevsel olarak katmanlara ayrışmaya başlaması) yarattığı sorunlara çözüm bulma arayışları Le Corbusier'in fikirlerinin oluşmasında belirleyici olmuştur. Ona göre metropol artık modern olmadığı gibi kaotik yoğunlukları nedeniyle verimsiz ve insanlık dışıdır.[230] Üstelik orta çağda taşımacılık için kullanılan hayvanlar için inşa edilmiş yollar ve bu yollar üzerinde şekillenen kentin organik yapısı, takip edilemeyecek kadar hızlı gelişen teknolojiyle karşılaşınca ortaya bir kakofoni, uyumsuzluk ve kaos çıkmıştır.[231] Bu nedenle yeni endüstrileşme teknikleri yoluyla yeni bir çevre yaratılarak kentsel yapıdaki düzensizlik aşılmalı ve endüstriyel kentin yıkıntı alanlarında yaşamaya zorlanan işçiler için sağlıklı yaşam koşulları sunacak biçimde

[230] **A.g.e.**, s.11.
[231]Ece Ceylan Baba, "Le Corbusier ve Şehircilik", **GRID-Mimarlık, Planlama ve Tasarım Dergisi**, 1(2), Ankara, 2017, s. 216.

kentsel çevrenin dönüşümü sağlanmalıdır.[232] Dolayısıyla onun yaklaşımlarında kentin yaşadığı sorunların aşılmasına teknolojiye ilişkin duyulan iyimserlik önemli bir yer tutar.

Onun teknolojiyi çözüm noktasında konumlandırmasında dönemin modernleşme yanlısı akımlarının da etkisi büyüktür. Le Corbusier, kent tasarımını pozitivist/modernleşme yanlısı ilkelere göre inşa etmiştir. Sorunların tespitini sayısal verilere dayandıran Le Corbusier'in modern kent tasarımlarında işlevselcilik, tekdüzelik, homojenlik ve standardizasyon hâkimdir. Konut ve kent planlamasının geleneksel tüm bağlarından kurtarılarak ve sade bir akılcılıkla, gününün teknolojisine uyumlu bir şekilde yeniden tasarlanması gerektiği ifade edilir.[233] Kent mekânına ilişkin bu modernleşme yanlısı tutum 1922 yılında tasarladığı Çağdaş Kent ve 1933 yılında tasarladığı Işınsal Kentte ifade bulur.[234]

Le Corbusier'in tasarımı, temiz hava ve yeşil alanın gökdelen birimleri, kentsel tasarımın yoğunluk ve açık alan gibi çelişkili unsurlarını uzlaştırmada birer araç olarak kullanılmıştır.[235] Onun kent mekânına işlevsel bakışı, evi modern yaşam için bir makine, kenti ise bu makinelerin toplamından ibaret bir fabrika olarak ele alır.[236] Üstelik onun mekâna ilişkin bu bakış açısı, özellikle 2. Dünya Savaşı sonrası kentlerin yeniden inşasında epeyce etkili olmuştur. Paris'ten Tokyo'ya, Rio'dan Montreal'e dünyanın birçok yerindeki şehirler her türlü süs ve bireyciliğin reddedildiği bir tavırla ve yüksek modernleşmeci bir tutumla cam gökdelenler, beton bloklar ve çelik kalaslarla yeniden inşa edilmiştir.[237]

---

[232] Akkoyunlu Ertan, **a.g.e**., s.16.
[233] Baba, **a.g.e**., s.215.
[234] "Çağdaş Kent, zamanı ve mekânı fetheden araçların, ticaret düzeneklerinin ve endüstriyel karar organlarının kısaca yönetim, finans, teknoloji ve ticaret birimlerinin toplandığı yerdir." 1933 yılında tasarladığı Işınsal Kent tasarımı ise, daha keskin bir hiyerarşiyi yansıtmakla birlikte, birçok yönden Çağdaş Kent ile benzerlik taşımaktadır: Her biri 2700 kişilik mahallelerden oluşan çok katlı apartman blokları ışınsal kentin merkezinde yer alır. Le Corbusier'e göre, geleceğin kenti cam ve gökdelenlerin yükseldiği ve kentsel işlevlerin merkezde yoğunlaştığı Işınsal Kent olmalıdır. Akkoyunlu Ertan, **a.g.e**., s.16-18.
[235] Akkoyunlu Ertan, **a.g.e**., s.17.
[236] David Harvey, **Postmodernliğin Durumu**, (Çev. Sungur Savran), Metis Yayınları, İstanbul, Kasım 1997, s. 37.
[237] **A.g.e**., s.55.

Şekil 4: Le Corbusier' in Işınsal Kent Modeli.

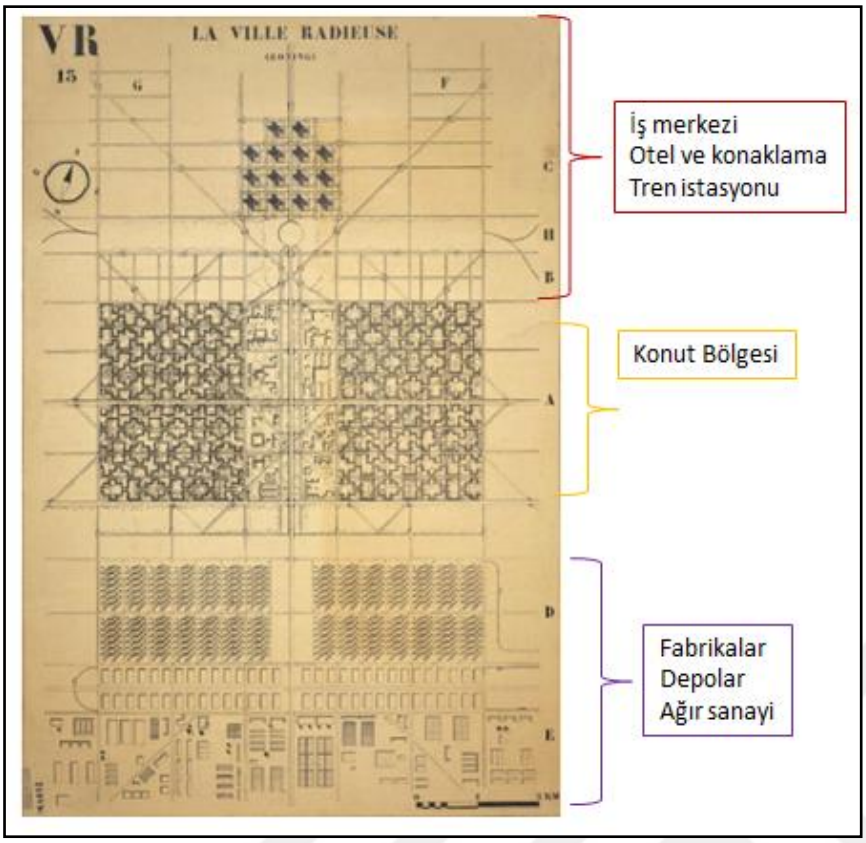

Kaynak: Peter Hall, Cities of Tomorrow, Blackwell Publisher, Oxford 2014, s.242.

1930'lu yıllara gelindiğinde Le Corbusier'in etki alanı çevresinde, kent mekânının işlevsel olarak nasıl ele alınması gerektiğine yönelik planlama ve mimarlık meslek alanında dikkate değer bir pratik oluşmuştur. Bu çalışmaların bir yansıması olarak da değerlendirebileceğimiz Uluslararası Modern Mimarlık Kongresi (CIAM) örgütünün 1933 yılında yapılan 4. toplantısında, dünyadaki otuz üç büyük kent belirli bir düzen içinde incelenerek modern mimarlık ve şehirciliğin o dönem için temel ilkeleri belirlenmiştir. Bu ilkeler, önsözünü Le Corbusier ve Jean Giradoux' un yazdığı şekliyle 1941 yılında Atina Sözleşmesi olarak kabul edilmiştir.[238] Söz konusu metinde genel olarak iki dünya savaşı arasında, kentlerin yaşadığı bunalımların, insanların

[238] Baykan Günay, "Atina Bildirgesi", Melih Ersoy (Derleyen), **Kentsel Planlama**, Ninova, İstanbul, 2012, s.17.

mutsuzluğunun, plansızlığın nedenleri ve sonuçları üzerine değerlendirmeler yapılmıştır. Bu nedenle Atina Anlaşması, makineleşmenin, kapitalizmin ve 'bırakınız yapsınlar'cı[239] felsefenin insanların kötü koşullarda yaşamaya mahkûm edişinin irdelenmesi ve çözüm önerme çabasıdır. Toplantıda kentsel sorunlar ele alındıktan sonra toplumların daha iyi koşullarda yaşaması için planlamanın ve kentsel kaynakların yeniden düzenlenmesinin zorunlu olduğu sonucuna varılmıştır. [240]

Bu bildirge, bunu izleyen yaklaşık otuz yıl boyunca modern mimarlığın ana çizgilerini tanımlayan belge olmuştur. Sözleşme, bağlayıcı olmasa da 20. yüzyılın ilk yarısına damgasını vurmuş ve önce batı dünyasında, daha sonra da gelişmekte olan ülkelerdeki yeni kentsel gelişme modellerine yol göstermiştir. Sözleşmede belirlenen ilkeler doğrultusunda gelişen planlama disiplini aracılığıyla özellikle kent çeperlerindeki yeni yerleşmelerde konut, dinlence, çalışma ve ulaşım işlevleri ayrılmış, yüksek yeşil alanlar içinde düzenlenen yüksek yapılardan oluşan çevreler tasarlanmıştır. [241]

[239] Adam Smith tarafından söylenen laissez faire sözünün Türkçe karşılığı: Klasik liberalizmin temel mottosudur.

[240] Murat Sevinç, "Postmodernizm ve Kent", **Birikim**, 1999, Sayı: 124, s.57.

[241] Modern şehircilik ve mimarlık, Le Corbusier'in fikirleri ve Atina Anlaşması ile özdeşleştirilirken, özellikle ABD'de St. Louis'te 1955'te inşa edilen, 33 özdeş blok ve 2800 apartmandan oluşan Pruitt-Igoe toplu konutları Le Corbusier'in fikirlerinin modern şehircilik ve mimarideki en belirgin örneği olarak gösterilmiştir. Ancak 1960'e gelindiğinde ise aşırı yoksulluk, suç oranındaki artış ve ırkçılık gibi problemler nedeniyle toplu konut bölgesindeki doluluk oranı % 35'e düşmüş, kentin bu bölgesi çöküntü alanına dönüşmüştür.
Peter Hall, **a.g.e**, s.284-289.
1972 yılında toplu konut alanı hükümet tarafından yıkılmış, bu tarih, mimarlık tarihçisi Charles Jencks tarafından modern mimarlığın öldüğü gün olarak ifade edilmiştir. (Bkz. Resim 2).
Harvey, **a.g.e**., s.54.

Fotoğraf 2: Pruitt-Igoe Toplu Konutları ve Yıkımı.

Kaynak: Peter Hall, Cities of Tomorrow, Blackwell Publisher, Oxford 2014, s.286.

Toplumsal gerekliliklerine göre kimi durumda savaşlar ile yıkılan kent mekânının yeniden inşası ya da eskiyen kent dokularının dönüştürülmesi olarak modern mimarlık/şehircilik uygulamalarıyla şekillenen kent mekânı, bu uygulamaların bir sonucu olarak konut alanları, kamusal alanlar (hastane, okul vb.), rekreasyon alanları, ticaret ve iş merkezleri olarak işlevsel olarak birbirlerinden ayrışmıştır. Bu ayrışmanın geri planında mekânın rastgele değil, belli bir düzen çerçevesinde modellenerek ifade edilebileceğinin inancı vardır. Böylece kentlerin nerede ve nasıl kuruldukları, ölçek olarak ne kadar büyüyebilecekleri, kentteki ekonomik faaliyetlerin nerede konumlandırılacağı, konumlanan faaliyetlerin etki alanlarının ne olacağı gibi sorunsallara kent mekânına pozitivist-teknosantrik bir bakış açısıyla ve mekânı bilginin ve teknolojinin olanakları çerçevesinde standartlaştırma arayışı içerisinde cevap aranmıştır. Bu çerçevede, her bir ülkenin kendi özgün koşulları bağlamında yaşanan bu süreç batılılaşma, sanayileşme, kentleşme kavramlarının da içinde olduğu geniş bir yelpazede tartışılmıştır. Tüm ülkelerin modernleşme hikâyesinin ortak yanı ise şehircilik ve mimarlık uygulamalarıyla modern kentin/kent yaşamının iyileştirilmesi gereken bir hastalık gibi ele alınmasıdır. Kente ilişkin bu modernleşmeci (determinist) tutum 1970'li

yılların sonu ile birlikte dönüşmeye başlamıştır. Kuşkusuz bu dönüşüm de kendi döneminin politik ve iktisadi süreçlerinden bağımsız değildir.

2. MODERN KENT AŞILIRKEN KENT MEKÂNINDA YABANCILAŞMA GÖRÜNÜMLERİ

Modernitenin rasyonalist tutumu, toplumsal yapının içerdiği farklılıkları aynılaştırarak, toplumun tüm bileşenlerini tek bir ana anlatı üzerinden yeniden biçimlendirme amacı taşıdığı için, bu yönüyle anti demokratik olduğunu söyleyebileceğimiz bir toplumsal projenin mekânsal ifadesinin de kendi içerisinde baskıcı unsurları içerdiğini söyleyebiliriz. Farklılıkları görmezden gelen ve olan farklılıkları da ana anlatı içerisinde eritmeye çalışan bir yaklaşım nihayetinde sınırlı çeşitliliğe sahip tek boyutlu bir toplumsal ve mekânsal yapı ortaya çıkartır. Eski olanı reddedip, yeniyi kutsayan ve yeni olanın kabullerine sadakat derecesinde güven ve bağlılık duyan; geçmişte sorun olarak görülebilecek birçok durumu yeni teknoloji sayesinde üstesinden gelinecek, kolayca aşılabilecek bir sorun olarak gören modern mimarlık/şehirciliğin bu tutumu[242] kentleri dramatik bir şekilde dönüştürmüştür. Haussmannlaştırma olarak da ifade edebileceğimiz bu yaklaşıma göre yeni kentleşme pratiklerinde artık eskinin şehirlerine, binalarına, üsluplarına ve geleneklerine yer yoktur. Kent mekânına ilişkin bu tahripkâr tutum, şehrin hafızasını yok etmiş, ruhunu ise öldürmüştür.[243]

Modernizme özgü toplumsal iktisadi süreçlerle birlikte modern metropol hızla büyümüş ve genişlemiştir. Kente ilişkin tek tipçi bir mekân kurgusu yaratılmaya çalışılsa da, hem yaşamsal, hem de mekânsal anlamda kentin organik bir bütünlük olmaktan uzak

[242] Bedrettin Kesgin, "Mimarlıkta İnsan-Özne Ölçütünden Sapma", **Muhafazakâr Düşünce**, Ocak-Şubat-Mart 2010, Sayı: 23, s.20-21.
[243]Hakan Olgun, "Ütopyadan Distopyaya: Modern Şehircilik ve Kritiği", **İdealkent, Kent Araştırmaları Dergisi**, Sayı 1, Ankara, 2010, s.107.

yapısı; parçalanmışlığı ve karmaşıklığı ile modern kenti geleneksel kentten ayırmıştır. Ancak her şeye rağmen kent, planlanabilir ve kontrol edilebilir bir bütünlük olarak kavranmaya devam etmiştir. Mimarlar, plancılar usdışı olanı bastırıp akılcı olanı ön plana çıkararak birbirine benzer kentsel modellere inandılar. Bu disiplinlerin kente bakış açıları, parçalar ve bütün arasında ussal bir ilişki kurmayı hedeflemiştir.[244] Böylece modern mimari ve planlama, mekânsal ve toplumsal olarak bölümlenmiş bir dünya (kent mekânı) inşa etmiştir: insanlar, taşıtlar; işyerleri, konutlar; zenginler, fakirler; arada da çimen ve betondan bariyerler. Modernizmin bu biçimi insanların hayatları üzerinde derin izler bırakmıştır. Şehirlerin gelişimi kent yaşamının 'devingen kaos'una sistematik olarak müdahale etmiş ve çoğu zaman onu dönüştürmeyi başarmıştır. Yeni kent ortamında insanları ve trafiği, işyerleri ve evleri, zengin ve yoksulların sallantılı karışımı ile eski modern sokak ortadan kaldırılmış; bütün bu farklılıklar ayrıştırılmış, giriş ve çıkışlar kontrol altına alınarak tek dolayım olarak otoparklar ve yeraltı garajları kalmıştır.[245] Nihayetinde modern şehir, insan ve mekânı birbirine indirgeyen bir bütünsellik çerçevesinde, sınıflandırılmış/sınırlandırılmış mekanik bir saat gibi kapalı devre olarak tasarlanmıştır.[246]

Kentin kapalı devre mekanik bir saat gibi tasarlanmasının arka planında ise kentleri 'tehlikesiz', Sennett'in ifadesiyle 'nötr mekânlar' olarak yaratma gayesi vardır. Aynı kentin sakinleri arasındaki farklılıkları, zenginlikten çok bir tehdit olarak gören bu tutum, binaların camlı cepheleri ve yoksul bir mahalleyi banliyönün geri kalanından sertçe ayıran otoyollar gibi, toplumsal temasın tehdidini dağıtan mekânlar yaratma arayışı içinde olmuştur.[247] Bu arayışın kent mekânındaki ifadesi ızgara planlar olmuştur.

[244] Berber, **a.g.e**., s.41-42.
[245] Berman, **a.g.e**., s.227-228.
[246] Yaylagül Ceran Karataş, "İlişkiselliğin İki Yönü: Şehir ve Beden", **İdealkent, Kent Araştırmaları Dergisi,** Sayı: 24, Ankara 2018, s. 473.
[247] Richard Sennett, "Kentle Vücut Vücuda", (Çev. Zeynep Önen), **Mimarlar Odası Mimarlık Dergisi**, Ankara, 1996, s. 21.

Sennett'e göre kentin çeperlerine doğru amaçsızca büyümesine neden olan, öngördüğü türdeş mekân öngörüleriyle kentte yaşayanın aidiyet duygusunu aşındıran ızgara tipi kent planlaması "herhangi bir yerin değerini coğrafi olarak nötralize etmenin (güvenilir, kontrol edilebilir hale getirmenin) birinci yoludur."[248] Sonuç olarak, kentte yaşayanlara bir yandan sağlıklı, temiz, güvenli ve akılcı bir hayat vaat eden modern mimari/şehircilik uygulamaları; diğer yandan kentteki rahatsız edici farklılıkları yok etmek, kenti ve kentte yaşayanları bir çeşit mühendislik projesine tabi tutarak bu yolla onları homojenize etmek, Sennett'in deyişiyle nötr mekânlar yaratmak amacı taşımıştır. Kente ilişkin bu modernleşmeci tutum şehircilik/mimarlık uygulamalarıyla kentin karmaşasını ve sokaktaki hayatın canlılığını disiplin altına almıştır.[249]

Kentlerdeki farklılık ve çeşitliliği bir tehdit olarak gören ve kentsel mekân yaratma pratiklerinde bu durumu aşmaya çalışan modern kente özgü sosyal temassızlık sorunu, modern kentin eleştiriye en açık yanlarından biridir.[250] Bu yönde yapılan en çarpıcı eleştiri Jane Jacobs tarafından 1961 yılında yazılan The Death and Life of Great American Cities (Büyük Amerikan Şehirlerinin Ölümü ve Yaşamı) adlı çalışmasıyla yapılmıştır. Modern planlamayla oluşturulmaya çalışılan kentlerin işlevsel olarak ayrıştırılması ve çeşitliliğin yok edilerek kentlerin tektipleştirilmesine karşı çıkan Jacobs'a göre, modern planlamanın kentlere biçtiği rolün aksine, kentlerin karma kullanımlı yaşam alanlarının, kısa ve yaya dostu yapı adalarının bir arada olduğu canlı bir sokak hayatı, kentlerdeki sosyal temassızlık sorununun önüne geçebilir. Jacobs, canlı sokak hayatının kentlilerin yaşadıkları mekâna aidiyet duygusunu arttırabileceği gibi, esasında modern planlama yoluyla elde edilmeye çalışılan güvenliğin de, modern planlamanın kentlere dayattığı işlevsel ayrışmaya ihtiyaç duyulmaksızın canlı sokak

[248] Richard Sennett**, Gözün Vicdanı: Kentin Tasarımı ve Toplumsal Yaşam**, (Çev. Süha Sertabiboğlu ve Can Kurultay), Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1999, s.67.
[249] Olgun, **a.g.e**., s.105.
[250] Olgun, **a.g.e**., s.106.

hayatı ile sağlanabileceğini ifade eder. Bu duruma eski kentin geleneksel sokak yaşantısını örnek olarak verir:

> "Eski şehrin başarılı bir şekilde işlediği yerlerde, görünüşteki düzensizliğin altında, sokaklarda asayişi ve şehrin özgürlüğünü sağlayan harika bir düzen vardır. Bu karmaşık bir düzendir. Özünde kaldırım kullanımının karmaşıklığı ve onun yanı sıra da daimi bir izleyen göz silsilesi vardır. Bu düzen tümden hareket ve değişimden mürekkeptir; her ne kadar sanat değil hayatın ta kendisi olsa da, şehrin sanat biçimi olduğunu hayal edebilir ve onu bir dansa benzetebiliriz."[251]

Jacobs modern şehircilik uygulamalarının kentteki çeşitliliği öldürdüğünü ifade ederken özellikle kentlerin işlevsel olarak ayrıştırılmasını, bu yolla yapay sınırlar yaratılmasını eleştirir. Jacobs'a göre, demiryolları, kampüsler, otoyollar ve büyük park alanları pek çok açıdan birbirinden farklı olmakla birlikte, kentte şehircilik uygulamalarıyla kentin diğer kullanımlarından ayrıştırılan bu tür kullanımların ortak özelliği, sokağı deneyimleyen yayalar için çıkmaz sokak anlamına gelmeleridir. Kentte yaşayanlar için bu yapay sınırlar kenti deneyimlemek için aynı zamanda bir engeldir. Böylece şehir kullanımını büyük ölçekte tek bir yere indirgeyerek, kullanım çeşitliliğinin basitleştirilmesi, (daha az amaç ve hedeflerle bu alanların kullanılması), bu alanların zaman içinde ekonomik olarak da verimsizleşmesine neden olmakta,[252] alan kullanımındaki çeşitlilik kayboldukça da kentin bu bölgeleri güvenlik bağlamında çöküntü alanlarına dönüşmektedir. Bu nedenle kenti parçalara bölen bu tür işlevsel ayrıştırmalardan mümkün olduğunca kaçınılmalı, çeşitliliği destekleyen farklı kullanımların bir arada yer aldığı yoğun kentsel işlevlere yönelinmelidir. Bu yönde oluşturulacak mekânsal pratik canlı bir sokak hayatı yaratacağı gibi, kent mekânında aidiyet duygusunu da canlı tutacaktır.

[251] Jane Jacobs, **Büyük Amerikan Şehirlerinin Ölümü ve Yaşamı**, (Çev. Bülent Doğan), Metis Yayınları, İstanbul, 2009, s.70.
[252] Jacobs, **a.g.e.**, s.277-278.

Planlama bağlamında kentsel alanlar işlevlere ayrıştırılırken, mikro ölçekte, mimari bağlamda yaratılan mekânsal pratiklerin ise kişiliksiz ve özden yoksun olduğu yönünde modern mimari uygulamalarına eleştiri getirilmiştir. İçerinin aksine dışarıya önem vererek, dışarıda bütünlüğü sağlamaya çalışan modern mimari uygulamalarıyla insanlar arasındaki iletişimin koptuğunun altını çizen Kesgin'e göre, cam sanayisi modern mimaride yalnızlaşma ve soyutlamaya neden olmaktadır. Cam sanayinin yarattığı mekânsal toplam, monotonluk ve kısırlığın kent mekânına hâkim olmasına neden olmaktadır.[253] Sennett'in de ifade ettiği gibi, modern mimarinin bütünlük arayışı içinde yalnızca dışa vurduğu biçimine hizmet etmek için inşa edilmiş bir yapı, kişilerin mekânı deneyimlemesini sağlayacak bir ilişki yaratmaktan çok, kişi ve mekân arasında bir yalıtıma neden olmaktadır. Söz konusu yapı, sergilenen bir nesneyi görünür kılmakla birlikte onu tamamen yalıtarak, tıpkı bireylerin yalıtılarak toplumun parçalanmasına neden olması gibi, içerideki nesneye ulaşılmaz hissi yükleyerek, yapılar ile insanlar arasındaki ilişkinin de parçalanmasına neden olmaktadır.[254] Böylece yanı başından geçenlerin mimari yapıların bileşiminden oluşan kent mekânına yüklediği anlam zayıflamakta, mekânlara tepkisiz kentliler toplamından oluşan bir kent yaşamı oluşmaktadır. Tamamıyla kendi içerisine kapalı ve yalıtılmış nesneler toplamından meydana gelen kentsel mekân kurgularının, son tahlilde, kentin devingen ve önceden kestirilmesi güç yaşam pratikleri ile uyum sorunu yaşaması kaçınılmaz bir durumdur.

Modern şehircilik/mimari uygulamalarının kent mekânına ilişkin katı rasyonalist tutumu kent mekânını, öngörülebilir, planlanabilir bir noktaya indirgemeye çalışsa da bu durum "kentin tarihsel pratiğinin pek çok elden çıkmış plansız bir eser olma" durumu ile çatışmıştır. Sonuç olarak kent mekânı hiçbir kapsayıcı amaç taşımayan sayısız küçük

[253] Kesgin, **a.g.e**., s.20.
[254] Richard Sennett, "Kentle Vücut Vücuda", (Çev. Zeynep Önen), **Mimarlar Odası Mimarlık Dergisi**, Ankara, 1996, s. 22.

edimin sonucu, bunların vektörel toplamıdır. Kentler ancak herkes tarafından yaratıldığında ve herkes tarafından yaratıldıkları için herkese bir şeyler verme kapasitesine sahiptir.[255]

Sonuç olarak 20. yüzyılın ikinci yarısına gelindiğinde, arkasında iki dünya savaşı bırakan kapitalist modernleşme, iktisadi, siyasal ve toplumsal krizlerinin üstesinden gelirken; kentlerdeki farklılık ve çeşitliliğin yarattığı belirsizlik karşısında, tekniğin aklına sonsuz güven duyan modern şehircilik/mimarlık uygulamalarıyla, kent mekânında da kendi toplumsal inşasını gerçekleştirmeyi başarmıştır. Diğer taraftan, kapitalist modernleşmenin bu başarısını modern kentte deneyimlenen yabancılaşma görünümlerinden ayrı düşünemeyiz. Bu bağlamda aşağıda her bir yabancılaşmanın kent mekânında nasıl deneyimlendiğine ilişkin ayrıntılı bir değerlendirme yaptıktan sonra, günümüz kentlerinde bu formların nasıl daha çok derinleştiğini ifade etmek için gösteri ve imaj kavramlarını kullanacağız.

2.1. Otomobil Eliyle Yabancılaşma: Modern Kentin Ölçek Krizi

İnsanlığın yerleşik hayata geçişinden beri, yeni yerler fethetmek, aynı zamanda fethedilen yerler üzerinde iktidar ilişkilerinin yeniden tesisi için ulaşımın kritik bir önemi olmuştur. Başka bir ifadeyle ulaşım, geçmişten beri en önemli iktidar ve egemenlik kurma araçlarından biri olagelmiştir. Bu bağlamıyla iktidar ilişkilerinin kent mekânında yeniden tesisinde ulaşımın ne kadar önemli olduğunu, modern kentin filizlerinin ortaya çıktığı Paris'in modernizasyonu sürecinde, Haussmann'ın kenti yeni baştan inşa ederken açtığı geniş bulvarlardan da bilinmektedir.

[255] James C. Scott, **Devlet Gibi Görmek, İnsanlık Durumunu Geliştirmeye Yönelik Projeler Nasıl Başarısız Oldu**, (Çev. Nil Erdoğan), Versus Kitap, İstanbul, 2008, s.223.

Farklı yerleşmeler arasındaki gelişmiş ulaşım ağı, yerleşimler arasındaki ekonomik ve politik (idari, askeri, vergilendirme, ticari v.b) ilişkileri belirlemede öncül bir öneme sahip olsa da, örneğin kapitalizmin erken döneminde üretim alanı ile yaşam alanının henüz ayrışmamış olması nedeniyle, kent mekânının fiziksel özelliklerinin oluşmasında ulaşım birincil öneme sahip değildir. Ancak, modern metropolün doğmaya başladığı sanayi sonrası kentlerinde, sanayi kentinin merkezinde yer alan endüstriyel üretimin kentin çeperlerine taşınması nedeniyle, kent içi ulaşım ağı kent mekânını belirgin bir şekilde dönüştürmeye başlamıştır. Fabrika üretiminin çevresini ucuz işçi konutlarının bulunduğu gettolar kaplarken, kentin geleneksel merkezinde ise finans sermayesinin mekânsal örüntüsü olarak yüksek katlı ve yoğun yapılaşmaların yer aldığı bir kentsel doku oluşmuştur. Artık modern kentte daha fazla ulaşım ağı daha fazla rant, daha fazla kentsel yayılma; sonuç olarak daha fazla rant ve kentsel yayılma ise yeni ulaşım ağlarına ihtiyaç duyan bir kentsel mekân kurgusu yaratmıştır. [256]

Modern kentin ulaşım alanında yaşanan gelişmeler çerçevesinde ölçeğinde yaşanan bu değişimin motor gücü ise kentte artan bireysel otomobil sahipliliğidir. Endüstriyel tüketim kültürünün temel öğelerinden birisi haline gelen otomobil, toplumsal hayatın bir parçası olmasıyla birlikte, temas içerisinde olduğu kültürleri kısa sürede etkisi altına almış, toplumları ve aynı zamanda mekânları da dönüştüren bir etki yaratmıştır. İster sahibinin toplumsal statüsüne ilişkin bir gösterge olması yönünden, isterse mekânı yeniden tanımlama yetisinden dolayı, bir ulaşım aracı olmanın ötesine geçmiş, bireyi ve bireyin toplumla ilişkisini yeniden tanımlamıştır. İlk üretildiği dönemlerde görgüsüz sınıfın bir gösteri aracı iken, kitle üretim ile birlikte özellikle batı toplumunda herkesin erişebileceği bir araç haline gelmiştir.[257]

[256] Lary Sawers, "The Political Economy of Urban Transportation: An Interpretive Essay", Larry Sawers, Wıllıam K. Tabb (Ed.), **Marxism and the Metropolis**, Oxford University Press, New York, 1984, s.224-229.

[257] Serkan Güneş, "Türk Toplumu ve Otomobil", **Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı: 25, 2012, s.214-216.

Lefebvre, otomobilin toplumsal ilişkileri dönüştürme gücüne değinirken, onu 'kral nesne' olarak tanımlar. Lefebvre'ye göre otomobil gündelik hayata kendi yasasını dayatır. Ekonomiden söyleme kadar birçok alanda çok sayıda davranışı düzenleyen otomobil ve otomobillerin hareket kurallarını düzenleyen trafik, toplumsal işlevler arasına girer ve ilk sıraya yerleşir. Bu da park yerlerinin, yolların, eksiksiz bir karayolları yönetiminin öncelik kazanmasına yol açar. Bu sistem karşısında kent kendini savunamaz, kendini savunmaya çalıştığı durumlarda ise teknokratların mühendislik uygulamalarına boyun eğer. Trafikte ise insanlar ve nesnelerin birbirleriyle karşılaşmaksızın birbirlerine karıştıkları yerdir. Her durum kendi kutusu, kendi kabuğu içinde kapalı kalır; mübadelesiz bir eşzamanlılık içinde gerçekleşen bu kapalılık hali kentsel yaşamın bozulmasına katkıda bulunur.[258] Lefebvre' nin analizinin bizi ulaştırdığı nokta, trafiğin artık toplumsal hayatımızı denetlediği gerçeğidir. Kentler sanayi, ticaret, konut alanı gibi temel kullanımlar üzerinden ayrışırken; bu kullanımlar arasındaki ilişkiler ise otoyollar, alt/üst geçitler, köprüler ve otoparklar gibi trafik unsurları aracılığıyla sağlanmaktadır.

Lefebvre'nin otomobilin kent hayatının toplumsallığına yönelik kendi kurallarını dayattığına yönelik tespitini, Harvey iktisadi bir zemine oturtur. Otomobili, kapitalizmin kendisini yeniden üretmenin stratejik araçlarından biri olarak görür. Harvey'e göre otomobiller (ve aynı zamanda petrol ürünleri, yol yapımı, banliyö inşaatları, vb.) için mevcut talep, metropolitan yapılanma biçiminin toplam yeniden örgütlenmesi içinde o kadar büyük bir paya sahiptir ki, artık otomobil olmadan (trafik tıkanıklığının otomobille ulaşımı pahalı ve zor bir hale soktuğu yerler dışında) normal bir toplumsal yaşam sürdürmek olanaksız hale gelmiştir. Bir lüksten bir ihtiyaç yaratılmıştır. Kapitalist ekonominin artık önemli bir unsuru olan otomobil için bu fiili talebin sürdürülmesi bir zorunluluktur. Aksi durumda, örneğin bireysel otomobil sahipliliğini özendiren

[258] Henri Lefebvre, **Modern Dünyada Gündelik Hayat**, (Çev. Işın Gürbüz), Metis Yayınları, İstanbul, 2016, s.115-116.

politikaların yerine toplu taşıma sistemlerinin tercih edildiği bir kamu politikası, nihayetinde 1930'lardaki çöküşten daha ciddi bir iktisadi bunalım yaratma riski taşır. Çünkü geçmişte artık-değer, sıklıkla kentin yapılanma biçiminde (anıtsal mimari ve benzeri şekillerde) harcanırken, artık kapitalist ekonominin sürdürülebilirliği, kentselliğin genişleyen bir tüketim üretmesi zorunluluğuna dayanmaktadır. Otomobil eliyle gerçekleştirilen kentsel yayılma ve banliyöleşme bu bağlamıyla artık-değerin mekânsallaştığı alanlar olarak dikkat çekmektedir.[259] Sonuç olarak, kentin yeniden inşa edilmesi faaliyetinin arkasında, özel otomobil sahipliliği ile desteklenen, kazanç artışını hedefleyen bir sermaye hareketinin varlığı bulunur. Bu nedenle, banliyö ve kent dışı yerleşim bölgelerinin büyümesi ile merkezi kentlerin bozulması süreçlerinin sermaye yatırımı ve sermaye hareketi tarafından yönlendirildiği söylenebilir.[260]

Otomobilin farklı hareketlilik seçeneklerinin varlıklarını olanaksızlaştırarak toplumsal hayatın vazgeçilmez bir unsuru olarak belirmesi bu defa bu bağımlılık ilişkisinin kendi mekânını yaratmasıyla sonuçlanır. Bu durum kaçınılmaz olarak otomobil-otoyol ilişkisinin baskın olduğu bir kentsel yayılma ile sonlanır. Yayılma, arazinin özensiz yeni kullanımlarının yanında eski yapılı alanların dönüşümüyle de ifade edilen kontrolsüz bir büyümedir. Düşük yoğunluklu, dağınık, düzensiz ve otomobil merkezli bu kentsel mekân kurgusunun en belirgin özelliği çözük, kaotik olması ve bir anlam verilemeyen bir araya gelişlerden oluşmasıdır. Yüksek ofis binaları birbirlerinden çok uzaktadır; otoyol kenarındaki alışveriş merkezleri, fast-food restoranları, benzin istasyonları karmakarışık bir biçimde yerleşmiştir; biraz ilerideki tepenin üzerinde, etrafında hiçbir şey olmayan konut blokları yükselmektedir.[261] Bu kaotik ve dağınık

[259] David Harvey**, Sosyal Adalet ve Şehir,** (Çev. Mehmet Moralı), Metis Yayınları, İstanbul, 2013, s.245.
[260] Peter Freund, George Martin, **Otomobilin Ekolojisi**, (Çev. Gürol Koca), Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1996, s. 162-163.
[261] Özlem Berber, **Metropol, Mimarlık ve Yerleşme Sorunu**, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü (Mimarlık Anabilim Dalı), İstanbul, Aralık 2010, s. 41.

mekânsal örüntü, kentin geleneksel merkezi karşısında kentin kullanım değerini değil, emlak yatırımları için en uygun koşullarının arandığı değişim değerini öncüler.

Otomobil-otoyol birlikteliğiyle kentin dış çeperlerinde yaşanan yayılmaya benzer bir durum kentin yerleşik alanlarında da yaşanır. Jacobs; otomobil merkezli kentsel gelişme stratejisinin kent mekânında yarattığı olumsuz etkiyi 'şehrin erozyonu' olarak niteler. Trafik arterleri, park yerleri, benzin istasyonları ve otoban tesislerini şehri yok etmenin bir aracı olarak gören Jacobs'a göre otomobillere yer açmak için sokaklar geniş ve dağınık parçalara bölünüp, yayalar için uygunsuz ve boş yerler haline getirilmektedir. Yoğun ulaşım aksları nedeniyle nirengi noktası niteliğindeki binalar ya ufalanmakta ya da şehir hayatındaki bağlamından kopartılarak, anlamsız boş yapılara dönüşmektedir. Sonuç olarak erozyona uğrayan kentin yerleşik alanı, kendine has karakterini kaybederek birbirine benzeyen ve birbirlerinden kopuk kentsel parçalar haline dönüşür.[262] Böylece kentin üstünden, içinden ve altından geçerek ve her yeri aynı kılarak kentsel dokuyu ve sosyal yapıyı parçalayan özel otomobil sahipliliğine dayalı kentsel ulaşım sistemi; ulaştığı her boş alanda yeni rant alanları yaratarak, arsa spekülasyonunu canlı kılar.[263] Bu durum tıpkı kentin çeperlerinde olduğu gibi, kentin yerleşik alanlarında da, devlet rasyonalitesinin bölen, parçalayan ve kentsel alanda devasa boşluklar yaratan mühendislik uygulamalarıyla desteklenir; nihayetinde bir kez daha kentin kullanım değeri değişim değeri karşısında aşınmaya uğrar.

[262] Jacobs, **a.g.e.**, s.353.
[263] Hakkı Yırtıcı, "(F)otoyol: E5 ve TEM Otoyolları", **Arredamento Mimarlık**, Temmuz 2007, s.77.

Otomobil Merkezli Kentsel Mekân Örüntüleri:

Fotoğraf 3: Toronto, Kanada.
Fotoğraf 4: Sunrise, Florida, ABD.

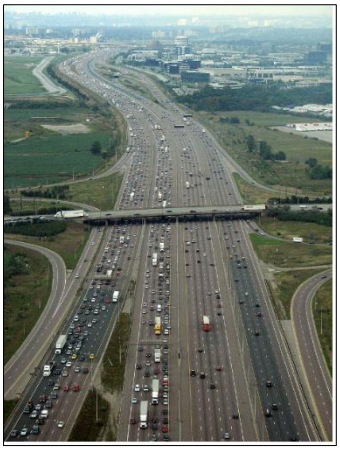

Kaynak (3): https://www.flickr.com/photos/clashmaker/ (25.11.2018).
(4): Berger Alan, Joel Kotkin, Infinite Suburbia, Princeton Architectural Press, New York 2018, s.433.

Kentin değişim değeri karşısında kullanım değerinin yaşadığı bu erozyon, sonuç olarak kenti deneyimleyen yaya ölçeğinin de pasifleşmesine neden olur. Bir sürücü otomobiliyle birlikte bir yayanın ihtiyaç duyduğu alanın 100 katı kadar bir alan kaplar. Katıksız mekân tüketiciliğinin yanında otomobil, insanların mekân içinde gerçekleştirdikleri faaliyetlerin şeklini de değiştirir. Otomobilin hız yapan, sabit bir biçime sahip kapalı görünüşü toplumsal ilişkileri de etkiler. Otomobil sürücülerinin, belli bir hızda gidiyor olmaları veya içinde bulundukları ortamın kendilerinden talep ettiği dikkat nedeniyle diğer insanlarla iletişim kurması olanaksızdır. Otomobil sürücüleri arasındaki toplumsal ilişkiler ile birbirleriyle olan bağları ve onları çevreleyen ortam, aralarında ancak sınırlı bir bilgi alış verişinin gerçekleşmesine izin verir.[264] Otomobiller ve kesintisiz uzayıp giden otoyollar sayesinde mekân artık salt hareket amacının aracı haline gelmiştir. Kent mekânı salt hareketin bir işlevi haline dönüştükçe, kendi içindeki uyarım kapasitesini de yitirir; sürücü için artık mekânı deneyimlemek değil, onun içinden

[264] Freund, Martin, **a.g.e**., s. 168.

geçip gitmek önemlidir. Hızlı geçişin neden olduğu bu durum, kişinin mekânla olan kopukluk duygusunu pekiştirir. Yolların düzleştirilmesiyle, yolcunun insanları ve binaları dikkate alma yükü hafifler. Modern kent hayatında seyretmek artık daha az fiziksel çaba ve dolayısıyla kendini verme gerektirir; sonuç olarak karmaşıklığı gittikçe azalan bir ortamda mekânı deneyimlemek için ufak hareketler yapmak yeterlidir. Bu durum, parçalı ve süreksiz kent mekânının bedenin pasif hali tarafından deneyimlenmesidir.[265]

Sennett'in kişinin mekânla olan kopukluk duygusuna yaptığı bu vurgunun temelinde modern kent hayatının kaçınılmaz bir özelliği olan artan hareketlilik olgusu vardır. Günlük hayatımızda kentte yaptığımız yolculuklar aynı zamanda kenti deneyimleme sınırlarımızı belirler. Bu noktada, otomobil-otoyol ilişkisinin baskın olduğu bir kentsel yayılma, kentin ölçeğinin kenti deneyimleyen kişinin benliğinde de kaybolmasına, kişi için kentin fiziksel (iç-dış) sınırlarının kaybolması, aynı zamanda kent imgesinin de toplumsal bellekte zayıflamasına neden olur. Bu nedenle; kenti deneyimleyen için, yanından geçilen kentin her bir parçası, ulaşmak istenilen yere varmak için yapılan yolculuklarda yalnızca bir araç olarak algılanmaktadır. Bu sebeple, kentle kurulan edilgen ilişkinin en önemli sebeplerinden biri özel otomobil kullanımına dayalı hareketliliktir.

Kenti deneyimlerken kentle edilgen bir iletişim kurmaya neden olan otomobilin, taşıdığı simgesel anlam nedeniyle de kentin algılanışına yönelik ideolojik bir pozisyonu vardır. Bu bağlamıyla otomobil, kenti deneyimleyen için bir çeşit beden uzantısı gibi algılanmakta; fiziki/fizyolojik olarak bütünleşilen bir yer/nesne, kavram/araç olarak görülmektedir. Kent yaşamı bir çeşit belirsizlik, bulanıklık ve tehdit içermekte iken; bedenin bütünleyeni olarak otomobil, bu tehditkâr ortamdan yalıtımı sağlayan en önemli araçlardan biridir. Bu yönüyle hem bireysel özgürlük, hem de herkesin aynılaştığı bir kent

[265] Richard Sennett, **Ten ve Taş Batı Uygarlığında Beden ve Şehir**, (Çev. Tuncay Birkan), Metis Yayınları, İstanbul, Temmuz 2008, s. 13.

yaşamı sunan otomobil, camın ötesinden sunduğu steril ve seyirlik bir deneyimle kentle teğet bir ilişki kurmamızı sağlar.[266]

Gelinen noktada; kentlerin morfolojik yapısının oluşmasında ve aynı zamanda sosyal hayatı düzenlemesinde bir kentsel politika aracı olarak ne tür bir ulaşım politikası seçileceğinin önemi büyüktür. Konut alanlarının merkezden uzaklaşarak kentin çeperlerine sürekli yayılması, iş yeri-konut arasındaki ilişkinin toplu taşıma araçları yerine özel otomobil sahipliliğine dayalı ulaşım politikaları ile çözülmeye çalışılması, kentlerin otomobile bağımlı bir büyüme modeli içinde çıkmaza girmesine neden olmaktadır. Kapitalizmin tüketimi dayattığı özel araba sahipliliğini teşvik eden bir kentsel gelişme modelinin sürdürülebilir olmadığı açıktır. Bu nedenle; kent mekânlarının, sanayi-iş bölgeleri ile yaşam alanları arasındaki ilişkinin, çalışanların büyük bir kısmının evden işe yürüyerek, trenle, otobüs veya bisikletle gitmesine imkân verecek bir mekânsal düzene olanak tanıyacak şekilde ve bireyin mekânı doğrudan deneyimleyebileceği bir düzlemde, yaya ölçekli olarak yeniden tanımlanması gerekmektedir. Kentle yaya ölçeğinde kurulan ilişki, gündelik hayatımızda kent mekânına ilişkin deneyimlerimizi bir imgeler bütünü olarak bize sunar; bu bütünlüğü, insanın sanayi devrimi sonrası yoğun kentleşmenin neden olduğu doğa ile kurduğu parçalanmış metabolik ilişkinin bir karşı tezi olarak da görebiliriz.

2.2. Tüketim İdeolojisinin Mekânsallaşması

Marx'ın yabancılaşma kavramına ilişkin yaptığı değerlendirmenin merkezinde üretim süreçleri vardır. Bu noktada Marx'ın altını çizdiği durumun kişinin ürettiği ürün

[266] Ali Ergur, "Hermetik Yaşam Döngüsünün Kuruluşu: Sanayi-Sonrası Yaşam Biçimleri, Tüketim Örüntüleri ve Kentle Steril Temas Yordamları", **Galatasaray Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayını**, Özel Sayı: 2, 2012, s. 53.

ile olan ilişkisinin (özel mülkiyet nedeniyle) kopması ve ürettiği ürününe ve üretme eylemine (üretim süreçlerine) yabancılaşması olduğu yönünde ayrıntılı bir değerlendirme yapılmıştık. (Birinci Bölüm, 2.2). Marx'ın sanayi kapitalizmi döneminin etkileri çerçevesinde yaptığı değerlendirme, kapitalist meta üretiminin ölçeğinde yaşanan değişimle birlikte önemini kaybetmese de, artık tek başına yeterli değildir. Maddi üretimin ölçeğinde yaşanan değişime, üretilen ürünlerin kapitalist pazardaki dolaşım hızının artması eşlik edince, bu durum gündelik yaşamda tüketilen ürünlerle, nesneleri tüketenler arasındaki ilişkinin de toptan bir şekilde değişmesine neden olmuştur.

Kapitalizmin kendisini yeniden üretmesi, başka bir ifadeyle üretim sürekliliğinin ve artışının sağlanması, ancak tüketimin sürekliliği ve artışı ile mümkün olacağına göre; bu noktada tüketimin kendi doğal süreçleri ile gerçekleşmesini beklemek, kapitalist meta üretiminin aklı ile çelişen bir durumdur. Bu nedenle, tüketimin sürekli uyarılarak, yeni ihtiyaçlar yaratılması gerekir. Esasında kapitalist meta üretiminde, kullanım değerinin değişim değeri karşısında önemini yitirmesinin arkasında, tüketim dürtüsünün sürekli uyarılması refleksi vardır. Tüketimin sürdürülebilir kılınması, kapitalizmin toplumsal olarak kendisini yeniden üretmesi için bir zorunluluktur. Sonuç olarak gelinen noktada, toplumsal ilişkilerin tek başına üretim süreçleri üzerinden değil, içerisinde kültürel öğeleri de içeren tüketim pratikleri üzerinden değerlendirilmesi gerekmektedir.

İçerisinde kültürel öğeleri de barındıran tüketim olgusunun, kapitalist meta üretimi ile ilişkilendirilerek, toplumsal süreçleri anlamlandırmak için birincil olarak kullanılmaya başlaması ise 20. yüzyılın ikinci yarısı ile birlikte gerçekleşir. Özellikle 1960'ların sonunda kapitalizmde vurgunun üretimden tüketime döndüğü, üretimin merkez bir kavram olarak önemini yitirdiği ve toplumsal süreçleri anlamlandırmak için tüketim merkezli söylemler geliştirildiği söylenebilir. Bu durum aynı zamanda ekonomi temelli toplumsal değişimin bir sonucudur. 20. yüzyılın başı ile 1960'ların sonu arasındaki dönem Fordist üretim tarzının toplumsal yapıyı belirlediği dönemdir. Bu dönemdeki

hâkim üretim modeli bir yandan standart tüketim kalıplarına, diğer yandan geniş ve istikrarlı pazarların varlığına bağlıdır. Bu koşullara bağlı bir üretim modelinde tüketimin miktarı önemlidir. Tüketim sadece niceliksel bir değerdir. Üretim ise sabit tüketim kalıpları içinde kendisini geliştirmek, yeni yapılanmalar ve teknolojiler ile üretim maliyetlerini sürekli azaltmak zorundadır.[267]

1960'lı yılların sonu ile birlikte (kapitalizmin yaşadığı içsel krizin bir sonucu olarak) kitlesel (Fordist) üretim yerine; tüketime duyarlı, belli bir müşteri kesimini ve taleplerini dikkate alan ve talep kadar üretim yapan bir strateji olarak esnek üretim modeli hâkim olmaya başlamıştır. Esnek üretimin en önemli stratejisi ise kitlesel tüketimin tıkandığı noktada yeni talep biçimleri yaratma arayışıdır. Bu yolla kitlesel tüketim içinde kendi özgünlüğünü ve kimliğini yitiren toplumsal sınıflara, özellikle orta sınıfa, kendilerini diğer kesimlerden ayrılabilecek, sadece bu kesimler için üretilen ürünleri edinme ve kullanma şansı verilmektedir. [268]

Özellikle orta sınıfın gündelik hayat alışkanlıkları üzerinden şekillenen tüketime dayalı yeni toplumsal yapı, yeni bir birey tipi yaratmıştır. Temelinde mülkiyet hakkının bulunduğu, laiklik ve eşitlik üzerinden tanımlanan 20. yüzyılın başındaki burjuva demokrasisinin ideal tipi; artık esnek üretimin hâkim olduğu toplumsal yapıda bireysel kimlik, hayat tarzı ve imaj üzerinden kendisini ifade etmektedir. Böylece bir kimsenin bedeni, giysileri, konuşması, boş zamanı kullanması, yiyecek ve içecek tercihleri, ev, otomobil, tatil seçimleri vb. tüketicinin beğeni ve üslup duygusu, bireyselliğini inşa eden unsurlar olarak dikkat çekmektedir.[269] Tüketimin parçalı ve dinamik yapısının sosyo-kültürel ifadesi olarak kişi, satın aldığı nesnelerle kendi hayat tarzı projesinin parçalarını

[267] Hakkı Yırtıcı, **Çağdaş Kapitalizmin Mekânsal Örgütlenmesi**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2009, s.100-101.
[268] H.Tarık Şengül, "Tüketim Toplumu, Tüketim Kültürü ve Tüketim Merkezleri", **Ege Mimarlık**, 40-41, 2001, s.9.
[269] Mike Featherstone, **Postmodernizm ve Tüketim Kültürü**, (Çev. Mehmet Küçük), Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2006, s.141.

ve kendi gerçekliğini oluştururken, diğer insanlarla kurduğu ilişki de bu insanların sahip oldukları nesneler, onlara biçilen değer üzerinden ifade bulmaktadır.[270] Bu yeni toplumsal ilişkiler bütününü Baudrillard, 'tüketim toplumu'[271] olarak kuramsallaştırmıştır.

Baudrillard'a göre artık tüketim, doğal/temel ihtiyaçların mal ya da hizmet aracılığıyla sağlanması değil, kodlar ve kurallar ile düzenlenmiş küresel ve tutarlı bir göstergeler sistemidir. Gerçek ve sanal (yaratılan) ihtiyaçlar arasındaki ayrımın belirsizleştiği tüketim toplumunda, bireyin tüketim alışkanlıklarının ona toplumsal bir ayrıcalık ve saygınlık getirdiğine inanılır. Bu farklılaşma ihtiyacı, tüketiciyi toplumun diğer üyelerinden ayırırken, aynı zamanda tüketim toplumuyla bütünleşmesini de sağlar. Farklılaşma ihtiyacı ile toplumsal bütünleşmeyi sağlayan birey için tüketmek kendini ifade etmek için zorunlu bir seçenek haline gelir.[272]

Tüketimin kavramsal olarak kişiselleştirilmesi ve kitle iletişim araçlarının etkisiyle tüketimin tamamlayıcısı olarak sistematik savurganlık pompalanmıştır. Artık üretilen her şey, kullanım değerine ya da muhtemel kullanım süresine göre değil, tam tersine hızı ancak fiyatların enflasyonunun hızıyla karşılaştırılabilecek yok oluşuna göre üretilmektedir. Reklam ise nesnelerin kullanım değerini artırmak için değil, onları moda/değerine ve hızlı yenilenmeye tabi kılarak zaman değerini azaltmak için kullanılmaktadır. Kitle iletişim araçları ve reklam aracılığıyla pompalanan savurganlık, nihayetinde kişilerde bir nesne açlığı yaratmakta, bu tüketim ve nesneler açlığı, üretim düzeninin yeniden üretimini birlikte güvence altına alarak,[273] üretim/tüketim süreçlerinin kendisini yeniden üretmesini sağlamaktadır. Dolayısıyla tüketim toplumunun kendisini var etmesinin birinci koşulu üretilen nesnelerin tekrar yok edilmesidir. Nesnelerin

[270] Nial Tekin, "Tüketim Temelli Hayat Tarzları ve Gösteri Mekânı Olarak Kentler", **Galatasaray Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayını**, Özel Sayı :2, 2012, s.75-76.
[271] Jean Baudrillard, **Tüketim Toplumu**, (Çev. Hazal Deliceçaylı, Ferda Keskin), Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2010.
[272] A**.g.e**.
[273] **A.g.e**., s. 43.

kullanımı, nesnelerin yavaş yavaş kaybolması ile sonuçlanırken; nesnelerin şiddetle yitirilmesinde yaratılan değer, tüketim toplumu için daha yoğundur. "Bu yüzden yok etme, üretime temel alternatif olarak kalır: Tüketim ise sadece üretimle yok etme arasındaki aracı bir terimdir. Tüketim de, kendisini yok etmede aşmaya, dönüştürmeye yönelik derin bir eğilim vardır".[274] Sonuç olarak tüketilen ürünlerin kullanım değerinin yanında artık gösterge ve sembollerin bütünleyeni olduğu bir değişim değeri de vardır. Göstergeler ve semboller, bir metayı tüketim nesnesi olarak tanımlarken, aynı zamanda söz konusu nesnenin arkasındaki üretici ve toplumsal süreçleri de gizler, şeyleştirir. Bu nedenle tüketim toplumunda değişim değeri; kullanım değerinin gizlenmiş, simülasyona uğramış bir sureti olarak cisimleşir.

Tüketim süreçlerinde meydana gelen bu dönüşümler kent mekânının dönüşümü yönünden de önemli sonuçlar yaratmıştır. Bu sonuçların en iyi gözlemlenebileceği yerler ise kent merkezleridir. Daha önceki dönemlerde kentler özellikle kentin geometrik merkezinde ve yoğunlaşmış bir merkezle temsil edilirken, kentlerin tekil merkezleri dönüşmekte, geleneksel merkezlerin ise içi boşalmaktadır. Tüketim merkezli kentsel düzenlemeler, kentin içinde ya da dışında kendi çekim alanlarını yaratmaktadır.[275] Üretim-tüketim ilişkileri bağlamında yaşanan bu dönüşüm, "kentleri, yalnızca yapısal değişikliklere uğratmamış, aynı zamanda, kavramsal algılanışlarını, geliştirdikleri deneyim tiplerini kapsamlı bir şekilde değiştirmiştir. Bu suretle, bireyin kentle kurduğu ilişkinin zihinsel kuruluşu, içinden türediği üretim ilişkilerinin doğasına uygun bir esneklik kazanmıştır" [276]

Urry, kent mekânının, daha genel anlamıyla yerlerin, tüketim olgusu ile ilişkisinin dört tane bağlamı olduğunu belirtir:

[274] **A.g.e**., s.44.
[275] Şengül, **a.g.e**., s.9.
[276]Ergur, **a.g.e.,** s. 15.

> "Birincisi, yerler artan bir biçimde, malların ve hizmetlerin karşılaştırıldığı, değerlendirildiği, satın alındığı ve kullanıldığı tüketim merkezleri olarak yeniden yapılandırılmaktadır. İkincisi, yerlerin kendileri bir anlamda, özellikle görsel açıdan tüketilmektedir. Burada önemli olan, hem ziyaretçiler hem de yerel insanlara yönelik çeşitli tüketici hizmetlerinin sağlanmasıdır. Üçüncüsü, yerler kelimenin gerçek anlamında tüketilebilmektedir; insanların bir yere ilişkin anlamlı buldukları şey (endüstri, tarih, binalar, yazın, çevre), zaman içinde kullanılarak azaltılmakta, bitirilmekte veya tüketilmektedir. Dördüncüsü, yerelliklerin bazı kimlikleri tüketmesi de olasıdır; sonuçta böylesi yerler, gerçekten de neredeyse her şeyin tüketildiği yerlere dönüşürler. Bu tüketim ziyaretçiler veya yerel insanlar ya da her ikisi açısından da geçerli olabilir."[277]

Urry'nin kuramsallaştırdığı dört bağlam da tüketim kavramının mekândan bağımsız ele alınamayacağını göstermektedir. Seyirlik bir gösteri mekânı olarak dönüşmeye başlayan kentlerde eğlence, finans ve tüketim, mekânın birincil işlevleri olarak dikkat çekerken, tüketme aracılığıyla yaratılan sanal gerçeklik kentteki mimarlık ve şehircilik uygulamalarıyla mekân içinde sonsuz defa kendini tekrar edebilme potansiyeline sahiptir.

Kentlerin mimarlık ve şehircilik uygulamalarıyla kendisini sonsuz defa tekrar etmesi ve sonuç olarak kent mekânlarının birbirlerinin sanal bir kopyası olmasının motivasyon kaynağı kitlesel tüketimdir. Bu noktada yalnız alışveriş merkezleri değil, turistik mekânlar, temalı parklar gibi kentsel peyzaj öğeleri, bu anlamda inşa edilmiş birçok yapı ya da bölge herhangi bir yerde inşa edilmiş olabilir. Bu çerçevede her bir kentin kendi tarihi, coğrafyası, geleneği, rengi, yerel kimlikleri ve yapı malzemelerinin bir ürünü olarak mekânsal örüntülerin de zamanla içsel değerini kaybettiği, diğer tüketim mekânlarına benzeşmeye başladığını söyleyebiliriz.[278] Bu benzeşme hali, kenti deneyimleyenlerin gözünden kentin kamusallığının da içini boşaltmaktadır. Kentin kamusal mekânları kentin fiziksel, sosyo-kültürel, siyasi ve tarihi yapısı hakkında önemli bilgiler sunan kent kimliğinin birincil yüzleridir. Tüketim mekânları, kullanıcısına vadettiği güvenlikli bir alanda sonsuz tüketmek seçeneği sunma olanakları ile özel alan

[277] John Urry, **Mekânları Tüketmek**, (Çev. Rahmi G. Öğdül), Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2018, s.12.
[278] Ebru Yılmaz, "Tüketim Peyzajları/Alışveriş Merkezleri", **Ege Mimarlık**, 40-41, 2001, s.21.

ile kamusal alanların iç içe geçtiği yerler olarak standart bir yapılanma ile hızla artmakta ve geleneksel kamusal alanların temel işlevlerinin ve değerlerinin değişmesine neden olmaktadır.[279]

Günümüzde tüketimin sürekli uyarılarak yeni ihtiyaçlar yaratıldığı, söz konusu dürtünün mimarlık ve şehircilik uygulamalarıyla mekânsallaştırıldığı bir kentsel deneyimi tecrübe edilmektedir. Gündelik hayatımız; çalışarak elde edebileceğimiz boş zamanların tüketildiği tüketim mekânları ile emeğin yeniden üretilmesi sürecinde barınma ihtiyacımızın karşılandığı konut alanları arasında bir sarkaç misali sallanmaktadır. Morfolojik olarak kentin tüketim kimliğinin tamamlayanı olan kentin banliyöleri, ticari ve kamusal alanlara kendisini alternatif olarak sunan alışveriş merkezleri ve seyirlik bir tüketim mekânı olarak turizm mekânları, çalışarak elde ettiğimiz tüketme özgürlüğümüzün cisimleştiği mekânlardır.

2.2.1. Tüketim Toplumunun Mekânsal Örüntüsü Olarak Kentlerdeki Banliyöleşme Eğilimi

Banliyö; daha çok kentlerin çeperlerine dağılmış, mekânsal olarak planlanmış bir bölgede, özellikle çekirdek aile yaşamı ile özdeşleşmiş, kendine ait bahçesi ve garajı olan bir evde, şehrin merkezine göre güvenli ve sakin bir yaşam olanağı sunan, özel otomobil sahipliliğine dayanan bir yaşam biçimidir.[280] Dolayısıyla, banliyö yaşamı mekânsal örüntü olarak geleneksel kent merkezindeki yaşam pratiklerinden farklılıklar içerir. Ancak banliyölerdeki tüketim odaklı yaşam pratiklerinin anlaşılabilmesi için kentlerdeki

[279] Ebru Çetin, "Kentsel Yaşamda Tüketim Mekânlarının Dönüşümü: Alışveriş Merkezleri", **Sosyoloji Dergisi**, Sayı:23-24, 2011, s.63-64.
[280] İhsan Çetin, "Kentsel Ayrışma ve Mekânsal Kümelenme Biçimleri", **İdealkent,** Sayı: 7, Ankara, Eylül 2012, s.178.

banliyöleşme eğilimin arkasındaki içsel politik-ekonomik süreçlerin tarihsel bağlamı içerisinde iyi analiz edilmesi gerekir.

Otomobilin bulunup yaygınlaşması, kent çeperindeki ucuz ve geniş arazilerin bolluğu, endüstriyel üretim tekniklerinin gelişmesi, devlet tarafından desteklenen kredi sistemleri, çalışma saatlerinde azalma ve gelir düzeylerinde artış, kentin suç ve kaosla anılırken, kent çeperlerinin doğal yaşam sevgisi ile ilişkilendirilmesi gibi toplumsal parametreler,[281] 20. yüzyılın başlarında görülmeye başlanan ancak özellikle 2. Dünya Savaşı sonrasında başta ABD olmak üzere gelişmiş kapitalist ülkelerde yoğun bir şekilde yaşanan banliyöleşmenin temel nedenleri olarak ifade edilmektedir.

Bu noktada Amerikan kentlerindeki banliyö eğilimlerini üretim süreçleri üzerinden açıklayan Gordon'un yaklaşımı dikkate değerdir. Gordon'a göre, banliyöleşme eğilimi ilk olarak henüz otomobil kullanımın kent morfolojisini etkilemediği endüstri kenti döneminde başlamıştır. Bu dönemdeki kentsel yayılma çabasının üreticilerin kent merkezindeki sıkı vergilendirmeden kaçarak, kent dışındaki otonom bölgelerde yer seçme tercihi ile ilişkili olduğunu ifade eder. Devamında ise kapitalist tekelci kurumsallaşmış kent (corporate city) olarak ifade ettiği mekânsal örüntünün, endüstriyel üretimin kent merkezinden çeperlere dağıtılmasının bir sonucu olduğunu belirtir. Bu süreçle beraber, kent mekânının bir endüstriyel üretim alanı olma durumu sona ermiş, otomobil kullanımı ile kent merkezi etrafına serpilmiş bu alanların birbirleriyle bağlantısı da kurulmuştur. "Parçalanmış metropolis" olarak kavramsallaştırılan bu yeni mekânsal örüntüde kent merkezi işlevleri ve beraberindeki ekonomik aktiviteler kentin çeperlerine yayılmıştır.[282] (Tablo 1).

[281] T. Didem Akyol Altun, **Kent Çeperlerindeki Az Katlı Konut Topluluklarının Kullanıcı-Mekân İlişkisi Bağlamında Değerlendirilmesi: İzmir Örneği**, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü (Mimarlık Bölümü, Bina Bilgisi Anabilim Dalı), İzmir, Temmuz 2010, s. 48-50.

[282] David M. Gordon, "Capitalist Development and The History of American Cities", Larry Sawers, William K. Tabb (Ed.), **Marxism and the Metropolis**, Oxford University Press, New York 1984, s..44-47.

Tablo 1: Endüstri Kenti ve Kapitalist Kurumsallaşmış Kentte Yer Değiştirme Hareketleri ve Banliyöleşme.

ENDÜSTRİ KENTİ	KAPİTALİST KURUMSALLAŞMIŞ KENT
Üretimin merkezde belli bölgelerde kümelenmesi- tanımlı endüstriyel üretim alanları	Üretimin kent mekânında dağılması
İşçi sınıfının bu üretim bölgelerinin etrafında konumlanması-endüstri faaliyetlerinin etrafında işçi mahallelerinin oluşması	Önceden endüstriyel üretim alanında çalışan işgücünün artık metropolitan alanda dağılması, işgücünün kentsel mekândaki konumlanmasında parçalanmanın artması
Kent merkezinin küçük alışveriş dükkânları ile tanımlı olması	Kent merkezlerinin artık büyük şirketlerin genel merkezlerinin (yönetim ofislerinin) yer aldığı yoğun ve çok katlı yapılaşmaların (gökdelenler) bulunduğu bir mekân olarak dönüşmesi
Alt sınıfların mobilize olma durumunun azalması	Orta ve üst sınıfın kent dışına çıkmaya başlaması (banliyöleşme)
Kent merkezinde yoğun bir karmaşa ve sıkışıklığın olması	Bu sıkışıklığın kente dağıtılarak aşılması

Üretim ilişkilerini merkeze alarak kentlerdeki banliyöleşme eğilimini açıklamaya çalışan bir başka yaklaşıma göre ise banliyöleşmenin fikirsel arka planında iki mekân arasında beliren toprak rantı yer almaktadır. Kent merkezlerinden dışarı doğru gidildikçe toprak rantı düşmekte, arsa maliyeti ucuzlamaktadır. Bu nedenle, zaman içerisinde sermayenin genişlemesi, sermaye birikiminin kent merkezi dışındaki bu alanlara yönelmesi ile sonuçlanır. Bu durum 2 gelişmeyi beraberinde getirir: (1) Banliyölerde yeni yapıların artmasıyla, bu alanlardaki arsa fiyatları yükseldikçe, kent içi arsaların nispi fiyatları düşer. Bu durum, gerek ticari ve endüstriyel, gerekse konut ve perakende olsun her türlü mülkü etkiler. Kent içi yapı stoku zamanla eskiyerek çöküntü alanlarına dönüşür. (2) Kent merkezlerini iktisadi açıdan yeniden çekici hale getiren şey bu değer kaybıdır. Bu değer kaybı kentsel mekânın bu "azgelişmiş" kısmının yeniden değerlendirilmesi için fırsat yaratır ve böylece yeniden sermaye birikim döngüsüne girer.[283] Toprak rantı farkını

[283] Neil Smith, "Sınır ve Kentsel Mekânın Yeniden Yapılandırılması", Neil Smith, Peter Williams (Derleyen), (Çev. Melike Uzun), **Kentin Mutenalaştırılması**, Yordam Kitap, İstanbul 2015, s.39-41.

merkeze alan bu yaklaşıma göre, sermayenin genişlemesi ve banliyölerin inşası ile kent merkezleri ve kent içi alanların değer kaybetmesi bir arada gerçekleşmektedir.[284]

Gelinen noktada, kapitalist üretim süreçlerinin özgün bir ifadesi olarak görebileceğimiz kentlerdeki banliyöleşme eğilimini tarihsel bir bağlama oturttuğumuzda, kapitalizmin 1930 krizi sonrası yeniden örgütlenmeye başladığı 2. Dünya Savaşı sonrası dönemi bir milat niteliğindedir. 1929 krizi, aşırı birikim olmasına karşın, tüketimin birikimi emecek kapasitede olmamasından kaynaklanmıştır. Kapitalizmin bu birikim krizini mekânsal ölçeğe uyarladığımızda; krizin aşılması için arz yönlü kentleşmeden talep yönlü kentleşmeye geçilmiştir.[285] Bu çerçevede kentsel ölçekte yetersiz tüketim sorunu, borçla finanse edilen ev sahipliği ve ulaştırma hizmetleri, borç finansmanına erişimi kolaylaştıran bireylerin ekonomik gücünün yükselten finansal araçlar ve kendi özel kullanımları için mekân sahibi olmalarını sağlayan banliyö tipi yerleşme dokusu ile aşılmaya çalışılmıştır. Bu nedenle, banliyöleşmenin geçmişi sanayi kenti dönemlerine dayansa da, esas olarak Harvey'in talep yönlü kentleşme olarak ifade ettiği savaş sonrası dönemde kentleşmeye damgasını vurmuştur. Bu gelişme otomotiv, akaryakıt, lastik ve inşaat sanayisi ürünlerini lüks olmanın ötesinde bir zorunluluk haline dönüştürmüştür. Sonuç olarak 1945 sonrasında gerçekleşen banliyöleşme, yetersiz tüketim krizlerine karşı geliştirilen kapitalizmi koruma stratejilerinden biri olarak gerçekleşmiştir.[286](Bkz. Fotoğraf 5, 6) Üstelik bu stratejinin sürdürülebilir kılınması için büyük miktarda mali kaynaklar, kredi kuruluşları aracılığıyla kentin mahrumiyet bölgesindeki alanların iyileştirilmesi seçeneği ortadayken, banliyölerin kitlesel üretimi için kullanılmış ve bu tutum örneğin ABD'de siyasi yelpazenin sağından soluna tüm kesimlerince desteklenmiştir.[287]

[284] **A.g.e**., s.48-49.
[285] David Harvey, **Kent Deneyimi**, (Çev. Esin Soğancılar), Sel Yayınları, İstanbul 2016, s. 58.
[286] **A.g.e**., s.65.
[287] Jacobs, **a.g.e**., s.327-328.

Fotoğraf 5: 2. Dünya Savaşı Sonrası Konut Edindirmeyi Teşvik Eden Bir Reklam.
Fotoğraf 6: New York, Levittown (Long İsland)'da Kitlesel Banliyö Üretimine İlişkin 1954 Tarihli Hava Fotoğrafı.

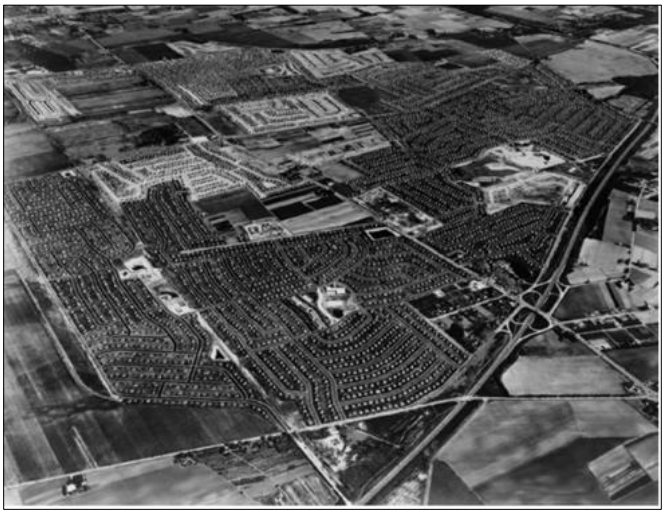

Kaynak (5): Becky M Nicolaides, Andrew Wiese, The Suburb Reader, Routledge Taylor & Francis, New York 2006, s. 260.
(6): Berger Alan, Joel Kotkin, Infinite Suburbia, Princeton Architectural Press, New York 2018, s.75.

Mekânsal olarak geleneksel yerleşim alanlarından kopuk bir görünüm arz eden banliyöler "belirli merkezileşmiş tüketim alanları eliyle tüketim kalıplarına ve sınırlı zaman dilimlerine (şehre ulaşımdaki sınırlılık, banliyölerdeki alışveriş ve diğer kentsel faaliyetlerin az sayıda ve sınırlı oluşu) göre programlanmış gündelik hayat pratiklerini üreterek tüm bir yaşam ritmini kapitalist sınıfın hizmetine sunar"[288] Bu strateji kentlerdeki mekânsal örüntüyü değiştirirken, toplumda da yeni bir birey tipi yaratmıştır. "Büyük ölçüde eğitimleri ve çalışma koşulları dolayısıyla rekabetçi ve sahiplenmeci bireycilik ideolojisiyle aşılanmış farklı bir beyaz yakalı çalışanlar"[289] grubundan oluşan bu banliyö tipini Fishman, burjuva kültürünün yerleşik değerlerini temsil ettiği için 'burjuva ütopyası' olarak niteler.[290] 1930'lu yıllarda başlayan banliyöleşme süreci ile

[288] Gencay Serter, **Türkiye'de 1980 Sonrası Neoliberal Dönemde İktidar-Mekân İlişkisi ve Muhafazakar Kentin İnşası**, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi (Kent ve Çevre Bilimleri) Anabilim Dalı, Ankara, 2018, s.115.
[289] David Harvey, "Sınıfsal Yapı ve Mekânsal Farklılaşma Kuramı", Ayten Alkan, Bülent Duru (Derleyen ve Çev.), **20. Yüzyıl Kenti**, İmge Yayınevi, Ankara, 2002, s.167.
[290] Robert Fishman, **Bourgeois Utopias: The Rise and Fall of Suburbia,** Basic Books , New York, 1987.

birlikte özel mülkiyeti kutsayan bir bireycilikle ifade bulan bu burjuva ideolojisi, bireyselliğini inşa eden tüketim tercihleri/biçimleri ile "ekonomik ilerlemenin salt bir bireysel yetenek, kendini adama ve kişisel yükselme hırsı sorunu olduğu anlayışıyla donanmış (eğer yeterince çok çalışırsa, herkes başarılı bir doktor, avukat, yönetici vb. olabilirmişçesine) farklı bir orta sınıfın"[291] oluşmasını sağlamıştır. 1950 ile 1980 yılları arasında yaratılan yeni iş alanlarının kent çeperlerinde kendisine yer seçmesi nedeniyle de kent yoksullarının bu alanlardaki iş olanaklarına erişimi zorlaşmıştır.[292] Böylece, kent sistemi içindeki yer değiştirme hareketleri banliyölerdeki beyaz yakalı orta sınıfın iş olanaklarını arttırırken, kent içindeki düşük gelirli ailelerin seçeneklerini de kısıtlamıştır.[293] Dolayısıyla, banliyö alanları yalnızca morfolojik olarak değil, tüketime dönük yaşam pratiklerini barındıran beyaz yakalı, orta/üst gelir gurubuna sahip homojen toplulukları nedeniyle de sınıfsal ve kültürel olarak da kentin geleneksel dokusundan ayrışmıştır.

Mekânsal ve toplumsal olarak geleneksel kent merkezinden ayrılan banliyö tipi yerleşme örüntüleri, mekânsal yer seçme ölçütleri yönünden ekolojik olmadığı yönünde ve neden olduğu homojen toplumsal yapısı nedeniyle de eleştirilmiştir.[294] Banliyöler; kentsel mekândan kopuk yapısı nedeniyle otomobil bağımlılığına dayanan trafik sıkışıklığı, uzun ulaşım süreleri ve karbondioksit kullanımının neden olduğu çevre sağlığı sorunları, kentin doğal çevresinin ve tarım alanlarının zarar görmesi,[295] neden olduğu arsa spekülasyonu ile kontrolsüz bir kentsel sıçramaya neden olması, geleneksel merkezden kopuk olması nedeniyle kentsel altyapı maliyetinin tüm toplumsal sınıflara yük oluşturması; kentin yaya ölçeğinin kaybolması ve birbirlerini tekrar eden monoton

[291] Harvey, **a.g.e**., s.165.
[292] Çetin, **a.g.e**., 180.
[293] David Harvey**, Sosyal Adalet ve Şehir,** (Çev. Mehmet Moralı), Metis Yayınları, İstanbul, 2013, s.62.
[294] Akyol Altun, **a.g.e.**, s.58-61.
[295] David Harvey, **Umut Mekânları**, (Çev. Zeynep Gambetti), Metis Yayınları, İstanbul, 2006, s. 171-174.

mekânsal örüntüler ile toplumsal maliyeti yüksek, kentsel ekolojik sorunlara neden olmaktadır.

Banliyö tipi yerleşimlere ilişkin getirilen, kenti deneyimleme yönünden yaya ölçeğinin kaybolması, kentin kamusallığının aşınması, barındırdığı homojen beyaz yakalı orta üst gelir grubunun tüketim alışkanlıkları gibi eleştiriler, banliyöleşmenin neden olduğu mekânsal örüntünün bu bağlamıyla yabancılaşma ile ilişkisinin daha belirgin olduğu alanlardır. Öncelikli olarak kentin kamusallığı ve yaya ölçeğinin kaybolmasına ilişkin değerlendirmelere bir çerçeve sunacağı için, banliyö tipi yerleşmelerin geleneksel kentin içerdiği çeşitlilik, yoğunluk ve bu ikisinin yarattığı kente özgü canlı sokak hayatının bir karşı tezi olarak kitlesel üretim sonucu oluşmuş birbirini tekrar eden monoton dokusu ve içerdiği yaşam pratiklerine ilişkin Mumford'ın aşağıdaki değerlendirmesi ufuk açıcı olabilir:

> "*Banliyönün kente yabancılaşmasının nihai sonucu*, kitlesel üretim araçları ve toplu üretim sayesinde demokratik idealin yaygınlaşmasıyla ancak XX. yüzyılda görünür hale geldi… *Tek tip aralıklarla, tek tip yollar üzerinde ağaçsız ve çorak bir komünal arazide sıralanan, aynı sınıfa, aynı gelir düzeyine, aynı yaş grubuna mensup, aynı televizyon programlarım izleyen, aynı dondurucular*dan *çıkardıkları aynı tatsız fabrikasyon yiyecekleri yiyen, merkezi metropolde üretilen ortak kalıptan çıkma, içiyle dışıyla her yönden bu kalıba uyan insanların oturduğu bir sürü tek tip, birbirinden farksız ev.* Bu nedenle günümüzde banliyöye kaçışın sonunda vardığı yer, ironik bir biçimde, kaçışın mümkün olmadığı düşük kaliteli tek tip bir çevredir."[296]

Kentlerin çeperlerindeki birbirini tekrar eden monoton yapı adalarının, kentsel mekândaki en belirgin etkisi, kişilerdeki kentli yurttaş olma bilincinin aşınmaya uğraması, sonuç olarak kentin kamusal kimliğinin zayıflamasıdır. Çünkü banliyö yaşam pratikleri nedeniyle; tiyatro, opera, müze, sanat galerisi, orkestra, üniversite gibi kentin yaratıcı etkinlikleri gündelik yaşamın bir parçası olmaktan çıkmıştır.[297] Banliyö tipi yaşam bu bağlamıyla kentin yaratıcı etkinliklerini dışlayarak, insanların kültürel ve

[296] Mumford, **a.g.e**., s.593. (Vurgular yazara aittir).
[297] **A.g.e**., s. 601.

sanatsal faaliyetlere katılımını zorlaştırmakta, kişinin kendisini gerçekleştirmesinin önüne bir set çekmektedir.

Fotoğraf 7: Amerika'da Kitlesel Üretilmiş Banliyö Yerleşimi Örnekleri (Mc Kinney ve Georgetown, Texas).

Kaynak: Berger Alan, Joel Kotkin, Infinite Suburbia, Princeton Architectural Press, New York 2018, s.394, 350.

Kentin kamusallığının zayıflaması ile banliyö topluluklarının içe kapanma süreçleri aynı anda gerçekleşir. Banliyö tipi yaşama pratiğinin ev hayatı dışında toplumsallaştığı, kamusal kimliği ile kendilerini ifade ettikleri diğer yerler lüks restoranlar, alışveriş merkezi, golf ve yüzme gibi sportif faaliyet alanlarıdır. Bu noktada Mumford'ın "geceleri banliyöde kalan erkek nüfus içinde sadece üç kişiden birinin topluluk veya yurttaşlık faaliyetlerine zaman ayırdığını, ama onun da mesleki veya işle ilgili etkinliklere de aktif olarak katılmadığını gösteriyor"[298] ifadesi dikkat çekicidir. Sonuç olarak mekânsal olarak dağınık bir örüntü içerisinde ve içe kapalı, homojen topluluklardan oluşan yaşam pratiğinin, genel olarak yalnızlaşmayı derinleştirdiği, kişiyi yaşadığı toplumun sorunlarına yabancılaştırdığı söylenebilir. Kuşkusuz bu durum aynı zamanda tüketim toplumu ile yaratılmak istenen özel mülkiyeti kutsayan bireycilikle de uyumludur. Yabancılaşma ve bireyciliğin vücut bulduğu banliyö tipi kişilik tüm hayatını, "istenmeyen gerçeklerden kaçma, kamusal görevlerden kaytarma ve hayatın bütün

[298] **A.g.e**, s.611.

anlamını en temel toplumsal grup olan ailede, hatta daha yalıtılmış ve benmerkezci bireyde arama eğilimi"[299] içinde yaşayabilir.

Geleneksel yerleşik alandan kopuk oluşu ve gündelik ihtiyaçların karşılanacağı mekânların dağınık bir şekilde yer almasından dolayı özel otomobil sahipliliği banliyö tipi yaşam pratiğinin vazgeçilmez unsurlarından biridir. Gündelik hayatın tamamlayıcı donatı unsurları olarak okullar, hastaneler, sinemalar, alışveriş merkezleri, süpermarketler ve ibadet alanları da banliyö tipi yaşam pratiğinin zorunlu kıldığı şekilde mekânsallaşmaktadır. Sonuç olarak bu alanlar, yaya ölçeğinden kopmakta, bu mekânlara ulaşımı sağlaması nedeniyle araçsal bir niteliği olan otopark alanları, kent çeperlerinde kapsadığı geniş alanlar ile kent peyzajının birincil unsuru olmaktadır. Mumford bu durumu "Park içinde inşa edilmiş evler yerine artık otopark içinde inşa edilmiş evlerimiz var"[300] olarak ifade etmektedir.

Dağınık kentsel mekânların, iletişimin hızını arttırdığı yönündeki genel kanaatin aksine, aslında kentin parçalarını bütün bir alana gelişigüzel dağıtması nedeniyle kent sakinlerinin birbirleriyle buluşma ve karşılaşma imkânını yok etmesinin[301] bir sonucu olarak gündelik hayat birbirlerinden kopuk ölü kamusal mekânlarda gerçekleşmektedir. Ölü kamusal mekânlar, insanların sosyalleşmesini engellediği gibi, otomobile alternatif olabilecek bir ulaşım biçiminin ortaya çıkışını da önlemektedir. Otomobilin yarattığı mekânsal örüntüye uyum sağlama çabaları, dinlenme, oyun oynama, bekleme ve sohbet etme gibi amaçlar için kullanılan kamusal mekânların kentsel mekândaki varlığını belirsizleştirmektedir. Öyle ki otomobil kullanımının dayattığı mekâna ilişkin bu zorunluluk halleri, yaya kaldırımlarının varlığını dahi birçok banliyö yerleşmesinde bir

[299] **A.g.e**, s. 602.
[300] **A.g.e**. s.615.
[301] **A.g.e**., s.616.

fazlalık olarak görülmesine neden olmakta, bu nedenle yaya trafiğinin yoğun olduğu bölgelerde bile mekân büyük ölçüde otomobil kullanımına tahsis edilmektedir.[302]

Sonuç olarak banliyö tipi kent mekânı ve yaşam pratiği, kökleri sanayi kentine dayansa da, özellikle 2. Dünya Savaşı sonrası kapitalist üretimin yeniden kurumsallaşmasının bir sonucu olarak kent morfolojisini önemli ölçüde etkilemiştir. Ancak kentlerdeki banliyöleşme eğilimi, gerek tüketim alışkanlıkları ve benmerkezci yaşam pratikleri ile kentin kamusal alanlarıyla dolaylı/sınırlı ilişkisi, gerekse mekânsal olarak spekülatif süreçlerin neticesinde geleneksel kent yerleşiminin çeperlerindeki ekolojik olmayan (dağınık) yer seçim kararlarıyla artık sürdürülebilir değildir. Bu noktada kitlesel tüketimi teşvik eden kitlesel üretim mekânı olarak banliyö yerleşkelerine ilişkin, mekânı niceliğe indirgeyen, birbirlerini tekrar eden ve kentlerin kamusal yüzünü aşındıran tek tip yapılı çevre üretimine yönelik mimarlık/şehircilik uygulamalarının yeniden ele alınması gerekmektedir. Bu çerçevede kentin kamusal alanlarındaki yaşam pratiklerini canlı tutan, bu canlılığı kentin sokaklarında yeniden üretebilen, bu bağlamıyla otomobil merkezli mekân tasarımından mekânı dolaysız (direkt) olarak deneyimleyecek yaya ölçekli mekân tasarımına öncelik veren, kent mekânını parçacı değil, bütünlüklü olarak ele alabilecek kolektif bir mimarlık/şehircilik anlayışının geliştirilmesine ihtiyaç vardır. Kuşkusuz bu anlayış, mekânı lüks bir tüketim unsuru olarak değil, ekolojik ve toplumsal adalet bağlamıyla ele almalıdır.

2.2.2. Tüketim Mekânlarının Kentleri İşgali: AVM Tipi Kent Mekânı

Endüstri devrimi öncesi alışveriş yerlerinin en temel özelliği kent dokusu ile olan bütünleşmesidir. Bu mekânlar, "alışveriş etkinliğinin çeşitli amaçlar için toplanma, diğer kentliler ile sosyal iletişim kurma gibi kentsel işlevlerle birlikte yer aldığı ortamlardır.

[302] Freund, Martin, **a.g.e**., s. 167.

Kentin merkezinde kent mekânı ve alışveriş mekânının iç içe geçmesiyle çok işlevli bir kamusal mekân" yaratılmıştır.[303]

19. yüzyıl endüstri devrimi sonrası üretim hacminin artması, geleneksel ticaretin mekânları olarak dükkân ve satış barakalarının yerine büyük mağazaların (bonmarşe) geçmesine neden olmuştur. Endüstri devrimi sonrası gelişen çelik ve cam teknolojisi ise çok fazla sayıda alışveriş biriminin yer aldığı, ortak mekânda geniş açıklıkların bulunduğu, şeffaf çatılı ve aydınlık yapılar inşa edilebilmesini sağlamıştır. Bu durum üretim miktarı ve çeşitliği artan tüketim mallarının, büyük mağazalarda sergilenmesini ve müşteri ile buluşmasını kolaylaştırmıştır.[304]

Kentlerin nüfusunun artması, otomobil kullanımının yaygınlaşması, kent merkezlerinde park yeri sıkıntısı çekilmesi gibi nedenlerle büyük mağazalar geniş boş alanların bulunduğu, arazi fiyatlarının düşük olduğu, müşterilerin otomobilleri ile rahatça geldikleri ve arabalarını park edebilecekleri kent dışına taşınmıştır. 20. yüzyılda önce Kaliforniya'da, müşterilerin albenili ambalajlar içerisine konulmuş, tezgâhtarlara başvurmadan kolayca ele alınacak durumda sergilenen ve üzerinde fiyatı yazılı olan malları kendileri alabildiği, sepetler, küçük arabalar ve yürüyen merdivenlerle kolayca taşıyabildiği ve çıkışta bedellerinin topluca ödediği yeni tür mağazalar, yani 'süper marketler' ortaya çıkmaya başlamıştır. Süreç içerisinde farklı biçime sahip ticari kuruluşların gelişmesi ve rekabet ortamı yaratmak için bu birimlerin aynı mekân içerisinde düzenlenmesiyle alışveriş merkezi (AVM) kavramı ortaya çıkmıştır.[305]

Alışveriş merkezlerinin ortaya çıkışına yönelik yukarıdaki anlatıda özellikle altı çizilmesi gereken dönem, özel otomobil sahipliliği ve kentlerde başlayan banliyöleşme eğiliminin arttığı 2. Dünya Savaşı sonrası dönemdir. Bu dönemde yaşanan toplu üretim

[303] Gaye Birol, "Çağdaş Alışveriş Merkezlerinde Kent Dokusunun Yeniden Yorumlanması", **Gazi Üniversitesi Müh. Mim. Fak. Dergisi**, 20(4), 2005, s. 422.
[304] Turgay Özbilgin, İnci Uzun, "Alışveriş Merkezleri ve Atriumlar", **Ege Mimarlık**, 40-41, 2002, s.23.
[305] Rengin Zengel, "Tarih İçinde Değişen Tüketim Mekânları", **Ege Mimarlık**, 40-41, 2002, s.12.

ve buna bağlı olarak toplu tüketime dayalı ekonomi-politik, öncelikle Amerika'da, sonrasında Avrupa'da yeni bir yaşam pratiği yaratmış, bu yaşam pratiği de sonuç olarak kent mekânının yeni dönemin gerekliliklerine uyumlu bir şekilde düzenlenmesine neden olmuştur. Böylece konut alanları ve alışveriş merkezleri kent dışında geniş alanlar kaplayarak yayılmaya başlamış, alışveriş yapma ve hizmetlere erişim otomobile bağımlı hale gelmiştir. Geleneksel kent merkezleri, motorlu araç trafiğinin yoğunlaşmasının neden olduğu otopark sorunu, hava ve gürültü kirliliği nedeniyle tercih edilmezken, kent çeperlerinde otomobil ile ulaşımın sağlandığı, otopark sorunu bulunmayan ve içinde güvenli yaya dolaşımına olanak veren alışveriş merkezleri inşa edilmeye başlanmıştır.[306] Bu dönemde gerçekleşen dönüşümün izleri, günümüz kentlerindeki tüketim mekânlarında değişen ekonomi-politik koşullara karşın genel hatlarıyla varlığını hala sürdürmektedir.

Kent merkezlerindeki konut ve ticaret işlevlerinin kent dışına yayılmasıyla birlikte bu defa, çeperlerde yaşayan insanların sosyal ve kültürel aktivitelere ulaşımının nasıl çözümleneceği sorusu önem kazanmıştır. İlk alışveriş merkezi tasarımcısı Victor Gruen'in çıkış noktası da bu sorunsaldır. Gruen'e göre kentlerde sağlıklı bir toplumsal yaşam kurulabilmesi için öncelikli olarak kentlerin sıkışık çalışma ortamlarından uzak sosyal mekânlar oluşturulmalıdır. Ancak bu koşulda alışveriş merkezleri, gündelik hayatın zorunlu ticari aktiviteleri olarak kentlerin yeni kamusal mekânları olabilirdi. Gruen'in alışveriş merkezlerinin tasarımına ilişkin bu temel yaklaşımı, Detroit'te yer alan Northland Alışveriş Merkezi ve Minnesota'da bulunan Southdale Alışveriş Merkezlerinin tasarımında belirleyici olmuştur[307] Victor Gruen, aslında yalnızca bir yapı değil bir arketip tasarlamıştır. Gruen'e göre, Amerikan banliyölerinin reklam panoları,

[306] Neslihan Onat Güzel, Abdullah Sönmez, "Alışveriş Merkezlerinin Yapısal Dönüşümü", **Ege Mimarlık**, 40-41, 2002, s.41.
[307] Tülin Vural, Atilla Yücel, "Çağımızın Yeni Kamusal Mekânları Olan Alışveriş Merkezlerine Eleştirel Bir Bakış", **İTÜDERGİSİ/a**, 5(2), Eylül 2006, s.101-102.

moteller, benzin istasyonları ve endüstriyel alanlarla çevrili yapılı çevresi kaotik bir görünüme sahiptir. Ona göre yaşam kalitesi, inşa edilmiş çevre kalitesiyle doğrudan ilişkilidir. Bu doğrultuda Southdale alışveriş merkezini merkez apartmanlar, evler, okullar, bir hastane, bir park ve bir gölden oluşan büyük bir yaşam kompleksi olarak tasarlamıştır. Anca Gruen'in bu tasarısı gerçekleşmemiş ve öngördüğünün aksine yapı bir otoparkın ortasında betondan bir kutu (Bkz. Fotoğraf 8) olarak inşa edilmiştir. Yalnızca bu projede değil, daha sonraki yıllarda inşa edilen diğer tüm alışveriş merkezlerinde de Gruen'in mimari felsefesi dikkate alınmamıştır. Southdale'in açılmasını takip eden 50 yılda bu arketip, Amerika banliyölerinde olduğu gibi dünyanın diğer bölgelerinde de birbirlerinin kopyası olarak yeniden inşa edilmiştir.[308]

Fotoğraf 8: Southdale Alışveriş Merkezi (solda), Northland Alışveriş Merkezi (sağda).

Kaynak: Trevor Schram, "Urban Suburban: Redefining the Suburban Shopping Centre and the Search for a Sense of Place", Carleton University, PhD Thesis, 2014, s.28-30.

Gruen'in 1950'lerde yaratmış olduğu tipoloji, daha sonra yapılan tüm alışveriş merkezlerinin genel tasarımında belirleyici olmuştur. Artık genel doğru olarak kabul görmüş alışveriş planına göre; doğrusal olarak kurgulanmış bir dolaşım alanının her iki ucunda büyük mağaza, eğlence merkezi, yemek yeme alanları gibi simgesel olarak nirengi noktası olabilecek mekânlara yer verilir. Alan içerisindeki doğrusal dolaşım alanı, alanının iki ucunda bulunan nirengi noktalarını ulaşılacak yer olarak tanımlar. Böylece tek doğrultulu dolaşım alanının iki yanındaki ardı sıra dizili mağazalar, (Bkz. Şekil 5)

[308] Zeynep Aksoy, "Neye niyet, neye kısmet", **Radikal İki Gazetesi**, 28 Mart 2004.

alışveriş merkezinin içindekilerin hareketini yönlendirerek; tahmin edilebilir, seçeneksiz ve tekdüze bir mekânsal düzen yaratır.[309]

Şekil 5: Alışveriş Merkezi Plan Şeması.

Kaynak: Birol, a.g.e., s.424.

Sonuç olarak alışveriş merkezi tipi tüketim mekânlarında amaç, mekânı deneyimleyen kişileri kendi büyülü atmosferine çekmektir. Çünkü bu mekânlarda öncelikli olarak ihtiyaçların karşılanması değil, mekân tasarımı ve içindeki kurgulanan sahnelerle tüketimin teşvik edilmesi hedeflenmektedir. Bu çerçevede alışveriş merkezi kavramının yabancılaşma ile ilişkisinin iki tane bağlamı vardır. Birincisi; yaratılan sanal tüketme atmosferi etkisi altında, mekânı deneyimleyenlerin tatmin olmayan tüketme duygularının mekânı olarak AVM'ler; ikincisi ise mekânsal olarak kent merkezlerini taklit ederek yarattığı yalancı (sözde, sahte) mekânsal formları nedeniyle kentin politik-tarihsel ve kültürel kodlarının içini boşaltan mekânlar olarak AVM'ler.

2.2.2.1.Mekânı Deneyimleyenlerin Tatmin Olmayan Tüketme Duygularının Mekânı Olarak AVM'ler

Modern anlamda tüketim kavramı ihtiyaç ve arzuların karşılanmasının ötesine geçerek artık eğlence kavramını da kapsayacak şekilde genişlemiştir. Bu nedenle, tüketim

[309] Birol, **a.g.e.,** s.424.

mekânları olarak alışveriş merkezleri de sadece ihtiyaçların karşılandığı yer değil, içerdiği bir dizi eğlence imkânlarıyla mekânsallaşmaktadır. Dolayısıyla bu mekânlarda yalnızca mal ve hizmetler değil; sinema, yemek, çeşitli oyunlar gibi eğlence imkânlarının tüketilmesi gerçekleşmektedir. "Böylelikle gerçek tüketimle boş zamanı değerlendirme aracı olan eğlence tüketimi birbirinin" [310] içine geçmiş görünmektedir.

Doğal ihtiyaç ve arzularla eğlencenin iç içe geçerek alışveriş eyleminde somutlaşması; meta karşısında insanların direncini kırmakta, bu durum değişim değerinin kullanım değerinin önüne geçmesine neden olmakta;[311] artık alışveriş eyleminin gösteriler, simülasyonlar, benzetimler ve eğlencelerle birlikte gerçekleşmesi, bu eylemi gündelik yaşamın olağan etkinliklerinden biri olmasının ötesine taşıyarak; tüketimi büyüleyici, haz sağlayıcı, mutluluk ve özgürlük vaat edici bir edime dönüştürmektedir.[312] Mekân içerisinde yaratılan tasarım manipülasyonu ile tüketiciler buralarda zamanın nasıl geçtiğinin farkındalığını kaybetmekte; bu durum alışveriş merkezlerini gündelik yaşam pratiğinin çekim merkezi yapmaktadır. "Bu nedenle de alışveriş merkezlerinin, kültürel değişimin, sosyal deneyimlerin ve gündelik yaşamın tiyatro sahneleri haline geldiğini söylemek yanlış olmayacaktır."[313]

Alışveriş merkezlerinin karmaşık sosyal ve kültürel öğeleri bir gösteri şeklinde sunmasının arkasında aslında basit bir mantık vardır: Tüketim mallarını satmak. Bunu sağlamak için alışveriş merkezlerinin iç düzenlemesi; alıcı ile satıcı arasındaki araçsal değişim ilişkisi satıcının lehine olacak şekilde yapılmakta, müşteri fantezilerini körükleyerek tüketim etkinliğini kolaylaştıran bilişsel bir görüntüye

[310] Hakkı Yırtıcı, **Çağdaş Kapitalizmin Mekânsal Örgütlenmesi**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2009, s.107.
[311] Ünal Şentürk, "Tüketim toplumu bağlamında boş zamanların kurumsallaştırdığı bir mekân: alışveriş merkezleri (AVM)" **Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,** Sayı: 13, 2012, s.72.
[312] Ebru Çetin, "Kentsel Yaşamda Tüketim Mekânlarının Dönüşümü: Alışveriş Merkezleri**", Sosyoloji Dergisi**, Sayı: 23-24, 2011, s.65-66.
[313]Suat Sungur, "Tüketimin Küreselleşmesi ve Tüketim Tapınakları: Postmodern Panayır Yerlerinde Alışveriş", **Galatasaray Üniversitesi İletişim Dergisi**, Sayı: 14, 2011, s.26-27.

dayandırılmaktadır.[314] Bu görüntü aynı zamanda neyin moda, neyin belli bir sosyoekonomik statünün simgesi, neyin özel bir yaşam biçimiyle özdeşleşmiş ürünler bütününe ait olduğuna ilişkin belirlenimler içerir. Bu nedenle; kişilerin tüketim alışkanlıklarına ilişkin mekân seçimleri herhangi bir ihtiyacının karşılanmasının yanı sıra; tüketimin içerdiği belirlenimler olarak, statü, gösteriş, kimlik edinme vb. çok sayıda sembolik anlamı da içerir. [315]

Baudrillard, alışveriş merkezlerinin bir kaleydoskop gibi her şeyi içine alan tasarımlarını meta panayırı olarak adlandırır.[316] Meta panayırı içerik olarak ilk bakışta bir çeşitliliğe atıfta bulunuyor gibi görünse de, moda ve reklam endüstrisi esasında homojen bir tüketim içeriği yaratmaktadır. Yerel çeşitlik ve özgünlüğü dışlayan bu içerik, dünyanın herhangi iki bölgesindeki ürün tarzları ve çeşitliliğini birbirlerine benzeştirmektedir. Yalnızca tüketim çeşitliliği yönünden homojenleştirici bir etki yaratmakla kalmamakta, aynı zamanda içeride nelerin yenileceği, nelerin moda olduğu ve tüketilmesi gerektiği yönünde dayattığı tüketim alışkanlıkları ile de tüketiciler üzerinde de tek tip birey tipi yaratarak; bu yolla kişiler üzerinde iktidar ve denetim mekanizmaları da kurmaktadır.[317] Böylece yaratılan yapay moda algısıyla "alışveriş merkezleri, homojen salt tüketme arzusu içinde olan kitleler yaratılması noktasında modern kapitalist ekonomi düzeneğinin en önemli araçlarından"[318] birine dönüşmektedir.

Alışveriş merkezlerini popüler tüketim mekânı kılan unsurlardan biri de, içeride sunduğu serbest dolaşım hakkı ile herkese açık, kamusal bir mekân gibi görünmesidir. Shields'in de ifade ettiği üzere, alışveriş merkezine girdikten sonra, mesleği, toplumsal

[314] Mark Gottdiener, **Postmodern Göstergeler**, (Çev. Erdal Cengiz, Hakan Gür, Arhan Nur), İmge Yayınevi, Ankara, 2005, s.129.
[315] Ebru Çetin, "Sembolik Tüketimin Araçları: Alışveriş Merkezleri Ve Moda **", Sosyoloji Dergisi Armağan Sayısı**, 2016, s.69.
[316] Jean Baudrillard, **Tüketim Toplumu**, (Çev. Hazal Deliceçaylı, Ferda Keskin), Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2010, s. 19.
[317] Mustafa Kemal Şan, İsmail Hira, Ayşe Derya Saraçoğlu, "Kentlerin Yeni Tüketim Mabetleri: Alışveriş Merkezleri", **Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi**, 3(5), 2017, s.163.
[318] **A.g.e**., s. 166-167.

statüsü ve eğitimi her ne olursa olsun herkes bu çatının altında birbirine eşittir.[319] İnsanlar bu mekânlarda, kendilerine özel cemaat hizmetlerinin yanı sıra bir topluluğa dahil olma duygusu da edinirler.[320] Bu yerler, metanın ziyaret edildiği bir fuar gibidir; alışverişi gündelik hayatın bir parçası olmaktan çıkarıp, kendi başına bir amaç haline getirmekte, değişim değeri olarak bakılan ürünle kurulan ilişkiyi de değiştirmektedir. Bu ilişki, artık insanlara, mekânla kurulabilecek tanışıklık ilişkisinin imkânlarını yok ederek, bulunduğu tüketim mekânında turist olma tecrübesini de yaşatmaktadır.[321] Ayrıca bir kent merkezinin yapılı çevresine öykünen sokaklar, meydanlar, koridorlar v.b fiziksel yapısıyla; içeri giren kişiye herhangi bir satın alma baskısı hissetmeden dolaşabilme olanağı sunar. Dolayısıyla kent merkezine karşı sağladığı güvenli ve steril ortamla alışveriş merkezleri, gündelik yaşam pratiklerinin daha çok deneyimlendiği alanlara dönüşmektedir. Kuşkusuz bu durumun geleneksel kent merkezlerinin üzerinde bir dönüşüm baskısı da yaratmaktadır.

2.2.2.2.AVM, Kent Merkezi Etkileşimi: Geleneksel Merkeze Öykünme Hikâyesi Olarak AVM'ler

Sennett; modern zamanlarla birlikte, insanların kentlerdeki kendilerini ifade etme şekillerinin değiştiğini açıklarken özellikle tüketim mekânı olarak alışveriş merkezlerinin varlığının altını çizer. Modern dönemde, kent merkezlerinin öngörülemez kaosuna karşın, alışveriş merkezi gibi tüketim mekânlarının korunaklı ortamları insanlara artık daha çekici gelmektedir.

[319] Rob Shields, "Spaces For The Subject of Consumption", **Lifestyle Shopping: The Subject of Consumption**, (Ed: Rob Shields, Routledge), Routledge, New York, 1992, s. 5.
[320] George Ritzer, **Büyüsü Bozulmuş Dünyayı Büyülemek**, (Çev. Sait Kızılırmak), Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2000, s. 27.
[321] Nurdan Gürbilek, **Vitrinde Yaşamak**, Metis Yayınları, İstanbul, 1992, s.31.

> "Bir zamanlar bir bedenler kitlesi şehir merkezlerine sıkış tıkış doluşmuş olduğu halde, günümüzde kalabalık dağılmıştır. Kalabalık, bir cemaat ya da siyasi güç oluşturma gibi daha karmaşık amaçlarla değil de tüketim amacıyla alışveriş merkezlerinde toplanmaktadır; modern kalabalıkta diğer insanların fiziksel mevcudiyeti tehdit edici bir şey olarak hissedilir."[322]

Geleneksel kent merkezi, toplumsal örgütlenmenin temel yapıtaşları olarak politika, din, iş ve kültürel etkileşim gibi toplumsal pratiklerin maddi ya da kavramsal bağlamı ile temsil edilirken, kent mekânı ise bir bütün olarak kent merkezinde yer alan bu temsiliyet üzerinden ifade bulmaktadır. Başka bir ifadeyle, klasik kent merkezi toplumsal örgütlenmenin unsurlarını tanımlı bir coğrafi alan içinde sınırlandırmıştır. Kapitalizmin kurumsallaştığı özellikle 2. Dünya Savaşı sonrası dönemle birlikte kentlerin geleneksel yapısındaki bu bütünlük bozulmuş; mağaza zincirleri, fabrikalar, banka ofisleri, McDonald's tipi fast-food lokantaları, büyüyen metropolitan alanın saçaklarına dağılmıştır.[323] Alışveriş merkezlerini de geleneksel kentsel yerleşik alan içinde yaşanan bu dönüşümün bağlamı içinde değerlendirmek gerekir. Dolayısıyla bu etkileşimin doğal aktörleri, kentlerin kamusal yüzü olarak geleneksel kent merkezleri ve özellikle 1950'li yıllarla birlikte mekânsallaşsalar dahi, liberalleşme eğilimlerin derinleştiği son çeyrek yüzyılda artık gündelik hayatımızın bir bütünleyeni olan alışveriş merkezleridir.

Kent merkezleri ile alışveriş merkezleri arasındaki mekânsal ilişkiyi ve bu ilişkinin toplumsal bağlamı olarak kentlerin kamusallığını nasıl dönüştürdüğüne dair durumu daha anlaşılır kılmak için öncelikle alışveriş merkezlerinin mekânsallığına ilişkin önemli hususların altını çizmek gerekir. Bilindiği üzere alışveriş merkezleri çoğunlukla büyük yapılardır. Çelik ve tuğlalardan oluşan yekpare bir binanın üzerinde ve betonarme bir sığınak görünümünde inşa edilir. Bu yekpare yapı, dışarıdan çirkin, siyah duvarlı görüntüsü ile kişinin dışarıdaki gezinme isteğini kırmayı ve içeriye karşı merak ve ilgiyi

[322] Richard Sennett, **Ten ve Taş Batı Uygarlığında Beden ve Şehir**, (Çev. Tuncay Birkan), Metis Yayınları, İstanbul, Temmuz 2008, .s.15-16.
[323] Gottdiener, **a.g.e.,** s.122-124.

arttırmayı amaçlar.[324] Bu büyüklük anlamsal olarak içeri ile dışarı arasındaki ilişkiyi birbirinden bağımsız olarak tanımlar. Böylece, alışveriş merkezinin içinde bulunduğu mekânsal örüntü ile bağlamsal ilişkisi belirsizleşir.[325] Baudrillard alışveriş merkezlerinin neden olduğu mekânsal bağlamı modern kentin negatif uydusu olarak tanımlar.[326] (Bkz. Fotoğraf 9).

Fotoğraf 9: Amerika'nın En Büyük Alışveriş Merkezlerinden Biri Olan "Mall Of America"nın Açılışından (1992) Bir Yıl Önceki ve 2021 Yılındaki Durumu: Bulunduğu Alandaki Mekânsal Örüntüye Etkisi.

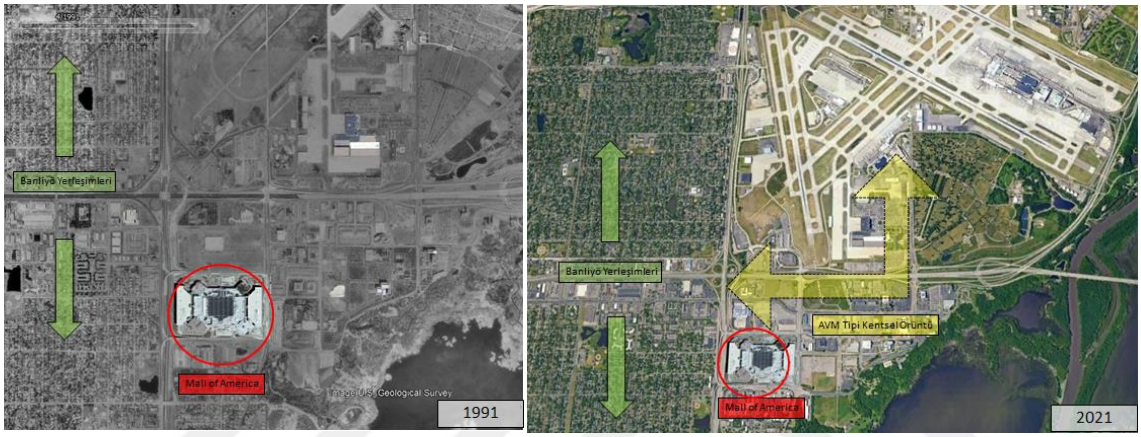

Kaynak: Google Earth verisi kullanılarak yazar tarafından üretilmiştir.

Mekân ölçeğine ilişkin bu genel tutum, mekânın dışarı ile bağlamını gereksiz kılırken, içerisinde ise kendi kuralları ile işleyen bir mekânsal düzenleme yaratır. Her türlü toplumsal denetim biçimini, toplumsal yaşam ve birlikteliğin dağınık işlevlerini (iş, boş zamanları değerlendirme, beslenme, sağlık, ulaşım, medya, kültür) tek bir homojen çatı (zaman/mekân) altında buluşturur.[327] Mağazaların sıralandığı boşluk sokak görünümü sunarken, çocuk oyun alanları, dinlenme bankları, kafeler ve yeme içme yerleriyle, içeride bir kentin sokağında ve meydanında bulunan tüm mekânsal aktiviteler,

[324] **A.g.e.,** s.135.
[325] Yırtıcı, **a.g.e**., s.122.
[326] Jean Baudrillard, **Simulakrlar ve Simülasyon**, (Çev. Oğuz Adanır), Doğu Batı, Ankara, 2011, s. 115.
[327] **A.g.e.,** s.113.

soğuğun, yabancıların, suçun olmadığı kontrollü bir ortamda gerçekleşir.[328] Böylece kentin güvensiz ve kestirilemez doğasından uzak, sosyal ihtiyaçların karşılanabildiği bir mekânda, kentin merkezi işlevleri kendisini yeniden üretir. Sonuç olarak alışveriş merkezi, içerdiği aktiviteler ve kimi mekânsal düzenlemelerle öykündüğü kent mekânını kendi içinde yeniden yaratır.

Kent merkezine özgü çeşitliliğin alışveriş merkezlerinde yeniden ifade bulan bu halinin özden uzak, daha çok biçimsel olduğunun da altını çizmek gerekir. Çünkü alışveriş merkezi içerisinde yeniden ifade bulan kent mekânı, bu haliyle kendi kendini yenileyemez; "kapalı kutu" içerisinde "bir defada yaratılan bir boşluk" haline gelir. Bu boşluk, yalnızca ticari başarıya odaklanan, kontrol edilebilen yapay bir kent mekânıdır. Geleneksel merkeze öykünerek kendisini kent merkezine bir alternatif olarak sunan alışveriş merkezinde; yapı içerisine doğal ışığın olabildiğince fazla alınması veya aynı etkiyi yaratacak yapay aydınlatmanın yapılması, mağaza cephelerinin kentin ana caddelerindeki yapı cephelerinin benzerleri şeklinde tasarlanması, gibi mekân içi düzenlemelerin tamamı temel amaç olarak tüketime hizmet edecek şekilde gerçekleştirilir.[329]

Alışveriş merkezlerinin de içinde bulunduğu kentsel yaşama ilişkin işlevlerin kentin çeperlerine dağılmasıyla birlikte, kentin geleneksel merkezlerinin içi boşalmış, bu durum daha önceden kenti tanımlayan ekonomik, politik, toplumsal ve simgesel yapıların çözülmesine neden olmuştur.[330] "Böylelikle kent merkezi bir toplanma yeri ve yasayan bir sosyal merkez olma işlevini yitirmekte"[331], artık gündelik hayata ilişkin tüm yaşam pratiklerinin kent merkezi ile olan organik ilişkisi dağılmaktadır. Şahin; alışveriş

[328] Yırtıcı, **a.g.e**., s.123.
[329] Birol, **a.g.e**., s. 423.
[330] Banu Aksel Gürün, "Alışveriş Merkezlerine Karşı Kent Merkezi", **Planlama,** TMMOB Şehir Plancıları Odası Yayını, 31, Ankara 2005, s.66.
[331] Ebru Çetin, "Kentsel Yaşamda Tüketim Mekânlarının Dönüşümü: Alışveriş Merkezleri", **Sosyoloji Dergisi**, Sayı:23-24, 2011, s.66.

merkezleri ile kent merkezleri arasındaki bu karşıtlığın kent mekânında neden olduğu "kentsel kutuplaşmayı önlemek, otomobil kullanımını ve trafik sıkışıklığını azaltmak, altyapı ve yerleşim deseni üzerindeki baskıları azaltmak, çevre kirliliğini azaltmak, daha verimli bir iş ve ofis çevresi yaratmak, eğitim, sanat ve diğer kültürel faaliyetlerin zenginleşmesi ve çeşitlenmesini sağlamak, kente olan aidiyetin güçlendirilmesini sağlamak" [332] için alışveriş merkezlerinin yer seçim kararlarına daha eleştirel bir gözle bakılması gerektiğini belirtir.

2.2.3. Seyirlik Tüketim Olarak Turizm Mekânları

19.yüzyıla kadar olan süreçte, çalışma aktivitesi haricinde seyahat edebilme, yalnızca varlıklı bir kesim için mümkünken aynı zamanda bu aktivite bir statü işaretidir. 19.yüzyılın ortalarından itibaren demiryolu ulaşımındaki gelişmeler ilk defa toplu olarak seyahati olanaklı hale getirmiştir. Bu kitlesel hareket, seyahat eden ve edemeyenler arasındaki statü farklılıklarını azaltırken; 20.yüzyılda farklı ulaşım yollarının gelişmesi seyahatin demokratikleşmesini de sağlamıştır. Ancak coğrafi hareketliliğin demokratikleşmesi bu defa farklı yerler arasında beğeni ayrımlarını ortaya çıkartmıştır. Böylece seyahat edilirken varılmak istenen yerin önemi artmış,[333] kitlesel turizm kavramı bu şekilde ortaya çıkmıştır. 20. yüzyılın ortalarına gelindiğinde tatile gitmenin kişi için yararlı olduğu, tatilin emeğin yeniden üretiminin temel koşulu olduğu düşüncesi artık herkesçe kabul görmüştür. Hatta tatiller yurttaşlığın bir göstergesi, bir hak (yaşamdan haz duyma hakkı) olarak görülmeye başlanmıştır.[334] Turizmin bireysel bir etkinlikten kitlesel bir aktiviteye dönüşmesi, özellikle 2.Dünya Savaşı sonrasında paket turların patlamasına

[332] Savaş Zafer Şahin, "Alışveriş merkezlerinin evrimi ve geleceği: Kent merkezleri ile birlikte sürdürülebilir bir gelecek mümkün mü?.", **Dosya 22, AVM'ler**, TMMOB Mimarlar Odası Yayınları, Ankara, 2010, s.13.
[333] John Urry, **Turist Bakışı**, (Çev. Enis Tataroğlu, İbrahim Yıldız), Bilge Su, Ankara 2009, s.37.
[334] **A.g.e**., s. 54.

neden olmuş, bu değişim; bireysel olarak özellikle kültür amacıyla gezen özne turisti, paket tatillerin nesnesi olan istatistiki turiste dönüştürmüştür.[335]

Tablo 2: Turizmin Sistematik Değişimi

Bireysel Turizm	Kitle Turizmi Paket Tatiller Organize Edilmiş Kitleler
Özne Turist	İstatistiki Turist

Kaynak : Doğaner, a.g.e., s.28

Kitlesel turizmin yaygınlaşmasının arkasında ise tüketim faaliyetlerinin fiziksel/biyolojik yararlara ya da kullanım değerine dair kaygılardan ziyade giderek daha belirgin olacak şekilde simgesel ve sembolik kaygılar üzerinden ifade bulması yer almaktadır. Yazılı ve görsel medyada üretilen kültürel değerlerin tamamı, üretimde kullanılan dil, pazarlama ve tüketim biçimleri birbirlerine benzeşirken, kültürel özgünlükler arasındaki farklılıklar da kaybolmuştur. Turizmdeki çeşitlenme ve genişlemeyi de bu bağlamıyla tüketim alanında yaşanan dramatik dönüşümün bir yansıması olarak görmek gerekir.[336] Aynı zamanda ekonomi-politikte yaşanan değişimle hizmetler sektörünün ön plana çıkmasıyla birlikte özellikle kitle turizminin küresel olarak genişlemesi sonucunda turizm, önemli bir sermaye birikim aracına dönüşmüş; bir kalkınma seçeneği olmaktan ziyade küresel kapitalizme eklemlenme modellerinden biri olmuştur.[337]

[335] Sedef Doğaner, "Yeni Otel Tasarımı", **Turizm ve Rekreasyon Yapıları**, Banu Binat, Neslihan Şık (Editör), Vitra Çağdaş Mimarlık Dizisi 2, İstanbul, 2013, s.28.
[336] Zafer Yenal, "Değişen Tatil Anlayışları ve Mekânsal Yansımaları", **Turizm ve Rekreasyon Yapıları**, Banu Binat, Neslihan Şık (Editör), Vitra Çağdaş Mimarlık Dizisi 2, İstanbul, 2013, s.16.
[337] Zelal BEYAZ, "Küresel Kapitalist Yeniden Yapılanma Sürecinde Turizm ve Ulusötesi Turizm Şirketlerinin Yeri", **Emek Araştırma Dergisi**, 4(2), 2019, s.90.

Turizmin sermaye birikiminin önemli araçlarından biri olması, turizmin faaliyetlerinin gerçekleştirildiği yerleri görsel tüketim nesnesi haline dönüştürmüştür. Urry mekânların görsel tüketim nesnesi olması halini "turist bakışı" olarak ifade eder.

> "Yerler/ mekânlar uzun uzadıya bakmak için seçilir, çünkü ister farklı bir ölçekte olsun ister her zaman karşılaşılanlardan farklı duyular içersin, yoğun hazlara ilişkin (özellikle hayal ve düşler aracılığıyla) bir beklenti söz konusudur. Bu beklenti; film, televizyon, edebiyat dergileri, albümler ve videolar gibi bu bakışı oluşturan ve yeğinleştiren çeşitli turizm-dışı pratikler aracılığıyla oluşturulur ve sürdürülür… İnsanlar, genellikle fotoğraflar, posta kartları, filmler, modeller vb. aracılığıyla görsel olarak yakalanmış ya da objektife alınmış bu tip bakışların üzerinde uzun uzun dururlar. Bunlar bakışın durmaksızın yeniden üretilmesini ve yeniden elde edilmesini sağlar… Bakış, göstergeler aracılığıyla oluşur ve turizm göstergelerin biriktirilmesini içerir. Turistlerin Paris'te öpüşen iki kişi gördüklerinde yakaladıkları şey, 'ebedi romantik Paris'tir. İngiltere'de küçük bir köye baktıklarında gördükleri şey 'eski hakiki İngiltere'dir… Turist, kendinde bir gösterge olarak her şey ile ilgilidir… Tanınmayan göstergebilimci orduları - turistler- dünyanın her tarafında Fransızlığın, tipik İtalyan davranışının, örnek kabilinden Oryantal manzaraların, tipik Amerikan otoyollarının, geleneksel İngiliz pub'larının göstergelerini araştırmak için hareket halindedir."[338]

Turizmin kentlerin ekonomisinde önemli bir yer tutmaya başlamasıyla kentlerdeki gündelik hayat ile turizm faaliyetleri iç içe geçmiş; artık gündelik hayat turistik dünyadan ayrıştırılamaz bir noktaya gelmiştir. Turist bakışı, tüketim toplumunda ayrıcalıklı ve geçici süreli bir varlık biçimi olmaktan çıkmış; çevremizdeki dünyaya karşı bir yaşam pratiği olmuştur. Diğer taraftan, turistlerin bir yerde görüneni işleviyle ve bağlamıyla kavrayacak sürede kalmadıkları için turizme içkin bu davranış şekli turistin gözünden deneyimledikleri mekânı göstergeler ve imgeler bütünü olarak bir gösteriye dönüştürmektedir.[339] Çünkü tanımlı/programlanmış zaman aralığında gerçekleştirilen turizm faaliyetinin mekân bağlamıyla ilişkisi sınırlıdır. Kentin gündelik hayatında yapay olarak oluşturulmuş bu sahne dünyası, dönemsel olarak turizmin gerekliliklerine göre

[338] John Urry, **Turist Bakışı**, (Çev. Enis Tataroğlu, İbrahim Yıldız), Bilge Su, Ankara 2009, s.16-17.
[339] Namık Erkal, "Gösteri Olarak Mimarlık: Turizmin Güncel Mimarlığa Etkileri Üzerine", **Mimarlık Dergisi**, 336, 2007, s.25.

değişir ve dönüşür. Bu durum; turizm faaliyetinin kendisi ile mekânın bağlamı arasında kalıcı olmayan, sanal/uçucu bir ilişki yaratır.

Yırtıcı, turizm etkisiyle oluşan bu mekânsal oluşumları sentetik olarak ifade eder. Yırtıcı'ya göre mekân ve zaman, sermaye hareketinin önündeki iki temel engeldir. Bir yerin bulunduğu coğrafyaya özgü mekânsal değeri ve zamansal ritmi vardır. Sermayenin ise yerel koşullara bağlı kalmadan akışkanlığını arttırma isteği, o yere özgü yerel direnci kırmak; yerin mekân ve zamana özgü değerlerini koparmak ve kendi gerçekliği çerçevesinde yeniden kırmak zorunluluğu vardır. Bu zorunluluk halinin belirleyiciliği altında mekânsal sınırlar muğlaklaşır; mekânın, bulunduğu bağlamdan ilişkisi kopartılarak, mekân sermaye birikim sürecine dahil edilir. Böylelikle mekân sentetik olarak üretilebilmekte ve bu soyutlama içinde diğer her ürün gibi markalaşıp dolaşıma çıkabilmektedir. Bu gelişme ise mimarlık disiplini içinde kullanım değeri üzerinden kurgulanan yapının kullanımını paranteze alarak, yapıyı turizm için sentetik olarak üretilmiş seyredilen bir nesne haline dönüştürmektedir. Bu çerçevede turizmin paketlenmiş zevk ve eğlence servisinin bir parçası olan yapının, ne için üretildiğine ilişkin bağlamından öte nasıl göründüğü önemlidir.[340] Bu durum, doğal olarak birikmiş bir yapı stoku ve oluşmuş çevreden çok, mimarinin temsiliyet değerinin abartılarak ve yoğunlaştırılarak oluşturulduğu yapılı çevrenin kent mekânında hâkim olmasına neden olmaktadır.[341] Artık kentlerde daha fazla turisti çekmek için yalnızca belirli bir imgeyi çağrıştırmayan, provokatif bir imgesi olan, çeşitli formal çağrışımlara açık, garip formlarla üretilmiş ikonik yapılar yapılmaktadır.[342] Bu konuda özgünlüğü ile diğer kentlerden ayrışabilen kentler ise diğer kentlere göre daha fazla turist çekmektedir.[343]

[340]Hakkı Yırtıcı, "Turizmin nesnesi olan mimarlığın ekonomi politiği", **Mimarlık Dergisi**, 336, 2007, s. 33-34.
[341] C. Abdi Güzer, "Sahibinden Mimarlık", **Mimarlık Dergisi**, 336, 2007, s. 30.
[342] Namık Erkal, "Gösteri Olarak Mimarlık: Turizmin Güncel Mimarlığa Etkileri Üzerine", **Mimarlık Dergisi**, 336, 2007, s. 26.
[343] Kentin geleneksel mekân bağlamından tamamen bağımsız olmasına karşın ikonik yapısı ile (Bkz. Fotoğraf 10) bulunduğu yeri bir odak noktası olarak tanımlaması ve bu sebeple her yıl dikkate değer bir

Artık birbirleriyle rekabet eden kentler, mimari tasarımlarla farklılık yaratarak diğer kentlerin önüne geçme gayreti içindedirler. Mimarinin ikon olarak neyi gösterdiğinin belirsizliği üzerine yaratılan spekülasyonlar, güncel mimarlığın turistik bir çekim nesnesi ve turistik bir gösteri haline gelmesine neden olmaktadır.[344] "Bugün artık devasa hangarlar içinde, mekân ve zaman kavramlarını alt üst ederek, yapay bir iklimlendirme ile tropikal bir ortamın yaratıldığı, yine içlerinde yapay denizlerin olduğu, hatta kıyıya vuran dalgaların simüle edildiği paketlenmiş, sentetik turistik mekânlar yapılmaktadır."[345]

turist ziyaretine sebep olması nedeniyle bu konudaki en dikkat çekici örnek 1997 yılında İspanya'nın Bask Bölgesi'nin merkezi olan Bilbao kentinde Frank Gehry tarafından yapılan Guggenheim Müzesidir. Müzenin açılışından önce esasında çok da önemli bir kent olmayan Bilbao, müzenin açılışından sonra kısa bir süre içinde ikonik bir yapı olarak turizm değeri yönünden önemli varış noktalarından biri olmuştur. Açıldığı yıl müzeyi ziyaret eden kişi sayısı 259.000 iken; bir yıl sonra, 1998 yılında bu sayı 1.307.000'e yükselmiştir. İkonik bir yapının kenti önemli çekim noktası olarak tanımlaması olayına alanyazında Bilbao Effect ismi verilmiştir.
Beatriz Plaza, "The Bilbao effect (Guggenheim Museum Bilbao", **Museum News, American Association of Museum**, 86(5), 2007.

[344] Erkal, **a.g.e**., s.26-27.

[345] Hakkı Yırtıcı, "Turizmin nesnesi olan mimarlığın ekonomi politiği", **Mimarlık Dergisi**, 336, 2007, s. 35.

Fotoğraf 10: Mekânsal Bağlamından Bağımsız Olarak Yapılmış İkonik Bir Yapı: Bilbao Guggenheim Müzesi.

Kaynak: Google Earth, Fotoğraf İgor Makou, 13.08.2021

Mekânsal bağlamından kopuk, abartılı mimari öğelerle turist çekme arayışı kentlerde bir strateji olarak belirmişken, bu somut durumun karşı cephesinden farklı bir yorumu olarak; kentler tarihsel ve kültürel miraslarını, korumacı mimarlık uygulamalarıyla (öykünmeleriyle) mekânsallaştırarak turizmin nesnesine dönüştürmektedir. 1980 sonrası yaşanan sanayisizleşmenin etkisi nedeniyle geleneksel merkezdeki endüstrileşme dönemine ait tarihsel niteliği olan kent parçaları 'endüstriyel miras' olarak yorumlanıp, yapının/bölgenin tarihsel geçmişine atıfta bulunan onarımlarla turizm çekim merkezine dönüştürülmüştür. Urry, kent mekânında tarihsel ve kültürel öğelerin yeniden yorumlanarak turizmin cazibe merkezine dönüştürüldüğüne ilişkin İngiltere'nin Lancashire bölgesindeki hikâyenin özgünlüğünün altını çizer:

> "Artık Lancashire uğramadan geçilecek, kıyıda kalmış bir yer olarak görülmüyor. Liverpool'un komşu kenti şimdilerde yılda 20 milyon turist çekiyor. Bir başka deyişle, Büyük Britanya yaşamının genel gidişinin kıyısında kalmış bir dizi nitelik şimdilerde yeniden değerlendirilmektedir. İşleyen endüstrinin ortadan kalkmasıyla birlikte, çok sayıdaki insanın bu endüstrinin ve ona eşlik etmiş yaşam biçimlerinin anılarıyla büyülendiği görülmektedir. Büyük Britanya'nın, ister klasik bir tablo ya da isterse eski bir bisküvi kutusu olsun geçmişe ait her şeyin aynı biçimde ilgi çekici ve görülmeye değer olarak ele alındığı geniş bir kolektif nostalji tarafından kuşatıldığı görülüyor"[346]

Kent mekânının kullanım değerini bir nostalji yaratma kaygısıyla metalaştıran, mekânın tarihsel ve kültürel bağlamını tüketim nesnesine dönüştüren bu yaklaşımın, sınıfsal bir tarih anlatısının içini boşaltması; geçmişi ölü ve güvenilir, ambalajlanmış bir miras gibi anlatması, geçmişin korunması kaygısı altında, günümüzün çelişkilerini örtmesi ve bu yolla mekânı araçsallaştırması nedeniyle de sorunlu bir yönü vardır. Bu sorunsal, görselleşme üzerinde, ziyaretçilere yapıları da içerecek şekilde yapay-olgular (artefact) düzeni sunma ve ziyaretçileri bu yapay-olgular etrafında oluşacak yaşam örüntülerini hayal etmeye yönlendirdiği için bu durum, tarihinin çarpıtılması olarak da değerlendirilmektedir.[347] Bu mekânları ziyaret edenler, gerçek ya da imal edilmiş binalarda, bir dizi sanat eseri görür ve sonra gördükleri bu nesneler etrafında ortaya çıkabilecek olan yaşam pratiklerini hayal etmek durumunda kalırlar. Bu kurgu, yapıntı bir tarih okumasıdır; bu tarih okumasında ise toplumsal pratik (savaş, sömürü, açlık, hastalık, hukuk vs. ilişkileri) perdelenir ya da önemsizleştirilir.[348]

Mekâna ilişkin tarihsel ve kültürel öğelerin bir gösteri/eğlence unsuruna dönüştürülerek turizmin nesnesi haline getirilmesi dünyanın çeşitli bölgelerindeki kentsel ve mimari simgelerin, başka bir mekânda taklit edildiği, kişiye 'hiçbir yerde ama her yerde olma' deneyimini yaşattığı kurgulanmış kentsel mekânların oluşmasına neden

[346]John Urry, **Mekânları Tüketmek**, (Çev. Rahmi G. Öğdül), Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2018. s.237.
[347] **A.g.e**., s.240.
[348] John Urry, **Turist Bakışı**, (Çev. Enis Tataroğlu, İbrahim Yıldız), Bilge Su, Ankara 2009, s.181.

olmuştur.[349] Bu bağlamıyla Las Vegas örneği, tüm dünyada otel ve konaklamaya özgü değerleri köklü bir şekilde dönüştürmüştür. Artık oteller konaklamanın ötesine geçerek, içerdikleri etkinliklerle bir varış noktası olmayı amaçlamaktadırlar. Bunun için, yapay kimlik inşası otellerde temel tasarım ilkesi olarak uygulanmakta, bu yapay kimlik içinde çeşitli şov ve gösteriler, animasyonlar ön plana çıkartılarak, tüketicilerin günlük rutinlerinden uzaklaşması hedeflenmektedir. Günlük hayatın yerleşik değerleri ile turistik konaklamaya içkin geçici değerler arasındaki bu ikilem, gündelik hayat rutininin karşısında, tüketicilerde tatildeyken farklı yaşam pratiklerinin imajlarına bürünmesini çekici kılmaktadır.[350] "Farklı ölçeklerde ve bağlamlarda tasarlanan yeni oteller, sığınak, ev, sahne, tiyatro arasındaki sınırların eridiği noktada evden uzakta ev, kentin içinde kent, gerçek yaşamda tiyatro yaratmaya özenmektedir."[351]

Fotoğraf 11: Mısır Piramitlerinin Kent Mekânında Yeniden Kurgulanması: Luxor Hotel, Las Vegas, A.B.D.

Kaynak: https://www.flickr.com/photos/merwells/4047521746/in/photostream, (03.11.2018).
https://www.flickr.com/photos/ruthann/442514120, (03.11.2018).

[349] Doğaner, **a.g.e.,** s.29.
Las Vegas bu konuda en bilinen örnektir. Kent, 20.yüzyıl başlarında otoyol ve çölden ibaret bir görünüme sahipken, odak noktasında oyun ve gösterinin yer aldığı birbirlerinden bağımsız ve ilgisiz Mısır Piramitleri, Eiffel Kulesi, Özgürlük Anıtı ve Venedik gibi kültürel imgelere ilişkin yapay mimari uygulamalarla bir turizm çekim merkezine dönüşmüştür. (Bkz. Fotoğraf 11).
Dilvin Hazal Akkaya, Efe Emre Usman, "Temalı Otel: Yok-Mekânla Var Edilmeye Çalışılan Kurgu Mekân", **Tasarım+Kuram Dergisi**, 7 (11-12), 2012, s.71-73.
[350] Doğaner, **a.g.e**., s.29-30.
[351] **A.g.e**., s.31.

Sonuç olarak turizm aktivitesinin bulunduğu mekânla ve toplumsal alanla çok yönlü bir etkileşim içerisinde olduğu açıktır. Bu yönüyle, gündelik hayatın rutininden kaçma arayışında olan turistler, kendi benliğine yabancı bir kimliğe bürünerek, fantezilerini ve hayallerini tatmin etmek, planlı bir zaman diliminde olsa dahi farklı bir kimliğe bürünerek hayatı deneyimlemek için farklı coğrafyalardaki doğal ya da yapay yolla oluşmuş tarihi, doğal veya kültürel özellikleri ile farklılaşmış mekânlara gitmektedirler. Diğer taraftan, bulunduğu mekânın bağlamından kopuk, seyirlik bir 'tüketim nesnesi' olarak mimarlık ürünlerinin sunduğu görsel deneyimler, mekânla doğrudan olarak kurulan ve mekânın kullanım değerini içeren bedensel deneyimin içini boşaltmakta, yabancılaşmaya neden olmaktadır.

2.3. Bir Yabancılaşma Görünümü Olarak Kentin Kamusal Yüzünün Aşınması

İnsanı toplumsal bir varlık olarak ele alan Marx'a göre insan yaşamı, içinde var olduğu toplumsal gerçeklikler tarafından belirlenir. Marx; toplumsal ilişkilerde ifade bulan, doğayı dönüştürme gücüne sahip üretim etkinliğinin kaynağı olarak insanın özünü, tek tek insanın doğasında bulunan bir soyutlama olarak değil; toplumsal ilişkilerin bütünü olarak görür. Bu toplumsal ilişkiler bütünü nedeniyle, insan varlığı özünde komünal, başka bir ifadeyle toplumsaldır ve ancak toplumsal özünü gerçekleştirdiği zaman kendisini tamamlayarak; içinde bulunduğu toplumsal ilişkilere yabancılaşmamış olur.[352] İnsanın toplumsal bir varlık olma hali, insanı içinde bulunduğu toplumun siyasal yaşamının bir parçası yapar. Diğer bir deyişle, insan kendisini gerçekleştirmek, özünün gereklerine göre davranabilmek için siyasal bir toplumda kendisini ifade etmelidir.

[352] M. Hanifi Macit, "İnsan ve Karl Marks' ın İnsan Anlayışı Üzerine", **Eskiyeni,** Sayı: 20, 2011, s.29.

Kentteki kamusal mekânlar, insanların toplumsal olarak kendilerini gerçekleştirdikleri siyasallığının önemli bir parçasıdır. Bu bağlamıyla, kentteki kamusal mekânların, yurttaşın aktif katılımının yalnızca arkasında duran bir fon değil, bizzat yurttaşlık deneyimini örgütleyen yer olarak, siyasetin öznesi konumundaki aktif/katılımcı yurttaşlık olgusuyla tarihsel bir bağı vardır. Bireyciliğin toplumsal ilişkilerin genel karakterini yarattığı günümüz toplumunda ise kamusal mekânlar edilgen, tepkisiz bir siyasal tavrın cisimleştiği yalnızca içinden geçilen mekânlar olarak dikkat çekmektedir. Bu nedenle, günümüz demokrasilerinin en önemli sorunlarından biri kamusal katılımın yetersizliği, yurttaşların kamusal alana ilişkin duyarsızlığı, siyasetin 'ortak iyi' üzerine düşünme yerine psikolojik ve sosyolojik etkilerle tanımlanmasıdır.[353]

Kamusal alan kavramının mekânsal ve politik bağlama ilişkin tartışmalara geçmeden önce; en genel anlamıyla kamusal alan kavramından ne anlamak gerektiğine yönelik bir çerçeve çizmek, kavramın kendi içerisinde sınırlarını belirlemek için yararlı olacaktır. Bu çerçevede kamusal alanı, ev dışındaki alanlar bütünü; halkın karşılaştığı alan; ekonomik yönüyle, ortak ekonominin merkezi öğesi; sosyal yönüyle ortak bir dünyanın arabulucusu; demokrasinin meşrulaştığı alan,"[354] olarak tanımlamak mümkündür.

Tarihsel olarak kavramın ilk defa kullanılışı ise "Kamusal Alanın Yapısal Dönüşümü" adlı çalışmasıyla 1962 yılında Jürgen Habermas tarafından yapılmıştır. Bu çalışmada Habermas kamusal alanı özetle kişilerin, kendilerini ilgilendiren ortak bir sorun etrafında akıl yürüterek kamuoyu oluşturmalarını sağlayan araç, süreç ve mekânların yaşam alanı; siyasal bir topluluk olma hali olarak ifade etmektedir. Bu bağlamıyla kamusal alanı, modern toplumlarda, toplumun ortak yararını belirlemeye ve

[353] Ahu Tunçel Önkal, "Kent ve Siyaset: Siyasal Katılımı Kent ve Mimari Üzerinden Okumak", Özge Sarı, Ali Esgin (Derleyen), **Kent Fragmanları**, , Phoenix, Ankara, 2016, s.169-171.
[354] Pelin Gökgür, "Kamusal Alanın Değişimini Ve Dönüşümünü Etkileyen Faktörler", H.Selma Çelikyay (Derleyen), **Kamusal Alanların Mekânsal Organizasyonu**, Bartın Üniversitesi Yayınları No: 30, 2017, s. 1.

gerçekleştirmeye yönelik ortak toplumsal etkinlik alanına vurgu yapmak için kullanan Habermas için bu alanlar, devlet otoritesinden ve sermaye egemenliğinden bağımsızdır.[355]

Kamusal alan kavramını, Habermas gibi, daha çok politik ve simgesel unsurlar üzerinden ele alan Arendt ise kamusal alan kavramını iki olgu üzerinden açıklar: alenileşme mekânı ve ortak olunan dünya. Görülebilir ve duyulabilir olma halini alenileşme mekânı olarak kamusal alan kavramını anlamlandırmak için kullanan Arendt'e göre, herkes tarafından görülebilir ve duyulabilir olmak aynı zamanda başkaları tarafından da görülen ve duyulan bir gerçekliğe atıfta bulunur. Arendt'in kamusala ilişkin yaptığı ikinci açıklamada, kamusal alanı alenileşme mekânının tamamlayıcısı olarak ele alır ve kamusal alanı içinde özel olarak bize ait olandan ayrı, hepimizin ortak dünyası olarak ifade eder. Sonuç olarak Arendt, Habermas' ın düşünsel yaklaşımına paralel bir şekilde kamusal alanı, devletin iktidar alanından bağımsız herkesin birer yurttaş olarak özgürlüklerini ifade edebildiği ve bir araya gelebilecekleri herkese açık alan olarak kuramsallaştırır.[356]

Kamusal alana Habermas ve Arendt'ten farklı bir noktadan bakan Sennett'in yaklaşımında, kavramın belirgin olan politik içeriğinden farklılaşarak mekânsal bir bağlama oturduğu görülmektedir. Sennett, kent mekânını kamusallığın cisimleştiği alanlar olarak ifade eder. Sennett'e göre, kent mekânı olarak kamusal alanlar kişisel farklılıkları ve değerleri başkasına dayatmadan, başkalarıyla ilişki kurma olanağı tanıması nedeniyle demokrasinin en önemli tamamlayıcı unsuru iken, özellikle 19. yüzyıldan itibaren kapitalizm, yarattığı yaşam pratikleri ile kent mekânının kamusal niteliğinin içini boşaltmıştır. Artık bireysellik toplumsallığın yerini alırken, kapitalizmin

[355]Jürgen Habermas, **Kamusallığın Yapısal Dönüşümü**, (Çev. Tanıl Bora, Mithat Sancar), İletişim Yayınları, İstanbul, 2003.
[356] Hannah Arendt, **İnsanlık Durumu**, (Çev. Bahadır Sina Şener), İletişim Yayınları, İstanbul, 1994, s. 74-95.

kurumsallaşmasıyla birlikte kişilerin toplumsal alan içindeki davranışları toptan bir şekilde değişmiştir.[357] Sennett'in ifadesiyle:

> "19. yüzyıl kapitalizminin yol açtığı sarsıntılar imkânı olanları, ne kazananların ne de kaybedenlerin anladığı bir ekonomik düzenin şoklarından kendilerini mümkün olan her biçimde koruma çabasına sürükledi. Zamanla kamu düzenini denetim altına alma ve biçimlendirme iradesi zayıfladı ve insanlar daha çok kendilerini koruma kaygısına düştüler. Aile bu korunma yollarından biri haline geldi… Aile, toplumun saldığı dehşetten kaçışın bir sığınağı haline geldikçe, adım adım büyük şehirlerdeki kamusal alana değer biçmek için kullanılan bir ahlaki kıstas haline de geldi. İnsanlar, aile ilişkilerini bir ölçüt olarak kullanarak, kamusal alanı, Aydınlanma çağında olduğu gibi sınırlı bir toplumsal ilişkiler kümesi gibi görmek yerine, kamusal yaşamı ahlaki bakımdan sefil bir yaşam olarak görmeye başladılar. Mahremiyet ve istikrar ailede bütünleşmiş görünüyordu." [358]

19. yüzyılda kapitalizmin yarattığı göçler sonucu yaşanan mekânsal sıkışıklık, etkisini ilk olarak sokaklar üzerinde göstermiş, sokaklar giderek daralırken, bu sokakların bir meydana açılması yönünde antik mimarinin mekânsal pratiği de yok olmuştur. Geçmişte güçlü bir kamusal alanın bulunduğu yerlerde beliren aynı kentli olmanın yarattığı ortaklık bilinci, kent mekânlarının birbirlerine benzemesine neden olurken, modern dönemde kentte yaşayan göçmenlerin farklılıklarına paralel olarak kent mekânları da farklılaşmıştır. Bu farklılaşma, kamusal bilincin zayıflamasına paralel bir biçimde ortak bir yaşam alanına ait olmadan kaynaklı kentli olma bilincini de yok etmiştir. Böylece 19. yüzyıldan başlayarak kentler, ortaklık bilincinin kurucusu olmakla kazandığı değerini kaybederek, salt fiziksel mekânlara dönüşmüştür.[359]

Yoğun nüfus hareketleri ile birlikte kente gelen, benzer toplumsal özellik gösteren gruplar/cemaatler, aynı gruba dahil olmanın güveni içerisinde zamanla kente ait olmaya direnç göstermiş; kentle kaynaşamayan, kentli olamayan kişiler, kendilerini belirli bir

[357] Hazal Ilgın Bahçeci, "Kent Mekânında Kamusal Alan: Richard Sennett Perspektifinde Bir İnceleme", **Memleket Siyaset Yönetim,** 13(29), 2018, s.101.
[358] Richard Sennett, **Kamusal İnsanın Çöküşü**, (Çev. Serpil Durak, Abdullah Yılmaz), Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2013, s.37.
[359] Ahu Tunçel Önkal, **a.g.e,** s. 176-177.

cemaate ait hissetmek isterken katı ve dışlayıcı bir tutuma bürünmüşlerdir. Böylece 19. yüzyıldan itibaren kentlerin nüfus artışına paralel olarak sosyolojik olan bağlar, siyasal olan bağların yerini almıştır. Sosyolojik olanın kamusal akıl yürütmeyi unutturmasına paralel olarak siyasal içeriğini yitiren özne, bu yüzyıldan itibaren giderek psikolojik açıdan tanımlanır hale gelmiştir.. Artan nüfus kentlilerin kamuyu biçimlendirme ve kamu düzenini denetim altına alma iradesini zayıflatırken, siyaset artık kamusal iyiler üzerine uzlaşıdan çok arzuların ya da kültürel olanın tartışıldığı ve çıkarlar konusunda geçici işbirliklerinin yapıldığı bir alana dönüşmüştür.[360] Kapitalizmin etkisinde şekillenen kentlerdeki şehircilik ve mimarlık uygulamaları da; insanların içinde bulunduğu toplumun siyasal yaşamının bir parçası olma halini dışlayarak, kamusal sorunlardan uzaklaşmayı ve kişilerin kendisine ve yaşadığı topluma yabancılaşmasını destekleyecek pratikler yaratmıştır. Örneğin, "19.yüzyılın başına kadar açık olan ve park formunda tasarlanan meydanlar; cam çatılar ve cam duvarlarla kapatılarak, kendi içinde özgür ama dışarıya kapalı (tıpkı modern birey gibi) yeni tür meydan algısıyla tasarlanmaya başlanmıştır."[361]

Özellikle 20. yüzyılın ikinci yarısından günümüze, kentlerdeki kamusal alanlar ve bir bütün olarak kentin kamusal niteliği aşınmış, bu alanlara erişilebilirlik ve kamusal alanda politik bir özne olarak kendini gerçekleştirme durumu belirsizleşmiştir. Otomobil kullanımı ve özel araç sahipliliğini teşvik eden politikalar, kentsel alanların, yaşam alanı, iş, eğlence, eğitim vb. işlevler üzerinden dağılmasını sağlamış; bu durum kentsel kamusal alanların kent ile olan bütüncül ilişkisi koparmıştır. Bu kopukluk bağlamında insanlar, yapılar ve boş alanlar arasındaki ilişkiler de dönüşmüş; kent mekânındaki cadde, sokak ve meydanların önemi zamanla kaybolmuştur. Özel ve kamusal alan arasındaki bir ara

[360] **A.g.e**., s. 179.
[361] Bloomer&Moore, "Body, memory, and architecture" aktaran Yaylagül Ceran Karataş, "İlişkiselliğin İki Yönü: Şehir ve Beden", **İdealkent, Kent Araştırmaları Dergisi,** Sayı: 24, Ankara 2018 s.476-477.

yüz olarak sokağın kent mekânındaki bire bir ilişkilerin kurulduğu yer olarak önemini kaybetmesi[362] ile kent mekânından kopuk, kendi bağlamı içinde sınırlı bir kamusallığa olanak veren site hayatının kent yaşantısında daha belirgin olmaya başlaması, benzer süreçlerin sonucu olarak kent hayatında cisimleşmiştir. Giderek kozmopolit hale gelen kentlerde, kendi gibi olmayandan korkma nedeniyle içe kapanmayı temsil eden site, ironi bir şekilde Eski Yunanlıların kamusal özgürlük, farklı olanla karşılaşma alanı olan kent-devletlerine verilen isimken; artık Türkçe'de kamudan ayrılmış olmanın özgürlüğü olarak kutsanan bir yaşam pratiğinin mekânsal ifadesi için kullanılmaktadır. İçerdiği yaşam pratikleri ile kente ilişkin ortaklık bilincini ve sosyal bağları zayıflatarak, siyaset ve yurttaş arasındaki derin çatlağın büyümesine katkıda bulunan bu alanlar; fiziksel görünümü itibariyle kalın surları ile adeta orta çağ feodal yapısını anımsatmaktadırlar.[363] Bu nedenle, benzer yaşam pratiklerine sahip sosyal grupların, mekânsal ve sosyolojik olarak kent bütününden yalıtılmış bu halini, bütünlüklü kent hayatının sınırlı bir alanda yeniden üretildiği, modern dönemlerle birlikte içselleştirilmiş kente ilişkin değerlerin bir karşı tezi olarak adlandırmak mümkündür.

Kentin ara yüzleri olarak sokaklarda ve yaşam alanlarında yaşanan bu özelleşme hali bir bütün olarak kentin tüm kamusal alanlarını çevrelemiştir. Artık kentin açık, erişilebilir kamusal mekânları yerini, büyük ölçüde korunaklı, zaman ve mekân arasındaki bağlamın yeniden kurgulandığı eğlence/tüketim odaklı iç mekânlara bırakmıştır.[364] Kentin geleneksel merkezinin birleştirici işlevinin aksine, mekânla eklektik bir ilişki kuran ve tüketim kültürünün yaşam pratiklerine göre kurgulanan alışveriş merkezleri, turizm yapıları, eğlence merkezleri gibi alanlar, kendi içinde

[362] Duygu Akyol, Abdullah Çiğdem, Tuğba Düzenli, "Toplumsal Değişim Sürecinde Kamusal Mekânın Dönüşümü", **Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi**, 5(56), 2017, s.550-551.
[363] Ahu Tunçel Önkal, **a.g.e,** s.182.
[364] Fatma Ceyda Gülserin, **Kamusal Alan Kavramının Değişiminin Büyükdere Aksı Üzerinden İncelenmesi**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Kültür Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2010, s. 19.

homojen ancak, bulunduğu mekânda dışlayıcı, sahte bir kamusallık yaratmaktadır. Bu sahte kamusallık doğal olarak kişilerin mekâna ilişkin aidiyet duygularını da zayıflatmaktadır. Artık kentler, büyük ölçüde yurttaşların yalnızca içinden geçerek deneyimledikleri bir mekâna dönüşmüştür.

Gelinen noktada kamusal alanlar bir yurttaş olma halinin deneyimlendiği mekânlar olmaktan çok; gündelik hayatın tüketim, gösteri, gezinti ve eğlence gibi işlevlerle yeniden ifade bulduğu kullanımlarla tanımlanmaktadır. Bu durum, burjuva demokrasisinin temel dayanaklarından birisi olarak çoğulculuk ve katılım ilkesi ile de çelişmektedir. Bu nedenle, yurttaşlık eylemlerinin ve ortaklık bilincinin geçtiği mekânlar olarak kamusal alanların günümüzde özelleşerek ticari alan olarak yeniden düzenlenmesi ve tüketim göstergeleriyle donatılması, yurttaşlık bilincinin zayıflamasına neden olurken, kamunun mekânsız kalması sonucunu da yaratmaktadır. Dolayısıyla kamusal alanların birbirlerinin içine gömülü mekânsal (uzamsal) ve politik bağlamının olduğunu söylemek gerekir.

Kamusal alana ilişkin yaşanan bu dönüşümü kurucu/denetleyici siyasi irade olarak devlet/iktidar yapılanmasından ayrı değildir. Kapitalist kuramsallaşmanın erken dönemlerinde ve daha öncesinde, şiddet yoluyla kendi meşruiyet alanını yaratan iktidar, modern dönemde ve sonrasında artık tahakküm, gözetleme ve denetleme gibi araçları kullanmaktadır. Bu nedenle özellikle kamusal alanların iktidar eliyle yapılan düzenlemelerle özelleştirilmiş ticari alanlara dönüştürülerek; siyaset dışı yansız alanlar olarak kurgulanması arayışlarını, iktidar ilişkilerinin yeniden üretilmesi bağlamı içinde değerlendirmek gerekir. Şu halde, kent mekânına ilişkin düzenleyici işlemler yapma iradesi tekelinde olan (yerel ya da merkezi) devlet aygıtları ve kentsel mekânın metalaştırılması sürecinde iktidarın tamamlayıcı unsuru olarak sermaye grupları ile mekânı doğrudan deneyimleyenler arasında; özellikle kentin kamusal alanlarında gerilimli bir ilişki olduğunu söylemek mümkündür.

Bu gerilimli ilişki; kentteki kamusal alanların sahipliliği, yönetimi ve kullanımı gibi konularda daha da belirginleşmektedir. Bu nedenle, kamusal alana erişime ilişkin problemler, bu alanlarda demokratik hakların kullanılmasına ilişkin kısıtlamalar, kentin kamusal alanlarını kentsel mücadele alanı yapmaktadır. Dolayısıyla kamusal alanların yurttaş olma halinin yeniden deneyimlendiği alanlara dönüştürülmesi mücadelesi aynı zamanda demokratik bir mücadeledir. Bu mücadele, kamusal alandaki devletin baskı ve tahakkümüne olduğu kadar, bu alanların özelleştirilmesi ve ticarileştirilmesi karşıtlığını da içermektedir. Özünde kolektif bir mücadele gibi görünse de, sonuç olarak kamusal alanın yeniden inşası, aynı zamanda mekândaki kolektif içinde tekilliğin de inşasına olanak verir. Bu mücadele sonunda kamusalın tekrar kolektif bir kimliğe bürünmesi ise; bulunduğu mekâna etki eden, değiştiren ve dönüştüren, başka bir ifadeyle kendisini gerçekleştirerek bulunduğu mekâna ve toplumsallığa yabancılaşmamış bir tekilliğin inşası anlamına gelecektir. Böylece, devletin belirlediği mülkiyet üzerinden tanımlanan kamusallık dönüşerek, kolektif içinde tekilliğin inşasına da olanak veren, örtük (mekânı deneyimleyerek, farkında olmadan) olarak oluşturulmuş kurallar çerçevesinde, mekânın etkin/yaratıcı kullanımından kaynaklı aidiyet hissi ile müşterek bir mekân halini alır. Gündelik hayatın sıradanlığının içeriğini tekrar renklendirecek bu yeni kamusallığı; Lefebvre'nin ifadesiyle şiirin ve müziğin ifade bulduğu, özel alanların kentin kamusal alanları içinde eridiği bir karnaval alanıdır.

3. MODERN KENT MEKÂNINDA TÜKETİMİN GÖSTERİ (İMAJLAR) ARACILIĞIYLA İNŞASI VE YABANCILAŞMA

1950'li yıllara gelindiğinde, sanayi kentinin çelişkilerinden doğan modern kapitalist kent, iki dünya savaşı ve büyük bir ekonomik krizin yarattığı toplumsal/ekonomik istikrasızlığın yarattığı problemlerle baş etmek zorunda kalmıştır.

Bu dönemde devletin sosyal refahın eşit bir şekilde dağıtımını esas aldığı ekonomi-politik yaklaşımlar, genel olarak devlet ve toplumsal sınıflar arasında örtük bir uzlaşı sağlarken, bu durum kent mekânında yeni eğilimlerin oluşmasına neden olmuştur. Planlama ile kentsel alanlara müdahale edilmiş, kentler; konut, sanayi, ticaret, alışveriş ve eğlence alanları olarak farklı işlevsel bölgelere ayrılmıştır.[365]

Kentsel mekâna ilişkin planlı büyümeyi merkeze alan bu yaklaşım "büyük ölçüde kitle üretimine, sanayileşmiş inşaat sistemlerine ve kamu tarafından sağlanan altyapıyı kullanan bireyselleşmiş ulaşım araçlarıyla bağlandığında nasıl rasyonelleştirilmiş bir kentsel mekânın ortaya çıkacağı konusundaki kapsamlı anlayışa"[366] dayanmaktadır. Böylece devletçe desteklenen finansman araçlarıyla ve kitlesel yapılı çevre üretimiyle savaş sonrası kentlerin morfolojik yapısı dönüştürülürken, diğer taraftan iki büyük dünya savaşı ile ters-yüz olan kapitalist toplumsal yapının onarılması amaçlanmıştır.

Ulusal kalkınma politikalarının ana aktör olduğu bu yeniden yapılanma döneminde hızlı bir büyüme gerçekleştiren kapitalist ekonomi; 1970'lerde ekonomik büyüme ve üretimin gerilemesi, dünya ticaret hacminin daralması, işsizlik, hammadde fiyatlarındaki, özellikle petroldeki yükseliş ve doların uluslararası geçerliliğini yitirecek ölçüde değer kaybına uğraması gibi nedenlerle kendisini yeni bir krizin içinde bulmuştur.[367] Bu yeni kriz, iktisadi alanda ulusal kalkınmacı, siyasal alanda da sosyal refahın paylaşılmasına dönük uygulamaların terk edilmesine neden olmuştur. Bu durum aynı zamanda sermayenin talepleri doğrultusunda, kapitalizmin iktisadi, siyasal ve toplumsal alanda yeniden kurumsallaşmasını sağlayan onarım politikalarının uygulanması anlamına gelmektedir.

---

[365] David C. Thorns, **Kentlerin Dönüşümü,** (Çev. E. Nal ve H. Nal), Soyak Yayınları, İstanbul 2010, s.20.
[366] David Harvey, **Postmodernliğin Durumu**, (Çev. Sungur Savran), Metis Yayınları, İstanbul,Kasım 1997, s. 88.
[367] Ali Ekber Doğan, **Birikimin Hamalları; Kriz, Neoliberalizm ve Kent,** Don Kişot Yayınları, İstanbul, 2002, s.12-13.

Sosyal refahın paylaşımına dayalı politik programların çözülüşü ve post-fordist birikim rejiminin kapitalist üretim ilişkilerinde hâkim politika olmaya başlaması, kapitalizmin coğrafi yapılanmasında önemli değişiklikler yaratmıştır. Bu çerçevede hem kentlerdeki yapılı çevreninin üretim süreçleri, hem de kentleri birbirlerine bağlayan ilişkiler ağı dramatik bir şekilde değişmiştir. Bu ilişkiler üzerinden şekillenen kentlerde; yüksek düzeyde bilgi akışı imkânı sağlayan gelişmiş iletişim altyapısı, artan mal, hizmet ve insan akışını kaldırabilecek entegre ve çok çeşitli ulaşım altyapısı, yeni finansal oluşumlara paralel olarak gelişen sigortacılık ve bankacılık gibi finans kurumları, ulusal/uluslar arası spor aktiviteleri, kültürel ve sanatsal faaliyetler ve büyük tüketim mekânları, yeni dönemin mekânsal biçimleri olarak belirginleşmiştir.[368]

Tezin bu bölümünde modern kente özgü yabancılaşma görünümleri olarak ifade edilen mekânsal örüntüleri (2 numaralı başlık) ve söz konusu mekânsal örüntülerin tarihselliğini ekonomi-politik anlamda yaşanan bu değişimin tarihsel bir okuması olarak görebiliriz. Diğer taraftan kentsel mekânda yaşanan bu dönüşümü, kapitalizmin içsel krizleri üzerinden (ekonomi-determinist bir değerlendirmeyle) açıklamak, konunun yabancılaşma bağlamını belirlemek için yeterli değildir. Bu nedenle, yukarıda yapılan ekonomi-politik değerlendirmeye, bir bütün olarak (içinde gündelik hayat ve kültürel öğelerin de bulunduğu) kentsel mekânın toplumsal üretimini dahil etmemiz gerekir.

Yukarıda da ifade edildiği üzere, savaş sonrası dönemde devlet sübvansiyonlarıyla desteklenen kitlesel yapılı çevre (altyapı ve üstyapı) üretimi, kendi döneminin gereklilikleri çerçevesinde başarılı bir mekânsal stratejidir. Ancak 1970'li yıllara gelindiğinde; yüksek modernleşmeci bir tutumla gerçekleştirilen mekânsal stratejiler ve bir bütün olarak dönemin devletçi kalkınma politikalarının neden olduğu toplumsallık, özellikle gündelik hayatın çeşitliliğini/canlılığını yok ettiği gerekçesiyle

[368]Gönül Tankut, Olgu Çalışkan, Tolga Levent, Fikret Zorlu, "Yeni Ufuklara: Kentler", **Bilim ve Teknik,** TÜBİTAK, Aralık 2002, s.7.

eleştirilmiştir. Dönemin sol politik gruplarının döneme ilişkin rahatsızlıklarını Merrifield şu şekilde ifade etmektedir:

> "Tüm bu gruplar, son derece politizeydi… Bildikleri sanattan, siyasetçilerden, şehirden sıkılmış ve şehirde sıkılmışlardı. Şehir sıradanlaşmıştı; sanat sıradanlaşmıştı; siyaset sıradanlaşmıştı. Sıradanlaşma, hayatı genel olarak etkileyen zihinsel ve fiziksel bir hastalıktı. Her şeyin değişmesi gerekiyordu: Hayat değişmeliydi, zaman ve mekân değişmeliydi, şehirler değişmeliydi. Herkes üretimden ve uygun koşullardan, kanalizasyon sistemlerinden, asansörlerden, banyolardan, çamaşır makinelerinden hipnotize olmuştu. Aşk ve bir çöp öğütme ünitesi arasında tercih yaptırılan gençler tercihini çöp öğütme ünitesinden yana kullanıyordu"[369]

Dönemin politik muhalif grupların rahatsızlığı, burjuvazi ve makine estetiğine dayalı modernleşme yanlısı kültür ile kentte oluşan toplumsallığın, toplumsal ilerleme ve özgürlük karşıtı olduğu yönündedir. Harvey, benzer hoşnutsuzlukları olan Amerikalı muhalif grupların 1960'lı yıllarda yaptığı kitlesel gösterilerin, kentlerin fiziksel yapısının değişmesindeki rolünün altını çizer:

> "Sivil haklar gösterileri, sokak gösterileri, iç kent ayaklanmaları, savaş karşıtı dev gösteriler, karşı- kültür gösterileri (özellikle rock konserleri) modernist kent yenileme ve konut projeleri zemini üzerinde uğuldayan memnuniyetsizlik dalgasının sivri uçlarıydı"[370]

Harvey'e göre; kent merkezinde yapılan bu kitlesel gösteriler savaş sonrası modern çizgilerle yenilenen kent merkezlerinin güvenliğini etkilemiş, zamanla kent merkezlerinin canlılığını kaybetmesi nedeniyle, bu alanları tekrar cazibeli hale getirmek için organize edilen fuar etkinlikleri, daha sonra kent merkezlerindeki canlılığı arttırmış; bu nedenle seyirlik gösteri faaliyetleri bu tarihlerden itibaren bir kentsel gelişme stratejisi

[369] Andy Merrifield**, Metromarksizm**, (Çev. Nihal Ünver), Phoenix Yayınevi, Ankara, Eylül 2012, s. 197-198.
[370] Harvey, **a.g.e**., s.111-112.

olarak diğer şehirlerce de uygulanmıştır.[371] Kent merkezlerindeki fuar ve eğlence alanı yaratmaya yönelik bu strateji–modernizmin işlevselliğe dayanan yaklaşımından farklı üslupta bir mimari tercih etmiştir. Böylece, modern kentin işlevsel gri görüntüsü yerini "yüzeysel pırıltısıyla, gelip geçici bir katılım hazzıyla, gösterişi ve uçuculuğuyla, seyirlik bir mimariye"[372] bırakmıştır. Tüketim mekânları olarak; alışveriş merkezleri, fuarlar, oyun parkları, müzeler, bienaller, oteller v.b kentsel örüntüler, artık modern zamanların kent mekânındaki üretim pratiklerinin yerini almıştır. Bu mekânlar ve mekânı bir gösteriye dönüştüren meta bolluğu, tüketim eylemini teşhir ederek bir şölene dönüştürmüştür.

Günümüz kentlerindeki tüketim mekânlarının tarihselliğine ilişkin, modern kentin tek-tipçi sosyal politikalarına sol çevrelerce yapılan eleştirel dilin ve eylemselliğinin arka plandaki varlığı kuşkusuz bir ironidir. Bu noktada, fikirleriyle 1968 kitlesel gösterilerine entelektüel anlamda katkılar sunan ve meta dünyasının gündelik hayatın bütününü işgal ederek kendi gerçekliğini yarattığı toplumsallığı "Gösteri Toplumu"[373] olarak kuramsallaştıran Debord'un fikirlerinin, günümüz toplumundaki gerçekliği de içermesi nedeniyle, ayrıca altını çizmek gerekir.

Marx, erken dönem çalışmalarında insanın özüne atıfta bulunarak açıkladığı (Birinci Bölüm, 2.2.1 Erken Dönem Çalışmaları) yabancılaşma kavramını, daha sonraki çalışmalarında (Birinci Bölüm, 2.2.2 Olgun Dönem Çalışmaları) meta ve meta fetişizmi üzerinden açıklar. Debord, Marx'ın fikirlerinin çerçevesini biraz daha genişleterek, meta kavramını 'gösteri' ile ilişkilendirir. Gösteri Toplumu adlı çalışmasında "gösteri, metanın toplumsal yaşamı tümüyle işgal etmeyi başardığı andır, görülebilir olan sadece metayla kurulan ilişki olmakla kalmaz, ondan başka bir şeyde görülemez: görülen dünya, metanın

[371] **A.g.e**., s.113-114.
[372] **A.g.e**., s. 114.
[373] Guy Debord, **Gösteri Toplumu**, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1996.

dünyasıdır"[374] diye yazar. Ona göre, modern zamanlarda meta üretimi toplumsal hayatı bir gösteriye dönüştürmüş; insanların gündelik hayatlarında dolaysızca deneyimledikleri her şey, yerini bir temsile bırakmıştır. Bu temsil (gösteri), imajlar toplamından daha fazlası; imajlar dolayımıyla oluşan toplumsal ilişkilerdir.[375]

Debord'un çalışmasında özellikle altını çizdiği durum, toplumsal hayatta gösteri ve temsilin, hayatın gerçekliğinin yerini almasıdır. Birey, bu gösteri karşısında pasifleşir, kentteki toplumsallığı kendi gerçekliği üzerinden değil dayatılan imgeler bütünü üzerinden deneyimlediği için, kendi gerçekliğini inşa edemez. Bu noktada Debord, tıpkı Lefebvre gibi modern şehircilik uygulamalarına eleştirel bir dille yaklaşarak, tekniğin gösteri toplumunun oluşmasındaki rolünü vurgular ve "şehircilik, kapitalizmin doğal ve insani çevreyi ele geçirmesidir; mutlak hâkimiyet şeklinde mantıklı olarak gelişen kapitalizm, artık uzamın tamamını kendi dekoruymuş gibi yeniden yaratabilir ve yaratmalıdır"[376] der. Kapitalizmin kendi mekânını yarattığına yönelik bu tespitinden sonra, sokağın ve şehircilik uygulamalarıyla oluşturulan yapılı çevrenin, gösteri toplumunun inşasındaki ve dolayısıyla iktidar ilişkilerinin yeniden üretilmesindeki rolünün önemine değinir:

> "Şehircilik, sınıf iktidarını savunan kesintisiz görevin modern icrasıdır: Kentsel üretim koşullarının tehlikeli bir şekilde bir araya getirdiği işçilerin en küçük parçalarına dek bölünmesinin sürdürülmesi. Bu bir araya gelme olasılığının her biçimine karşı yürütülmesi gereken sürekli mücadele en uygun zeminini şehircilikte bulur. Fransız Devrimi'nde edinilen deneyimlerden bu yana, *bütün yerleşik iktidarların sokaktaki düzeni sağlama araçlarını artırma çabası, sonunda sokağın ortadan kaldırılmasıyla doruk noktasına ulaşır…* Şehirciliğin gerçekliğini oluşturan genel tecrit hareketi, planlanabilir üretim ve tüketim ihtiyaçlarına göre işçilerin denetimli bir şekilde yeniden sisteme dahil edilmelerini de sağlamak zorundadır. Sisteme dahil olmak, tecrit edilmiş bireylerin birlikte tecrit edilmiş bireyler olarak yeniden ele geçirilmelerini gerektirir: Fabrikalar ve kültür evleri,

[374] Debord, **a.g.e**., s.27.
[375] **A.g.e.**, s. 13-14.
[376] **A.g.e.**, s. 92.

> tatil köyleri ve toplu konutlar tecrit edilmiş bireyi aile yuvasına kadar izleyen bu sahte kolektiviteye hizmet etmek amacıyla özellikle düzenlenmiştir."[377]

Debord'un 1960'lı yıllarda filizlenmeye başlayan tüketim toplumuna ilişkin yapmış olduğu bu tespitler genel anlamıyla günümüz toplumu için, özel olarak da modern metropol kentleri için halen geçerlidir. Bu noktada Debord'un gösteriye ilişkin fikirlerini günümüz toplumuna uyarlaması nedeniyle Baudrillard'ın simülasyon kavramının da altını çizmek gerekir. Debord'un gösterinin gerçekliğin yerini alması halini, Baudrillard simülasyon olarak niteler. Simülasyonda, gerçeklik ve temsil arasındaki çizgi belirsizleşmiştir. Baudrillard, "bir köken ya da bir gerçeklikten yoksun, gerçeğin modeller aracılığıyla türetilmesini"[378] hipergerçek/simülasyon olarak ifade eder. Gerçek ile gösterinin iç içe geçtiği bu toplumsallık içinde, tüketim artık doğal ihtiyaçların tatmin edilmesinin ötesine geçerek, tüketilen nesneler ve mekânlar aracılığıyla yarattığı içerikle kendi kültürünü inşa etmiş durumdadır. Daha önceden üretimin merkezi olan kentler, artık göstergeler ve imajlar yoluyla tüketimin merkezi konumundadır. Bu kültürel inşa süreci ise nihayetinde kendi mekânsal örüntüsünü yaratmıştır.

Kente ilişkin yaşam pratiklerinin taklit edilmesiyle oluşan anlam bolluğu içinde, yerlerin hızlı bir şekilde algılanabilmesi; hitap ettiği kitleye (tüketiciye) en etkin yolla ulaşabilmesi, kısaca görsel olarak tüketilebilmesi için; şehircilik ve mimarlık uygulamalarıyla, kentsel mekânda imaj üretilmesi, kentin, üretilen imajlar yoluyla markalaştırılma çabası, bir kentsel politika stratejisi olarak yerel/merkezi hükümetlerce uygulanmaktadır. Ancak bu strateji, tüketimin küresel etkisiyle, farklı coğrafyalardaki kültürleri benzeştirmekte; ya da dünyanın herhangi bir bölgesindeki tarihsel, kültürel bir öğeyi, başka bir coğrafyada mekânsallaştırarak, tüketim nesnesi haline dönüştürebilmektedir. Harvey' in ifadesiyle:

---

[377] **A.g.e**., s.93.
[378] Jean Baudrillard, **Simulakrlar ve Simülasyon**, (Çev. Oğuz Adanır), Doğu Batı, Ankara, 2011, s.14.

> "Günümüzde, aynen dünyanın coğrafi karmaşıklığının her gece statik bir televizyon ekranında bir dizi imgeye indirgenmesi gibi, bütün dünyanın mutfakları tek bir mahalde toplanmış durumdadır. İşin coğrafyayla ilgili yanı Epcott ya da Disneyland türü eğlence saraylarında da sömürülmektedir: Amerikan televizyon reklamlarının dediği gibi, 'Eski Dünya'yı, oraya hiç gitmeden bir gün boyu yaşamak' artık mümkündür. Bunun sonucu şudur: yemek, mutfak alışkanlıkları, müzik, televizyon, eğlence türü şeyler aracılığıyla günümüzde dünya coğrafyasını dolaylı biçimde, bir benzeş olarak yaşamak mümkündür. Günlük hayatta benzeşlerin iç içe örülmesi (metalardan oluşan) farklı dünyaları aynı mekân ve zamanda bir araya getirir.... Çok farklı dünyaların mekânları, neredeyse metaların süpermarkette bir araya gelişi ve her tür alt-kültürün çağdaş kentte yan yana gelişi gibi birbirinin üzerine yığılır… Dünyanın farklı mekânlarının her gece televizyon ekranlarında bir imajlar kolajı olarak bir araya getirildiği gibi…"[379]

Tüketimin küresel etkisiyle, mekân, artık imajlar kolajının bir sentezidir. Oteller, fuar alanları, alışveriş merkezleri, kent meydanları; bir bütün olarak kentin kendisi, artık seyirlik bir gösterinin nesnesidir. Bu gösteri içinde, imaj ve form, kent mekânının kullanım değerini belirsizleştirir; modern zamanların işlevsel bölünmesinin yerinde, gerçekliğin gösteri içinde kaybolduğu, tüketim eylemine göre bölünmüş bir kent mekânı vardır.

Gösterinin ve küresel tüketimin etkisiyle yerel farklılıkları belirsizleşen, zamanın doğal akışından soyutlanan kent mekânında, gösterinin bir parçası olarak, imgeler ve semboller bütünü toplumsal/bireysel deneyimi yönlendirir. Yırtıcı bu durumu; mekânın metin tarafından işgal edilmesi, metnin; hafızanın, deneyimin ve kişiliğin yerini alması olarak betimler.[380] Mekânların ticarileştirilerek, gösteri ve sembollerle işgal edilerek, gündelik hayatın ve deneyimin disiplin altına alınması, mekâna özgü aidiyetlik ve süreklilik duygusunu ortadan kaldırır; mekânın kullanım değerinden kaynaklı önemini belirsizleştirir. İnsanların yaşadığı mekâna ilişkin süreklilik ve aidiyet duygusunun aşınması, insanın toplumsal mekânda kurduğu ilişkilere de yabancılaşması anlamına gelmektedir.

---

[379] Harvey, **a.g.e**., s.335-336.
[380] Hakkı Yırtıcı, **Çağdaş Kapitalizmin Mekânsal Örgütlenmesi**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2009, 81-82.

Yerlere ilişkin aidiyet duygusunu "ilişkisellik, tarih ve kimlik" üzerinden inceleyen Fransız antropolog Marc Auge, yapay olarak yaratılmış kimlikle, içinde bulunulan zamanı önemsizleştiren, taklit edilmiş ilişkilerin yaşandığı alanları yok-yer[381] olarak tanımlar. Genellikle, kentin diğer alanlarından ayrıksı konumlanarak, bulunduğu mekâna kendi gerçekliğini dayatan, konaklamaların anlık ve geçici olduğu bu yerlerde duyumsanabilir özgün bir deneyimin yaşanması mümkün değildir. Alışveriş merkezleri, turistik yerler, fast-food restoranlar, havaalanları gibi, toplumsal ilişkileri görünmez kılan, kolektif tutum karşısında bireysel eylemi önceleyen bu mekânlarda karşılaşmalar mümkün olduğu ölçüde kısa, yüzeysel ve olabildiğince anlıktır. "Sürprizlere kapalı, standart bir hizmetin sunduğu güvenle, yerleşiklik düşüncesini farklı yaratıcı deneyimlere kapatan" [382] bu alanlarda, tıpkı diğer tüketim mekânlarında olduğu gibi, mekânın toplumsal olarak üretilmiş, kültürel, tarihsel ve politik değerleri belirsizleşir.

Gelinen noktada, gösteri ve temsiller aracılığıyla, şehircilik/mimarlık uygulamaların da katkısıyla yaratılan sanal gerçekliğin, mekânın toplumsal inşa sürecinde, bireyin mekânı deneyimlemesinin önünde bir set olduğunu söyleyebiliriz. Bu durumu aynı zamanda bir özne krizi olarak da tanımlayabiliriz. Diğer taraftan, içerdiği toplumsal, kültürel ve siyasal süreçler nedeniyle, kent mekânının bireyin kendini inşa sürecinin önemli bir bileşeni olduğu açıktır. Bu nedenle, kent mekânını, tüketime ilişkin ihtiyaçların karşılandığı yer noktasına indirgeyen, toplumsal mekân inşa süreçlerinde bireyi pasifleştiren mekanik bakış açısının değişmesi gerekir.

> "Bir toplumsal-teknolojik mekanizma olarak kent; ekonomik, sosyal, politik disiplin rejimlerinin kontrolü altındaki kent; yaratıcı kent; insanları ve ilişkileri mekanikleştiren, bireysellikleri yığınlar içinde eriten kent; özgürlükler ve yeni anlamlar alanı olarak kent... Tüm bunlar modern insanın ve modern yaşamın hiç değişmeyen gerilimli varoluşsal durumunun ürettiği birbiriyle çelişir görünen kent betimlemeleridir. Oysa ki çoğu zaman aynı anda gerçektirler. Bu ortamda modern

[381] Marc Auge, **Yok-Yer, Üstmodernliğin Antropolojisine Giriş**, Daimon, İstanbul, 2016.
[382] Hüseyin Köse, "Yaratıcı Uzamlar ya da Psikocoğrafya Kavramı Odağında Mekânın Yeniden Üretimi, **Moment Dergi**, 5(2), Ankara, 2018, s.339-340.

> insanın yersizyurtsuzluğunda rahatsızlık ve kaygı değil, yaratıcı, üretken bir özgürlük alanını görmek; 'verili olan tarafından biçimlendirilen' insana değil, 'yaratıcı, üretken' insana; "bir teknolojik mekanizma" olarak kente değil, 'özgürlükler ve yeni anlamlar alanı' olarak kente inanmak demektir."[383]

Sonuç olarak, kent mekânının kullanım değerini belirsizleştiren, yarattığı gösteri, imaj ve temsillerle toplumsal içeriğini yok sayan ve kenti bireyselleşmiş ve dolayısıyla atomize olmuş gündelik yaşam pratiklerinin toplamı olarak gören uygulamaların karşısında, kent mekânı; yaratma/özgürleşme alanı ve düşünsel/fiziksel olarak, yeniden algılanmalı/inşa edilmelidir. Bireyin, kendisine ve topluma karşı yaşadığı yabancılaşmayı aşmanın yolu, kentte birlikte yaşamaktan kaynaklı kolektif bilincin yeniden inşa edilmesi, bir bütün olarak gündelik yaşamı dönüştürecek yeni bir praksisin kurulmasıdır.

4. DEĞERLENDİRME: GÖSTERİ KENTİNE KARŞI KENTİ YENİDEN İNŞA ETMENİN OLANAKLARI ÜZERİNE

Debord, kent mekânını tüketme eyleminin gösteri ile iç içe geçtiği kapitalizmin bir dekoru olarak ifade ederken; şehirciliği ise, tıpkı Lefebvre gibi, burjuvazinin sınıf iktidarının stratejik bir aracı olarak tanımlar.[384] Bu strateji, düşünsel köklerini Haussmann tarafından gerçekleştirilen Paris'in modernizasyonundan almaktadır. Modern şehircilik uygulamalarıyla kentin geleneksel sokak ve konut dokususun yıkılarak, yerine düz ve geniş bulvarların açılması kenti fiziksel olarak dönüştürmüştür. Diğer taraftan bu dönüşüm, yoksulların kent çeperlerine sürülmesi, kent merkezinin ise burjuvazinin kontrolüne geçmesi gibi güvenliğe/kontrole dayalı bir mekânsal örüntü yaratmıştır. Bu mekânsal örüntü içinde düzenlenen bulvarlar, geniş caddeler ve meydanlar, bireyi burjuvazinin belirlediği meşruiyet sınırları içerisinde kamusal alana dahil ederken;

[383] Özlem Berber, "Yok-Yer, Yersizleşme ve Yersizyurtsuzluk Kavramları Üzerine Bir Sorgulama", **İdealkent, Kent Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 3, Ankara, 2011, s.155-156.
[384] Debord, **a.g.e**., s.92-93.

tüketime dayalı gündelik yaşam pratikleri ise söz konusu kamusallığa meşruiyet kazandırmıştır. Bu durumda, kapitalizmin dekoruna karşı yeni bir mekânsal pratik inşa edilecekse, bu mekânsallık hem modern şehircilik uygulamaları olarak kent mekânını, hem de söz konusu mekâna içselleşmiş gündelik yaşam pratiklerini dönüştürecek ve dolayısıyla burjuvazinin belirlediği meşruiyet sınırlarını yeniden belirleyecek stratejiler içermelidir.

Gündelik yaşam pratikleri ve kent mekânının dönüşümüne ilişkin geliştirilecek her bir strateji kuşkusuz kapitalizmin kurumsal yapısına karşı bir meydan okumadır. Bu meydan okumanın devrimci bir ihtilalle (Sovyetler Birliği) ve burjuva demokrasisinin olanaklarından yararlanarak bir seçim yoluyla (Güney Amerika örnekleri) makro ölçekte devlet aygıtının ele geçirilmesine olanak veren tarihsel bir birikimi vardır. Ancak gelinen noktada her bir deneyimin, kapitalist kurumsallaşmanın karşısında, kendi toplumsal yapısını inşa ederek sürdürülebilir bir başarı elde ettiğini söylemek mümkün değildir. Devleti ele geçirme yoluyla yaratılmak istenen dönüşümün başarısızlıkları tartışmamızın bağlamı dışında tutarak, esas olarak mikro ölçekte, "kentin kendisini ve dolayısıyla kente ilişkin gündelik yaşam pratiklerini siyasetin konusu yaparak, kapitalist kurumsallaşmanın karşısında bir alternatif yaratabilir miyiz?"[385] sorusunu bir başlangıç noktası olarak seçebiliriz.

Kentin kendisini ve dolayısıyla kente ilişkin gündelik yaşam pratiklerini siyasetin konusu olarak belirlediğimizde, bir bütün olarak bu alanda yaşanacak dönüşümün gerçekleştirilmesi için aynı zamanda bir özneye de ihtiyaç vardır. Geleneksel Marksist

[385] Bu noktada, kapitalizmin neden olduğu yabancılaşmaya karşı bir karşı siyaset stratejisi geliştirmek için iktidarın denetim stratejilerine odaklanılması gerektiği, kapitalizmin günümüze evrildiği noktada, denetim stratejileri olarak kamu politikaları yoluyla zenginliğin yeniden dağıtılması, neoliberal kentleşmenin sürdürülebilirliğinin garanti altına alınması, temsili siyasetin yeniden tasarlanması ve hiper-şehirciliğin (ihtişamla süslenmiş seçkinci bir kentsel kültür inşa etmek) teşvik edilmesi stratejileriyle, yabancılaşmanın olumsuz etkilerinin hafifletildiği; söz konusu stratejilerin yönetilemez boyuta ulaştığında ise kentsel krizlerin çıktığına ilişkin ayrıntılı bir değerlendirme için Bkz.
Mustafa Kemal Bayırbağ, Mehmet Penbecioğlu, "Urban crisis:'Limits to governance of alienation'", **Urban Studies**, 54(9), 2017, s.2056-2071.

yaklaşım bu özneyi işçi sınıfı olarak tanımlamaktadır. Ancak sanayi sonrası toplumda, Lefebvre'nin ifadesiyle kent toplumunda, dönüştürücü bir siyasal özne olarak işçi sınıfı tanımlamasının eksik bir ifade olduğu daha önceki bölümde değerlendirilmiştir. Yine Lefebvre'nin düşünsel izlerini takip ederek; şehir yaşamının kendisini ve yeniden üretimini (gündelik hayat) devrimci bir potansiyel olarak ele aldığımızda; esasında bu dönüşümü gerçekleştirecek siyasal öznenin de çerçevesini belirlemiş oluyoruz. Bu noktada Harvey, prekarya olarak ifade ettiği, kent yaşamının üretim ve idamesini üstlenen; yarın ne olacağını bilmeden, güvencesiz/geleceksiz, örgütsüz, yarı zamanlı çalışan ucuz iş gücünü[386] dönüştürücü bir özne olarak tanımlamaktadır.

Burjuvazi, bir bütün olarak kent mekânını kendi egemen çıkarları için tüketimin gösteri olarak sergilendiği bir dekor olarak örgütlüyorsa, burjuva siyasetinin karşısında, Harvey'in prekarya olarak tanımladığı emekçi sınıflar ve toplumsal cinsiyet, ırk, din ve kültüre dayalı potansiyel muhalif hareketlerin birlikteliğinden doğacak toplumsal muhalefet, kenti deneyimleyenlerin birincil ihtiyaçlarını merkeze koyan, katılımcı karar alma süreçlerini içeren bir karşı siyaset üretmelidir. Yerel yönetim kavramını yerel hizmetlerin sunulması (pazarlanması) anlamında bir müteahhitlik meselesine indirgeyen yerel siyaset anlayışı ve benzer süreçlerin bir sonucu olarak parlamenter demokrasinin yaşadığı temsil krizi[387] birlikte ele alındığında; yerel/merkezi devlet aygıtının dayattığı toplumsal mekânın da meşruiyet krizi içinde olduğunu söylemek mümkündür. Bu meşruiyet krizi nedeniyle insanların çalıştıkları ve yaşadıkları mekâna ilişkin kolektif karar alma süreçlerinin bir parçası olacak, kendi içerisinde farklılıklar içerse de sermayenin egemen çıkarları karşısında dayanışma gösteren; demokratik, eşitlikçi ve yatay ilişkilere dayanan bir özyönetim modeli inşa edilebilir.

[386] David Harvey, **Asi Şehirler**, (Çev. Ayşe Deniz Temiz), Metis Yayınları, İstanbul, 2013, s.34-35.
[387] Soner Torlak, "Mekân Meselesine Bir Giriş", Soner Torlak (Derleyen), **Mekân Meselesi**, Tekin Yayınevi, İstanbul, 2016, s.22-24.

> "Özyönetim, kent merkezli toplumsal mücadeleler açısından ve özellikle belirli mekânların ele geçirildiği tarihsel uğraklarda bir tür kendiliğinden uygulama olarak ortaya çıkmaktadır. Burada önemli olan, merkezi devlet iktidarına karşı merkezsiz bir tür konfederasyon dahilinde bu özyönetim deneyimlerini makro ölçekte muktedir kılmaktır".[388]

Devlet iktidarının kendisinin ele geçirilmesini stratejik bir hedef olarak dışarıda bıraktığımızda; mikro ölçekte özyönetime dayalı kurtarılmış kent parçaları yaratmak için neler yapılmalıdır sorusu önem kazanmaktadır. Bu noktada Bayat'ın siyasal olarak karşı mekân yaratmak için sokağın potansiyeline ilişkin yaptığı vurgu dikkate değerdir. Bayat'a göre ekonomik ve kültürel hayatın ifade bulduğu bir kamusal alan olarak sokağın kullanımı/denetimi konularında iktidar ile onu aktif olarak kullanan toplumsal gruplar arasında siyasal bir mücadele vardır. Her iki aktör, sokağı kendi toplumsal normları çerçevesinde tanımlama gayreti içinde olurlar. Bu çerçevede, örneğin kaldırımlar, kamusal parklar, vb. alanlarda iktidarın hâkim kullanım normlarına aykırı pratikler geliştirmek, sokağın bünyesindeki devrimci potansiyeli açığa çıkartır. Çünkü bu alanların stratejik olarak anlamını değiştirmeye yönelik etkin kullanımı, devletin ve bu düzenden çıkar sağlayan grupların otoritesine bir meydan okumadır. Sokağın bu yönüyle karşı-siyasetin temel bağlamı olmasını sağlayan bir diğer husus ise onun pasif ağlar eşliğinde gelişen örgütleyici niteliğidir. Birbirlerini tanımamalarına karşın ortak değerlere sahip bireylerin mekânın kullanımından kaynaklı dile gelmeyen örtük ya da edilgen iletişim ağları, kişilerin sokağın kamusal yüzü etrafında anlık bir araya gelmelerini ve nihai olarak kolektif hareket etmelerini sağlar.[389] Bu noktada Lefebvre'nin düşünsel algoritmasından faydalanarak, merkezi/yerel iktidarın şehirciler ve mimarlar eliyle ürettiği tasarlanan mekân karşısında yaşanan mekânın dönüştürücü etkisinin tekrar altını çizmek gerekir. Tasarlanan mekânın yerleşik hâkim kodlarına ve soyutlamalarına direnerek ters-yüz eden

[388] Torlak, **a.g.e.**, s.19.
[389] Asef Bayat, **Ortadoğu'da Maduniyet, Toplumsal Hareketler ve Siyaset**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2006, s.56-57.

gündelik yaşam pratikleri (yaşanan mekân), onları sermayenin değişim değerine yönelik pratiklerinden arındırıp, kullanım değeri yönünden geri kazanılmasını sağlayan devrimci bir potansiyel içerir. Sonuç olarak bu devrimci potansiyel, kent mekânında tekrar kullanım değerini etkin kılmak için, kimi durumlarda iktidarın egemenlik alanlarını ve mekâna ilişkin kodlamaları ters yüz edici stratejilerle (örneğin mekâna yönelik kuralları belirleyen kanunların etrafından dolanmak) mekâna yeni anlamlar yükleyerek,[390] kimi zaman da doğrudan örgütleyerek ya da kendiliğinden yapılan eylemler ve fiili işgaller yoluyla ortaya çıkabilmektedir. Bulunduğu dönem içinde, iktidarın egemenlik alanında çatlaklıklar yaratarak, başka bir ihtimalin toplumsal mekânını inşa etmeye yönelik karşı-mekân stratejileri, mevcut mekânın yerel/merkezi iktidar ile olan ilişkilerini ters-yüz edebilir. Bu çerçevede köktenci ya da daha ılımlı denilebilecek karşı-stratejilerle, kent mekânı içerisinde kurtarılmış kent parçaları yaratmanın olanaklı olduğunu tekrar ifade ederek, söz konusu stratejiler üzerinden karşı-mekânın içeriğine yönelik daha somut değerlendirmeler yapabiliriz.

Kentin kamusal alanına doğrudan katılma imkân tanıması ve dolayısıyla iktidarın meşruiyet alanını tehdit etmesi nedeniyle karşı-mekân yaratmak için en etkin stratejik yöntemlerden biri kendiliğinden ya da örgütleyerek yapılan kitlesel protesto eylemleridir. Kentin kamusal alanlarında iktidar tarafından belirlenen kuralların dışına çıkılması, kente yönelik taleplerin kolektif şekilde muhalif bir söylemle dile getirilmesi ve kent mekânının fiili olarak işgal edilmesi gibi eylemler, nihayetinde bir bütün olarak kente ilişkin taleplerin elde edilmesi için bir olanak yaratabilir. Merkez kapitalist ülkelerde ya da gelişmekte olan ülkelerde olsun, toplumların kente ilişkin taleplerinin gösteri ve eylemlerle somutlaştığı tarihsel bir birikim vardır. Her bir tarihsel birikimin bir sonraki süreç için yeni olanaklar yaratması nedeniyle önemi büyüktür. Bu bağlamda; örneğin

[390] Michel De Certeau, **Gündelik Hayatın Keşfi- 1,** Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 2008.

(1871) Paris Komünü, (1968) Paris eylemleri ve (2005) Paris Banliyö isyanlarının her biri kendi döneminin politik süreçlerinin özgünlüğünü yansıtsa da, kent mekânını yalnızca bir sahne değil, mekânı politik bir özne haline getirmeleri ve söz konusu eylemliliklerin bir karşı-mekân yaratmanın olanak dahilinde olduğunu göstermeleri nedeniyle, bu eylemlerin yalnız Fransa'nın değil, artık tüm dünyanın toplumsal hafızasında yer edindiğini söylemek mümkündür. [391]

[391] Bu noktada 2008 yılında Atina'daki Aralık ayaklanmasının nihai olarak bir karşı-mekân yaratma pratiğini içermesi nedeniyle ayrıca belirtmeye değer olduğunu söyleyebiliriz. Atina'nın Exarchia Mahallesi'nin toplumsal muhalefete ilişkin 1970'li yıllara kadar dayanan tarihsel bir birikimi olmuştur. 2008 yılı Aralık ayında, 15 yaşında bir gencin polis tarafından öldürülmesi, başlangıçta adalet arayışı için yapılan eylemleri, zamanla kent ve kentteki gündelik yaşama ilişkin taleplerin dile getirildiği protestolara dönüştürmüştür. Genç öfkenin genelleşmiş bir ifadesi olarak başlayan şey, kentin kamusal alanının çok çeşitli ve yaratıcı yollarla geri kazanılmasına evrilmiş; kent mekânı eylemlerin sahnesi olmakla kalmamış, kentsel mekân ve onun kullanımı, çatışma konularından birisi haline gelmiştir. Bu eylemler sürecinde işgal edilen okul, park, resmi kurum binaları gibi kamusal mekânlar, geleneksel kullanımlarının aşılarak toplumsal olarak içeriğinin yeniden belirlendiği bir karşı-mekâna dönüşmüştür. Örneğin, daha önceden kent içi bir otopark alanı, mahalleden insanların yanı sıra diğer mahallelerden aktivistler ve çevrecilerin aktif katılımı ile herhangi bir plana dayanmayan doğaçlama bir kent parkına (Navarinou Park) dönüşmüştür.
Stavros Stavrides, **Kentsel Heterotopya**, Sel Yayınları, İstanbul, 2018, s.189-211.
Böylece parkın kullanım kurallarının kararlaştırıldığı, sorunların tartışıldığı, farklı görüşten insanların birbirleriyle müzakere etme yollarını bulduğu, mekâna etki eden, değiştiren ve dönüştüren, başka bir ifadeyle kendisini gerçekleştirerek bulunduğu mekâna ve toplumsallığa yabancılaşmamış bir kolektif inisiyatif meydana gelmiştir. (Bkz. Fotoğraf 12).

Fotoğraf 12: Kenti Dolaysız Deneyimlemeye Yönelik Bir Karşı-Mekân Örneği: Navarinou Park, Exarchia, Atina.

Kaynak (1-2): https://roubinihadjicostimarchdissertation.wordpress.com/2015/03/01/navarinou-park-exarchia-athens/, (12.10.2020).

(3-4):https://ejatlas.org/conflict/self-organised-park-navarinou-and-zoodochou-pigis-str, (12.10.2020).

Karşı-mekân yaratma süreçlerine yönelik bir diğer köktenci siyaset aracı olarak işgalevleri örneğini verebiliriz. Kamusal hedefler için evlere ve sosyal merkezlere el koyan ve 1970'lerden günümüze özellikle Avrupa şehirlerinde görülen işgalevi hareketi, soylulaştırma içeren kentsel dönüşüm projelerine direnişten, yüksek kira protestolarına ve alışveriş merkezi yapılmasına karşı park alanını korumaya gibi kent mekânında kullanım değerini önceleyen eylemlerin parçası olurken, diğer taraftan da alternatif müzik/sanat hareketlerine ve siyasal aktivist gruplara ev sahipliği yaparak politik iklimi de etkilemişlerdir. Gayri resmi biçimlerde örgütlenerek köktenci siyaseti ile yer altı gençlik kültürlerini bir araya getiren ve parlamenter siyaset yerine doğrudan eylemi tercih

eden bu yapıların ortak amacı herkes için bir şehir talep etmeleridir.[392] Bu yönüyle işgalevleri, mekânda teknik rasyonalitenin dayattığı tahakkümü reddeden, dolayısıyla geleneksel mülkiyetin karşısında kolektif mülkiyet kavramını önceleyen, kapitalist toplumun yarattığı toplumsal normların dışında bir (toplumsal) karşı-mekân uygulamasıdır.

Köktenci siyaset araçları ile beraber daha reformcu diyebileceğimiz stratejilerle kentte kullanım değerini önceleyen siyaset araçları da yaratmak mümkündür. Bunlardan biri şenlik ve karnavaldır. Şenlik ve karnavalda, gündelik hayatın zorunluluklarının kesintiye uğratılmasıyla yaratılan parodi (içki, ziyafet ve müzik eşliğinde) ile kamusal alanda temsiliyet eksiği olan gruplar kendilerini özgürce ifade edebilmekte, bir süreliğine sınıfsal farklılıklar belirsizleşmektedir. Böylece, mekânda iktidar tarafından kodlanmış kullanım içeriğinin aşılarak, başka olanakların da mümkün olabileceğini ima eden/gösteren bir muhalif alan yaratılmakta,[393] nesnel zaman ve mekânı ve dolayısıyla iktidarın dayattığı siyasallığı sorgulayan toplumsal karşı-mekân olanakları ortaya çıkmaktadır.

Tıpkı festival ve karnaval gibi reformcu bir çizgide değerlendirebileceğimiz sokak sanatları da karşı-mekân yaratmaya yönelik olasılıkları içerir. Gündelik hayatın rutinini mekânsal anlamda kesintiye uğratan, gerçekleştiği mekânı bulunduğu zaman diliminde yeniden tanımlayan sokak sanatları, "performans sırasında bir apartman duvarını bir tuvale, bir kaldırımı tiyatro sahnesine, bir tren vagonunu bir konser alanına dönüştürür".[394] "Kentin yüzeylerini, işaretlerini ve yönergelerini sahiplenip anlamını değiştirmeye yönelik muhalif enerjinin açığa vurulduğu"[395] sokak sanatları,

[392] Bart van der Steen, Ask Katzeff, Leendert van Hoogenhuijze, "Avrupa'da İşgalevcilik Ve Otonom Hareket, 1980-201", Bart van der Steen, Ask Katzeff, Leendert van Hoogenhuijze (Derleyen), (Çev.Ahmet A. Sabancı), **Kent Bizim**, Epsilon Yayıncılık, İstanbul, 2016, s. 29-52.
[393] Funda Çoban, **Sokak Siyaseti**, Metis Yayınları, İstanbul, 2015, s.126-131.
[394] **A.g.e.**, s.166.
[395] Oğuzhan Taş, Tuğba Taş, "Ankara'da Sokak Sanatı: Kent Hakkı, Protesto ve Direniş", **Mülkiye Dergisi**, 39(2), Ankara, 2015, s.89.

performansın gerçekleştiği sahne olarak kent mekânını toplumsal bir karşı-mekâna dönüştürerek, kenti deneyimleyenler için onun sahiplenilmesi ve dönüştürülmesi yolunda mekânsal pratik yaratılmasının önünü açar.

Sonuç olarak tüketim ve gösterinin iç içe geçtiği mekânsal örüntünün neden olduğu yabancılaşmanın aşılarak bir karşı mekân inşa etmenin olanakları, kenti talep eden ve onu doğrudan deneyimleyen, dolayısıyla gösteri ve tüketim karşısında kentin kullanım değerini öncüleyen stratejilerle mümkündür. Bu strateji, kaynağını şehirciler ve mimarlar eliyle üretilen tasarlanan mekân karşısında yaşanan mekânın dönüştürücü potansiyelinden almaktadır. Gösteri ve işgaller gibi köktenci araçlar ya da sokak sanatları ve festivaller gibi daha reformcu araçlar yoluyla üretilmiş olsun, kent mekânında kurtarılmış kent parçaları yaratmak, nihayetinde, kapitalizmin mekânsal/toplumsal örüntüsüne meydan okumayı içeren bir siyasal mücadele gerektirir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

1980 SONRASI DÖNEMDE TÜRKİYE KENTLEŞME DENEYİMİNİN YABANCILAŞMA BAĞLAMINDA DEĞERLENDİRİLMESİ

İkinci bölümde; başlangıç noktasına Haussmann'ın Paris kentine ilişkin uygulamaları konularak ve kent mekânını deneyimleme yönünden sanayi sonrası dönemde modern kentte ortaya çıkan yabancılaşmaya içkin mekânsal örüntüler açıklanarak, kapitalist modernleşme (kentleşme) ve yabancılaşma kavramları üzerinden bir anlatı yapıldı. Kuşkusuz bu anlatı çoğunlukla merkez kapitalist ülkelerin yaşadığı dönüşümün tarihselliğine atıfta bulunur. Ancak özel otomobil kullanımına yönelik mekân stratejilerinin kent mekânında yarattığı yabancılaşma, kentlerin tüketim mekânları olarak yeniden ifade bulması ve kentsel kamusal alanın özelleştirilmesine yönelik tartışmaların, merkez kapitalist ülkelerine kıyasla az gelişmiş/gelişmekte olan bir ülke olarak, Türkiye kentleri için de çerçeve bir anlatı sunduğunu söyleyebiliriz. Diğer taraftan Türkiye kentleşmesi merkez kapitalist ülkelerden farklılaşan ve kendi toplumsal dinamiklerinden kaynaklı kırılmalar ve dönüşümler içerir. Bu nedenle Türkiye kentleşmesinin dönemsel özelliklerinin ortaya konulması gerekir.

Bu bölümde öncelikle Türkiye kentleşmesine ilişkin döneminin genel özelliklerini ortaya koyan bir tarihsel okuma gerçekleştirilmiştir. Bu tarihsel okuma, devamında Türkiye kentleşmesinin yabancılaşma bağlamı üzerinden değerlendirildiği ve özellikle 2000'li yıllardan günümüze kadar olan mekânsal dönüşümün yoğun yaşandığı döneme ilişkin bir altlık oluşturacaktır. Böylece, 2000'li yıllara gelindiğinde özellikle metropollerdeki yüksek yoğunluklu ve altyapısı yetersiz niteliksiz kent mekânının ve artan kentleşmenin neden olduğu konut açığının yaşanan dönüşüme nasıl meşruiyet

sağladığı ortaya konulacaktır. Sonuç olarak bu bölümün bütününde, özellikle konut alanları ve tüketim mekânlarında yaşanan hızlı ve yoğun dönüşümün neden olduğu yabancılaşmanın altı çizilerek bölüm sonunda değişim değerini yeniden hâkim kılmanın olanakları olarak Türkiye kentleşme deneyiminde "karşı kent" tartışılacaktır.

1. TÜRKİYE'DE MODERN KENT YARATMA MİTİ: KIRILMALAR VE DÖNÜŞÜMLER ÜZERİNDEN BİR DÖNEMLEME

Merkez kapitalist ülkelerin modernleşme hikâyesi, toplumsal anlamda sınıfsal mücadeleler yoluyla, mekânsal anlamda ise devlet eliyle mekânın teknik ve siyasal aklı çerçevesinde bölünüp, parçalanıp, yeni değerler üzerinden köktenci bir şekilde dönüşümünün (Haussmannlaştırma) gerçekleştirildiği tarihsel süreçlerin toplamından ibarettir. Türkiye modernleşmesinin özgünlüğü ise bu noktada ortaya çıkmaktadır. Çavuşoğlu, Türkiye modernleşme tarihini, batının büyük kaynaklar ayırarak gerçekleştirdiği dönüşümün sıkıştırılmış ucuz bir taklidi olarak tanımlar.[396] Batı modernleşme tarihinin sıkıştırılmış bir uyarlaması olarak Türkiye modernleşmesi aynı zamanda kendi içerisinde süreklilikler ve kopuşlar içerir. Bu doğrultuda yeni bir devlet inşası altında gerçekleşen uluslaşma süreci ve gündelik hayat pratiklerindeki toptan dönüşüm öngörüleriyle bir kopuş, diğer yanıyla 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren yaşanan kapitalist kurumsallaşma arayışları nedeniyle de bir (içinde dönemsel krizlerin de bulunduğu) süreklilik olduğu söylenebilir. Söz konusu kırılmalar çerçevesinde, Türkiye'nin kentleşme/modernleşme hikâyesinin tarihselliğini üç dönem üzerinden sınıflandırabiliriz.

[396] Erbatur Çavuşoğlu, "Hegemonik Bir Süreç Olarak Türkiye Kentleşmesi", **Yayınlanmamış Doktora Tezi**, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul 2004, s.111.

Birinci dönem, Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılmasıyla kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin uluslaşma sürecini kapsayan, düşük yoğunluklu kentleşme dönemi olarak 1923-1950 tarihleri arasını kapsamaktadır. Bu dönem toplumsal hayatın dönüştürülmesi anlamında köktenci uygulamalar (toplumsal hayatın laikleştirilmesine yönelik kurumsal düzenlemeler) öngörse de, söz konusu uygulamalar kent mekânında sınırlı bir ölçekte deneyimlenebilmiştir.

İkinci dönem, 2. Dünya Savaşını takip eden yıllarda tarımda makineleşme nedeniyle kırsal alandaki nüfusun çözülerek kentlerde kontrolüz bir büyüme yarattığı, bu yoğun kentleşme karşısında, sermaye birikiminin altyapı ve kentsel mekâna aktarılması yerine ulusal kalkınmaya yönlendirilmesi nedeniyle, bir bütün olarak Türkiye modernleşmesinin sekteye uğradığı 1950-1980 tarihleri arasını kapsamaktadır. Bu dönemde, özellikle metropol kentlerde yoğun bir mekânsal dönüşüm yaşanmıştır. Bu dönüşümün modern mimarlık/şehircilik uygulamalarıyla çelişen fiziki mekândaki görünümü, bir sonraki dönemde kent mekânının yeniden dönüşümüne ilişkin toplumsal meşruiyetin sağlanması için, yerel/merkezi siyaset aktörleri ve büyük inşaat/finans şirketleri tarafından kullanılacaktır. Buna karşın bu dönemde kent mekânında kullanım değerinin, değişim değer karşısında daha belirgin olduğunu belirtmek gerekir.

Üçüncü dönem, tüm dünyadaki derinleşen liberalleşme eğilimlerinin, Türkiye'de 12 Eylül Askeri darbesi sonrası fiiliyata geçtiği 1980'li yıllarla başlar. Türkiye modernleşme tarihinde mekânın bir sermaye birikim aracı olarak önem kazandığı bu dönem, 1960'lı yıllarda kent mekânında yaşanan yoğun dönüşümün ikinci defa ve daha derin yaşandığı bir toplumsal pratik içerir. Bu dönemde bir sermaye birikim aracı olarak kent mekânında kullanım değeri karşısında değişim değeri ön plana çıkmaktadır. Yaşanan dönüşüm, 1980'li yıllardan 2000'li yılların başına kadar olan süreci erken (çekingen) dönem, 2000'li yıllardan günümüze kadar olan dönemi ise kent mekânının toptan dönüştüğü bir dönem olarak kendi içerisinde iki alt dönemde ele alınmıştır.

1.1. Ulus Devletin İnşası ve Düşük Yoğunluklu Kentleşme Dönemi (1923-1950)

Türkiye'nin uluslaşma süreci, batının sanayi kapitalizminin pazar bütünlüğü sağlama amaçlı uluslaşma sürecinden farklı bir özellik gösterir. Siyasal olarak bir ulus devlet kurulmuş olsa dahi, amaç; toplumsal bilinç düzeyinde batının modern değerlerini benimseyen ancak batıdan bağımsız bir ulus devlet inşa etmektir.[397] Bu amacı gerçekleştirmek için mekânın kendisi (hem yerleşmeler düzeni olarak makro ölçekte, hem de kent içi planlama faaliyetleriyle mikro ölçekte) aktif bir şekilde kullanılmıştır. Bu bağlamıyla makro ölçekte yapılan müdahaleler daha çok iç pazarın bütünleştirilmesine yönelik gerçekleştirilirken, kent (mikro) ölçeğinde yapılan müdahaleler ise cumhuriyet rejiminin aydınlanmacı ideolojisine uygun; gündelik hayat pratiklerini dönüştürmeyi hedefleyen, modern insan tipini yaratmaya yönelik müdahaleler olmuştur.

Cumhuriyetin ilanı ve uluslaşma sürecinin yerleşmeler arası (makro ölçekli) mekân stratejisinin birinci ayağı ülkenin "demir ağlarla örülmesi" olmuştur. Osmanlı döneminde yalnızca liman kentlerine ulaşmayı hedefleyen (bu noktalardan Avrupa pazarına hammadde sağlanıyordu), birbirlerinden kopuk ve bir ağaç dalını anımsatan demiryolu ağı, Cumhuriyetin ilanı sonrası iç pazar bütünleşmesini sağlayacak şekilde inşa edilmiştir.[398] Yeni inşa edilen demiryolu ağları, devletçi kapitalist üretimin iç pazarda bütünlüğünü sağlarken aynı zamanda, merkezileşmenin gerekli kıldığı mekânsal kontrolü de olanaklı hale getirmiştir.

Cumhuriyetle birlikte yerleşmeler arası ilişkilerde yapılan bir diğer düzenleme ise demiryolu ağlarıyla ulaşılabilirliği artan yerleşimlerin kesişim noktalarındaki kentlerde (Karabük, Nazilli, Batman, Kırıkkale, Ereğli vb.) "korumacı devletçi sanayileşme"

[397] İlhan Tekeli, "Bir Modernite Projesi Olarak Türkiye'de Kent Planlaması", **Ege Mimarlık**, 2(16), 1995, s.53.
[398] İlhan Tekeli, **Kent, Kentli Hakları, Kentleşme ve Kentsel Dönüşüm,** Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2011, s.145-146.

politikasının bir sonucu olarak kamu işletmelerinin (KİT) kurulmasıdır. Böylece yeni kurulan KİT'lerin etkisiyle nüfusun ülke içinde yayılması ve belli yerleşim birimlerinde dağılması, mekânsal hiyerarşideki İstanbul ve İzmir gibi liman kentlerinin merkezi olma durumunun dönüştürülmesi amaçlanmıştır.[399]

Cumhuriyet döneminde yerleşmeler arası ilişkileri belirleyen bir diğer strateji ise yeni rejimin kırsal kalkınma hamleleridir. Kapitalizmin eşitsiz gelişme doğasına karşı, kırı kentin karşısında bir kalkınma stratejisi olarak gören bu yaklaşım, bir bütün olarak Anadolu coğrafyasının kalkınması açısından önemli bir yaklaşımdır. Bu çerçevede köylerin yönetimiyle ilgili Köy Kanunu ve Zirai Birlikler Kanunu çıkarılmış; devlet çiftlikleri kurulmuş[400]; tarım bankacılığı, kooperatifleşme, kolektif üretim ve örgütlenme uygulamaları yapılmıştır. Kırsal kalkınma programı dahilinde ve mekânsal eşitsizlikleri (kır-kent çelişkisini) aşmak için yapılan uygulamaların bir diğeri ise 1940'lı yıllarda kurulan Köy Enstitüleridir. Dönemin kırsal kalkınma politikaları kır nüfusunun bulunduğu bölgede tutularak modernleşmesini ve modern tarım teknikleriyle tarımsal üretimin arttırılmasını amaçlamıştır. İlave olarak bu uygulamalar yalnızca iktisadi bir konu olarak değil, kapsamlı bir özgürleşme projesi olarak da ele alınmıştır.[401]

---

[399] İlhan Tekeli, **Modernizm, Modernite ve Türkiye'nin Kent Planlama Tarihi**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2009, s.112.

[400] Bu noktada Atatürk Orman Çiftliğinin (AOÇ) kuruluş hikâyesinin ve amacının altını çizmek gerekir. Çünkü çiftliğin kuruluş amacı, dönemin rejiminin kırsal alan ve köylülüğün dönüşümüne ilişkin aynı zamanda ideolojik bir çerçeve sunar. Bu ideolojik çerçeveye ilişkin Keskinok'un değerlendirmeleri aydınlatıcıdır:
"Atatürk Orman Çiftliği, bir özgürleşme hareketinin, özellikle tarımsal emeği, tarımı dönüştürme hareketinin deney alanı olmuştur. Bu proje, esas olarak kırsal insanın dönüştürülmesine yönelik Köy Enstitüleri ve Halkevleri ile birlikte değerlendirilmelidir. Çitlik, umutsuzluğun yerini güvene, kaderciliğin yerini mantığa, geleneksel olanın yerini bilim ve tekniğe bırakmasının en çarpıcı örneğidir. Ankara'nın hemen yakınında, özellikle de son derece verimsiz, çorak ve bataklık bir alanın seçilmiş olması bir rastlantı değildir. Bu örnek kamu girişimi, genç Cumhuriyetin kararlılığının ve iradesinin göstergesidir. Bozkır ve bataklıktan, bilim ve tekniği kullanarak ve uygulayarak kamu girişimciliğinin en güzel örneği verilmiş ve örnek çiftlik yaratılmıştır. Bu girişim, bir tarımsal çiftlik yaratılmasının ötesindedir. Tarımın kendisiyle ilişkili endüstriyel üretimi de gerçekleştirecek biçimde, birlikte geliştirilmesi ve bunlardan da önemlisi üretici güç insanın eğitilmesi ve dönüştürülmesi projesidir. Çiftlik için özellikle uygun çevresel koşulların olmadığı verimsiz topraklara sahip alanların seçilmiş olması, önyargıların yıkılması, olanaksız görünenin gerçekleştirilmesi, her şeyden önce halka, kendi gücüne güven duygusunun kazandırılması isteğinin önemli bir göstergesi olarak görülmelidir"
Çağatay Keskinok, "Atatürk Orman Çiftliği: Kuruluşu, Sorunları ve Gelişme Seçenekleri İçin Öneriler", **Mimarlık,** Sayı:292, 2000, s.43.

[401] Çağatay Keskinok, **Kentleşme Siyasaları**, Kaynak Yayınları, İstanbul 2006, s.31.

Sonuç olarak kırsal alanda Köy Enstitüleri, Devlet Çiftlikleri, kooperatifleşme vb. uygulamalarla amaçlanan kalkınma modeli ile Anadolu'nun tren yolu ağı ile ulaşılabilir kılınması ve bu yerlerde KİT kurularak iç talebe yönelik sanayi üretiminin yapılması yönündeki uygulamaların, Cumhuriyet dönemi siyasal iradenin birbirini tamamlayıcı kalkınma hamlelerinin mekânsal ifadesi olarak değerlendirilebilir. Bu noktada Ankara'nın başkent ilan edilerek yeniden imar edilmesine yönelik çalışmaları, o dönem siyasetinin iç pazar bütünleşmesini sağlamaya yönelik mekânsal düzenlemelerinden farklı bir yerde konumlandırmak gerekir. Çünkü başkentin İstanbul'dan Ankara'ya taşınması, yalnızca ülkedeki mekânsal hiyerarşiyi dönüştürmeyi değil, aynı zamanda Cumhuriyet aydınlanmasının modern kimliğine uygun bir kent mekânı yaratmayı amaçlamıştır.

Öncelikli olarak kapitalist üretim ilişkileri ile bağlantısı diğer tüm kentlere göre üstün olan İstanbul yerine, Kurtuluş Savaşının yönetildiği Ankara'nın ulus devletin başkenti seçilmesi, yeni rejimin siyasal tercihine ilişkin önemli bir vurgudur. Bu siyasal tercih aynı zamanda, Osmanlı'nın siyasal altyapısını oluşturan tebaa toplumundan, modern anlamda bir yurttaş yaratmanın ifadesidir. Dolayısıyla, ulus devletin başkenti olarak Ankara'nın modern toplumun gündelik hayat pratiklerine göre yeniden inşası, yeni siyasal tercihinin de başarısı anlamına gelecekti. Tekeli'nin ifadesiyle:

> "Cumhuriyet burjuvazisi ve bürokrasisi Ankara'yı, İstanbul'un kozmopolit havasından kurtarılarak, ulusalcı bir çizgide, çağdaş yaşam kalıplarını benimsemiş olarak geliştirmek istiyordu. Bu konuda kurulacak modern kente araçsal bir işlev yükleniyordu. Böyle bir konuda ise toplumda gelişmiş bir birikim yoktu. Tutulacak yol deneme-yanılma yöntemiyle geliştirildi. Ankara'ya da önce Osmanlı döneminden kalma yasal sistem ve alışkanlıklar içinde yaklaşıldı. Ama bu bakımdan 1928 yılı bir dönüm yılı oldu. 1351 sayılı yasayla güçlü planlama ve uygulama yetkileriyle donatılmış bir 'Ankara Şehri İmar Müdürlüğü' kuruldu. Aynı yıl uluslararası üç plancı arasında sınırlı bir yarışma açıldı. Bu yarışmayı Hermann Jansen kazandı ve Ankara için tüm kenti kapsayan bir plan hazırladı."[402]

[402] **A.g.e.,** s. 113.

Jansen'in planı, yerleşim alanlarında önerdiği düşük yoğunluklu bahçeli evlerle ve büyük yeşil kuşaklarla kentsel işlevlerin ayrılması yaklaşımıyla Howard'ın 'bahçe kent'; Ankara Kalesi'ni şehrin tacı olarak planında tasarlayan ve kentin tarihsel yapısını koruyan tutumuyla Camillo Sitte planlama yaklaşımını Ankara kentinin planına uyarlamıştır.[403] Planın kamusal alanlara yaklaşımı ise gündelik hayatın dönüştürülerek modern bir kent hayatı yaratmaya yönelik pratikler içerir.[404]

Yeni rejim, modernleşmeci ve aydınlanmacı bir tutumla planlamayı (ve dolayısıyla kent mekânını) stratejik bir araç olarak Ankara'nın imarı sürecinde kullanmıştır. Ancak Jansen'in planı kısmen başarıya ulaşsa, kaynak yetersizliği ve kentsel arsanın spekülatif amaçlı kullanımı gibi olumsuzluklar sebebiyle uzun erimli bir uygulama imkanı görememiştir.[405]

Gelinen noktada, tüm başarısızlıklarına karşın, Ankara kentinin planlama deneyimi, daha sonraki dönemde Anadolu'nun diğer kentlerinin de planlama aracılığıyla imar edilmesi için önemli bir birikim sağlamıştır. Ancak bu deneyim yalnızca sınırlı bir coğrafyada gerçekleşmiştir. Çünkü dönemin koşulları dikkate alındığında, ülkenin kısıtlı kaynaklarının, mülkiyet ilişkilerine doğrudan müdahale eden kentlerin imar edilmesine aktarılması mümkün olmamıştır. Bu nedenle, devletin tercihlerinin de etkisiyle, ülkesel ölçekte mekânsal işbölümünü belirlemedeki görece güçlülüğüne karşın, devlet aynı sürekliliği kentsel düzeyde uygulayamamış, yeni sosyo-mekânsal bir katman yaratarak

[403] Fehmi Yavuz, "Başkent Ankara ve Jansen" **ODTÜ Mimarlık Fakültesi Dergisi**, 7(1), Ankara, 1981. İbrahim Bozkurt, "Hermann Jansen (1869-1945) ve Ankara'da Jansen Planı" https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/Jansen_Plan%C4%B1, (03.02.2021).

[404] Planda, özellikle kent parkları olmak üzere, kültürel ve kamusal yapılar, toplumsallaşmanın gerçekleşeceği mekânlar olarak önem kazanmaktadır. Kentin herhangi bir yerinde değil, en merkezi yerlerinde kent meydanları ile birlik oluşturacak biçimde konumlandırılan Gençlik Parkları, Kültür Parkları, Halk Bahçeleri, Millet Bahçeleri ve Halkevi Bahçeleri isimlerini alan bu kent parklarında, eğlence, dinlenme ve spor etkinliklerinin yanı sıra toplumsal ve kültürel etkinlikler de gerçekleştirilmekte; böylece kent parkları ve diğer kamusal mekânlar yoluyla, yeni rejimin dönüştürmeye çalıştığı gündelik hayata ilişkin laik değerler kent mekânı aracılığıyla yaratılmaya çalışılmaktadır.
Çağatay Keskinok, **Kentleşme Siyasaları**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2006, s.44.

[405] Gönül Tankut, **Bir Başkentin İmarı**, Anahtar Kitaplar, İstanbul, 1993.

Osmanlı katmanının üzerini örtme başarısını gösterememiştir.[406] Sonuç olarak; siyasal ve toplumsal hayatın laikleştirilmesi yolunda köktenci kararlar verilmiş olsa da, bu kararların (kentsel ölçekte) mekânsal uyarlaması yalnızca Ankara'yı kapsayan sınırlı bir coğrafyada gerçekleştirilmiş, böylece, Cumhuriyet'in modernleşme projesi mekânsal anlamda yıkıcı ve dolayısıyla dönüştürücü bir etki yaratamamıştır. Bu yönüyle, düşünsel köklerini Haussmann'ın Paris'i yeniden imarından alan merkez kapitalist ülkelerde yaşanan modernizmin yıkıcı ve dönüştürücü yüzünün, Cumhuriyet modernleşmesinin ilk yıllarındaki eksik bir ayağı olduğunu söylemek mümkündür.

İç pazar bütünlüğünü sağlamaya yönelik dengeli bir kır-kent kalkınmasını öngören uygulamalar ve kentsel ölçekte ise sınırlı bir coğrafyada gerçekleştirilen rejimin aydınlanmacı yönüne uygun yapılan mekânsal müdahaleleri bir bütün olarak değerlendirdiğimizde, özellikle dengeli bir kalkınma stratejisinin uygulanması 1923-1950 yılları arasında kentleşme oranının düşük olması sonucunu yaratmıştır.[407] Bu stabil durum, 1950'li yıllarda ülkedeki siyasal yapının ve devamında iktisadi yapının da değişmesiyle dramatik bir şekilde değişmiştir. Hızlı dönüşüm varlığını en çok kentlerde hissettirmiş, Cumhuriyet modernleşmesinin aydınlanmacı yüzü ile çelişkili bir kentsel mekân ve gündelik yaşam pratiği yaratmıştır.

1.2. Yoğun Kentleşme Karşısında Modern Kent Yaratma Düşünün Kırılganlığı (1950-1980)

İkinci Dünya Savaşı sonrasında dünyadaki siyasal yapılara ilişkin köklü değişimler yaşanmıştır. Bu yönüyle Türkiye'deki en önemli değişim Demokrat Parti'nin

[406] Tarık Şengül, **Kentsel Çelişki ve Siyaset**, İmge Kitabevi, Ankara, 2009, s.120.
[407] Nüfusu 10.000'den fazla olan yerleşmeler kent kabul edilirse; 1927 yılında ülkenin kentlerde oturan nüfusu %16.4 iken; 1950 yılında bu oran ancak %18.5'e yükselebilmiştir.
Ruşen Keleş, Can Hamamcı, Aykut Çoban, **Çevre Politikası**, İmge Yayınevi, Ankara, 2009, s. 120.

1950 seçimlerini kazanmasıyla ülkede çok partili siyasal yaşamın başlamasıdır. Çok partili hayata geçişle birlikte Demokrat Parti (DP) öncülüğünde kurumsallaşan yeni siyasetin kırdaki nüfusun çözülmesini sağlayan ve kenti önceleyen politikaları, Türkiye'nin modernleşme hikâyesinde yeni bir sürecin başlangıcıdır. Cumhuriyet elitleri aracılığıyla, aydınlanmacı bir tutumla yaratılmaya çalışılan laik değerleri içselleştirmiş yurttaş tipolojisi yeni dönemde kesintiye uğramıştır. Bu çerçevede, yeni dönemin en belirgin özelliği siyasal rejimin yurttaşa bakış açısındaki değişimdir. Tekelinin ifadesiyle:

> "Paternalistik bir halkçılık anlayışından büyük ölçüde halkın kısa erimli isteklerinin yönlendirdiği bir popülizme geçiş yaşanmıştır. Siyasal sistemin halkın isteklerine duyarlılığı anonim ilişkiler içinde hakkını savunan yurttaşın geliştirilmesiyle değil böyle bir bireyin doğmasını zorlaştıran patronaj ilişkileri içinde siyaset yapılarak sağlanmaya çalışılmıştır. Bu biçimde de olsa toplumun değişmelerden etkilenen kesimi genişlemiştir."[408]

Siyasal rejimin yurttaşa bakış açısını değiştiren bir diğer durum ise 1950'li yıllarla birlikte batı kapitalizminde yaratılan kitlesel tüketim kültürünün bu ilişkilerle eklemlenmeye çalışan Türkiye'nin toplumsal süreçlerini etkilemesidir. Kitlesel tüketimin ifadesi olarak araba, televizyon, beyaz eşya, mutfak eşyaları; kısaca orta sınıf bir kentli burjuvazinin gündelik hayatının konforunu yaratmaya yönelik büyüyen kapitalist pazar, gelişmekte olan ülkelerin toplumsal yapısını dönüştürmüştür. Bu süreçte kapitalist pazar ilişkilerine eklemlenmeye çalışan bir ülke olarak Türkiye'deki sorun; kısıtlı sermaye birikiminin kitlesel tüketime mi yoksa yoğun göç alan İstanbul, Ankara gibi büyük kentlerin yapılı çevresinin mimarlık/şehircilik aklının gereklerine göre dönüştürülmesine mi harcanacağıdır.[409] Sınırlı sermaye birikiminin fiziksel mekânın üretimi yerine kitlesel

[408] İlhan Tekeli, "Bir Modernite Projesi Olarak Türkiye'de Kent Planlaması", **Ege Mimarlık**, 2(16), 1995, s.54.

[409] Bilgin'in ifadesiyle: "Türkiye dünyayla senkrona girmişti bir kere. Dünyada neden kâr ediliyorsa burada da ondan ediliyordu. Dünyada ne satılıyorsa burada da o satılıyordu. 1980'lerle birlikte gelen değişime de kolayca ayak uyduruldu"
İhsan Bilgin, "Bedelsiz Modernleşme", **Mimarlık Dergisi**, 288, 1999, s.27.

tüketimi önceleyen alanlara yönelmesi, devletin ise kısıtlı kaynaklarını bu alanda kullanmak yönündeki isteksizliği, sonuçta yoğun göç alan kentlerde yapılı çevrenin kuralsız ve kendiliğinden dönüşmesini sağlamıştır.

Türkiye'nin 1980'li yıllara kadar devam eden yoğun kentleşme hareketi içinde devletin pasif tutumunu dikkate aldığımızda, 1950'li yılların ikinci yarısında Menderes'in önderliğinde özellikle İstanbul'da yapılan imar uygulamalarını bir istisna olarak görmemiz gerekir. Menderes'in "Başmimar" lakabıyla gerçekleştirdiği, kentin tarihsel ve kültürel dokusunun yıkılarak, kenti birbirine bağlayan ana bulvarları açma çalışmaları, Haussmann'ın öncülüğünde gerçekleşen Paris'in modernizasyonuna ilişkin köktenci uygulamalarını anımsatır niteliktedir. Böylece, tıpkı Paris'te gerçekleştirildiği gibi, İstanbul'un birbirinden yalıtılmış heterojen parçaları, bütünlüklü olarak İstanbul kentinin erişimine açılarak; modernizmin homojenleştirme uygulamaları çerçevesinde bütünlüklü bir fiziksel mekân olarak yeniden ifade bulur. Kentin Osmanlı mirası olarak görülen fiziksel görünümü köktenci bir şekilde modern şehircilik uygulamaları ile tahrip olurken, diğer taraftan söz konusu dönüşümün meşruiyet zeminini sağlam kılmak için Türkçülük ve İslam ideolojisinin sentezi, siyasal bir söylem olarak kullanılmış, İstanbul'un Menderes tarafından ikinci defa fethedildiğine ilişkin ideolojik bir dil kullanılmıştır.[410] Bu ideolojik dilin arka planında ise Cumhuriyet dönemi modernleşme hikayesinin Ankara kentine yüklediği aydınlanmacı misyon karşısında, eski dönemin sembolik kenti olarak İstanbul'un azalan itibarını iade etmek amacı bulunmaktadır.

Modernizmin teknokrat aklı, tıpkı 1930'lu yıllarda Ankara'da yapılan kısıtlı uygulamalarda olduğu gibi, 1950'li yıllarda da Menderes aracılığıyla ve göreceli olarak daha yıkıcı bir tutumla İstanbul'da uygulanmıştır. Ancak 1960'lı yıllarla birlikte, baraj ve otoyol yapımı gibi kent dışı faaliyetleri dışarda bıraktığımızda, özellikle kent içi

[410] İpek Akpınar, "Menderes İmar Hareketleri Türkleştirme Politikalarının Bir Parçası mıydı?", **Arredamento Mimarlık**, Sayı:290, 2015, s.87-88.

alanlarının dönüşümü konusunda devlet ve büyük sermayenin etkinliği epeyce sınırlı olmuştur.[411] Diğer taraftan ülke nüfusu hızlı bir şekilde artmış, artan nüfusun üçte biri Doğu Marmara Bölgesi olarak adlandırılan Sakarya-İstanbul-Bursa üçgeninde yoğunlaşmıştır.[412]

Yaşanan hızlı kentleşme karşısında, bu dönemde Türkiye modernleşmesinin çözmesi gereken iki sorun dikkate çekmektedir. Bir taraftan kente gelen nüfusa istihdam olanakları yaratılmalı; diğer taraftan ise artan nüfus için konut ve alt yapı inşa edilmelidir. Türkiye'nin kısıtlı sermaye birikimi bu sorunların çözümünü var olan hukuki normlar içinde çözümünü olanaksız kılmıştır. Böylece kente göç edenlerin kendi çözümlerini enformel pratikler içerecek şekilde üretmesi kent çeperlerinin gecekondu kuşakları ile çevrelenmesi sonucunu yaratmıştır.[413] 1955 yılında gecekondu nüfusunun kentsel nüfustaki payı %4,7 iken, 1980 yılına gelindiğinde bu oran %26,1'e yükselmiştir[414]

Kentlerdeki yoğun gecekondu yapılaşmasını olanaklı hale getiren en önemli etken kuşkusuz devletin mülkiyet ilişkileri yönünden kapitalist kurumsallaşmayı sağlamadaki (dönemin popülist koşulları çerçevesinde) isteksiz tutumudur. Gecekondu yapılarının önemli bir kısmı, gayrimüslimlerce terk edilmiş toprakların, üzerinde kimsenin hak ileri sürmediği vakıf arazilerinin, eski tarımsal toprakların ve farklı türden kamu arazilerinin

---

[411] 19. yüzyıl Avrupa'sında kırsal nüfusun çözülmesiyle kentsel alanda yaşanan kaosun yapılı çevrenin mühendislik/mimarlık uygulamalarıyla çözümlenmesi eşgüdümlü bir şekilde gerçekleşmiştir. Bu dönemde, başta arsa spekülasyonu olmak üzere, altyapı ve üstyapı yatırımlarına konu olan büyük ölçekli faaliyetler; özetle kentin üretimi, büyük şirketlerin faaliyet alanı içinde olmuştur.
İhsan Bilgin, "Bedelsiz Modernleşme", **Mimarlık Dergisi**, 288, 1999, s.26.
Yaklaşık 100 yıl sonra kendi döneminin özgünlüğü çerçevesinde gerçekleşen Türkiye kentleşmesinin Avrupa'dan özellikle bu yönüyle farklılaştığını belirtmemiz gerekir. 1980'li yıllara kadar, gerek büyük sermaye gerekse devlet aracılığıyla "kentin üretimi" konusunda (yukarıda ifade edilen ekonomi-politik gerekçeler dolayısıyla) çekingen bir tutum sergilenmiştir.

[412] Bilgin, **a.g.e**., s.26.
Söz konusu nüfus hareketinin doğal sonucu olarak başta İstanbul ve Ankara olmak üzere ülkenin büyük kentlerinde hızlı bir kentleşme yaşanmaktadır. Türkiye'de 1950'de %25,04 olan şehirli nüfus oranı, 1955'te %28,79, 1960'ta %31,92'ye, 1965'te %34,42'ye yükselmiştir.
İlhan Tekeli, "1950'li Yıllar: Kendini Yeniden Üretemeyen Popülist Modernleşme", R. Funda Barbaros, Erik Jan Zurcher (Derleyen), **Modernizmin Yansımaları:1950 'li Yıllarda Türkiye,** Eflatun Yayıncılık, Ankara, Ocak 2021, s.47.

[413] **A.g.e**., s.47.

[414] Ruşen Keleş, **Kentleşme Politikası**, İmge Kitabevi, Ankara 2004, s.561.

üzerine inşa edilmiştir.[415] Kapitalist mülkiyet ilişkileri dışında kente yeni göç edenlerce gerçekleştirilen enformel konut üretimi, zamanla çıkarılan af yasaları (bu yasaların ilki 1966 yılında çıkartılan 775 Sayılı Gecekondu Yasası'dır) ile birlikte mülkiyet ilişkilerine eklemlendirilerek yasal bir statü kazanmıştır. Çıkarılan af yasalarını Şengül; devlet, sermaye sınıfı ve gecekonducular arasında örtük bir uzlaşı olarak ifade eder. [416]

Kentin fiziksel mekânı köktenci bir şekilde dönüşürken, toplumsal sınıflar arasında gerçekleştirilen bu örtük uzlaşı ile büyük sermaye daha kârlı bir birikim olanağı sunan sanayi alanını seçerken, konut ihtiyacına yönelik kentin yeniden yapılanması küçük sermaye ve ucuz emeğin kendini yeniden ürettiği gecekondular tarafından sağlanmıştır. Bir anlamda büyük sermaye kentte sanayinin yarattığı artı değere el koyarken, küçük sermaye kentsel toprağın artı değerine el koymuştur.[417] Gecekondu alanları ise ilk dönemlerinde barınma ihtiyacını karşılamak için yapılmış olsa da (bu yönüyle kullanım değerini önceleyen bir niteliği vardır), daha sonraları çıkartılan af yasalarıyla kapitalist mülkiyet sistemine eklemlenmiş, başka bir ifadeyle zaman içerisinde bu alanlarda değişim değeri kullanım değerinin önüne geçmiştir. Bu alanların varlığı, özellikle 2000'li yıllardan sonra ise "kentsel dönüşüm" söylemine meşruiyet kazandırarak, kentlerin ikinci defa ve daha keskin bir şekilde dönüşmesine aracılık etmiştir.

Enformel konut (gecekondu) üretiminin yanında bu dönemde görülen bir diğer konut sunum biçimi ise yapsatçılıktır. 1950'li yıllarla birlikte hızlı kentleşme sonrası artan kentsel arsa değerleri, Erken Cumhuriyet dönemi modern konut söylemindeki bahçeli ev tipinin dönüşmesine neden olmuştur. Büyük sermayenin yatırımlarını yapılı çevre üretimi yerine sanayiye yönlendirmesi sonrası, orta sınıf kentli burjuvazi için yapsatçılık bir konut sunum biçimi olarak gelişmiştir. Artan arsa değerleri orta sınıfların bir parselde

[415] Çağlar Keyder, "Enformel Konut Piyasasından Küresel Konut Piyasasına", Çağlar Keyder (Derleyen), **İstanbul Küresel ile Yerel Arasında**, Metis Yayınları, İstanbul, Ekim 2013, s.175.
[416] Şengül, **a.g.e**., s.126.
[417] İlhan Tekeli, **Kent Planlaması Konuşmaları**, TMMOB Yayınları, Ankara 1991, s.170.

müstakil konut edinmesini olanaksızlaştırmış, böylece orta sınıflar kentin imarlı alanlarında yapsat usulü üretilen apartmanlarda konut sahibi olmaya başlamışlardır. 1965 tarihli Kat Mülkiyeti Yasası ise söz konusu dönüşüme yasal bir çerçeve sağlayarak, yapsat aracılığıyla üretilen apartman tipi konut sunumunun yaygınlaşmasını sağlamıştır.[418] Sonuç olarak bu dönemde, kentsel altyapı yetersizlikleri ile anılan gecekondular ile modernitenin gerekleri çerçevesinde bir plan dahilinde yapılan apartman tipi yapılaşmaların iç içe geçtiği ikili bir kentsel doku oluşmuştur.

1970'li yıllarla birlikte kentleşme düşünsel anlamda desteklenen bir olgu olarak görülse de, devletin kentleşmeye bakış açısı ekonomik anlamda araçsal olmuştur. Devletin kentleşmeye karşı bu ikircikli tutumu gelinen noktada Cumhuriyet aydınlanmasının modern kent yaratma düşü ile dönemin mekânsal gerçeklikleri arasında önemli bir tezatlık yaratmıştır. Bu çerçevede erken Cumhuriyet döneminin idealleştirilmiş düşük yoğunluklu bahçeli ev tipolojisi yerini, betonarme apartman blokları ve gecekondu alanlarının iç içe geçtiği bir kentsel dokuya bırakmıştır. Bu noktada, yap sat eliyle üretilen betonarme apartman bloklarının Türkiye modernleşme tarihinde kendi özgün değerlerini yaratamamasının da ayrıca altını çizmek gerekir. Merkez kapitalist ülkelerin modernleşme (ve kentleşme) hikâyesini referans aldığımızda, söz konusu ülkelerde yapı teknolojisi kendi geleneğini yeniden üretebilmiştir. Diğer taraftan Türkiye gibi kapitalist modernleşmeye eklemlenmeye çalışan ülkelerde yapı teknolojileri yönünden kendi özgün değerleri yaratılamamıştır.[419] Sonuç olarak mimarlık/mühendislik uygulaması yönünden meşruiyeti değerlendirildiğinde

[418] İlke Tekin, İpek Akpınar, "Betonarmenin Anonimleşmesi: Türkiye'de İkinci Dünya Savaşı Sonrası Yapılı Çevrenin İnşası", **Mimarlık Dergisi**, 377, 2014, s.70-74.

[419] Akpınar ve Tekin bu kısır döngünün sebebini acele modernleşme arzusu ile betonarme yayılma hızının ilişkisi üzerinden açıklar:
"Betonarmenin hızlı yayılımı, geri kalmışlıktan kurtulma, Batı'ya yetişme ve kısa sürede modern olma arzusuna dayanan acelecilikle ilişkilidir… Modernliğe yetişme hırsı, yapı malzemelerini tanıma, onları deneme, geliştirme, kısacası modern bir tutum olarak aktif bir tavır alma olasılığını sıfırlar. Ne betonarme, ne de geleneksel malzeme ve teknikleri, sahip oldukları anlamlarından bağımsız bir deneyim ve deney aracı olamamışlardır".
Tekin ve Akpınar, **a.g.e.**

Cumhuriyetin modernleşme süreçleri ile uyumlu olarak görünse de, betonarme apartman bloklarından oluşan yerleşim alanlarının yüksek yapı yoğunluğu ve yetersiz kentsel altyapı standartları birlikte düşünüldüğünde, çoğunlukla yapsat eliyle üretilen bu alanların da erken Cumhuriyet döneminde yaratılmaya çalışılan modern kent düşü ile uyumlu olduğunu söylemek güçtür.

Yapılı çevre yönünden özellikle konut alanlarında yaşanan bu ayrıksı durum, kenti deneyimlemek, kentin gündelik hayatını içselleştirmek yönünden gecekondu alanlarında kendine özgü bir pratik yaratmıştır. Modernitenin kalıpları dışındaki kırsal karakterli nüfusun kentlere göç etmesiyle bu defa modernleşme yanlıları için bu grupların kentli yaşamla nasıl bütünleşeceği konusu önem kazanmıştır.[420] Ancak köyden kente göçenlerin yukarıdan modernleşme projesine entegre olacağına ilişkin iyimser tutum zamanla dağılmıştır. Çünkü devletçi kalkınma stratejisinde öngörülen ekonomik dönüşümün hızı, kentlere göç eden yoğun nüfus hareketini emecek kapasitede olmamıştır. Modernleşmeci yaklaşım, köyden gelenlerin, modern ekonomiyle bütünleşme yoluyla modern toplumsal düzenin bir parçası haline geleceğini, farklı bir politikaya angaje olacağını ve nihayetinde ulusal kapitalizmin homojenleştirici kültürüne açık hale geleceğini öngörüyordu. Ancak, köyden gelen nüfusun büyüklüğünün ülkenin üretim kapasitesinin çok üzerinde olması nedeniyle göçle gelen nüfusun büyük bir kısmı modern kapitalist ekonomiye eklemlenmek yerine, enformel üretim ilişkileri aracılığıyla kent hayatına eklemlenmiştir.[421] Sonuç olarak, kente gelen nüfusun kentli değerleri benimseyeceği yönündeki iyimser tahminler gerçekleşmemiştir. Bu gruplar kentin olanaklarından yararlanmalarına ve hatta siyasal sistemi etkileyebilmelerine rağmen, kentin modern

[420] İlhan Tekeli, "Bir Modernite Projesi Olarak Türkiye'de Kent Planlaması", **Ege Mimarlık**, 2(16), 1995, s. 54.
[421] Keyder, **a.g.e**., s.180.

yaşam pratiklerine eklemlenememiştir.[422] Bu durum, kent yaşamı ve kırsal yaşam pratiklerini içinde barındıran melez bir kent kültürü yaratmıştır.

Sonuç olarak Cumhuriyet modernleşmesinin toplumsal hayatın laikleştirilmesi, özel mülkiyete dayalı kapitalist kurumsallaşmanın gerçekleştirilmesi, ulus devlet ve temsili demokrasi etrafından siyasetin kurumsallaştırılması yönündeki amaçlarının 1950-1980'li yıllarda kendi döneminin özgün koşullarında yeniden ifade bulduğu söylenebilir: dinin halen toplumsal ve siyasal süreçlerin belirleyeni olması; ekonomik krizler, kapitalist mülkiyetin karşısında yaratılan ara formlar (gecekondu), bu bölgelerde yaşayan nüfusun ithal ikameci sanayi üretimin ucuz iş gücü olmasından kaynaklı toplumsal uzlaşı hali ve küresel kapitalizme eklemlenme çabaları; yaşanan askeri darbelerle temsili demokrasinin kesintiye uğraması. Tüm bu süreçlerin toplumsal ifadesi olarak büyüyen kentlerde, Cumhuriyet modernleşmesinin kendi melez değerlerini yeniden yarattığı bir kentsel yaşam oluşmuştur. 1980'li yıllara gelindiğinde ister enformel yollarla (gecekondu), isterse modern mühendislik/mimarlık aklıyla yapsatçı eliyle üretilmiş yapılı çevreler olsun, meydana gelen kentsel örüntünün yaşam kalitesini arttıran, nitelikli çevreler olduğunu söylemek zordur. 1980'li yıllarda başlayan ve günümüzde de etkileri devam eden ekonomi-politik alanında Türkiye ve dünyada yaşanan dönüşümler ise bu tarihten itibaren kentleşme pratiği yönünden kendi özgün değerlerini yaratmıştır.

1.3. Sermayenin Güdümünde Kent Mekânında Dönüşüm (1980-)

Keynesçilik, refah devleti ve ulusal kalkınmacılık politikaları ile 2. Dünya Savaşından itibaren hızlı bir büyüme yaşayan kapitalist ekonomi; 1970'li yıllara gelindiğinde yeni bir birikim krizi yaşamıştır. Petrol fiyatlarındaki yükselişle başlayan ve

[422] İlhan Tekeli, **Modernizm, Modernite ve Türkiye'nin Kent Planlama Tarihi,** Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2009, s.122.

devamında kapitalist büyüme ve üretimin gerilemesi ile devam eden iktisadi kriz, kapitalist devlet örgütlenmesinin yeniden reforme edilmesi gerekliliğini yaratmıştır. Artık ulusal kalkınmacı ve Keynesçi politikaların terk edilerek; devlet aygıtının iktisadi alandaki rolünü düzenleyicilik ile sınırlayan[423] ve sermayenin talepleri doğrultusunda ihracat piyasasına göre yurt içi üretimi yönlendiren, devlet işletmelerini özelleştiren, emek hareketini bastıran[424] neoliberal politikalar siyasal/toplumsal hayatın belirleyeni olmuştur.

1970'li yılların sonunda kapitalist birikim krizinin neden olduğu yeniden yapılanma Türkiye ölçeğinde iki önemli kırılma yaratmıştır: Birincisi, IMF ve Dünya Bankası'nın direktifleri doğrultusunda, önceki dönemin ithal ikameci kalkınma politikasının terk edilerek, ihracata dayalı büyüme modeline geçilmesini sağlayan 24 Ocak (1980) iktisadi yeniden yapılanma kararlarıdır. Siyasal alanda yaşanan kırılma ise iktisadi alanın yeniden organize edilmesi için toplumsal yapıyı kontrol altına alan 12 Eylül Askeri darbesidir.[425] 1980'li yılların başlarında Türkiye'de siyasal ve ekonomik alanda yaşanan bu değişim son 40 yıllık toplumsal yapıyı belirlemiştir.

24 Ocak kararlarıyla başlayan liberalleşme eğilimleri Türkiye'nin dünya pazarı ile bütünleşmesini, küresel kapitalizme eklemlenmesini öngörüyordu. Bu yaklaşım öncelikli olarak ülkenin mekânsal örgütlenmesinde altyapının iyileştirilmesini, kentlerin haberleşme kapasitesinin arttırılmasını gerektirmiştir. Kentsel altyapı iyileştirilmesiyle küresel ekonomiye eklemlenen kentler, ülkenin makro ölçekte mekânsal örüntüsünde önemli değişimler yaratmıştır. Böylece ülkenin liman kentleri önem kazanmış, nüfus dağılımında kıyılaşma artmıştır. Diğer taraftan ülkenin İstanbul, Ankara ve İzmir gibi

[423] Ali Ekber Doğan, **Birikimin Hamalları, Kriz, Neoliberalizm ve Kent**, Don Kişot Yayınları, İstanbul 2002,., s.13.
[424] Ronaldo Munck, "Neoliberalizm ve Siyaset, Neoliberalizmin Siyaseti", Alejandro Colas, "Neoliberalizm, Küreselleşme ve Uluslararası İlişkiler", Alfredo Saad-Filho, Deborah Johnston (Derleyen), (Çev. Şeyda Başlı, Tuncel Öncel), **Neoliberalizm Muhalif Bir Seçki,** Yordam Kitap, İstanbul, 2007, s.110-111.
[425] Oğuz Işık, Melih Pınarcıoğlu, **Nöbetleşe Yoksulluk: Sultanbeyli Örneği**, İletişim Yayınları, İstanbul 2009, s.124.

anakentleri küresel dünya ile ilişkilerini kuvvetlendirirken; Anadolu Kaplanları ismiyle anılan, emek yoğun üretim yapan orta ölçekli kentleri (Denizli, Gaziantep, Çorum v.b) ise dış dünya ekonomisiyle bütünleşme arayışı içinde olmuştur.[426] Sonuç olarak, Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı sonrasında başlayan kentleşme sürecinin 2000'li yıllara gelindiğinde belirli bir doygunluğa ulaştığı, yerleşim örüntüsünün ise yeni dönemin gerekliliklerine göre dönüşüm geçirdiği görülmektedir.

Ülkenin makro ölçekli ilişkiler ağında yaşanan bu değişimin kentsel ölçekte mekânsal ve toplumsal anlamda etkileri olmuştur. Daha önceki dönemlerde ithal ikameci politikalar sebebiyle göz ardı edilen kentsel altyapı ve üstyapı üretimine yönelik yatırımlar, bu dönemden itibaren önemli bir sermaye birikim aracı olmuştur. Dolayısıyla önceki dönemlerde kentin üretimine ilişkin sınırlı bir pozisyonu olan büyük sermayenin etkisi artmıştır.[427] Bu dönemde kentlerin özellikle büyük sermaye tarafından bir gayrimenkul geliştirme aracı olarak görülmesi; kent morfolojisinde birbirlerinden kopuk, bütünlükten yoksun bir mekânsal örüntü yaratmıştır.[428]

Bu dönemde toplumsal olarak yaşanan en belirgin değişimlerden biri ithal ikameci dönemin toplumsal uzlaşıya dayalı sosyal yapısının parçalanmış olmasıdır. Daha önceden de ifade edildiği üzere, ithal ikameci kalkınma döneminde kentsel rantlar küçük girişimciler ve mülk sahiplerince paylaşılmakta iken, büyük sermayenin kent rantı üzerinde sınırlı bir etkisi vardı. Ancak 1980 sonrası kentlerde yaşanan sanayisizleşme[429]

---

[426] Tekeli, İlhan, **Modernizm, Modernite ve Türkiye'nin Kent Planlama Tarihi**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2009, s.130-131.

[427] H.Tarık Şengül, "Kentsel Yeniden Yapılanma ve Yeni Kentleşme Eğilimleri Üzerine Bazı Gözlemler", **Kentsel Yeniden Yapılanma: Kazananlar, Kaybedenler, Dünya Şehircilik Günü 32. Kolokyumu**, TMMOB ŞPO, Ankara 2010, s.65.

[428] Kent parçalarının bu kopukluğu, ölçek olarak kentin öngörülemez bir şekilde saçaklanmasına neden oldu. Finans şirketleri ve büyük müteahhitlik firmalarının ortaklığında gerçekleştirilen arsa geliştirme faaliyetlerinin hedefinde ise genellikle daha önceden kamu eline geçmiş büyük kent parçaları, kent içinde kaldığı için bir yatırım değeri kazanmış ve yapı ömrünü tamamlamış çöküntü alanları ya da kent çeperlerinde yer alan gecekondu alanları vardır.
Şengül, **a.g.e**., s.65.

[429] Melih Ersoy, "Sanayisizleşme süreci ve kentler", **Praksis**, Sayı:2, 2001.

süreci ile birlikte kent içinde kalan ve proje geliştirme potansiyeli yüksek alanlar büyük sermayenin ilgi alanına girmiştir. Işık ve Pınarcıoğlu'nun ifadesiyle:

> "Bu dönem, 1950'lerden beri Türkiye kentleşmesini yönlendiren kurumların ve sınıfsal uzlaşmaların yıkıldığı bir dönemdir. Kentsel rantın sınıflar arasında nasıl paylaşılacağına ilişkin geniş tabanlı uzlaşma yıkılmakta ve kentleşmenin nasıl finanse edileceğine ilişkin kurallar yeniden yazılmaktadır. Daha önce vurguladığımız gibi, eski uzlaşma kentsel rantların devletin gözetimi altında olabildiğince geniş toplum kesimlerine aktarılmasına dayanmaktaydı. … İşte bu uzlaşma 1980 sonrasının koşullarında tümüyle bozuldu ve kentsel ranttan pay almak isteyen çok sayıda yeni aktör çıktı"[430]

Türkiye'nin dışa dönük bir ekonomi politikası izlemesi, Türkiye'nin modernleşme hikâyesin niteliğini değiştirmiştir. Daha önceki dönemlerde batıya kapalı ve kendi içinde dönüşüm ve kırılmaların yaşandığı modernleşme hikâyesinin, batıyla yarışarak ve bütünleşerek dönüşüm geçirmesine neden olmuştur.[431] Böylece 1980'li yıllarla birlikte yaşanan ekonomi-politik değişimin kent mekânını bir üretim merkezinden, içinde eğlence, finans ve tüketimin yer aldığı seyirlik gösteri mekânlarına dönüştürmesi, yeni dönemin kendi gerçekliğini tükettikleri üzerinden ifade eden yeni birey tipi ile uyumlu bir gelişim göstermiştir.

Toplumsal yapı üzerinde belirleyici etki bırakan bir diğer olgu ise 1980 askeri darbesi sonrası dayatılmaya başlanan manevi-dinsel değerlere vurgu yapan politik söylem ve uygulamalardır. Böylece, Cumhuriyet projesinin laik ve aydınlanmacı kimliği ile çelişen ve 1980 askeri darbesi sonrası sistematikleşen Tük-İslam sentezi milliyetçi ve maneviyatçı politikalar ile tüketimin merkezde yer aldığı toplumsal yapı birlikte düşünüldüğünde; kapitalizmin yeni dönem birey tipi ile muhafazakârlaşma arasında salınan bir toplumsal yapı ortaya çıkmıştır. Bu nedenle tüketim kültürünün yarattığı

[430]Oğuz Işık, Melih Pınarcıoğlu, **Nöbetleşe Yoksulluk: Sultanbeyli Örneği**, İletişim Yayınları, İstanbul 2009, s.127.
[431] İlhan Tekeli, "Bir Modernite Projesi Olarak Türkiye'de Kent Planlaması", **Ege Mimarlık**, 2(16), 1995, s.55.

yabancılaşma ile aydınlanmacı aklın karşısında dinin gündelik hayat pratikleri içindeki alanını genişletmesinden kaynaklı, millet ve yurttaş olarak yaşadığı toplumu değiştiren ve dönüştüren özne halinden kopuşun ifadesi olarak yaşanan yabancılaşma süreçlerinin Türkiye'ye özgü kentleşme pratiğinde eşgüdümlü olarak birbirlerini beslediğini söylemek mümkündür. Bu süreçlerin mekânın toplumsal olarak üretilmesi ile olan ilişkisi tezin bu bölümünün 2 numaralı başlığında ayrıntılı olarak incelenecektir.

Yaşanan bu dönüşüm kendi içerisinde farklı toplumsal ve siyasal süreçleri barındırmaktadır. Bu çerçevede yaşanan toplumsal değişimi, kentleşme süreçleri ile de ilişkilendirerek iki alt dönem içinde değerlendirebilir: (1) 24 Ocak ekonomide liberalleşme kararları ve devamında 1980 askeri darbesi ile başlayan ve 2000'li yılların başına kadar olan erken dönem, 2000'li yıllardan günümüze kadar geçen toplumsal değişimin öncü dönemidir. Bu bağlamıyla 1980-2000 arası "devlet ve piyasa arasındaki rol paylaşımının netleşmesi, piyasanın önünü açacak ve riskleri azaltacak gerekli yasal ve kurumsal düzenlemelerin yapılması, toplumsal yapının böylesi bir kentleşme modeline tümüyle hazır hale getirildiği"[432] erken dönemdir. (2) 1999 yılında yaşanan "Büyük Marmara Depremi" ise 2000'li yılların başından günümüze kadar devam eden "kentsel dönüşüm" uygulamalarıyla kentlerin köklü bir şekilde dönüşmesine toplumsal bir meşruiyet sağlamıştır. Böylece, kentsel dönüşüm kavramının sağladığı meşruiyet çerçevesinde 2000'li yıllarla birlikte kentler bir yap-boz tahtasına dönmüştür. Kent mekânında yaşanan bu yoğun dönüşüm ise 2001 yılında yaşanan büyük ekonomik krizin sonrasında 2002 yılında iktidarı ele alan Adalet ve Kalkınma Partisinin (AK Parti) öncülüğünde gerçekleştirilmiştir. Sonuç olarak yaşanan bu dönüşümün niteliğini, bir yanıyla dönemin liberalleşme eğilimlerinin bir sonucu olarak mekânın metalaşması

[432] Eylem Bal, "Türkiye'de 2000 Sonrası Neoliberal Politikalar Çerçevesinde İmar Mevzuatındaki Değişimler Ve Yeni Kentleşme Pratikleri: İstanbul Örneği", **Yayınlanmamış Doktora Tezi,** Dokuz Eylül Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, Şehir ve Bölge Planlama Anabilim Dalı, İzmir, 2011, s.123.

mefhumu, diğer yanıyla da AK Parti'nin muhafazakâr kodları belirlemiştir. Her iki dönemde de, idari ve hukuki düzenlemelerle mekânı yoğun bir şekilde kullanan güçlü sağ iktidarların (birinci dönemde Anavatan Partisi (ANAP), ikinci dönemde AK Parti) etkinliği vardır.

1.3.1. Erken Dönem (1980-2000)

12 Eylül 1980 yılında yapılan askeri darbe, Türkiye yakın siyaset tarihinin önemli kırılmalarından biridir. Sivil siyasetin devre dışı kaldığı bu dönemde, "devletin bekası, milli birlik ve beraberlik" gibi söylemler üzerinden toplumsal meşruiyetini kuran askeri rejim, yeni oluşturduğu kurumlar aracılığıyla toplumsal hayatı baskı ve denetim altına almıştır.[433] Askeri rejim tarafından Atatürk milliyetçiliği ismiyle dayatılan, manevi-dinsel değerlere vurgu yapan, Türk-İslam sentezi olarak ifade bulan politik söylemin kökleri askeri darbeye dayansa da, Türkiye siyasetinin son kırk yılında belirleyici olmuştur.

Askeri darbe ile devre dışı kalan sivil siyaset, 1983 yılında yapılan genel seçimler ile tekrar aktif hale gelmiş; Turgut Özal'ın önderliğindeki ANAP seçimlerin galibi olmuştur. Özal, Türkiye'nin ekonomide liberalleşme sürecinin miladı olan 24 Ocak kararlarının oluşturulmasında Uluslararası Para Fonu (International Monetary Fund, IMF) ile görüşmeleri gerçekleştiren bürokrattı.[434] 1983 yılında kazandığı seçim zaferi ile daha önceden bir bürokrat olarak katkı verdiği 24 Ocak kararlarının siyaseten mirasını da devralmış oldu.

12 Eylül darbe rejiminin sendikal faaliyetleri yasaklaması, böylece örgütlü emeğin sermaye karşısında pazarlık gücünün zayıflaması, neoliberal programın ayakları

[433] R. Funda Barbaros, **Modernizmin Yansımaları: 80'li Yıllarda Türkiye**, Erik Jan Zurcher, R.Funda Barbaros (Derleyen), Efil Yayınevi, Ankara, 2017, s.vii.
[434] İlhan Tekeli, "1980'li Yıllarda Türkiye Ekonomisinde Dönüşüm, Modernitenin Aşınması ve Planlama", Erik Jan Zurcher, R.Funda Barbaros (Derleyen), **Modernizmin Yansımaları: 80'li Yıllarda Türkiye**, Efil Yayınevi, Ankara, 2017, s.9-14.

olarak düzensizleştirme, serbestleştirme ve özelleştirme politikalarının darbe sonrası Özal iktidarı tarafından uygulanmasının önünü açmıştır. Alınan kararlarla; devletin ekonomideki payı küçültülmüş, KİT üretimlerine dayanarak yapılan tarımdaki destekleme alımları sınırlandırılmış, enerji ve ulaştırma dışındaki sübvansiyonlar kaldırılmış, dış ticaret serbestleştirilerek, yabancı sermaye teşvik edilmiştir.[435] Sonuçta, ulusal kalkınmaya dayalı birikim rejiminin terk edilerek ihracata dayalı birikim rejimine geçilmesi, Türkiye ekonomisinin sonraki yıllarda kapitalizme borçlanma yoluyla eklemlendiği yapısal bir durum yaratmıştır.[436]

Özal'ın ekonomiyi dışa açma süreçleri ile birlikte toplumsal alanda yaşanan bir diğer dönüşüm ise Türk-İslam sentezi siyasal anlayışın etki alanını arttırmasıdır. Özal'ın tarikat ve cemaatlere verdiği destek sonrası yeni Müslüman orta sınıfın finanse ettiği İslami yapılar, siyasal ve kültürel aktörler olarak güçlenmiştir. Kırdan kente göçle birlikte geleneksel (dini, kültürel) yaşam pratiklerini kentlerde sürdürmek isteyen gruplar için 1980 sonrasının güvencesiz çalışma koşulları, bu gruplardaki hoşnutsuzluğu siyasallaştıran İslami yapılara uygun bir ortam yaratmıştır. Bu elverişli ortam 1994 yerel seçimlerinde Siyasal İslam'ın zaferi ile sonuçlanmıştır.[437] Sonuç olarak, merkezi yönetimin ekonomik ve toplumsal alandan çekilmesi (bir neoliberal strateji olarak devletin küçülmesi) ile bu alanın yerel yönetimler, cemaatler ve dernekler eliyle doldurulmaya başlaması, kent mekânındaki dayanışmacı kamusallığın dağıldığı, yerini muhafazakâr yaşam pratiklerini benimseyen (etnik köken, mezhep, din gibi) topluluklarına bıraktığı bir kent sosyolojisi yaratmıştır.[438]

---

[435] **A.g.e.**, s.10.

[436] Erinç Yeldan, "Üretim, Bölüşüm ve Büyüme Dinamikleri Açısından 80'li Yıllarda Türkiye Ekonomisi", Erik Jan Zurcher, R.Funda Barbaros (Derleyen), **Modernizmin Yansımaları: 80'li Yıllarda Türkiye**, Efil Yayınevi, Ankara, 2017, s.92-103.

[437] Erik Jan Zurcher, **Modernizmin Yansımaları: 80'li Yıllarda Türkiye**, Erik Jan Zurcher, R.Funda Barbaros (Derleyen), Efil Yayınevi, Ankara, 2017, s.xi.

[438] Gencay Serter, **Türkiye'de 1980 Sonrası Neoliberal Dönemde İktidar-Mekân İlişkisi ve Muhafazakar Kentin İnşası**, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi (Kent ve Çevre Bilimleri) Anabilim Dalı, Ankara, 2018, s.224.

Siyasal ve toplumsal olarak dinin etki alanının arttığı toplumsal yapıda, uygulanan politikaların sonucu tüketim teşvik edilmiş, dünyadaki ekonomik gelişmelerin de etkisiyle Türkiye'de de tüketim alışkanlıklarında önemli değişimler yaşanmıştır. Tüketim alışkanlıklarında yaşanan bu dönüşüm bir refah yanılsaması yaratarak gelişme ve ülkenin kalkınması olarak algılanmıştır.[439] Gelinen noktada, ulusal kalkınmacılık ve dayanışma kültürünü kapsayan ithal ikameci politikaların tasfiye edilerek, üretim yerine tüketim odaklı bir ekonomik yapının kurgulandığı neoliberal ekonomi politikalarına geçilmesi ve beraberinde dinin toplumsal olarak etki alanını arttırmasının maddi sonuçları en belirgin şekilde kentlerde deneyimlenmiştir.

1980 sonrası dönemde liberalleşme eğilimlerinin etkisiyle dayanışma ağlarının çözülmesi, önceki dönemin enformel konut (gecekondu) üretimi ve işgücü piyasalarına enformel sektör aracılığıyla tutunmaya çalışan gruplar üzerinde kendisini güvencesiz hisseden epeyce geniş bir halk topluluğu yaratmıştır. Kent rantlarını yeniden dağıtmak için ANAP iktidarı tarafından çıkartılan imar afları, bu geniş halk yığınlarının toplumsal yapıya eklemlenmesinin en önemli aracı olmuştur.[440] Ancak bu yasal düzenlemelerin etkisi kent mekânında 1980'li yıllarda yarattığı etki ile sınırlı kalmamıştır. Bu düzenlemeler, gecekondu alanlarının özel mülkiyet ilişkilerine dâhil olmasını sağlaması nedeniyle, özellikle 2000'li yıllarda kentsel dönüşüm söyleminin de etkisiyle, bu defa kentlerin daha keskin/derinden bir dönüşümünün yasal altyapısını oluşturmuştur. Boratav'ın ifadesiyle:

---

[439] Erbatur Çavuşoğlu, **Hegemonik Bir Süreç Olarak Türkiye Kentleşmesi**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul 2004, s.145-146.

[440] ANAP iktidarının ilk yasal düzenlemelerinden olan 2981 Sayılı Kanunu (kamuoyunda gecekondu/imar affı olarak bilinen kanun) bu kapsamda değerlendirmek gerekir. Bu kanunla, gecekondu alanlarında hazırlanacak imar ıslah imar planları aracılığıyla çok katlı yapılaşmanın önü açılıyor, böylece bu alanlar özel mülkiyet ilişkilerine dahil ediliyordu. Balaban; 1980'li yıllarda ekonomik büyümeyi devlet eliyle yapılan (kentteki yapılı çevreyi etkileyen) yasal düzenlemeler üzerinden açıklarken; imar afları kapsamında verilen inşaat ruhsatlarının sayısının 1984'te 40.000 iken, 1987'de üç kat artarak 110.000'e çıktığını ifade eder.
Osman Balaban, "İnşaat Sektörü Neyin Lokomotifi?", Tanıl Bora (Derleyen), **İnşaat Ya Resulullah**, Birikim Kitapları, İstanbul, 2017, s.25.

> "İmar planları ile ilgili normlar gevşetilmiş; imar izinleri ve aflarla yaratılan kentsel rantlar astronomik boyutlara ulaşmış; bunların yerel siyasetçilerle hükûmet katındaki siyasal kadrolar arasındaki paylaşımı önemli bir çekişme konusu olmuştur."[441]

1980'li yıllarla birlikte yapılı çevre üretimini etkileyen iki önemli aktör ortaya çıkmıştır. Özellikle kentlerin çeperlerindeki toplu yapılaşmayı yönlendiren bu aktörlerden birincisi alt, orta sınıfın konut talebini karşılamak ve inşaat yatırımlarına finansal destek sağlamak amacıyla kurulan Toplu Konut İdaresidir (TOKİ). Diğeri ise orta ve orta üst gelir gruplarının konut sunumunu yönlendiren kooperatif tipi örgütlenmelerdir.[442] Böylece, kooperatifleşme ve devletin toplu konut sunumu etkisiyle, 1980'li yıllarla birlikte Türkiye kentleşme pratiğinde banliyöleşme eğilimi artmaya başlamıştır. Üstelik bu banliyöleşme eğilimi yalnızca orta sınıfları değil üst sınıfları da etkilemiştir.

Ekonomik yapının değişmesi ile birlikte ortaya çıkan hizmet sektöründe çalışan orta üst sınıflar ile rant ekonomisi sayesinde kısa sürede zenginleşen kesimler için kentin diğer parçalarından farklılaşan yeni konut sunum tipleri ortaya çıkmıştır. Zengin gettoları olarak ifade edilen bu konut sunum tipinin genel özelliği, kentin geri kalanını "sağlıksız, güvenliği olmayan ve kirli" olarak kodlayarak, kendi yaşam alanlarını kentten tamamen soyutlamalarıdır. Yaşam alanları ve tüketim alışkanlıkları ile kendilerini kentin diğer bölgelerinden soyutlayan bu kentleşme pratiğinin, 1980 sonrasında ortaya çıkan kentsel gelişme sürecinin en belirgin aktörlerinden biri olmuştur.[443] Bu alanlar; aynı zamanda

[441] Korkut Boratav, "İktisat Tarihi (1981-2002), Sina Akşin (Derleyen), **Türkiye Tarihi 5, Çağdaş Türkiye (1980-2003)**, Cem Yayınevi, İstanbul 2013, s.202.

[442] Yaklaşık bir milyon konut, 1984-1995 yılları arasında toplu konut fonunun sağladığı kredi olanaklarından yararlanırken, 1980'lerde %9 olan kooperatiflerin konut üretimindeki payı 1990'da %25'e yükselmiştir.
Örgen Uğurlu, "Neoliberal Politikalar Ekseninde Türkiye'de Kentsel Mekânın Yeniden Üretimi", **Mesleki Sağlık ve Güvenlik Dergisi (MSG),** 13(47), 2012, s. 6.

[443] Tarık Şengül, **Kentsel Çelişki ve Siyaset**, İmge Kitabevi, Ankara, 2009, s.142-143.

kentsel ranttan payını arttırmak isteyen büyük sermaye gruplarının yeni yatırım alanları olarak gelişmiştir.

Sonuç olarak bu dönemde, büyük kentlerde morfolojik olarak, özellikle konut alanları yönünden, üçlü bir kentsel mekân örüntüsü oluşmuştur. Birincisi, alt gelir gruplarının yaşadığı, kent çeperlerindeki gecekondu alanlarının ıslah imar planları aracılığıyla kısmen dönüştüğü, parsel ölçeğinde apartmanlaşmanın gerçekleştiği bir kent mekânı; ikincisi, orta ve orta alt gelir grubunun yaşadığı, kentin banliyölerindeki büyük kent boşluklarındaki toplu konutlar; üçüncüsü ise kentin banliyölerindeki yeni zenginlerin korunaklı yaşam alanlarıdır.

Gecekondu alanlarında yaşanan apartmanlaşma ve kentin çeperlerindeki kooperatif tipi ve toplu konut sunumu şeklinde yaşanan banliyöleşme, daha çok küçük ve orta ölçekli sermaye aracılığıyla gerçekleşmiştir. Diğer taraftan, özellikle 1990'lı yıllardan itibaren büyük ölçekli sermaye gruplarının, büyük kentsel altyapı yatırımlarıyla başlayan ve daha sonra büyük ölçekli konut, alışveriş merkezleri, oteller ve iş merkezleri inşaatlarıyla devam eden faaliyetleriyle kentsel ranttaki payı artmaya başlamıştır. Bu çerçevede, bu dönemde ulusal ölçek-büyük ölçekli sermaye ve yerel ölçek-küçük ölçekli sermaye arasındaki rollerin yeniden şekillendiğini söylemek mümkündür. Daha önce merkezi yönetimin düzenleyici rolünde çıkarlarını temsil eden büyük sermaye grupları, yerel düzeydeki ihalelerin büyüklüğü nedeniyle artık yerel düzeye (kent ölçeğine) yönelmiştir.[444]

Kentsel ölçekteki büyük sermaye etkinliğinin artması; yerel yönetim düzeyinde siyasetin yeniden şekillenmesini de zorunlu kılmıştır. Bu doğrultuda, 1980'li yıllarda Özal ile başlayan, yerel ölçekte imar yetkilerinin yeniden tanımlanması ve finansal olarak yerel idarelerin güçlerinin arttırılması yönünde ifade bulan yerel siyaset, yerel olan

[444] **A.g.e**., s.140-141.

demokratiktir söylemine dayansa da; esas olarak, Türkiye siyasetinde demokratik siyasetin gerçekleştiği yer olmanın ötesinde, kentsel rantı yaratma/dağıtma mekanizmasının güçlü bir aktörü olagelmiştir. Bu nedenle, 1980'li yıllarda başlayan ve 2000'li yıllarda devam eden büyükşehir yönetim modeline dayanan ve mekânı yeniden ölçeklendirmeyi amaçlayan yasal düzenlemeleri bu çerçevede görmek mümkündür.

Yerel siyaset, Türkiye'deki kentsel rantın dağıtım mekanizmasının önemli bir aktörü olarak güçlenirken; 1990'lı yıllar, merkezi yönetimin meşruiyet zeminini sağlama açısından çalkantılı geçmiştir. 12 Eylül askeri darbesi ile siyaset yapma yasağı getirilen Ecevit, Demirel, Erbakan ve Türkeş'in; 1987 yılında yapılan referandumla siyaset yasaklarının kalkması sonrası, parti liderleri olarak siyasete dönmesi, siyasi yelpazenin çoklu/parçalı bir yapıya dönüşmesini sağlamıştır. Bu durum Türkiye siyasetinde, 1990'lı yılların merkezi yönetimde bozulan kısa süreli koalisyon ortaklıkları nedeniyle bir hükümet etme krizi olarak ifade bulmuştur. 1990'lı yılların sonları ve 2000'li yılların başı, Tekeli'nin ifadesiyle; "Türkiye siyasetinin ekonomisini yeniden üretebilme kapasitesini kaybettiği"[445] yıllardır. Askeri darbenin yarattığı siyasal ortamda güçlenen ve 1990'lı yıllarda yerel yönetimlerde güçlerini pekiştiren İslamcı siyasetin ana aktörü olarak Ak Parti; hükümet etme krizi ve iktisadi krizinin birbirlerini tetiklediği siyasal ortamda girilen 2002 seçimlerinde, toplam oyların üçte birini, milletvekillerinin üçte ikisini kazanarak, tek başına iktidar olmuştur.

2002 yılında tek başına iktidarı ele alan Ak Parti'nin son yirmi yıllık uygulamaları kendine özgü bir kentleşme pratiği yaratmıştır. Bu uygulamaların meşruiyet zeminini genişleten en önemli olay ise 1999 Marmara depremidir. Kaçak yapılaşmanın yüksek can kaybının temel sebebi olarak gösterilmesi sonrasında, 2000'lerin başında kentsel

[445] İlhan Tekeli, "1990'lı Yıllar: Siyasal Düzenin Aşınması, Ekonomik Kriz ve Planlamada Umutların GAP'a Bağlanması", R. Funda Barbaros ve Erik Jan Zurcher (Derleyen), **Modernizmin Yansımaları: 90'lı Yıllarda Türkiye**, Efil Yayınları, Ankara, 2017,.s.39.

dönüşüm bir çözüm aracı olarak sunulması sonrası, siyasal/toplumsal programı muhafazakâr, ekonomi programı liberal olan bir parti olarak AK Parti uygulamalarının Türkiye kentlerini dramatik bir şekilde dönüştüresine neden olmuştur.

1.3.2. Kent Mekânının Toptan Dönüşümü: Modern Kent Yaratma Düşünün Geldiği Yer (2000-)

1990'lı yılların sonları Türkiye'nin siyasi ve iktisadi krizlerinin iç içe geçtiği bir dönemdir. Bu süreçte Yıldırım'ın ifadesiyle "gerçek toplumsal çıkarlardan ve temsili ilişkilerden soyutlanıp birer halkla ilişkiler acentasına dönüşen" siyasal partilerin bir birlerine karşı konumları önemsizleşmiş, merkez siyasetin düzen içi çözüm olanakları tıkanmış, yukarıda hükümet etme krizi olarak ifade edilen durum, içinde "meşruiyet, devlet rasyonalitesi gibi boyutları da içeren çok boyutlu ve derin bir organik kriz şeklini" almıştır.[446] Bu siyasal kriz, 26 Şubat 2001'de TL'nin bir gecede dolar karşısında %90'lar dolayında değer kaybettiği bir ekonomik krizle yeni bir toplumsal boyut kazanmıştır. Çavuşoğlu, 2000'li yılların başındaki siyasal ve ekonomik krizin etkin olduğu toplumsal yapının AK Parti iktidarını önceleyen koşullar olduğunun altını çizer:

> "AKP 2002 yılında iktidara geldiğinde Türkiye 2001 yılı krizinden çıkmaya çalışan, IMF politikalarıyla mali disiplin sağlamaya çalışan kırılgan bir ekonomiydi. Toplum %70'lere varan oranda kentleşmiş, kırsal kesim milli gelir içindeki payı %10'lar civarında olan ve çeşitli uluslararası kotalar ile kısıtlanan bir tarım ekonomisi yaratmaktaydı. Sanayi rekabet gücünü ucuz işgücünden alan düşük teknolojili ve düşük katma değerli montaj, tekstil gibi sektörlerde yoğunlaşmıştı. Turizm hem ulusal hem de bölgesel sorunlar nedeniyle ülke ekonomisine istenilen oranda katkı sağlayamamaktaydı. Hizmetler sektörü

[446] Deniz Yıldırım, "AKP Ve Neoliberal Popülizm", İlhan Uzgel, Bülent Duru, (Derleyenler), **AKP Kitabı Bir Dönüşümün Bilançosu,** Phoenix Yayınevi, Ankara, 2013, s. 70.

> genişlemekle birlikte, kalifiye işgücü oranı az, uluslararası rekabet gücünde olanlar ise yurtdışına çıkmaktaydı."[447]

Siyasetin yaşadığı meşruiyet krizi ve ekonomik krizin neden olduğu toplumsal hoşnutsuzluk içinde girilen 2002 seçimleri AK Parti'nin mutlak zaferi ile sonuçlanmış, ANAP ve Doğru Yol Partisi (DYP) gibi merkez siyasetin ana aktörleri %10'luk seçim barajı altında kalmıştır. Sonuç olarak, esasında 1990'lı yılların sonu itibariyle temsil ilişkileri zayıflayan merkez sağın bulunduğu siyasal yelpazede büyük bir boşluk oluşmuştur. Böylece, 1990'lı yıllarda Türkiye siyasetinin çevresinde konumlanan Fazilet Partisi, Saadet Partisi gibi İslamcı partilerde siyaset yapan bir grup siyasetçinin partilerinden ayrılarak kurduğu AK Parti, kendisini muhafazakâr demokrat olarak siyaset yelpazesinde yeniden tanımlayarak, merkez sağın boşalttığı yerde kendisini konumlandırmıştır. Ak Parti'nin 2002'de toplam oyların üçte birini almasına karşın, sonraki yıllarda yapılan tüm seçimlerde oylarını arttırarak meşruiyet alanını genişletmesinde, partinin kendisini merkez sağda muhafazakâr demokrat bir parti olarak kodlamasının önemli bir payı vardır.

> "Ak Parti kurumsal kimliğini oturtmaya başlamıştır. Artık siyasal İslamcı değil, muhafazakâr demokrat bir partiden bahsedilebilir… Ak Parti merkez siyasette kendisine geniş bir alan açmıştır… Burada olan çevreyi taleplerinden vazgeçirerek merkeze taşımak değil, çevrenin talep ve değerlerini merkezin diline tercüme etmek olarak da yorumlanabilir. Bu çevrenin yutulması değil, çevrenin hesaba katılması sonucunu doğurmuştur… Meşruiyeti canlı tutmak merkez partisi olmayı, heyecanı canlı tutmak çevrenin taleplerine duyarlı olmayı gerektiriyor."[448]

Ak Parti'nin kendisini siyasal olarak konumlandırmasındaki başarısına 2001 krizi sonrası IMF-Kemal Derviş programını uygulamasıyla ekonomi alanında elde edilen

---

[447] Erbatur Çavuşoğlu, "İnşaata Dayalı Büyüme Modelinin Yeni Osmanlıcılıkla Bütünleşerek Ulusal Popüler Proje Haline Gelişi: Kadim İdeoloji Korporatizme AKP Makyajı", Tanıl Bora (Derleyen), **İnşaat Ya Resulullah**, Birikim Kitapları, İstanbul, 2017, s.86.

[448] Yasin Doğan, "Ak Parti ve Dönüşüm", **Yeni Şafak**, 18.08.2006.
Yasin Doğan, AK Parti hükümeti tarafından kurulan 62. kabinede Başbakan Yardımcılığı görevinde de bulunan Yalçın Akdoğan'ın gazetecilik yaptığı dönemde köşe yazılarında kullandığı isimdir.

başarıyı da eklemek gerekir. IMF programının bir gereği olarak bankacılık, kamu kesimi, özeleştirmelerle ilgili reformlar sonrası yapılan uygulamalarla, 2001 krizinin ağır sonuçlarından biri olan enflasyon hızla gerilemiştir. Reformlarla birlikte fiyat istikrası sağlayan ülke ekonomisi, küresel ölçekte yaşanan genişlemenin de olumlu etkisiyle, düzenli[449] bir büyüme dönemine girmiştir. [450] Sonuç olarak siyasette ve ekonomi alanında yaşanan istikrar, Ak Parti'nin 2002 yılında %30'larda olan oy oranını, daha sonraki yıllarda %40-50 bandına taşıyarak, girdiği tüm seçimlerden galip gelmesini sağlamıştır.[451]

Yukarıda Ak Parti'nin 2020'li yıllara kadar uzanan uzun soluklu iktidarının maddi koşullarına yönelik genel ve özet bir çerçeve çizilmiştir. 20 yıllık bir siyasal programı ortaya koyarken mutlaka göz ardı edilen noktalar vardır. Ancak konumuz bağlamı itibariyle, AK Parti iktidarının ayrıntılı bir siyasal analizi bu tez kapsamının dışındadır. Diğer taraftan, bu uzun soluklu iktidar olma durumunun kent mekânında yarattığı dönüşümü anlamlandırmak için partinin (Özal dönemi ile başlayan, 1990'lı yıllarda siyasal krizler nedeniyle kesintiye uğrasa da 2000'li yılların başında Kemal Derviş reformları ile yeniden ifade bulan) uyguladığı neoliberal ekonomi programının genel çerçevesini ve siyasal düzlemde oturduğu zemini konumlandırmak gerekir. Bu genel çerçeve içerisinde inşaat sektörünün varlığı kuşkusuz önemlidir.

2000'li yıllara gelindiğinde özellikle İstanbul, Ankara ve İzmir gibi anakentlerin yapılı çevresi üzerinde dönüşüm baskısı olarak ifade edebileceğimiz iki temel unsur vardır. Birincisi, 1950'li yıllarda başlayan hızlı (bedelsiz) kentleşmenin sancıları olarak

[449] 2008 Eylül ayında ABD'deki gayrimenkul piyasasının hızlı değer kaybının neden olduğu küresel kriz Türkiye ekonomisinin büyüme istikrarını kesintiye uğratmış, krizin etkisiyle Türkiye ekonomisi 2009 yılında %4.8 küçülmüştür.

[450] 2001 krizinin olduğu yıl %6 küçülen Türkiye ekonomisi; 2002 yılında %6.4, (5 yıllık dönemler dikkate alındığında), 2007 yılında %5, 2012 yılında %4.7 ve 2017 yılında %7.4 büyümüştür.
Mahfi Eğilmez, "Türkiye Ekonomisinin Son 17 Yılı".
https://www.mahfiegilmez.com/2020/01/turkiye-ekonomisinin-son-17-yl.html, (05.04.2021).

[451] Mustafa Sönmez, **Ak Faşizmin İnşaat İskelesi**, Nota Bene, Ankara, 2015, s.25.

yüksek yapı yoğunluğu ve yetersiz kentsel altyapı standartları nedeniyle oluşan, modern mimarlık/şehircilik gereklilikleri ile uyumsuz, niteliksiz bir kent mekânının varlığı; ikincisi ise 2000'li yıllarla birlikte artarak devam eden kentleşme eğiliminin[452] anakentlerde neden olduğu konut açığıdır. 17 Ağustos 1999 tarihinde meydana gelen Büyük Marmara Depremi ise kentlerin üzerindeki bu dönüşme baskısını daha görünür kılmıştır. (Bkz. Fotoğraf 13).

Fotoğraf 13: 2000'li Yılların Başı: Büyük Marmara Depreminin Yıldönümlerinde Niteliksiz Yapı Stokuna Yönelik Yazılı Basında Çıkan Manşet Haberlerden Bir Kesit.

Kaynak: 17 Ağustos tarihli, Milliyet ve Yeni Şafak Gazetesi Arşivleri.

[452] Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı'nın Dünya Bankası verilerine dayandırdığı bilgiye göre 1980 yılında %43 olan Türkiye'deki kentli nüfus, 1990 yılında %59, 2000 yılında %64, 2010'da %70 ve 2017 yılında ise %74'e yükselmiştir.
Kent/Kır Nüfus Oranı, https://cevreselgostergeler.csb.gov.tr/kentsel---kirsal-nufus-orani-i-85670, (10.04.2021).

Kentlerin üzerindeki dönüşme baskısı ile AK Parti iktidarının ekonomik büyüme dönemleri arasındaki karşılıklı ilişki bu zeminde şekillenmiştir. Böylece, dış kaynaklı büyümenin sağladığı istikrarla kazandığı tüm seçimlerde meşruiyet alanını genişleten Ak Parti, büyüme sürecini özellikle iç taleple beslenen inşaat sektörü üzerine kurgulamıştır.[453] Büyüme ile sağlanan sermaye birikiminin inşaat sektörüne aktarılması aynı zamanda döneminin iktisadi gerekçeleri ile de uyumlu bir stratejidir. 2000'li yıllar, Kemal Derviş öncülüğünde gerçekleştirilen IMF yapısal uyum programlarının Ak Parti iktidarı ile eksiksiz uygulandığı bir dönem olmuştur. Bu çerçevede ülke ekonomisi tarım, hayvancılık, madencilik, enerji, sanayi gibi birçok sektörde uluslararası anlaşmalar ve kotaların belirleyiciliğine bırakılmıştır. Diğer bir deyişle, ülkenin üretim ekonomisi yarı sömürge ilişkiler nedeniyle kesintiye uğramıştır. Turizm sektörü, jeopolitik riskler nedeniyle beklenen büyümeyi gerçekleştirememiş, finans sektörü ise dış borç nedeniyle her zaman krize açık bir nitelik göstermiştir.[454] Özetle, ülke ekonomisine ilişkin bu yapısal durum; yıllık ortalama %7'leri bulan dış kaynak girişine bağlı büyümeden kaynaklı sermaye birikiminin inşaat sektörüne akması için uygun bir ortam sağlamıştır.

Sönmez'in altını çizdiği ekonomik büyüme ve inşaat sektörü arasındaki bu organik ilişki sonuç olarak kentlerin özellikle son 20 yılda dramatik bir şekilde dönüşmesini sağlamıştır. Bu dönüşüm; Menderes, Demirel ve Özal hattı boyunca ilerleyen, refah ve zenginleşme isteğini medeniyetin gerekliliği olarak gören, siyasal meşruiyetini maddi refah arzusu üzerine kurgulayan muhafazakâr-liberal ideolojilerin sentezi olarak Türkiye Sağının[455] AK Parti iktidarında sürekliliğini sağlayacak şekilde cisimleşmesini de sağlamıştır. Böylece, inşaat sektörünün büyüme ve refahı görünür kılan

[453] Sönmez, **a.g.e**., s.28.
[454] Erbatur Çavuşoğlu, "İslamcı Neoliberalizmde İnşaat Fetişi ve Mülkiyet Üzerindeki Simgesel Hale", Tanıl Bora (Derleyen), **İnşaat Ya Resulullah**, Birikim Kitapları, İstanbul, 2017, s.140-141.
[455] Tanıl Bora, "Türk Muhafazakârlığı ve İnşaat Şehveti, Büyük Olsun Bizim Olsun", Tanıl Bora (Derleyen), **İnşaat Ya Resulullah**, Birikim Kitapları, İstanbul, 2017, s.13.

sektörel niteliği, Türkiye sağının projecilik sevdası ile bir araya gelince, ülke coğrafyası bir şantiye alanına dönmüştür.

> "Hızla yükselen konutlar, gökdelenler, AVM'ler, hızlanan belediye yatırımları, duble yol, otoyol yatırımları, inşa edilen havalimanları, tüneller, metrolar, viyadükler... Bütün bunlar seçmenin büyüme-gelişme olarak algılayabileceği icraatlardı. İş bitiricilik, çalışkanlık, projecilik buydu işte! İnşaat, bunu söyletebiliyordu."[456]

İktisadi büyüme ile sağlanan sermaye birikiminin inşaata aktarılması, bir bütün olarak kent içi alanların ve kentlerin çeperlerinin metalaşmasını hızlandırmıştır. Mekânın yeniden dağıtım aracı olarak görülmesi, özellikle 1950'li yıllardan itibaren Türkiye kentleşmesinin özgün bir niteliği olarak görülse de, AK Parti iktidarı döneminde bu durum yeni bir boyut kazanmıştır. Esasında Ak Parti'nin öncülü olarak İslamcı siyaset, inşaata dayalı büyüme, kentleşme, kent rantları üretme ve bu rantları paylaşma konusunda, Çavuşoğlu'nun deyimiyle metalaşmamış mekânları[457] emlak piyasasına dahil etmek için, Konya, Urfa, Kayseri gibi kentlerdeki belediye destekli kooperatifler aracılığıyla bir deneyim kazanmıştı.[458] Bu nedenle, yerel idarelerde kazanılan deneyimin AK Parti tarafından bir bütün olarak ülke coğrafyasına uyarlanması zor olmamıştır.

Yalnızca kent içi alanları değil, bir bütün olarak ülke coğrafyasını metalaştıran mekân politikalarının hukuki meşruiyetini sağlamak için ise bir dizi yasal düzenleme yapılmıştır. Mekân politikalarını belirleme yönündeki 1980'li yıllarda yapılan en önemli

---

[456] Sönmez, **a.g.e**., s.30.

[457] Çavuşoğlu'na göre metalaşmamış mekânları sermaye birikim döngüsüne katarak ülke coğrafyasına uyarlayan politika demetinin dört tane bileşeni vardır: Birincisi, tarım, orman, kıyı gibi kamusal alanların yapılaşmaya açılarak doğal varlıkların ticarileştirilmesi; ikincisi, devletin mülkiyetindeki taşınmazların satış, devir, tahsis gibi yollarla özelleştirilmesi; üçüncüsü kamulaştırma ve kentsel dönüşüm gibi yasal araçlar yoluyla özel mülkiyete el konularak sermaye transferi yapılması ve dördüncüsü de kentsel arsa üzerinde ayrıcalıklı imar hakları verilerek kent rantı yaratılmasıdır.
Erbatur Çavuşoğlu, "İslamcı Neoliberalizmde İnşaat Fetişi ve Mülkiyet Üzerindeki Simgesel Hale", Tanıl Bora (Derleyen), **İnşaat Ya Resulullah**, Birikim Kitapları, İstanbul, 2017,.s.140.

[458] Erbatur Çavuşoğlu, "İnşaata Dayalı Büyüme Modelinin Yeni Osmanlıcılıkla Bütünleşerek Ulusal Popüler Proje Haline Gelişi: Kadim İdeoloji Korporatizme AKP Makyajı", Tanıl Bora (Derleyen), **İnşaat Ya Resulullah**, Birikim Kitapları, İstanbul, 2017, s.86-87.

düzenleme imar planı yapma ve uygulama yetkisinin yerel idarelere verilmesidir. İnşaat sektörüne dayalı ekonomik büyüme modelini bir üst seviyeye taşıyan Ak Parti iktidarı döneminde ise bu bağlamdaki yasal düzenlemeler daha yoğun bir şekilde yapılmıştır. Bu çerçevede plan yapma ve onaylama yetkisi sektörel içerikler dikkate alınarak dağıtılmış, kentsel dönüşüm bölgelerinde Belediyeler, Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı ve TOKİ; kıyı alanlarında (statüsüne göre) Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı ve Kültür ve Turizm Bakanlığı; sanayi alanlarında Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı; turizm alanlarında Kültür ve Turizm Bakanlığı; koruma alanlarında (statüsüne göre) Kültür ve Turizm Bakanlığı, Tarım ve Orman Bakanlığı, Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı; özelleştirme statüsüne giren kamuya ait taşınmazlara ilişkin ise Özelleştirme İdaresi Başkanlığı yetkili kılınmıştır. Böylece esasında merkezi ve bütüncül bir bakış açısını zorunlu kılan planlama işlevinin içeriği boşaltılarak, gerek kent içi alanların, gerekse kentlerin çeperlerindeki doğal ve kültürel varlıkların bir kuralsızlık (istisnai durumlar yaratılarak) dahilinde yapılaşmasının önü açılmıştır.

Özellikle 2000'li yıllardan itibaren planlama ve mekânsal politika üretme konusunda yaşanan yetki dağıtımının ve bu durumun neden olduğu dağınıklığın kent mekânında yoğun bir şekilde hissedilmesinin en önemli aktörü ise TOKİ olmuştur. Kurulduğu ilk dönemlerdeki yetkileri ve finansal gücünü kaybeden TOKİ, 2000'li yıllarda yapılan yasal değişikliklerle özellikle kentsel dönüşümün ana aktörü olmuştur. Bu çerçevede 2002-2008 aralığında TOKİ'nin yetkilerini düzenleyen 14 adet yasal düzenleme yapılmıştır. TOKİ'yi gayrimenkul geliştirme alanında ana aktör olarak belirleyen esas düzenleme ise 2004 yılında yapılan yasal düzenleme ile Emlak Bankası ve Arsa Ofisi tasarrufundaki kamu mülklerinin TOKİ'ye devredilmesidir. Yalnızca kamu mülkü değil, özel mülkiyet üzerinde kamulaştırma başta olmak üzere tasarruf yetkisi tanımlanan TOKİ, bu geniş yetkileriyle sadece konut değil, alışveriş merkezi, işyeri,

hastane ve okul gibi birçok kentsel donatının üreticisi olarak kent parçaları üzerinde gelişme stratejilerini yönlendirmiştir.[459]

Yukarıda 2000'li yıllarla birlikte Ak Parti iktidarı döneminde kent mekânındaki yapılı çevre üretimini etkileyen maddi koşulların yasal/yönetsel, iktisadi ve politik genel çerçevesi çizilmiştir. Türkiye kentleşme pratiğinde özgün bir durum yaratan bu yoğun dönüşümün toplumsal sınıflar üzerindeki etkisi de dramatik olmuştur. Bu çerçevede, tezin bundan sonraki bölümünde, 1980'li yıllarda liberalleşme eğilimi ile birlikte başlasa da esas olarak 2000'li yıllardan itibaren AK Parti iktidarı döneminde yoğun ve stratejik bir araç olarak kullanılan mekân üretme politikalarının gündelik yaşam pratiklerinde neden olduğu değişim/dönüşüm, merkezine yabancılaşma mefhumu konularak irdelenecektir.

2. YENİDEN HAUSSMANLAŞTIRMA: TÜRKİYE KENTLEŞME DENEYİMİNDE BİR STRATEJİK ARAÇ OLARAK MEKÂNIN YOĞUN DÖNÜŞÜMÜ VE YABANCILAŞMA

> "O yüzyılda Paris kenti, kendisine Haussmann tarafından verilen kalıba girer. Haussmann, kentin görünümündeki köklü değişiklikleri düşünülebilecek en basit aletlerle, kazma, kürek, kaldıraç ve benzerleri aracılığıyla gerçekleştirmiştir. Zaten bu sınırlı aletler, en büyük yıkımlara yol açmamış mıdır? Ve o zamandan bu yana, kentlerle birlikte, onları yerle bir edecek araçlar da geliştirilmemiş midir? - Haussmann'ın çalışmalarının doruk noktasına vardığı, mahallelerin bir bütün olarak yakıldığı bir dönemde, 1862 yılının bir öğleden sonrasında Maxime Du Camp[460], Pont Neuf'dedir. Bir gözlükçü dükkânının biraz uzağında, gözlüklerinin yapılmasını beklemektedir. Artık yaşlılığın eşiğinde bulunan yazar, insanın akıp gitmiş hayatını düşünürken her şeyde kendi melankolisinin yansımalarını gördüğü anlardan birini yaşamaktaydı. Görme gücünde meydana gelen ve gözlükçüye gitmesine yol açan hafif eksilme, yazara insanoğlunun yaşamındaki her şeyin o kaçınılmaz faniliğini hatırlatmıştı. Doğuda çok yolculuklar yapmış, artık toprak olan ölülerin ıssız diyarlarını gezmiş olan yazar, ansızın çevresinde tozutup duran

[459] **A.g.e**., s.145.

[460] 19. yüzyıl Fransız yaşamına dair detaylı anlatımlarıyla bilinen Fransız yazar, fotoğrafçı ve seyyah. Romancı Gustave Flaubert'in yakın arkadaşı. "1869–75; Paris, Mekanizmaları, İşleyişi ve Yaşamı" adlı çalışmasında dönemin Paris'inde yaşanan değişimleri ayrıntılarıyla anlatır. https://www.britannica.com/biography/Maxime-Du-Camp, (15.04.2021).

bu kentin de tıpkı daha önceki birçok başkent gibi, günün birinde mutlaka öleceğini düşündü."[461]

Benjamin, Paris'in Haussmann tarafından yeniden imar edilmesini dönemin ünlü bir gezgininin gündelik hayat deneyimi (gözlük camını değiştirme çabası) üzerinden anlatırken, esasında kentin inşa halindeki keşmekeşliğini ölüm metaforu ile açıklamıştır. Benjamin burada Paris'in hızlı/yıkıcı dönüşümünü, (onun hisleriyle) kentin ölümünü, kendine has melankolik bir dil kullanarak betimler. Bu melankolik dil, Pasajlar adlı çalışmasının bütününde, Parisliler'in kentlerine nasıl yabancılaştığına ilişkin ayrıntılı bir betimleme sunar.

1850'li yıllarda başlayıp, 1870'e kadar devam eden Paris'in yeniden imarının neden olduğu yabancılaşmaya benzer bir durum, özellikle son yirmi yıldır Türkiye kentlerinde, daha yoğun bir şekilde de İstanbul, Ankara ve İzmir gibi anakentlerde yaşanmaktadır. Anakentlerin büyüme ve yoğunlaşma hızı, kentsel alan yönetiminde idari yapının yeniden değiştirilmesi zorunluluğu[462] ve aynı zamanda yerleşimlerin merkez-çevre ilişkisinde, kent içi alanların arazi yapısında (yapılı çevre üretimi etkisiyle değişen doluluk/boşluk oranı, Bkz. Fotoğraf 14) ve bir bütün olarak kent hayatının sosyo-kültürel yapısında bir devinim yaratmıştır.[463] Bu bağlamıyla Türkiye kentlerinin özellikle son

[461] Walter Benjamin, "'Charles Baudelaire: Kapitalizmin Yükseliş Çağında Bir Lirik Şair", **Pasajlar**, (Çev. Ahmet Cemal), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, Mart 2017, s.179-180.

[462] Anakentlerdeki büyüme ve yoğunlaşma eğilimi kentsel ölçekte yeni bir idari yapılanmayı zorunlu kılmış, ilk olarak 1984 yılında yapılan yasal düzenlemelerle Büyükşehir yapılanması getirilmiştir. Değişik tarihlerde çıkartılan yasalarla 16'ya kadar çıkartılan Büyükşehir yapılanmasına, 12 Kasım 2012 tarih ve 6360 Sayılı Yasa ile 13 yeni il daha eklenmiş, yapılan değişiklikte daha önceki yasada "nüfusu 2.000.000'dan fazla olan büyükşehirlerde 50 km yarıçapındaki yerleşim yerleri, nüfusu 1.000.000 - 2.000.000 arası olan büyükşehirlerde 30 km yarıçapındaki yerleşim yerleri, nüfusu 1.000.000'dan az olan büyükşehirlerde ise 20 km yarıçapındaki yerleşim yerleri" şeklinde tanımlanan büyükşehir sınırları, il sınırlarına çekilerek, 2011 TÜİK verileri bazında nüfusu 750.000 üzerinde olan illerin yönetimi (2020 tarihli Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi verilerine göre ülke nüfusunun %78'İ) büyükşehir yönetimlerinin kontrolüne bırakılmıştır.

[463] TÜİK'in yapı izin istatistikleri ve değişim oranına yönelik 2002 yılı verileri baz alınarak bir hesaplama yapıldığında; yapı ruhsatı verilen toplam inşaat alanları 2002 yılına göre, 2006 yılında 3.5, 2010 yılında 4.8, 2014 yılında 6 ve 2020 yılında da yaklaşık 3 kat artmıştır. 2002 yılından itibaren yapılan yapıları dikkate alarak bu artışı kümülatif olarak değerlendirdiğimizde ortaya devasa bir değişim oranı çıkmaktadır. Artışı anlamlandırmak için birim alanda 2002 yılında yapılan inşaat adedini 1 birim aldığımızda, 2020 yılına geldiğimizde aynı alanda yeni yapılmış toplam inşaat adedinin 70 birim kat arttığı görülmektedir.

yirmi yıllık süreçte yaşadığı bu inşa halini "Yeniden Haussmannlaştırma[464]" olarak kavramsallaştırmamız, hem dönüşümün niteliğini (yoğunluğunu) anlamlandırmamız, hem de ikinci bölümde modern kentin oluşmasına ilişkin Haussmann uygulamaları ve yabancılaşma ilişkisine yönelik yapılmış olan tarihsel atıf ile Türkiye ölçeğinde yaklaşık 160-170 yıl sonra yaşanan yoğun dönüşüm arasında bir analoji kurulmasına olanak verecektir. Bu analoji, aynı zamanda, tezin ikinci bölümü ile tezin bu bölümünde anlatılan Türkiye kentlerinde yaşanan yoğun dönüşüme ilişkin, içinde yabancılaşmanın da olduğu bir anlatı üzerinden, süreklilik de sağlayacaktır.

https://data.tuik.gov.tr/Bulten/DownloadIstatistikselTablo?p=XwqWhAaUmhkYEt49nhfc4vcyHrYikyEWdt/wvP5pJZoZtPoqSj6JFB8FydwQk9xK, (20.04.2021).

[464] Esasında bu kavramsallaştırmanın ilham kaynağı Andy Merrifield'in "Yeni Kent Sorunu" adlı çalışmasında yer alan "Yeni Haussmannlaştırma" ifadesidir. Merrifield çalışmasında, Haussmann tarafından 19. yüzyılda Paris'te gerçekleştirilen stratejik planlama yaklaşımı ve kent inşasının artık küresel ölçekte uygulandığını belirtir:

"Devlet ideolojik ve maddi açıdan insanları desteklemektense ideolojik ve maddi açıdan sermayeyi, özellikle finans sermayesini ve ticari sermayeyi desteklemeye başladı ve yepyeni bir kent sorunu ortaya çıktı. Castells' in eski kent sorununun en büyük eksiği, kentsel olanı pasif, kentsel olanı sermayenin üretken bir şekilde yağmaladığı bir mekân olarak değil yeniden üretimin mekânsal birimi olarak yorumlamasıdır: Sermaye artık kolektif tüketim bütçelerine aktif olarak el koyuyor, kentsel mekânı bir meta, salt bir finansal varlık olarak fiyatlandırıp bunu yanı sıra insanları istismar etmekle beraber onları yerlerinden de ederek arazinin değerini artırıyor. Burası, tam da Yeni Haussmannlaştırmanın çirkin politik-ekonomik yüzünü gösterdiği yerdir."

Andy Merrifield, **Yeni Kent Sorunu**, (Çev. Duygu Toprak, Ceren Akyaş), Tekin Yayınevi, İstanbul, 2017, s.18.

Türkiye kentleşme pratiğinin ise kendi tarihselliğinden kaynaklı özgün bir durumu vardır. Merkez kapitalist ülkelerin kentleşme ölçeğinde yaşadığı yaklaşık 200-250 yıllık modernleşme sürecini, Türkiye kentleri özellikle 1950'li yıllardan itibaren son 70 yıldır yaşamaktadır. Kısa süre içinde, adeta bir yap-boz tahtasını andırır uygulamalarla her bir dönemin ekonomi-politik belirleyiciliğinde gerçekleşen kentleşmenin, özellikle son yirmi yıllık süreçte sermayenin egemenliğinde ve değişim değerini önceleyecek şekilde yeniden bir yapı-bozum sürecine girdiğini söylemek mümkündür. Bu nedenle bu tez çalışmasında Türkiye kentlerinin bu özgünlüğü dikkate alınarak, Merrifield'ın "Yeni Haussmannlaştırma" ifadesi "Yeniden Haussmannlaştırma" olarak kavramsallaştırılmıştır.

Fotoğraf 14: Ankara'nın Doğu ve Batı Çeperlerinde Kent Morfolojisinin 20 Yıllık Değişimi. (Doğuda gecekondu alanlarının ıslah planlar aracılığıyla çok katlı yapıya dönüşümü. Batıda orta-üst sınıfa yönelik inşa edilen konutlarla kentin büyük boşluklar bırakarak batı yönünde sıçraması)

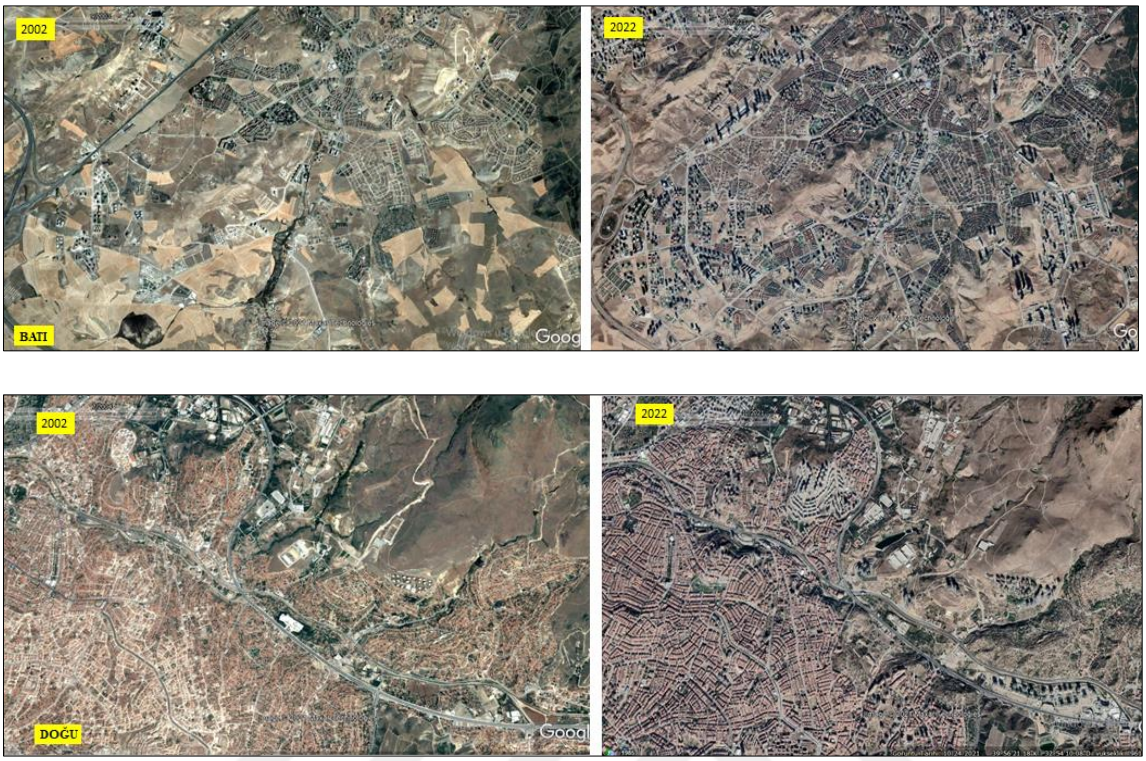

Kaynak: Google Earth.

Marx'ın ve ondan esinlenerek Berman'ın ifade ettiği üzere kent mekânında *katı olan her şey buharlaşmakta,* kentsel görüngüler eski ve yeni arasında bir devinim halinde salınaktadır. Türkiye kapitalizmi (Cumhuriyetin öncül dönemi ve kuruluş yıllarını da dahil ettiğimizde) yaklaşık yüz yıllık yolculuğunda en özgün dönemini, kent mekânını toptan bir şekilde dönüştürdüğü son yirmi yıllık dönemde yaşamaktadır. "Seçkinlerin tüketimi için özelleştirilmiş mekânların yaratılması, sermaye yatırımlarını çekmek ve yerel arsa kullanım örüntülerini yeniden şekillendirmek için yeni konut üretimi ve kentsel dönüşüm uygulamalarının gerekçesi olarak devasa projelerin, güvenlikli sitelerin, kent içerisinde kapalı ve kapılı refah adacıklarının oluşturulması yoluyla arındırılmış yeniden üretim mekânlarının yaratılması… Kentsel yenileme, yatırım ve canlandırmaya odaklanan girişimci söylemler ve sürekli olarak mekânın üretilmesi yoluyla oluşturulan

yaratıcı büyümenin övülmesi…"[465] Üstelik bu yoğun kentsel dönüşüm, hem borçlanma yoluyla sisteme bağımlılığı artan bir toplumsal kitle yarattığı, hem de eskiyen kent dokularının yenilenmesi ya da yeni arazilerin imara açılması yoluyla kentteki tekelci rantın dağıtım mekanizmasını yönlendirdiği için, her iki bağımlılık ilişkisi üzerinden bu durum, yerel/merkezi iktidar odaklarına popülist söylemin ağır bastığı bir meşruiyet alanı sağlamaktadır. Siyasetin popülist dili ise bu alandan beslenmektedir. Bu yönüyle 2011 genel seçimlerini bir milat olarak görmek gerekir.

2011 seçimleri, üstelik bir genel seçim olmasına karşın, yerel/kentsel ölçekte yapılması vadedilen mega projeler ile ülkemiz kentleşme pratiğinde derin izler bırakmıştır. Dönemin başbakanı Recep Tayyip Erdoğan tarafından 'çılgın proje' olarak ifade edilen projeler kataloğunda, 3. Havaalanı, 3. Köprü gibi İstanbul ölçeğinde dahi kentin morfolojik yayılımını tamamen değiştiren projeler gerçekleşmiş olup, Kanal İstanbul projesine ilişkin güncel siyasal tartışmalar ise yeri geldikçe halen ülke gündeminde yer almaktadır.[466] Tüm bu tartışmalara karşın Çevre, Şehircilik ve İklim

[465] Burcu Göközkut, Mehmet Somuncu, "Ankara'da Yeni Mamak Kentsel Dönüşüm Projesi Ölçeğinde Dönüşen Mekânlar, Değişen Gündelik Hayat Pratikleri", **Ankara Araştırmaları Dergisi**, 7(1), Haziran 2019, s.122.

[466] AK Parti Genel Başkanı ve Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan: "Kanal İstanbul'u, depremi tetikleyeceğinden susuzluğa yol açacağına kadar nice zırvayla engellemeye çalışanlar, önce bu şehre karşı asgari görevlerini yerine getirsinler, ondan sonra bizim projelerimize laf etsinler. Biz, bu tür yalanlara, iftiralara bakmadan hayırda yarışmayı sürdüreceğiz… Adeta Kanal İstanbul'un sağında solunda iki şehir inşa edeceğiz. O iki şehirle beraber İstanbul bir başka olacak. Bir başka güzel olacak".
Ana Muhalefet Partisi ve CHP Genel Başkanı Kemal Kılıçdaroğlu: "Eğer Kanal İstanbul'a herhangi bir ülke kredi verir ya da gelir de ihalesini alırsa iktidara geldiğimizde Allah nasip ederse biz o projeyi durduracağız, o ülke ile de aramıza mesafe koyacağız"
İyi Parti Genel Başkanı Meral Akşener: "O ranta göz diken, bu soyguna ortak olmaya heveslenen, yerli ve yabancı her kim varsa, onlara seslenmek istiyorum: Boşuna heveslenmeyin. Bu devran dönüyor. İlk seçimde bu iktidar gidiyor, bu saray sefası bitiyor. Şimdiden uyarıyorum; O kutlu gün geldiğinde, milletimiz yetkiyi verdiğinde, bir kuruş bile alamazsınız!"
https://www.dw.com/tr/muhalefetin-kanal-istanbul-tepkisi-b%C3%BCy%C3%BCyor/a-57829513, (30.06.2021).
Öyle ki, kentsel ölçekte yapılması vadedilen projeler, hükümet programlarında dahi kendilerine yer buldu. 62. 62. Hükümet Programı: "Ülkemizin hayata geçirmek için yoğun çaba gösterdiği milyarlarca dolarlık projelerinden birisi olan Kanalistanbul'da jeolojik ve jeoteknik etüt çalışmalarında önemli mesafeler katettik. Bu kanalın inşasıyla, sadece boğaz gemi trafiğini rahatlatmakla kalmayıp, kentsel dönüşüm için de yeni yaşam alanları oluşturacağız."
"Dev projeler AK Parti'nin alamet-i farikasıdır. Gerek 12 Haziran 2011 seçimleri öncesinde ve 61. Hükümet Programında, gerekse 30 Mart 2014 Yerel Seçimleri Seçim Beyannamesinde ve seçim mitinglerimizde bazı şehirlerimize yönelik olarak büyük projelerimizi kamuoyuna açıklamıştık. Tüm bu taahhütlerimizi yerine

Değişikliği Bakanlığınca kanal ve çevresindeki yerleşimlere yönelik planlama ve Çevre Etki Değerlendirme (ÇED) süreçleri tamamlanmış olup, proje tamamlandığında kanalın geçtiği güzergâh üzerinde 500.000 kişilik yeni bir şehir inşasının olacağı öngörülmektedir. (Bkz. Fotoğraf 15)

Fotoğraf 15: Yapılması Planlanan Kanal İstanbul Projesi, Bitmiş Olan 3. Havaalanı ve 3. Köprü.

Kaynak: Kanal İstanbul'a ilişkin plan verisi Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı'nın Web sitesinden [https://istanbul.csb.gov.tr/istanbul-ili-yenisehir-avrupa-yakasi-rezerv-yapi-alani-kanal-istanbul-projesi-1.-etabina-iliskin-1-5000-olcekli-revizyon-nazim-imar-plani-ve-1-1000-olcekli-revizyon-uygulama-imar-plani-duyuru-414821, (30.04.2021)]temin edilmiştir. Görsel söz konusu plan verisinin uydu görüntülerine uyarlanmasıyla yazar tarafından üretilmiştir.

2011 genel seçimlerinden itibaren İstanbul ölçeğinde yaşanan tartışmalar benzer bağlamda Ankara ölçeğinde de yaşanmıştır. Dönemin Ankara Büyükşehir Belediyesi Başkanı olan İ. Melih Gökçek'in, 2014 yerel seçimlerinde vadettiği projelerin Ankara kenti üzerinde bıraktığı izler güncelliğini hala korumaktadır. Başkan'ın "Avrupa'nın en büyük tema parkı Anka Park" olarak tanıttığı projeyi bu kapsamda değerlendirmek

getirmek, 2023 vizyonumuzu hayata geçirme yolunda ilerlemek için önümüzdeki dönemde de var gücümüzle çalışacağız."
https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2014/09/20140907-1-1.pdf, (24.04.2021).
64. Hükümet Programı: " Yüzyılın en büyük projelerinden biri olacak olan Kanal İstanbul Projesi'nin çalışmalarına devam ediyoruz."
https://media-cdn.t24.com.tr/files/20151125175322_64.hukumet_programi.pdf, (24.04.2021).

mümkündür.[467] Gökçek'in bir diğer çılgın projesi olan Kanal Ankara ise fiili olarak uygulanmamış olsa da, söz konusu projenin spekülatif ayağı olarak onaylanan imar planları (Vadi tabanında ve tabanlara yamaç bölgelerde 100.000 kişilik bir yerleşim alanı önerilmektedir) ile İmrahor Vadisinden, Eymir Gölüne bağlanan vadi tabanları yapılaşmaya açılmış, kentin önemli hava koridorlarından biri üzerindeki rant baskısı iyice artmıştır. (Bkz. Fotoğraf 16).

Fotoğraf 16: İmrahor Vadisi ve Çevresindeki Yapılaşma Kararları.

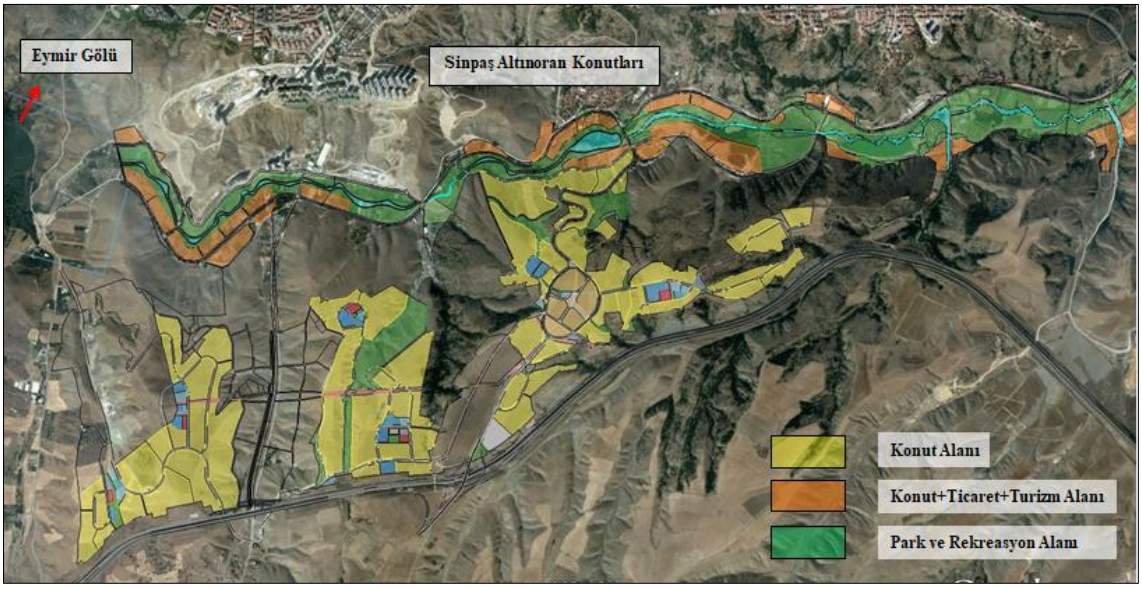

Kaynak: Ankara Büyükşehir Belediyesinden alınan plan verisinin uydu görüntüsü üzerine uyarlanarak yazar tarafından üretilmiştir. Ayrıca planlama çalışmalarına ilişkin hukuki süreçler ve projenin son durumuna yönelik Şehir Plancıları Odası Ankara Şubesi tarafından yapılan ayrıntılı bir değerlendirme için: https://www.spo.org.tr/resimler/ekler/c40f2ee25875719_ek.pdf, (30.04.2021).

Bu tezin kapsamı itibariyle, özellikle anakentler olmak üzere Türkiye'nin diğer kentlerinde de yerel/merkezi iktidarlar tarafından önerilen her bir projenin detaylarını burada vermek imkânsız. Ancak özetle şunu söylemek mümkün; kentin gelişme yönleri üzerinde spekülatif bir etki bırakarak kentin rant örüntüsünde köktenci değişikliklere neden olan ve kentler üzerinde nüfus yoğunluğu baskısı yaratan konut-ticaret-turizm projeleri ve kanallar, limanlar, havaalanları gibi büyük altyapı/üstyapı projeleri, artık

[467] Bu konu "2.2.2 Yıkım ve Yeniden İnşa Süreçlerinde Turizmin Nesnesi Kentlerimiz ve Yabancılaşma" başlığı altında ayrıca değerlendirilecektir.

Türkiye kentleşmesinin ana unsuru olmuştur. Kentlerin gelişme yönünü etkileyen bu tür kentsel müdahaleler çoğunlukla kentin çeperlerinde ve boş alanlarında, kısmen yatırım maliyeti daha düşük bölgelerde gerçekleşmektedir. Kentin geri kalanından tamamen bağımsız ve parçacıl elde edilen ayrıcalıklı imar hakları ile yatırım maliyeti düşük olan bu bölgelerde, projenin bitmesiyle birlikte büyük miktarda sermaye transferi olmaktadır. Yapıldığı alanda iş olanakları yaratacağı ve bu nedenle kamu yararı içerdiği yönünde siyaseten geliştirilen popülist söylemlere karşın, tamamıyla spekülatif, malzeme kullanımında sınırsızlığa, işlevde, biçimde ve renkte herhangi bir ilkeye dayanmayan ve hatta önemsemediği gibi bu ilke ve kuralları yıkan eklektik bir güzellik anlayışını benimseyen[468] bu projeler aracılığıyla kentin mülkiyet deseninde büyük sermaye lehine önemli değişiklikler yaratılmakta, üstelik neden olacağı ekonomik/çevresel (ekolojik) maliyet tüm kente mâl edilmektedir.

Büyük ölçekli projeler aracılığıyla kentin çeperlerinde kent morfolojisinin etkileyen müdahaleler yapılırken, benzer bir dönüşüm süreci kent içi alanlarda da gerçekleşmiştir. 1950'li yıllardan 2000'li yıllara kadar devam eden hızlı/yoğun ve çoğu zaman plansız gerçekleşen kentleşmeyi yönlendirecek arsa sunumunun yetersizliği,[469] kent içi alanlarında, başta gecekondu bölgeleri olmak üzere yıpranmış kent içi mahalleler üzerinde bir dönüşüm baskısı yaratmıştır. Böylece özellikle 2000'li yılların başından itibaren, aslında AK Parti iktidarının geniş oy tabanı olan ve sosyo-ekonomik bakımdan en güvencesiz sayılabilecek kent sakinlerinin yaşam alanları dönüşüm ve yıkım

[468] Çağatay Keskinok, "Siyasi İktidar, Kentsel Rantlar ve Çılgın Projeler", **Büyük Projeler Dosya 28**, TMMOB Mimarlar Odası Ankara Şubesi Yayını, Ankara, 2012, s.111.

[469] Ülkemizde 1969 yılında kurulan ve başlıca amacı arsa spekülasyonunu engelleyerek, aşırı fiyat artışlarını önlemek olan; bu amacı gerçekleştirmek için arsa sunumunda düzenleyici işlemler (alım satımlar) yapan; konut, sanayi ve turizm bölgelerinde öncelikli olarak kamu hizmetleri için gerekli olan kamulaştırma hizmetlerini yerine getiren Arsa Ofisi Genel Müdürlüğü, 2004 yılında 5273 sayılı Arsa Ofisi Kanunu ve Toplu Konut Kanunu'nda Değişiklik Yapılması ile Arsa Ofisi Genel Müdürlüğü'nün Kaldırılması Hakkında Kanun'la kapatılmış; mülkiyetindeki taşınmazların tamamı TOKİ'ye devredilmiştir. Bu nedenle, 2000'li yıllar artık TOKİ (ve bünyesindeki şirketler olarak Emlak Konut Gayrimenkul Yatırım Ortaklığı-GYO- A.Ş., GEDAŞ Gayrimenkul Değerleme A.Ş.) ve Belediye şirketlerinin (KİPTAŞ, TOBAŞİ Metropol İmar v.d) kentleşme süreçlerinde ana aktör olduğu bir dönemin başlangıcıdır.

süreçlerinin baskısı altına girmiştir. Deprem riskinin önüne geçmek ve kenti suç unsurlarından arındırmak, çarpık kentleşmeyle mücadele gibi söylemlerle[470], TOKİ, belediye şirketleri ve şirketlerin alt yüklenicileri eliyle özellikle İstanbul ve Ankara'da yıkım eşliğinde yoğun dönüşümler yaşanmıştır. Öyle ki dönemin TOKİ başkanı Erdoğan Bayraktar tarafından dönüşümün meşruiyet zeminini genişletmek, kamuoyu desteği almak için, bir yandan kentsel dönüşüm konusu bir ulusal güvenlik olarak ifade edilirken, bir yandan da yıkma eylemini güzelleyen ifadeler kullanılmıştır.[471]

2010'lu yıllara gelindiğinde ise yapılan uygulamalardan elde edilen deneyimlerle, dönüşüme ilişkin çerçeve niteliğinde denilebilecek yasal düzenlemeler yapılmıştır.[472] İlk

[470] Özlem Ünsal, "(Yıkılarak) Yeniden Kurulan Kent: 2000'li Yılların İstanbul'u", **Betonart,** Kış 2011, s.56.

[471]TOKİ başkanı Erdoğan Bayraktar; gecekondu sorununu kalkınma ve terör sorunlarıyla ilişkilendiriyor: "Türkiye, gecekondu problemini çözmeden kalkınmadan bahsedemez… Bugün Türkiye'nin içinde bulunduğu en önemli 2-3 tane sorundan biridir. Ama Türkiye, gecekondu problemini çözmeden kalkınmadan bahsedemez. Terörün, uyuşturucunun, devlete çarpık bakmanın, psikolojik olumsuzlukların, eğitimsizliğin ve sağlık problemlerinin temelinin gecekondu bölgeleri, çarpık alanlar olduğu bilinmektedir. Türkiye, kaçak yapılaşmadan, depreme dayanıksız yapılardan mutlaka kurtulmalıdır."
Menekşe Ataselim, Ebru Erdoğan, "Kentsel dönüşümü tamamlayamazsak terörü de bitiremeyiz", **Sabah Gazetesi**, 13.11.2007.
İstanbul İli, Sarıyer İlçesi, Ayazağa Mahallesindeki bir arsanın hasılat paylaşımı ihalesinin ertesi günü de Emlak Konut GYO'nun halka arzı ile ilgili bir toplantıda, İstanbul'da arsa bulmanın artık çok zor olduğunu belirterek, dönüşümün olduğu bölgelerde, boşalan evlerin başka yoksul insanlarca kullanılmasının sıkıntılarından da bahsediyor, 03.10.2010:
[İstanbul'da yıkmaktan güzel bir şey yok
Sürekli arsa arayışı içinde olduklarını söyleyen Bayraktar, kentsel dönüşümün önemli olduğunu sözlerine ekledi ve "Şu anda İstanbul'da yıkmaktan daha güzel bir şey yok. İstanbul yıktıkça güzelleşir" dedi.
Boşalan evlere başka yoksul insanların yerleştiğini bunun da ciddi bir sıkıntı olduğunu anlatan Bayraktar, "Onların elektriğini, suyunu kesip onları taşındırmamak lazım ki bu dönüşüm yürüsün" dedi.
Projeleri hayata geçirirken ince eleyip sık dokuduklarını söyleyen Bayraktar, "Başkasının baba parası veyahut da hazineden alınan para olmadığı için, gerçi arkamızda hazine, hükümet, devlet, Başbakanımız var, onların gücüyle bu işleri yapıyoruz ama TOKİ olarak da bu kaynağı üretirken, taşlara vura vura, kayalara çarpa çarpa, kemiklerimiz eriye eriye bu projeleri üretmeye çalışıyoruz. Bu doğrultuda TOKİ'de bugün ulaştığımız konut rakamı 450 bini aşmıştır. Bu 17 tane 100 bin nüfuslu şehir veya bir Bursa vilayeti demektir. 7.5 yıllık süre içinde bir Bursa vilayeti yaptık" dedi]
https://haber.sol.org.tr/devlet-ve-siyaset/istanbul-da-yikmaktan-guzel-bir-sey-yok-haberi-34004, (06.06.2021).

[472] Kentsel dönüşüm konusu *kavram* olarak çoğunlukla 2010'lu yılları referans alınarak tartışılsa da, söz konusu dönüşümün yasal çerçevesinin ilk olarak (ANAP döneminde) 1984 yılında çıkartılan 2981 Sayılı "İmar ve Gecekondu Mevzuatına Aykırı Yapılara Uygulanacak Bazı İşlemler…" kanun ile gerçekleştiğini söyleyebiliriz. Söz konusu kanun uyarınca gecekondu affı ile bu alanların geleneksel kapitalist mülkiyet ilişkilerine dâhil edildiğini ve yapılan ıslah imar planları ile gecekondu alalarında çok katlı yapılaşmanın gerçekleştiğini belirtmiştik [1.3.1 Erken Dönem (1980-2000)]. Diğer taraftan kavram olarak kentsel dönüşüm kavramının kullanıldığı ilk yasal düzenleme Nisan 2004 tarihli, 5104 Sayılı Kuzey Ankara Girişi Kentsel Dönüşüm Projesi Kanunu'dur. Devamında çıkartılan 16.06.2005 tarih ve 5366 Sayılı Yıpranan Tarihi ve Kültürel Taşınmaz Varlıkların Yenilenerek Korunması ve Yaşatılarak Kullanılması Hakkındaki Kanun" ile çoğunlukla tarihi, geleneksel kent merkezlerindeki (kentsel, tarihi, arkeolojik sit kapsamında kalan) çöküntü alanlarının dönüşümünün çerçevesi çizilmiştir.

olarak 5393 Sayılı Belediye Kanunu'nun (2010 yılında yapılan ilave düzenleme ile) 73. maddesinde kentin eskiyen kısımlarının dönüştürülmesi için belediyelere geniş yetkiler verilmiştir. Ancak kentsel yerleşik alanlarda dönüşümün hukuki çerçevesini belirleyen esas düzenleme 31.05.2012 tarih ve 6306 Sayılı Afet Riski Altındaki Alanların Dönüştürülmesi Hakkında Kanun eliyle gerçekleştirilmiştir. Bu tarih itibariyle, kentsel dönüşüm konusu ülke gündeminin ana tartışma konularından biri olmuştur.[473] Yasanın sağladığı hukuki meşruiyet zemininde ülke gündemi adeta kentsel dönüşüm konusuna odaklanmış, yasanın çıkmasından yaklaşık 5 ay sonra, 5 Ekim 2012 tarihinde, dönemin Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan'ın katıldığı "yıkım töreni" ile Türkiye çapında kentsel dönüşüm seferberliği başlatılmıştır. Törende İstanbul ili, Esenler ilçesindeki afet riski taşıyan konutlar yıkılırken; Başbakan Erdoğan'ın talimatları doğrultusunda aralarında Ankara, İzmir ve Bursa'nın da yer aldığı 35 ilde aynı anda yıkım faaliyeti gerçekleştirilmiştir.

[473] 6306 Sayılı Kanun ve Belediye Kanunu'nun 73. Maddesi ile hukuki meşruiyet kazanan kentsel dönüşümün, özellikle konut alanlarında yabancılaşma ve gündelik hayatın dönüşümü bağlamında değerlendirilmesi "2.1 Konuta Hücum: Konutun Aşırı Metalaşması ve Yabancılaşma" bölümünde ayrıca detaylı olarak ele alınacaktır.

Fotoğraf 17: 5 Ekim 2012 Tarihli Kentsel Dönüşüm Yıkım Töreninden Görüntüler (Sağ Alttaki Resim: Canlı Yayında Yıkılan Yapı).

Kaynak: 5 Ekim 2012 tarihli Habertürk Televizyonu Canlı Yayını.

Fotoğraf 18: Ankara İli, Mamak İlçesindeki Bir Gecekondu Bölgesi.

(Gecekonduların büyük bir bölümü yıkılmış ya da tahliye edilmiş. Süren davalar nedeniyle hak sahiplerine henüz yeni yerleri teslim edilmemiş. Fotoğrafın çekim tarihi 2019, binaların üzerindeki duvar yazılarından yıkımın 2015 yılında gerçekleştiği çıkarsaması yapılabilir).

Kaynak: Yazar, 28.11.2019.

Kentlerin yaşadığı değişim/dönüşüm, daha çok konut alanları üzerinden tartışılsa da, kentsel çalışma alanlarında, özellikle kent içinde kalmış sanayi alanlarının kent dışına çıkartılması yoluyla yaşanan dönüşümün mekânsal ve toplumsal etkilerinin de altını çizmek gerekir. Esasında 1960'lı yılların ortalarına kadar kentlerin merkezi iş alanları çevresinde konumlanan (üretim yapan) küçük işletmelerin, hem mekânsal olarak bulundukları alanda sıkışıp kalmaları, hem de merkezdeki maliyetleri karşılamak konusunda sıkıntı yaşamaları nedeniyle, bu işletmelerin kent dışına çıkartılması ve organize sanayi bölgeleri içinde örgütlenmesi yönündeki yaklaşımlar 1980'li yıllara gelindiğinde yeni bir mekânsal strateji olarak belirmiştir.[474] Kuşkusuz bu dönüşüm baskısının arka planında 1980'lerle birlikte yaratılan yeni ekonomi-politik yaklaşımın bir yansıması olarak artık kent merkezlerinin finans, turizm, ticaret ve eğlence gibi üretken olmayan ekonomik faaliyetlerin odağı olması yatmaktadır. Bu noktada orta ölçekli kentlerde kent içinde kalmış sanayi alanlarının kentin gelişme aksı üzerinde yeniden konumlandırılmasının akılcı bir mekânsal stratejidir. Ancak örneğin İstanbul gibi metropoliten bir ölçekten bahsedildiğinde, sektörel anlamda öngörülen bu durum kentin bütününde yeniden bir düzenleme zorunluluğu yaratmaktadır.[475] İstanbul'un artık Türkiye ölçeğinin ötesinde küresel bir kent olması, kentin yerleşik alanlarından taşınacak sanayi alanlarının boşalmasıyla meydana gelecek kentsel rantın nasıl dönüştürüleceği sorusunu önemli kılmaktadır. Üstelik İstanbul kentinin ölçeği düşünüldüğünde, bu sanayi

[474] İlhan Tekeli, **Modernizm, Modernite ve Türkiye'nin Kent Planlama Tarihi**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2009, s.122-123.

[475] Kente ilişkin makro ölçekli politikaların yer aldığı İstanbul'un anayasası niteliğindeki 1/100.000 ölçekli Çevre Düzeni Planında bu değişiklik eğilimine ilişkin tahminlerde bulunulmuş, bu kapsamda küresel ağ ilişkilerindeki konumlanmasını daha yukarıya çekmek için kentin mevcut sektörel yapısının bilgi ve teknolojiye dayalı üst düzey hizmetler, finans ve bilişim sektörlerine dönüşmesi öngörülmüştür. Yapılan çalışmaya göre 2000 yılı itibarıyla %60 hizmet, %32 sanayi ve %8 tarım olan istihdam yapısının 2023 yılına kadar %70 hizmet, %25 sanayi ve %5 olması öngörülmüştür. Bu öngörünün kent mekânında karşılığı ise sanayinin kentin dışına çıkarılması, yerine finans ve hizmet sektörlerinin geliştirilmesi şeklinde olmuştur.
İstanbul Büyükşehir Belediyesi, İmar ve Şehircilik Dairesi Başkanlığı, **1/100.000 Ölçekli İstanbul Çevre Düzeni Planı Özet Raporu,** s.4.
http://www.ibb.gov.tr/tr-TR/Documents/ISTANBUL_CDP_GENEL_BILGI.pdf, (01.05.2021).

alanlarında çalışan nüfusun yeni çalışma alanlarına erişim olanakların nasıl gerçekleşeceği konusunun da ayrıca altını çizmek gerekir.[476]

Türkiye'de yaşanan yoğun kentsel dönüşümün araçlarından biri de kamu mülkiyetindeki taşınmazların ayrıcalıklı imar hakları verilerek özel mülkiyette aktarımı yoluyla gerçekleşmiştir. Kamu arazilerinin özel mülkiyete aktarımı konusu kentsel alan içindeki gecekondu inşaları, kent çeperlerindeki tarım, orman ve mera arazilerinin yapılaşmaya açılması gibi epeyce geniş sayılabilecek konu başlıkları altında, kentleşme hızının artmaya başladığı 1950'li yıllardan beri Türkiye kentleşme gündeminin temel konularından biri olmuştur. 1950'li yıllarla birlikte başlayan kentleşme hızı karşısında siyasetin hazırlıksız yakalanması, sonraki süreçlerde bu durumu popülist bir şekilde kullanması, sonuç olarak kamu idaresinin kentleşme maliyetinden kaçarak bedelsiz bir kentleşme stratejisi izlemesi nedeniyle; dönemin ekonomi-politik koşullarında gerçekleşen kentleşme pratiğinin bir yönüyle mekânda kullanım değerini önceleyen bir yaklaşım içerdiği söylenebilir. Ancak 2000'li yılları daha önceki dönemlerden ayıran durum; kamu mülkiyetindeyken toplumsal niteliği gereği bir rant değeri taşımayan taşınmazların, kamu tekelinde olan düzenleyici işlemler (planlama) ile elde edilen

[476] Bu konudaki tereddütlere yönelik ayrıntılı bir değerlendirmeyi iktisatçı/gazeteci Mustafa Sönmez şu şekilde ifade ediyor:
"Sanayi, İstanbul'dan iyice desantralize edilecek, boşalan arsalara da büyük plazalar, villa siteleri, alışveriş merkezleri, eğlence merkezleri, turizm, kültür endüstrisi yatırımları yapılacaktı. Bu yatırımlar, daha çok küresel sermayeye hizmet verecek, küresel sermaye, Akdeniz, Balkanlar, Orta Doğu, Kafkasya'yı İstanbul'daki üslerinden kontrol edecekti. İstanbul ise bu küresel sermayeye gayrimenkulleri, üst düzey hizmet sunumları, turizm ve kültür endüstrisi ürünleri ile hizmet verecek, artık 1980 öncesi sanayiden sağlanan birikim, yeni dönemde hizmet üretiminden elde edilecekti. Bu, İstanbul'un taşı toprağının daha çok önem kazanmaya başlaması, kent arsasının rantının daha yükselmesi demekti.
İstanbul'u hizmet sektöründe, hem de nitelikli işgücü ile yapılacak üst düzey hizmet üretiminde uzmanlaştırmak hedefi, hemen şu soruyu sordurtmaktadır: Peki niteliksiz işgücü, sayıları şimdiden 1 milyonu aşan işsizler, kayıtsız işgücü, kentin çevresine tutunmaya çalışan milyonlarca yığın ne olacak, ne iş tutacak, nerelerde barınacaktır ? Aslında, "Planlı satış" senaryosunda sorunun cevabı zımnen vardır: Varlıklılara, Boğaziçi, Beşiktaş-Levent-Maslak-Ormanlar, su havzaları aksı ayrılırken, dışarıda kalanlara kentin güneyinin iki uçları, Silivri-Gebze arası uygun görülmekte, Marmaray ve metro ile bu kesimin neredeyse yeraltında yaşayıp gitmeleri öngörülmektedir. Bunun nasıl ikili bir yapı yaratacağı, kutuplaşmaları, mekânsal bölünmüşlükleri, cemaatlaşmaları nasıl tırmandıracağı bilmem düşünülmüş müdür?"
https://sendika.org/2007/06/istanbulu-planli-satarken-anadoluyu-kurutmak-mustafa-sonmez-13740/, (01.05.2021).

ayrıcalıklı imar hakkının özel mülkiyete transfer edilmesidir. Dolayısıyla, yeni dönemde kamu arazileri kente göç eden nüfusların kent hayatına adapte olmalarının bir aracı olarak kullanım değeri yönüyle değil, yaratılan farklılık rantının özel sermayeye transfer edilmesi nedeniyle değişim değerinin ön plana çıktığı bir mekânsal stratejinin parçasıdır. Bu mekânsal strateji, küçük/orta ölçekli yerel idarelerden, TOKİ, Özelleştirme İdaresi, Ankara, İstanbul ve İzmir gibi anakent belediyelerince taşınmaz geliştirme faaliyeti olarak meşrulaştırılıp uygulanmıştır. Kamu mülkünün satışı yoluyla yapılan projeler, kentin bütününden bağımsız, karma kullanımlar olarak içerisinde, konut, ticaret, turizm, ofis ve rekreasyon kullanımları bulunan ve çevresindeki yapı ve yükseklik yoğunluğunu baskılayan bir yapılaşma içermektedir (Bkz. Fotoğraf 19[477] ve 20[478]). Gerekçe esasında

[477] İstanbul ili Karayolları 17. Bölge Müdürlüğü arazisi üzerinde yapılan "Zorlu Center" Projesi. Emine Uşaklıgil proje yapım sürecini özetliyor:
"Bu alan daha önce iki defa satışa çıkartılmış ancak arsayı ihaleye çıkartan Karayolları Genel Müdürlüğü araziyi satamamıştı. Derken arazi Özelleştirme İdaresi'ne devredilerek bir de bu yol denenmek istendi. Kamuoyundan yükselen tepkiler üzerine, yasal mevzuattaki zorlukları da aşmak amacıyla arazi Karayolları Genel Müdürlüğü'nden 1.000 lira gibi sembolik bir fiyat karşılığında TEKEL'e satıldı. Ardından Özelleştirme İdaresi'nce ihale ve açık artırma yöntemiyle araziyi yeniden satışa çıkarttı. Araziyi satın alacak yatırımcıya mümkün olan en geniş kâr marjını bırakmak üzere yapılan plan değişikliğinin ardından piyasa kızışmaya başladı… Nihai pazarlık görüşmelerinde, en yüksek teklifi 800 milyon dolarla Zorlu Gayrimenkul vermişti. Böylece arazi, önceki ihale bedellerinin neredeyse üç katına elden çıkartılmış oldu. Yatırımcıya sınırsız bir yapılaşma hakkı verilmişti. O da elbette bu hakkı sonuna kadar kullanacaktı. İşte bütün bu hikâyenin sonunda Zorlu Center ortaya çıktı.
Ne ki satışın gerçekleşmesi, araziye ve üzerindeki şehir planlamasına ilişkin hukuki itirazların sona erdiği anlamına gelmiyordu. TMMOB Mimarlar Odası'nın da aralarında bulunduğu bazı odalar, söz konusu arsaya ilişkin 27 Aralık 2006'da Özelleştirme Yüksek Kurulu'nca onaylanan 1/5000 ölçekli koruma amaçlı nazım imar planı değişikliğinin iptali ve yürütmesinin durdurulması istemiyle Danıştay'da dava açmıştı. Davanın görüldüğü Danıştay 6. Dairesi, 2008 Mayıs'ında Zorlu Gayrimenkul' ün arazinin satışını mümkün kılan nazım imar planı değişikliğinin yürütmesini oy birliğiyle durduruverdi.
Bereket versin, Dava Daireleri Genel Kurulu, Zorlu'nun imdadına yetişti ve sonuçta Eylül 2009 tarihinde yürütmeyi durdurma kararı iptal edildi. Bu arada tabii ki inşaat durmuş ve mahkemenin kararı beklenmiş değildi. Hatta Zorlu Center için yapılan ihalede inşaat alanının 230 bin metrekare olarak belirlenmesine karşın eklenen bodrum katlarıyla bu rakam 628 bin metrekareye çıkmıştı.
Nihayet 232 bin metrekare inşaat yerine 615 bin metrekarelik devasa Zorlu Center'ın açılışı Eylül 2013'te yapıldı"
Emine Uşaklıgil, **Bir Şehri Yok Etmek,** Can Sanat Yayınları, İstanbul, 2014, s. 87-88

[478] Ankara ili Yenimahalle sınırları içinde yer alan Ankara Büyükşehir Belediyesi "EGO Hangarları" olarak bilinene arazi üzerinde yapılan "Merkez Ankara Projesi":
"1930'larda o zaman kent çeperi olarak tanımlanabilecek bir alanda inşa edilmiş olan, kentin büyümesiyle birlikte kent merkezinde kalan, endüstri mirası olarak tescili ve korunması gereken Ego Hangarları Atatürk Kültür Merkezi'ne, Hipodrom alanına, TCDD Lojmanlarına ve Ankara Büyükşehir Belediyesi Binasına ve Gençlik Parkı'na yakın bir konumda yer almaktadır.
Cumhuriyet tarihinin Ankara'da yer alan en eski endüstri yapılarından biri olan EGO Hangarları alanında yapılan plan değişikliği ile 5 ve 66 kat arasında değişen kat yükseklikleri olan binalarda hizmet vermesi planlanan alışveriş merkezi, konut, iş merkezi, otel kullanımları önerilmektedir."
Şehir Plancıları Odası, Ankara Şubesi, Basın Açıklaması, 18.04.2016

çok basit bir matematiksel algoritma içermektedir: Ne kadar fazla inşaat hakkı, o kadar fazla kâr! Kamu eliyle yapılan planlarla alana ilişkin ayrıcalıklı imar hakkı tanınmış olması nedeniyle, meslek odalarınca açılan davalarda iptal kararları verilmiş olsa da, mükerrer planlar üretilerek alınan inşaat ruhsatlarıyla çoğunlukla projelerin bitirildiği görülmektedir.

Fotoğraf 19: İstanbul Boğazından Zorlu Center'ın Görünümü.

Kaynak: Google Earth, Fotoğraf Murat Uygur, 20.05.2021.

İmar planlarının ve ruhsatların iptali yönünde Şehir Plancıları Odası ve Mimarlar odasının açtığı davalar sonucunda iptal kararları verilmiş olmasına karşın proje bitme aşamasında gelmiştir.

Fotoğraf 20: Merkez Ankara Projesi.

Kaynak: Emlak Konut GYO A.Ş proje görselleri, Temmuz 2021.

Kent içi alanlarda eski mahallelerde yaşanan yıkımlar, mülksüzleştirme yoluyla tahliyeler, kentin çalışma alanlarında işlev değişiklikleri ile kentin çeperlerine gitmek zorunda kalan nüfus yığınları, kent içinde kalmış kamusal alanların yıkılarak yapılan yüksek yoğunluklu karma projeler. Çeperlerde ise büyük kentsel alanların yapılaşmaya açılması. Diğer taraftan, Türkiye kentlerinde yaşanan bu yoğun dönüşüme eşlik eden ve aynı zamanda yaşanan yayılma ve dönüşümü, hızlandıran/tetikleyen bir unsur olarak, büyük kent parçalarını birbirlerine bağlayan yol ağı kurgularında ve kent içi ulaşımda özel araç sahipliliğini önceleyen politikalardan da ayrıca bahsetmek gerekir.[479] Özellikle

[479] Türkiye kentleşmesinin özgün yanlarından biri de, açılan her bir yolun, kendi trafiğini tekrar yarattığı gibi, gittiği güzergâh üzerinde bir yapılaşma baskısı yaratmasıdır. Bu nedenle, ülkemizde yeni açılan bir yol inşası, beraberinde yarattığı rantla birlikte tartışılır. Bu çerçevede verilebilecek en güncel ve popüler örnek ise Orta Doğu Teknik Üniversitesi (ODTÜ) kampüsünden (kampüs alanının doğusundan) kuzey güney doğrultusunda geçen yol projesine yönelik tartışmalardır. Şehir Plancıları Odası Ankara Şubesinin yol inşası için yapılan ihaleye yönelik basına açıklaması:
"Ankara Büyükşehir Belediyesi; Meslek Odaları olarak iptal ettirdiğimiz ve yürütmesini durdurduğumuz rant projelerine hizmet götürmek ya da yeni rant alanları üretmek için 'trafik hafifletme' gerekçesiyle onlarca yol, katlı ve köprülü kavşak projesini uygulamaktadır.
Şehir Plancıları Odası, Ankara Şubesi, Basın Açıklaması, 30.09.2016.
ODTÜ yolu yapı ihalesinin hemen ertesinde, yol güzergâhında yer aldığı iddia edilen taşınmazların hazine tarafından satışının kamuoyunda duyurulması ile yol güzergâhının geçtiği alanlarda yapılaşmaya neden olacağı yönünde tartışmaları derinleştirdi. Bu nedenle Ankara Büyükşehir Belediye Başkanlığı konuya ilişkin açıklama yapma gereği duydu.

Ankara ve İstanbul'da kent içi trafiği çözmek amacıyla yapılan kent merkezlerini bypass yaparak geçen yollar, köprülü alt ve üst geçitler, nihayetinde kent merkezlerinin araçla içinden geçilen yerler olarak zamanla odak noktası olma özelliğini kaybetmesine, araç sahibi olamayanlar, yaşlılar, özürlüler, kadınlar ve diğer dezavantajlı grupların kent merkezlerinden uzaklaşmasına,[480] sonuç olarak kent merkezlerinin kamusal niteliğinin içinin boşalmasına neden olmaktadır. Merkezlerde özel araç sahipliliğine dayalı mekânsal politikalar[481] bu alanların zamanla cazibesini yitirmesine neden olurken, eş zamanlı

"Haberde yer alan ve satışı yapılacağı duyurulan 8 adet taşınmaz, Ankara Büyükşehir Belediyesi'nce değil Özelleştirme İdaresi Başkanlığı'nca satışa çıkarılmıştır…
ODTÜ'yü ikiye bölen 'tünel yolun' yapımına ilişkin şu anda Ankara Büyükşehir Belediyesi'nde herhangi bir çalışma yoktur. Aksine, yolun imar planından kaldırılması amacıyla ilgili kurumlar nezdinde girişimlerde bulunulmaktadır."
https://www.ankara.bel.tr/duyurular/odtu-yolundaki-araziler-satisa-cikarildi-haberi-hakkinda-basin-aciklamasi-80, (30.10.2021).
Çok benzer tartışmaların İstanbul ölçeğinde 3. Köprü ve bağlantı yolları inşa edilirken yaşandığını kamuoyundan biliyoruz.

[480] Aykut Çoban, Bülent Duru, "Emek Ekseninde AKP İktidarının Çevre ve Kent Politikaları", **İktisat Dergisi**, Sayı 508-509-510, Aralık 2009, s. 63.

[481] 3 Ekim 2003 tarihinde Ankara kent merkezindeki Kızılay meydanında, taşıt geçişinin kesintisiz gerçekleşmesi için, yayaların karşı karşıya geçişinin engelleyen beton bariyerler koyuldu. Yaya geçişlerinin yalnızca metro alt geçitleri ile yapılması zorunluluğu yaratıldı. Ancak bu düzenleme, kent merkezinde yaya erişimini engellemesinin ötesinde, engelliler, çocuklar, hamile kadınlar gibi dezavantajlı gruplar için Ankara kent merkezini hayatta kalmak için verilen mücadeleyi içerir bir parkur alanına çevirdi. Konuya yönelik Mimarlar Odasının gündeme yönelik değerlendirmesi şu şekilde:
"Ankara'da Yaşayanları Kızılay'daki Düzenlemeyi Durdurmaya Çağırıyoruz!
Melih Gökçek, araç merkezli uygulamalarına bir halka daha ekledi: Kızılay kavşağındaki ışıklı-düzayak yaya geçitleri yayalara kapatılıyor!
Kızılay kavşağındaki yaya geçitleri 3 Ekim 2003 tarihi itibariyle bariyerlerle kapatıldı. Işıklar kaldırılıyor ve yayalar artık sadece metro inişlerini kullanmak zorunda bırakılıyor!
Kızılay ve Atatürk Bulvarı bir otoyola dönüştürülüyor!
Işıkların kaldırılması ile Kızılay'ın batısı ve doğusu bir otoyola dönüştürülerek bölünmektedir. Kızılay'da zaten fazla olan taşıt trafiği hava kirliliği, gürültü ve trafik kazaları daha da artacaktır.
Ankara'nın merkezi Kızılay yayalara kapatılıyor!
Yayaların en temel hakkı, engellenmeden kent merkezini kullanmaktır. Bu hak, hiçbir trafik düzenlemesi gerekçe gösterilerek ihlal edilemez.
Yayalar yavaşlatılıyor ve geciktiriliyor!
Yayalar, önceki durumla karşılaştırıldığında, süre yönünden 4 ila 7 kat daha fazla zamanda karşıya geçebilmekte, mesafe yönünden de 3 ila 7 kat daha fazla yürümek zorunda kalmaktadır. Örneğin, Gima'dan Yapı Kredi Bankasının bulunduğu tarafa metro inişleri kullanıldığında tam 7 kat daha fazla zamanda geçilebilmektedir…
Kent merkezi çevresinde daha önce birer tampon olan ışıklı kavşaklar katlı kavşaklara dönüştürüldüğünden, taşıtlar kent merkezine yığılmaktadır. Oysa, kent içindeki trafik düzeninde, trafiğin boşalmasını ve dağılmasını kolaylaştırmak ve yayalara geçiş hakkı tanımak için trafiğin belirli aralıklarla durdurulması, trafik planlamasının başta gelen ilkesidir. Yapılan her katlı kavşak, trafiği bir sonraki kesişime taşımaktan ve yayaları üst-alt geçitlere mahkum etmekten başka bir işe yaramamıştır.
Bizleri Yok Sayan, Yeraltına İten Bu Uygulamaya Karşı Tüm Ankaralıları, Seslerini Yükseltmeye, Başlattığımız Bu Hareketi Destekleye Çağırıyoruz!
Kızılay Otoban Olmayacak!
Işıklı Geçidimizi İstiyoruz!"
Mimarlar Odası, Ankara Şubesi, Basın Açıklaması, 30 Eylül 2016.

olarak kentin (karayolu ulaşımına bağlı olarak) banliyöleşme eğilimi göstermesiyle merkezdeki trafik yoğunluğu bir miktar azalsa da, bu durum trafiğin kentin daha büyük bir alanına yayılmasına, yolculuk mesafelerinin uzamasına, uzayan mesafelerle toplu taşım sistemlerinin etkinliğinin azalmasına ve sonuç olarak özel araç bağımlılığının artmasına neden olduğu bir kısır döngü ilişkisi yaratmaktadır.[482]

Özel araba sahipliliğine bağımlı bir kentsel gelişme modeli, kentlerdeki banliyöleşme eğiliminin de etkisiyle, kentle ulaşım bağlantısı kuvvetli olan kavşak noktalarında kendi mekânsal biçimini yaratarak, kentin bütününden bağımsız, bir bütün olarak kentin kamusallığı ile ilişkisiz, yine içerisinde alışveriş merkezi, ofis, otel ve konut gibi karma kullanımların yer aldığı mekânlar yaratmaktadır. (Bkz. Fotoğraf 21). Bu yönde gelişen kentsel örüntülerde herhangi bir bütünsellik kaygısı yoktur. Kent içi otoyol geçişlerinde, yayaların fiili kullanımına hizmet eden kaldırım, kafeler ya da dükkânlar yer almaz. Otoyol üzerindeki kentsel kullanımlarla tek bağlantı motorlu taşıtlar aracılığıyla mümkündür. Böylece hareketin ürettiği, olanaklı kıldığı özgürlük, otomobilin kent içi diktatörlüğüne dönüşür. Kenti deneyimleyen yaya yönünden ise bulunduğu alan ile ilişki kuramamanın neden olduğu bir kaygı/şüphe duygusu oluşur. Yeni oluşan kent morfolojisi, yaya için yürünemeyecek yollar, tarifsiz ve korku verici boşluklar ve geçilemeyecek sınırlarla doludur. Kentin kamusallığını besleyen ilişkiselliğin anlamı, aşılması olanaksız otoyollar, otoyol kenarındaki bariyerlerle çevrelenmiş tanımsız boş alanlar, üstgeçit/altgeçit yaya köprüleri ve yol sonunda karşınıza çıkan üstü tel örgülü duvarlar nedeniyle zayıflar. Kentin kamusallığına ilişkin zayıflama beraberinde takıntılı

Kent merkezini yaya kullanımına kapatılması konusunda oluşan fiili duruma hukuki meşruiyet kazandırılması için 25 Ekim 2003 tarihinde Kızılay kent merkezinde bir referandum yapıldı. Ancak yargı kararları sonrası 19 Kasım 2003 tarihinde Kızılay kent meydanı yaya geçişlerine tekrar açıldı. Bu dönemlere ilişkin Ankara kenti için özel araba sahipliliğini teşvik edici ulaşım politikalarına yönelik ayrıntılı bir değerlendirme için Bkz. Ese Atak, "Bir Başkanın Araba Sevdası ve Ankara Ulaşımında Kayıp Yıllar", **Planlama Dergisi**, 2005/4, s.102-111.

[482] İlhan Tekeli, **Yerleşme Bilimleri/Çalışmaları için Öngörüler**, Türkiye Bilimler Akademisi Raporları, TÜBA, Ağustos, 2006.

bir güvenlik kaygısı yaratır. Söz konusu mekânsal örüntülerin bileşenleri olarak kapalı siteler, duvarlar, güvenlikli girişler, seçkinleştirme politikaları söz konusu güvenlik kaygısının yansımalarıdır. Kenti deneyimlemeye yönelik yaşanan kaygı ve şüphe, metropoliten yaşama ilişkin umutsuzluğu besler,[483] yabancılaşmayı derinleştirir. Sonuç olarak, özel araç sahipliliğinin neden olduğu mekânsal örüntü, kent mekânlarını bir noktadan başka bir noktaya geçilirken uğranılan bir yer olarak araçsallaştırırken; bu durum yaya ölçeğinde kentin kullanımını pasifleştirmekte, yaşadığımız mekânla kurulan edilgen ilişki yabancılaşmayı arttırmaktadır.

Fotoğraf 21: İstanbul ve Bursa'dan Kentin Önemli Kavşak Noktalarında Mekânsal Örüntü Görünümleri. (1: İstanbul Ataşehir'den kent silueti, 2: Bursa Nilüfer'de Ankara-İstanbul çevre yoluna cepheli Central Balat Projesi).

Kaynak: Google Earth.

Türkiye kentlerinin yoğun yayılması/dönüşümü karşısında yaya ölçeğinde yaşanan bu edilgenlik halini, kentlerdeki yıkım ve yapım süreçleri ile birlikte

[483] Özlem Berber, **Metropol, Mimarlık ve Yerleşme Sorunu**, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü (Mimarlık Anabilim Dalı), İstanbul, Aralık 2010, s.76-80.

düşündüğümüzde yaşanan yabancılaşmanın daha da belirgin hale geldiği görülür. Şöyle ki; Türkiye kentleşme pratiğinin son yirmi yıllık sürecinde, sermayenin belirleyici bir unsur olduğu ve dolayısıyla kent mekânında değişim değerini öncüleyen mekânsal stratejilerin daha baskın olduğunu belirtmiştik. Kentlerimizdeki yıkım ve yeniden inşa süreçlerini de bu çerçevenin içine konumlandırabiliriz. *Başka bir ifadeyle; kentlerde değişim değerini inşa etmek için mekânların kullanım değerini yıkıyoruz*. Bu yönüyle, söz konusu yıkım etkinliği ile kentlerimizin deneyimleyerek anlamlar yüklediğimiz kullanım değerinin de yıkılması durumunu yaratıyoruz. Ülkemizdeki yıkım ve yeniden inşa süreçlerinin yabancılaşma ile kesiştiği yer burasıdır.

> "Kentsel mekân, kuşkusuz, sadece maddi mekânlar ile sınırlanamaz… kentin mikro mekânlarında gündelik yaşam yürütülürken, toplumsal olan yeniden üretilir ve sosyal anlamlar inşa edilir; yapılanmış çevre ve sosyal yaşamın ritimlerinin kesiştiği her yerde anlamlar yaratılır. Gündelik yaşamın içinde yaşandığı ve deneyimlendiği mahalleyi bizim eyleyen de deneyimlerimizden doğan bu anlamlardır. Yabancı gözlere bir anlam ifade etmeyen o ağaçlar, balıkçı Mustafa Dayı'nın ağlarını tamir ederken beşiğinizi salladığı mekândır, şu köşedeki kasap herhangi bir dükkân değil Naci Amca'nın dükkânıdır, dünyanın her yerinde tattığınız dondurmanın lezzet ölçüsü Mösyö Niko'nun dükkânındakiyle sınanır. Anlamlar bize köklerimizin orada olduğunu durmaksızın hatırlatırken aynı zamanda kendimizi emniyette hissettirir, aidiyet mekân (mahalle) üzerinden inşa edilir. Öte yandan, büyük çaplı projeler ve kapsamlı planlarla kenti şekillendiren (ve yeniden şekillendiren) iktidar ve sermaye için gündelik yaşamın anlamları konu dışıdır… Her ne pahasına büyüme ve ranta odaklı resmi hikâyede, kentin gündelik yaşamı, insani ilişkileri, çevrenin korunması, tarihi ve kültürel değerler, mekânlarla var olan görenekler ve pratikler yer bulamazlar. Kentler artık birer tüketim ve tüketicilik hapishanesidir."[484]

Maxime Du Camp'ın gündelik hayatındaki referans noktalarının yıkılması üzerinden yaşadığı yabancılaşmayı, yaklaşık 150 yıl sonra Türkiye ölçeğinde ve Türkiye kentleşmesinin kendi özgün koşulları içinde (Uzunçarşılı Baysal'ın anlatımıyla) Mustafa Dayı, Naci Amca ve Mösyö Niko yaşamaktadır.

[484] Cihan Uzunçarşılı Baysal, "Disneyleşen İstanbul: Kentin Ruhu Ölürken", **Mimar ve Mühendis**, Sayı: 65, 2012, s.93.

Türkiye kentleşmesinin son yirmi yıllık süreçte yıkım/yeniden inşa yoluyla yaşadığı dönüşüme yaptığımız bu vurgu ve bu durumun neden olduğu yabancılaşmaya ilişkin çizilen genel çerçeveyi bir altlık olarak düşünerek; yaşanan dönüşümü ve neden olduğu yabancılaşmayı bu çerçeve başlığının alt metinlerinde ayrıntılandırmak mümkündür. Türkiye kentleşme pratiğinin yabancılaşma bağlamında bir sistematik içinde ele alınabilmesi için ise konu, emeğin yeniden üretilmesi sürecinde barınma ihtiyacımızın karşılandığı konut alanları ve çalışarak elde edebileceğimiz boş zamanların tüketildiği tüketim mekânları üzerinden incelenecektir.

2.1. Konuta Hücum: Konut Aşırı Metalaşması ve Yabancılaşma

1961 Anayasasında yoksul ve dar gelirli toplumsal kesimlerin konut gereksiniminin karşılanması yönündeki genel yaklaşım[485] 1982 Anayasası ile birlikte terk edilmiştir. Diğer taraftan Anayasa'nın 57. maddesinde ifade edilen, "Devlet, şehirlerin özelliklerini ve çevre şartlarını gözeten bir planlama çerçevesinde, konut ihtiyacını karşılayacak tedbirleri alır, ayrıca toplu konut teşebbüslerini destekler" hükmünün "konut hakkı" başlığı altında düzenlenmesiyle "konut hakkı" başlı başına bir hak olarak tanımlanmıştır. Üstelik söz konusu görevin yerine getirilmesinde, kentlerin özelliklerini ve çevre koşullarını gözeten bir planlama yaklaşımının geliştirilmesi gerektiği ifade edilerek, barınma gereksinmesi, hem kentsel, hem de çevresel bir bağlama oturtulmuştur.[486] Günümüzden geriye dönüp baktığımızda ise gerek kentsel dönüşüm uygulamalarında yaşanan hak ihlalleri (mülksüzleşme) ve niteliksiz yapılı çevre oluşumu,

[485] 1960-1980 arasında kentlerde gerçekleşen yoğun gecekondu üretimi dikkate alındığında, 1961 Anayasasının yoksul ve dar gelirli vatandaşları konut edindirmeye yönelik yaptığı vurgunun, planlı bir kentsel mekân üretimi bağlamında ele alınmadığını, enformel konut üretimine göz yuman popülist politikalarla, söz konusu anayasal yaklaşımın dolaylı olarak ifade bulduğunu söylemek mümkündür.

[486] Aykut Çoban, "Cumhuriyetin İlanından Günümüze Konut Politikası", **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, 67(03), 2012, s.91-92.

gerekse bulundukları mekânda kendi kamusallığını yaratan ayrıcalıklı yapılaşma haklarıyla orta-üst sınıflara hitap eden konut örüntüleri nedeniyle; Anayasa'nın ilgili maddesinin özünde tarif edilen konut hakkının planlı bir kentsel çevre ile birlikte ele alınması gerekliliğine dayanan yaklaşımının, günümüz gerçekliği ile örtüşmediğini söylemek mümkündür.

1982 Anayasasında atıfta bulunulan konut hakkının "toplu konut üretimi" ile ilişkilendirilmesi 1980'lerden günümüze kentlerimizdeki konut üretiminin şeklini ve yoğunluğunu dramatik bir şekilde değiştirmiştir. Söz konusu anayasal düzenlemenin bir gereği olarak çıkartılan 1981 ve 1984 tarihli toplu konut yasaları, öncelikli olarak dar gelirli grupları konut edindirmeyi amaçlasa da, yasal düzenlemelerde kaynakların kullanımında kooperatiflere öncelik verilmesi, konut maliyetlerinin yükselmesi, yüksek standartlarda (malzeme ve alan büyüklüğü) üretilmiş konutların da fondan yararlanmasını sağlayan düzenlemelerin yapılması, ayrıca 1989 yılında yapılan değişiklikle toplu konut fonundan yararlanmak için ikinci konut sahipliliği bulunmamasına yönelik koşulun kaldırılması gibi sebeplerle yasal düzenleme tam olarak amacına ulaşamamıştır.[487] Böylece 1980'li yıllardan itibaren orta ve üst gelir gruplarını konut edindirmeyi sağlayan kooperatif tipi örgütlenmelerde yoğun bir toplu konut inşası gerçekleşmiştir. Aynı dönemlerde, dışa açılma ve korumacılığın kaldırılmasının sonucu endüstriyel üretim yerine konut üretiminin kârlılığını fark eden büyük sermaye gruplarının da toplu konut üretimine yönelmeye başlaması, TOKİ ve Emlak Bankasının verdiği kredilerle bu eğilimi desteklemesi nedenleriyle, 1980'li yıllardan itibaren piyasa eliyle yoğun bir konut arzı oluşmuştur.[488] Büyük inşaat şirketlerinin konut üretim sürecine dahil olması ise konut sunum biçimlerini ve konut sahipliliğini piyasa araçlarının kontrolüne bırakmıştır.

[487] Emel Cantürk, "Cumhuriyet'ten Günümüze Konut Sorunu ve Konut Politikalarının Gelişimi.", **Altüst**, Sayı: 18, Ocak-Mart 2016.
[488] Saadet Aydın, Betül Yarar, "Kentleşme ve Konut Politikaları Açısından Neo-Liberalizmin Eleştirel Bir Değerlendirmesi ve Sosyal Adalet Fikrinin Yeniden İnşası", **Sosyoloji Araştırmaları Dergisi**, 10 (1), 2007, s.38.

Konut sahipliliğine endeksli toplumsal yapının inşasında, dönemin iktisadi gerekliliklerinin yanında, özelikle orta-üst sınıfın gündelik yaşam pratiklerinde yaşanan değişimin de ayrıca altını çizmek gerekir. Tüketim toplumunun yarattığı toplumsal örüntülerin bir sonucu olarak özellikle orta üst sınıfın gündelik yaşam pratiklerinde yaşanan dönüşümler, konutun toplumsal sınıflar için simgesel anlamının genişlemesine neden olmuştur. Esasında konutun orta sınıf için sembolik anlamındaki genişlemesinin kökenlerinin İkinci Dünya Savaşı sonrasında yaratılan tüketime dayalı gündelik hayat pratikleri ile ilişkisini bir önceki bölümde (2.3 Tüketim Kültürünün Mekânsallaşması başlığında) ifade edilmişti. İkinci Dünya Savaşı sonrasını takip eden yıllarda, sınırlı sermaye birikimini yapılı çevre üretimi ya da gündelik yaşam konforunu arttıran tüketim ürünleri (televizyon, beyaz eşya, mutfak eşyaları v.b) üzerine kurgulamak seçeneğinde, Türkiye tercihini bir tüketim toplumu yaratmak yönünde kullanmıştır. Ancak konutun hayatımızdaki anlamı yönünden 1980'li yılları ve özellikle 2000'li yıllar sonrasını özgün kılan durum ise küreselleşme ile birlikte idealimizdeki ev kurgusunun tarihselliğinden arınıp, belli bir zamana ve mekâna ait olmayan evrensel bir doğruya -mitolojiye- dönüşmesidir. 1980'li yıllara kadar modern orta sınıfın yaşadığı apartman dairesi olarak özdeşleşen konut sahibi olma durumu, değişen ekonomi-politiğin etkisiyle barınma ihtiyacı ile ilişkilendirilmesinin yanında artık mekânsal ve kültürel ayrışmanın yaşam tarzı olarak inşasının bir aracı haline gelmiştir. Özellikle orta ve üst sınıf için yaratılan idealimizdeki ev görüntülerinde; temiz hava, temiz su, genç/yaşlı herkesin spor yaptığı aktif bir yaşam, çocuklar için emniyetli açık alanlar ve oyun bahçeleri, kısacası geleneksel kent merkezlerinin kalabalıklığı ve dağınıklığının zıttı bir yaşamın, yeni bir sosyal çevrenin özlemi pazarlanmaktadır.[489]

[489] Ayşe Öncü, "İdeal Ev Mitolojisi Sınırları Aşarak İstanbul'a Ulaştı", **Birikim**, Sayı:123, Temmuz 1999.

Özetle, tüketim alışkanlıklarının küreselleşmesi, tüketime ilişkin göstergelerin serbest dolaşımı, bu göstergelerin televizyon ve diğer yazılı/görsel medya aracılığıyla evlerimize kadar girmesi, konuta ilişkin gündelik hayatımızda yüklediğimiz anlamın yeniden şekillenmesine eden olmuştur. Böylece yeni dönemde konut, dar anlamıyla barınma ihtiyacını karşılayan bir mekân olmanın ötesine geçerek, sunduğu göstergeler ve imgeler bütünü ile ayrıcalıklı bir yaşam inşa etmenin aracı olarak metalaşmıştır. Konutun metalaşmasından kaynaklı değişim değeri arttıkça da barınmayı içeren kullanım değeri belirsizleşmiştir. Artık kentli yeni orta sınıf için sınıfsal ve kültürel ayrışmanın somut göstergelerinden biri nerede ve nasıl bir evde yaşadığına verilecek cevaplarda belirmiştir.

Kentli orta sınıf içinde muhafazakâr yaşam pratikleri ile diğer toplumsal sınıflardan kendisini ayrıştırma çabası içerisinde olan yeni kentli burjuvazinin de ayrıca altını çizmek gerekir. Daha önce de ifade edildiği üzere; 1980 askeri darbesi sonrası manevi-dinsel değerlere vurgu yapan Türk İslam sentezi politik söyleminin 1990'lı yıllarla birlikte yerel yönetimler ölçeğinde politik bir güç olması, 2000'li yıllarla birlikte ise ülke siyasetinin temel belirleyeni olması ve nihayetinde milliyetçi ve maneviyatçı siyasal söylemin ekonomi alanında neoliberal uygulamalarla sentezlenmesi, 2000'li yıllara gelindiğinde, kendisini muhafazakâr değerlerle tanımlayan ancak kapitalizmin tüketim kültürü ile uyumlu tüketimci dindar bir sınıf yaratmıştır. Giyim, gıda ve eğlence gibi alanlarda kendi tüketim pazarını oluşturan bu kentli muhafazakâr kesim için siyasal ve kültürel kodları yaşam alanlarında lüks göstergelerle pazarlanmıştır.[490]

[490] İstanbul ili, Beylikdüzü ilçesinde muhafazakârlar için inşa edilen, içindeki tüm sosyal tesisler bay/bayan olarak ayrı ayrı tasarlanan, içinde ayrıca mescit, kurban kesim alanı ve buzhanenin yer aldığı Bey Kasrı projesi, projenin sorumlusu ve yönetim kurulu üyesi Mehmet Türk tarafından şu şekilde tanıtılıyor:
"Beykasrı konakları projesi; 8 ana bloktan oluşuyor. Uzun bir mimari çalışma *sonucu bölge insanının hassas değerleri düşünülerek* hazırlandı. *Mahremiyetin* ve birlikte yaşamın gereklerinin *inanç bütünlüğü* ile korumanın ayrıntıları düşünülerek projelendirildi. Sosyal yaşam tarzının *manevi ilkelere* saygı kuralları içinde kurulması için gereken hassasiyet gösterildi. Kapalı yüzme havuzları, spor salonları ve spa merkezleri ikişer adet yapılacak. 5 kattan oluşan projenin bina girişlerinde 300 metrekare büyüklüğünde lobiler ve galeriler bulunacak. Kreş, çocuk parkları, koşu alanları, barbekü alanları, kuş cenneti köşeleri, kurban kesim alanları gibi pek çok farklı alana da sahip olacak." (Vurgular yazara aittir)
https://www.timeturk.com/tr/2012/06/20/beykale-ve-beykule-insaat-tan-kavakli-ya-beykasri-konaklari.html, (15.08.2021).

Tüketim alışkanlıklarının küreselleşmesi, orta ve üst sınıfın gündelik yaşam pratiklerindeki dönüşüm ve özellikle son yirmi yılda muhafazakâr orta üst sınıfın beklentileri, konut sunumunun niteliğini etkilemiştir. Ancak bir diğer görüşe göre, konutun genişleyen simgesel anlamının esas kaynağı, her bir konut projesinin vadettiği ayrıcalıklı yaşam pratikleri üzerinden büyük konut şirketleri tarafından pompalanan pazarlama stratejisidir. Diğer bir deyişle, özellikle 2000'li yıllardan sonra Türkiye ölçeğinde talepten (orta ve üst sınıfın beklentilerinden) ziyade, arkasında büyük bir reklam-pazarlama ve finans desteği olan, mimari proje ile yaratılan mekânsal kurgunun ayrıcalığını bir pazarlama stratejisi olarak kullanan büyük konut şirketlerinin arz yönlü uygulamaları konut piyasasını belirlemiştir.[491] Öte yandan, büyük inşaat şirketleri tarafından pazarlanan yeni yaşam pratikleri devam eden süreçte karşılığını bulmuş, arz yönlü stratejiler, kendilerini ayrıcalıklı olarak konumlandıran kentin orta ve üst sınıflarının talepleri ile de örtüşmüştür.

Orta-üst sınıfların tüketim alışkanlıklarının küreselleşmesinin yarattığı etki ve büyük inşaat şirketleri aracılığıyla ayrıcalıklı bir yaşam anlayışı vaadiyle pazarlanan konut projelerinin birlikteliği, toplumda konut sahipliliğini prestijli bir ayrıcalık olarak konumlandırıştır. Bu birlikteliğin etki alanını arttıran en önemli faktör ise reklam ve pazarlama stratejisi olarak yazılı ve görsel medya aracılığıyla konut sahipliliğinin fetişleştirilmesi olmuştur. 1999 depremi sonrasında yapılı çevre stokunun güvensizliği üzerinden toplumun hafızasına medya aracılığıyla yerleştirilen korku, bu defa 2000'li yıllarda gösterişli peyzaj ve mimari özellikleriyle vadedilen yeni yaşam pratiklerinin pazarlanması için kullanmıştır. Konut reklamları, vadettiği ayrıcalıklı/gösterişli yaşam pratikleriyle, özellikle 2000'li yıllardan sonra Türkiye kentlerinin yaşadığı yıkım ve yeniden inşa süreçleri arkasındaki dramatik dönüşümü perdelemiştir. Özellikle ana

[491] Jean-François Pérouse, A. Didem Danış, "Zenginliğin mekânda yeni yansımaları: İstanbul'da güvenlikli siteler", **Toplum ve Bilim Dergisi,** Sayı: 104, 2005, s. 100.

kentlerde yaşanan yeniden Haussmannlaştırma süreçlerinde yazılı ve görsel medya, toplumun rızasını üretmede stratejik bir rol oynamıştır. Bu reklamlarda, geleneksel kente içkin olan değerler, karmaşa, trafik, kirlilik, vb unsurlar üzerinden olumsuzlanırken; zenginliği diğer toplumsal sınıflardan ayırıcı unsur olarak pazarlayan, kentin karmaşasının neden olduğu korkuya karşı kontrollü giriş-çıkışlarla güvenlik vadeden, kirliliğe karşı yapay peyzaj öğeleriyle tabiat özlemine vurgu yapan, kentin trafiğinden uzak ancak kente yakın olduğu iddiasındaki söylemleriyle ve içerisinde yaşayan mutlu ve çocuklu aile görselleriyle, herkesin imreneceği, görkemli ve ışıltılı bir hayat resmedilmiştir. Üstelik vadedilen lüks yaşama erişmek için ödenmesi gereken yüksek meblağlar yokmuş gibi, söz konusu projelere herkesin kolaylıkla erişebileceğine inanacağı bir dil kullanılmıştır. (Bkz. Fotoğraf 22)

Fotoğraf 22: SİNPAŞ GYO Tarafından Ankara'da Projelendirilen İki Konut Projesi Tanıtım Kataloğundan Görseller: (1)SİNPAS Boluvard Çankaya[492] ve (2) SİNPAŞ Ege Vadisi.[493]

Kaynak: Sinpaş GYO A.Ş proje görselleri, Mart 2022.

Gelinen noktada, Türkiye kentlerinin tarihsel koşullarından kaynaklı yüksek yoğunluklu ve kentsel altyapısı yetersiz, modern şehircilik/mimarlık gereklilikleri ile çelişen konut stoku; daha önceki anlatılarda ifade edilen kentleşme hızı; deprem gerçekliğinin etkisiyle gelişen kentsel dönüşüm uygulamaları ve ülkenin kültürel (orta-üst sınıfın yaşam pratiklerindeki değişim), politik ve ekonomik (yerel/merkezi idareler eliyle, diğer tüm alanlarda olduğu gibi barınma hakkının piyasa süreçlerine terk edilmesi)

[492] Proje kataloğunda tarif edilen lüks yaşama herkes tarafından erişilebileceğine ilişkin bir dil kullanılarak proje tanıtımı yapılmaktadır.

[493] Emekli olduktan sonra hayatının geri kalanını sakin bir Ege kasabasında yaşamak Türkiye ana kentlerinde yaşayan orta-üst sınıfın hayallerinden biridir. Bu özlemi hedef kitlesine ulaşmak için kullanan proje, Ankara'nın yüksek rakımlı bölgelerinden olan Yukarı Dikmen Mahallesinde Ege kasabası anlayışında bir yaşam alanı kuracağını vadetmektedir. Ancak, proje görsellerinden anlaşıldığı kadarıyla 45 katlı rezidans blok ve 20 katlı apartman blok içeren projenin, bulunduğu bölgeden tamamen bağımsız ve ayrıcalıklı öngördüğü yoğun mekânsal örüntüsü bir Ege kasabasını özgün kılan sakinliği ile çelişmektedir.

ikliminin etkisi altında Türkiye'de özellikle son 20 yılda yoğun bir konut üretimi gerçekleşmiştir. Böylece, 1982 Anayasasında bir hak olarak ifade bulan barınma ihtiyacı, hak kavramının özü ile tamamen çelişen bir piyasalaştırma sürecinin sonunda, konut sahipliliğini mutlak bir çözüm olarak gören, ekonomik ve finansal (bankacılık) sistemini tamamen konut sahipliliği üzerine kuran bir toplumsal yapı inşa etmiştir. Türkiye İstatistik Kurumu'nun (TÜİK*)* konut istatistiklerinde de (konut satış istatistikleri ve yeni inşa edilen konut amaçlı bina sayısı istatistikleri) bu durumu gözlemlemek mümkündür.[494] Diğer taraftan, konut açığını konut sahipliliği ile çözmeyi amaçlayan bu yaklaşımın başarısız olduğu, bu bağlamıyla 20 yıllık projeksiyonun tutmadığı, yine TÜİK'in konut sahipliliğine ilişkin istatistiklerinden anlaşılmaktadır.[495] Buradan çıkartılan sonuç ise basitçe, son yirmi yıllık süreçte gerçekleşen yoğun konut üretiminin, yalın anlamıyla barınma sorunu çözmek noktasında başarısız olduğudur. TÜİK'in konut sahipliliğine ilişkin istatistikleri bize nüfusun bir kısmının iki ve daha fazla konut sahibi olurken, büyük bir kısmının ise hâlâ konuta erişmek konusunda sıkıntı yaşadığını,[496] özetle; konutun değişim değeri karşısında kullanım değerinin aşındığını göstermektedir.

[494] Kullanma amacına göre tamamen veya kısmen biten yeni ve ilave yapı istatistikleri içinde konut amaçlı inşa edilen yapıların sayısı (beşer yıllık dönemlerle, konut amaçlı inşa edilen bina sayısı):
2002:36.973, 2007: 91.610, 2012: 91.129, 2017:139.155, 2021: 81.679 (2002 yılı referans alındığında, yeni inşa edilen konut sayılarında belirgin bir artış dikkat çekmektedir).
Konuyu konut satış istatistikleri yönünden değerlendirdiğimizde de benzer bir sonuç karşımıza çıkmaktadır. 2008 öncesi veriler TÜİK web tabanında yer almamaktadır. 2008 sonrası veriler beşer yıllık dönemlerle değerlendirildiğinde, konut satış oranlarında 2008 yılına göre belirgin bir artış görülmektedir:
2008: 427.105, 2013:1.157.190, 2018:1.375.398, 2021:1.491.856.
https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=insaat-ve-konut-116&dil=1, (23.01.2022).

[495] TÜİK' in "Eşdeğer hanehalkı kullanılabilir fert medyan gelir grupları ve konut ve çevre sorunlarına göre kurumsal olmayan nüfusun dağılımı" istatistiği verilerinde ise yıllara göre ev sahipliliği oranı yer almaktadır. 2002 yılında %73 olan ev sahipliliği oranının 2020 yılına gelindiğinde %57.8'e düştüğü görülmektedir. 2002 yılından itibaren, beşer yıllık dönemlerle, ev sahipliliği ve kiracı oranları (%) aşağıdaki gibidir:
2002-Ev sahibi: 73, Kiracı:18; 2007- Ev sahibi: 60.8, Kiracı:22.2; 2012- Ev sahibi: 60.6, Kiracı:20.9; 2017- Ev sahibi: 59.1, Kiracı:24.7; 2020- Ev sahibi: 57.8, Kiracı:26.2
https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Gelir-ve-Yasam-Kosullari-Arastirmasi-2020-37404&dil=1, (25.08.2021).

[496] Türkiye'deki konut stoku fazlalığını TÜİK verileri üzerinden analiz eden Balaban'a göre Türkiye'de 2002-2020 arasında 12,5 milyon yeni konut üretilirken, aynı dönemde toplam haneye yaklaşık 4 milyon yeni hane eklenmiştir. Bu sayısal veri, her yeni hane için en az üç yeni konut üretildiği anlamına gelmektedir. Bu noktada, hane başına konut üretimi artmasına rağmen, konut sahipliliği oranının yıllar içinde azaldığının tekrar altını çizmek gerekir.
Binlerce ev boşken konut sorunu var:

Sonuç olarak; küresel ölçekte liberalleşme eğilimlerinin derinleştiği bir siyasal/iktisadi ortamda, barınma hakkının yalın anlamının dönüşerek, lüks bir tüketim unsuru olarak pazarlandığını ve konutun kamusal niteliğinin aşındırılarak piyasa aktörlerine bırakıldığını söylemek mümkündür. Bu bağlamıyla, yukarıda orta ve üst sınıfın değişen gündelik yaşam pratikleri üzerinden yapılan anlatının Türkiye'deki konut politikaları ve konut sunum biçimlerine yönelik genel bir çerçeve olarak görebiliriz. Ancak bu genel çerçeve içinde, orta-üst sınıf üzerinden ifade bulan konuta yüklenen anlam genişlemesinin Türkiye'deki genel iklimi de şekillendirdiğini söylemek gerekir. Bu noktada 1999 depreminin etkileriyle gelişen kentsel dönüşüm fikrinin/uygulamalarının önemini tekrar ifade etmek gerekir. Çünkü 1999 depreminin yarattığı etkiyle konut stokunun ne kadar güvenli olduğuna yönelik şüpheler ve 2010'lu yıllarda kentsel dönüşüm konusunun yasal çerçevesinin oluşturulması, konut edindirmeyi özendiren kültürel/politik ortamla birleşince, bu durum; Türkiye'de yalnız orta-üst sınıfın değil, alt sınıfların da dahil olduğu konut sahipliliğini fetişleştiren yapısal bir durum yaratmıştır.

Türkiye kentlerinde yaşanan konut sahipliliğine dayanan toplumsal yapının orta-üst gelirli gruplarla, alt gelirli gruplar üzerinden kent mekânındaki ifadesi ise kendine özgü kentsel örüntüler yaratmıştır. Özellikle anakentlerde toplumsal sınıflar arasında konut alanları yönünden sosyolojik/fiziksel bir kopuş ve kapanma yaşanmıştır. Kenti deneyimlemek yönünden iç içeliği dışlayan, yalıtılmış yaşam alanları ile kentin

---

https://www.birgun.net/haber/binlerce-ev-bosken-konut-sorunu-var-381829, (26.03.2022).
İstanbul Büyükşehir Belediyesi İmar ve Şehircilik Daire Başkanı Gürkan Akgün ise konut stoku fazlalığının özellikle üst gelir grubu için üretilen konutlar için geçerli olduğunu ifade ederken, diğer taraftan alt ve orta gelirli gruplar için nitelikli konut ihtiyacının halen devam ettiğini ifade etmektedir:
"İstanbul'daki boş konuta ilişkin net bir veri yok. Bizim çalışmalarımız da sürüyor. Ancak ikametgâha dayalı Nüfus Kayıt Sistemi'ne göre 1 milyon 800 bin civarında ev boş gözüküyor. Birçok sebepten dolayı ikametgâhı oturduğu evde gözükmeyen yurttaşlar nedeniyle bu sayı çok yüksek. Bizim çalışmalarımız sonucu tahminime göre İstanbul'da 400-700 bin arasında boş konut var. Bu boş konutların çoğu üst gelir grubuna hitap ediyor. İstanbul'da alt ve orta gelirli gruplar için bir konut sorunu var. Şu an yapımı süren evler de üst gelirli gruplara hitap ediyor. Alt ve orta gruplar için nitelikli konut ihtiyacı var"
Konut var ama zenginin elinde:
https://www.birgun.net/haber/konut-var-ama-zenginin-elinde-358303, (11.09.2021).

bütününde diğerlerinden ayrışan, kendi içinde homojen yaşam pratiklerini barındıran bu örüntülerin kentin tüm sınıfları için anlamı, bir bütün olarak kent mekânındaki kamusallığın zayıflaması olmuştur. Değişen kamusallığın toplumsal sınıflar için anlamı kenti deneyimlemek yönünden farklılıklar içermiştir. Bu çerçevede, alt gelir grupları için apartmanlaşmış gettolar, orta ve üst gelir grupları için erişimi kısıtlı/yüksek güvenlikli siteler olarak ifade edebileceğimiz bu örüntülere, içerdikleri gündelik yaşama pratikleri, mekânın şehircilik/mimari (fiziksel) özellikleri ve toplamda kentin kamusallığının aşınması yönünden etkilerine ve tüm bu etkilerin yabancılaşma ile olan ilişkisine daha yakından baktıktan sonra, konut ve yabancılaşma ilişkisine yönelik genel bir değerlendirme yapacağız.

2.1.1. Orta ve Üst Sınıfın Kentin Bütününden Ayrışması, İçe Kapanmanın Mekânsallaşması ve Yabancılaşma

Küresel ölçekte liberalleşmenin derinleştiği bir ortamda, toplumun kültürel kodlarında da dönüşüm yaşanmış, bu durum özetle konuta yüklenen anlamı toptan bir şekilde dönüştürmüştür. Söz konusu kültürel ortamda, "özel hayat endüstrisinin dolaşıma soktuğu imgeler bağlamında kamusal olandan bağımsız bir özel alanın ortaya çıkışına ve akabinde özel gündemin kamusal gündemi rehin alışına tanık olduk".[497] Özel alanın kamusal alan karşısındaki bu yeniden konumlanışı, özellikle kentlerin çeperlerinde orta ve üst gelir gruplarının tercih ettiği yeni mekânsal örüntüler yaratmıştır. Çok katlı apartman veya villa olarak inşa edilen, sosyal ve teknik altyapı hizmetleri yönünden yalnızca sitede yaşayanlara sunduğu hizmetlerle bulunduğu bölgedeki yerel idareden kısmen özerk bir hizmet alanı oluşturan, bulunduğu mahalle ölçeğinden yüksek

[497]Emre Gönlügür, "Kentsel ayrışmanın yeni alamet-i farikası kapılı cemaatler", **Birikim**, Sayı:232-233, Ağustos-Eylül 2008, s. 74.

duvarlarla ayrılarak kendi yaşam ölçeğini yaratan, kentin belirsizliğini bir tehdit olarak görmesi nedeniyle 24 saat özel güvenlik hizmetiyle kendi içine kapanan güvenlikli siteler, Türkiye anakentlerinde yaşanan banliyöleşme eğiliminin kendine özgü mekânsal biçimi yaygınlaşmıştır. Üstelik önceleri kentin üst gelir gruplarının tercih ettiği bu kapalı yaşam alanları, niceliksel ve dolayısıyla alansal olarak kentin çeperlerindeki kısıtlı alanları etkiliyor gibi görünmesine karşın, özellikle anakentlerde yaygınlaşarak[498] kentin orta gelir grupları arasında da popüler bir eğilim olarak yaygınlaşması nedeniyle bu durum bir bütün olarak kent morfolojisini dönüştürmüştür.

Fotoğraf 23: Tokat'ın Kuzey Çeperlerinde Rezidans (Fotoğrafın En Solunda) ve Toplu Konut (Fotoğrafın Sağındaki Yüksek Bloklar) Şeklinde İnşa Edilen Konut Alanları (Güneyinde Geleneksel Mahalle Dokusu).

Kaynak: Yazar, 20.06.2020.

Türkiye kentleşmesinin tarihsel dönemlendirmesinde 1980'li yıllardan başlayarak, 1990'lı yılların ilk yarısına kadar olan süreçte özellikle kooperatif eliyle gerçekleştirilen toplu konut üretiminin Türkiye kentlerinin banliyöleşme sürecinde

[498] Türkiye kentlerindeki morfolojik dönüşümü anakentler üzerinden okuyarak anlamlandırmak genel eğilimi yansıttığı için akılcı bir tutumdur. Ancak Türkiye kentlerindeki yeni konut tipi eğilimlerinin yalnızca anakentlerde değil Türkiye'nin orta ölçekli kentleri diyebileceğimiz yerleşmeleri de dönüştürmüştür. Yukarıdaki yerleşim örüntüsüne ilişkin görseli (Fotoğraf 23) bu bağlamda değerlendirebiliriz. Tokat kentinin kuzey çeperleri: geleneksel konut dokusunun hemen bitişiğinde, 24 saat güvenlikli, içerisinde alışverişten, sosyal aktivitelere kadar gündelik ihtiyacın karşılanabildiği, güvenlikli site ya da rezidans şeklinde konut inşa edilen bir bölge.

belirgin bir etki bıraktığını ifade etmiştik [1.3.1 Erken Dönem (1980-2000)]. Bugün gelinen noktada, kentin çeperlerinde orta ve üst sınıflar için güvenlikli siteler inşa edilmeye devam ederken, geçmiş dönemde orta sınıf için üretilen toplu konut kooperatiflerinin de sonradan kapanmaya başladığı görülmektedir. Üstelik bu eğilim yalnız kentlerin çeperlerinde değil, özellikle hizmet sektöründe yüksek maaşlarla çalışan tüketim gücü yüksek bir gurubun kent merkezine yeniden dönüşünün etkileriyle kent merkezlerini de dönüştürmektedir. "Sosyal ve kültürel çeşitliliğin; uluslararası markalar, etnik mutfaklar dolayımıyla tanımlanan incelmiş bir beğeni kültünün; çeşitlenmiş bir eğlence ve kültür hayatının kaynağı olarak"[499] yeniden tasarlanan kent merkezlerinde inşa edilen gökdelen apartmanlar (rezidans), hizmet sektöründe yüksek ücretlerle çalışan bir sınıfın yaşam alanı olarak büyük inşaat firmaları tarafından pazarlanmaktadır. Sonuç olarak özellikle Türkiye anakentlerinin yalnızca kentin çeperlerinde değil, artık merkezlerinde de sayıları artarak devam eden içe kapalı güvenlikli siteler bir bütün olarak kentin morfolojik yapısını ve gündelik yaşam pratiklerini dönüştürmektedir.

İçe kapalı güvenlikli siteleri, geleneksel kente özgü gündelik yaşam pratiklerinden farklılaşan eğilimler taşımaktadır. Bu eğilimlerin içeriğinin belirleyeni olarak bu tür yerleşkelerdeki mimari/şehircilik yaklaşımların altını çizmek gerekir. Gönlügür'e göre, mimari/şehircilik uygulamalarıyla artık daha fazla disiplin altına alınan kentler, farklı sınıfların, kültürel grupların birbiriyle karşılaşmasına olanak veren çoğulculuğun ve canlılığın mekânı olmaktan çıkaktadır. Böylece, içe kapalı güvenlikli sitelerde toplumsal farklılıkları dışlayıcı, belirsizliklerden arındırılmış olarak inşa edilen gerçeklik, artık kent hayatının yeni normali olarak sunulmaktadır.[500] Yer seçim kararı olarak çoğunlukla kent çeperlerinde inşa edilmesi bu tür yerleşimlerde özel otomobil bağımlılığını arttırırken, kent merkezi ile kurulan bu uzaklık, kentle olan organik ilişkinin kopmasına neden

[499] Emre Gönlügür, a**.g.e**., s.78.
[500] **A.g.e**., s.80.

olmakta, bu durum aynı zamanda içe kapanmayı da teşvik etmektedir. Kent merkezlerinde inşa edilen güvenlikli sitelerde ise içe kapanma yüksek duvarlar şeklinde inşa edilen fiziksel bariyerlerle sağlanmaktadır. Duvarlar ve bariyerlerle sağlanan güvenlik, içerideki refahı ve lüks yaşamı dışardaki dünyanın gözlerinden gizlerken, aynı zamanda içerde sunulan sosyal imkânlardan yalnızca sitede yaşayan ve bu hizmetleri satın alabilecek ekonomik güce sahip insanların faydalanmasını da sağlamaktadır.[501] Üstelik bu durum yukarıda da ifade edildiği üzere yalnızca anakentleri değil, Türkiye'nin orta büyüklük ölçeğindeki kentlerini de değiştirip, dönüştürmektedir. Bu çerçevede, kapalı güvenlikli sitelerdeki yapay ilişkilere dayanan gündelik yaşam pratikleri, kendi içinde sağladığı sosyal imkânlar nedeniyle dışarıyla bağımlılığı sınırlı özerk yapısı ve iki durumun sentezi olarak vatandaşlık duygusu ve kamusallığın aşındığı bir toplumsallık konunun yabancılaşma ile bağlamını da belirlemektedir.

Kapalı sitelerdeki gündelik yaşam, homojen ve sınırlı bir sosyal ilişki ağı üzerinden gelişmektedir. Sitede sunulan sosyal imkanlar, belli bir program dahilinde ve önceden belirlenmiş olması nedeniyle toplumsal yaşamın tüm sürpriz unsurlarını dışarıda bırakmaktadır. Böylece, kent hayatının belirsiz ritminden uzak bir şekilde ve sınırlı bir alanda gerçekleşen aktiviteler üzerinden kentlilik bilinci yeniden inşa edilmeye çalışılmaktadır. Geleneksel kentin gündelik yaşam ritminden kopuk olan bu yerleşmelerde, kente özgü sosyal ve kültürel aktivitelerle sitede yaşayanlar arasında bir bağ kurulmaya çalışılırken, aynı zamanda kentten kopuk olmanın yoksunluğu giderilmeye çalışılmaktadır. Bu çerçevede, orta gelir gurubunun yaşadığı kapalı sitelerde, yürüyüş yolları, oturma kamelyaları, küçük bir spor salonu, sosyal tesis ve mütevazi denilebilecek bir site peyzajı yer alırken, üst gelir gruplarının yaşadığı lüks konut sitelerinde (aktiviteye katılımın gerekli kıldığı ücretin ödenmesi şartıyla) içinde

[501] **A.g.e**., s.80-83.

yaşayanları lüks otel ya da tatil köyünde hissetmelerini sağlayacak bir hizmet ağı yer almaktadır. Bu lüks sitelerde içinde alışveriş merkezi, futbol-basketbol sahaları, tenis kortları, golf sahaları ve binicilik gibi özel alan kullanımı gerektiren aktiviteler bulunmaktadır. [502]

Fotoğraf 24: İstanbul'da Lüks Bir Güvenlikli Site (Acarkent).

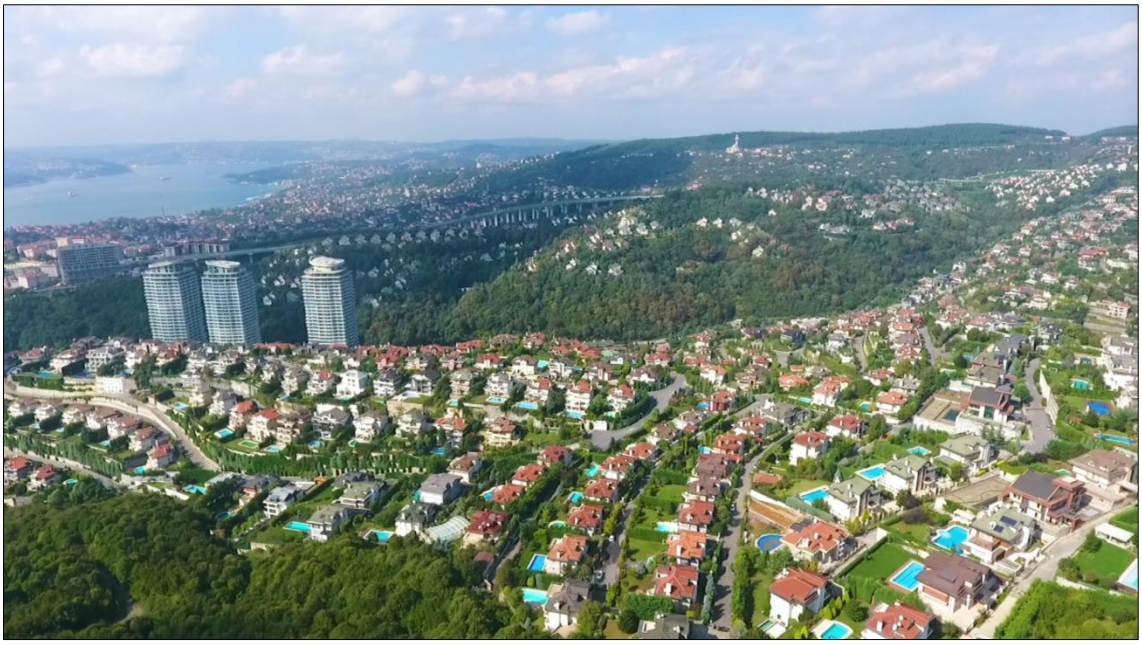

Kaynak: https://www.acarkent.org/acarkent-sitesi, (04.04.2022).

Site içerisinde inşa edilmeye çalışılan kentlilik bilinci sosyal bir dayanışma gerektirir. Ancak, "hazırlanmasında site sakinlerinin bir katkısının bulunmadığı, duygusal yatırımlarının olmadığı ve hep özelleşmiş bir çaba ile bir program dahilinde gerçekleştirilen sosyal etkinlikler, nasıl olur da uzun soluklu sosyal ilişkilerin inşasında

[502] Acarkent'te (İstanbul) sosyal yaşam şu şekilde ifade ediliyor:
"Site içerisindeki Sosyal Mekânlar:
Collesium Spor Kompleksi, Starbuck's, Günaydın Restoran, Gelik Restoran, Bonama de Cafe, Mint Suchi Restoran, Mezzatula, Five O'Clock , Müzik Eğitim Merkezleri (Ercan Saatçi Akademi, Migros, Macro Center) vb. gibi lüks hizmet sunan güvenilir yeme içme mekânları yanı sıra Uskumru Restorant ve Lacivert Restoran, Big Ceff, Hisar Balıkçısı, Gümüş Yalı Balık Restoran, Taç Balık mekânlarına 10 ve 15 dk. uzaklıktadır."
https://www.acarkent.org/acarkent-sitesi (04.04.2022).

sağlam bir temel oluşturabilir?"[503] Bu bağlamıyla "özünde, sosyal ve ekonomik olarak benzeşen grupların tüketim alışkanlıklarına göre bir arada organize edildiği, stratejik olarak seçilmiş tematik imgelerle, bu imgelerin hayata geçirilebileceği sahne düzenlerinin yaratıldığı"[504], "hiçbir risk, tarih veya yara bere taşımayan, bu 'cennetvari' kent imgelerinin yaygınlaşması"[505], kente ilişkin yurttaşlık bağının tüketim alışkanlıkları üzerinden ifade bulduğu toplumsal yapının meşruiyet zeminini de genişletmektedir.

İçe kapalı site hayatının önceden planlanmış ve belli bir program dahilinde gerçekleştiği için yapay olarak nitelediğimiz sosyal hayatın iç düzenini sağlamak görevi profesyonel site yönetimleri tarafından sağlanmaktadır. Bu site yönetimleri, güvenlik, peyzaj bakımı, çöp, teknik destek (sitelerin büyüklüklerine göre bazı yerleşimlerde arıtma sistemi de olan büyük su depoları, elektrik jeneratörleri vb.) ve sosyal tesislerin bakımı gibi site yaşamının kendine yeterliliğini sağlayan işleri yaparak küçük ölçekli bir yerel idare gibi çalışmaktadırlar. "Bu idari ayrışma, güvenlikli sitelerin kentten kopuşunun ulaştığı"[506] noktayı göstermesi yönünden önemlidir.

Site yönetimine katılımın esasları ise özel mülkiyet sahipliliğine göre belirlenmektedir. Özellikle lüks konut sitelerinde ise site yönetimine katılımda mülkiyetin değeri de belirleyici olmaktadır. Örneğin İstanbul'daki Metrocity, Millenium gibi lüks konut sitelerinde haneye düşen oy hakkı, sahip olunan gayrimenkulün değeri ile doğru orantılı biçimde artmaktadır. İçe kapalı sitelerde hizmet sunumunun ve yönetime katılımın mülk sahipliği bağlamında tanımlanması, sosyal yaşamın site yönetimi tarafından sağlanan bir hizmetin tüketimi etrafında şekillenerek alınıp satılabilir bir metaya dönüşmesi, toplumsallığın dayanışmacı bir nitelik göstermediği, tüketici bir

[503] **A.g.e**., s.80.
[504] İpek Yada Akpınar, N. Paker Kahvecioğlu, "Küresel İstanbul'un mekânsallaşması:"kap (ı/a) lı özel siteler.", **APS-CSBE Network Kitap Serisi**, 2007, s.176.
[505] Jean-François Pérouse, A. Didem Danış, **a.g.e**., s.122.
[506] **A.g.e.,** s116.

yurttaşlık bağlamı üzerinden şekillendiği bir deneyim yaratmaktadır.[507] Böylece yaşam kalitesini arttırmaya yönelik içe kapalı küçük yaşam adacıklarında inşa edilmeye çalışılan toplumsal yaşamın metalaşması ve bu yaşam pratiğinin kentlerin bütününde yaygınlaşarak artması, kent yaşamına içkin olan ortak alanların huzuru, güvenliği, temizliği gibi kentsel hizmetlerin yalnızca belirli bir gelir gurubuna sahip insanların sahip olabileceği inancını olağanlaştırmaktadır. Bu durumun kentin kamusal yüzeyinde bir aşınmaya neden olmaktadır.

Sosyal yaşamın metalaştığı kendi kendine yeterli içe kapalı kentsel örüntülerin kentlerimizdeki kamusallığı aşındırması, konunun yabancılaşma ile bağlamının bir boyutunu oluşturmaktadır. Konunun bir diğer boyutu ise burada yaşayan insanların mekânı doğrudan deneyimlemesi yönünden yaşadığı kısıtlılık halinin neden olduğu yabancılaşmadır. Bu durum özellikle bireyselleşme ve mahremiyetin mekânsal anlamda deneyimlendiği içe kapalı yüksek katlı rezidans ve toplu konut alanlarında yaşanmaktadır.

Kentin ana ulaşım bağlantılarının kavşak noktalarında yer alan, alan büyüklükleri nedeniyle kentin doluluk-boşluk örüntüsünü dönüştüren, konumu ve büyüklüğü ile komşuluk birimindeki diğer kentsel işlevleri baskılayan, bu yönüyle diğer konut projelerinden ilişkisiz ve özerk bir görüntü sergileyen içe kapalı, yüksek katlı rezidans ve büyük ölçekli toplu konut alanlarındaki toplumsal yaşam, tıpkı diğer içe kapalı güvenlikli sitelerde olduğu gibi, bireyselleşme ve mahremiyet üzerine kuruludur. Yatay düzlemdeki yaşam alanlarının insanlar için daha erişebilir ve kenti deneyimlemek yönünden insan ölçeğinde olduğunu kabul ettiğimizde; fiziki mekândaki boşlukların büyüyerek yapıların dikeyde yükselerek artması, kente ilişkin görüngüleri bir manzaraya indirgemekte, burada

[507] Emre Gönlügür, **a.g.e**., s.84-85.

yaşayanların kente temasını olanaksızlaştırarak, kentin toplumsal yaşamından kopmasına neden olmaktadır.

Yüksek katlı bloklardan oluşan toplu konut alanlarının kent içerisinde tanımsız boş alanlar yaratması, sokakların taşıt trafiğini rahatlatmak için geniş planlanması, sitelerin sokağı dışlayan içe kapalı yapısı, geleneksel kent yaşamının canlı sokak ve kaldırım hayatından farklı olarak hareketsiz ve donuk bir deneyim yaratmaktadır. Mahallenin kaldırım ve sokakları, yüksek katlı rezidans ve toplu konutlarda, koridor, resepsiyon ve havuz gibi ortak alanlar olarak ifade bulmaktadır. "Yüksek yapılarla çevrili bölgelerde, sokakların insan dışı bir varlık için tasarlandığı izlenimi vardır. İnsanın kendini yabancı, garip ve zavallı hissetmesine sebep olan, mevcudiyetiyle beden üstünde baskı yaratan bu tür sokaklar, kentlinin yaşadığı bölgeyle kurduğu diyaloğu kesintiye uğratarak, muhitine ve kentine yabancılaşmasına sebep olmaktadır."[508] (Bkz. Fotoğraf 25) Üstelik yaşanan yabancılaşma yalnızca kent ölçeğiyle sınırlı kalmamakta, onlarca dairenin aynı dikey doğrultuda konumlandığı bir yapıda, yaşamın hızlı ritmi gereği, yüz yüze ilişkiler yapay ve yüzeysel olarak yaşanmaktadır.

Fotoğraf 25: Ankara İli, Çankaya İlçesi, Beytepe Mahallesi'nde Yüksek Katlı Rezidans ve Toplu Konut Bölgesi.

Kaynak: Yazar, 22.02.2022.

[508] Leyla Bektaş, "Göğe Uzanan Binalarda Gündelik Hayatın İnşası", **Moment Dergi**, Hacettepe Üniversitesi İletişim Fakültesi Kültürel Çalışmalar Dergisi, 2(1), Ankara, 2015, s.280.

Rezidans ve toplu konut alanlarında, kapalı site içerisinde gündelik hayatın ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik alış veriş, yeme içme, spor salonu ve rekreasyon gibi faaliyetlerinde de sağlanması, başka bir ifadeyle gündelik hayatın site içerisinde tasarlanmış olması, burada yaşayanların kentin diğer parçalarıyla ilişkisini, özel otomobille işe gitmek, yaşadığın en yakın yerde yemek yeme ve spor yapmak gibi birbirini tekrarlayan bir kısır döngüye sokarak mekanikleştirmektedir. "Otomobil kullanımının bu seviyede seyri, makineleşen binanın bir uzantısı olarak kentte hareketi de başka bir makineye bağımlı kılmaktadır. Bir makine olan evden, başka bir makine olan asansör aracılığıyla otomobile aktarım ve diğer makineye doğru yola çıkış, kenti de, onun içinde hareket eden kentliyi de kurgusal bir düzleme taşımaktadır."[509] Kent yaşamını otomobil, cam duvarlar, çelik konstrüksiyonlar gibi teknoloji dolayımıyla deneyimlemek, insanların kentlere ve bir bütün olarak kentin toplumsal hayatına yabancılaşmasına neden olmaktadır. Oysa kenti doğrudan deneyimlemek, içe kapalı özel alanlardan kentin sokaklarına taşmayı, sokaklarında amaçsızca dolanmayı, sosyal ve kültürel aktivitelerin bir parçası olmayı, özetle; kentin kamusal alanlarında kente içkin değerlerle toplumsallaşmayı gerektirir.

Gelinen noktada, orta ve üst gelir gruplarının yaşam pratiklerinin şekillendirdiği "sokağa temas edebilmek, otomobil sahipliğine; kentte vakit geçirmek, alışveriş merkezi kullanımına; ikamet edebilmek ise site sakini olmanın getirdiği ekonomik-sosyal yükümlülükleri yerine getirmeye"[510] dayalı bir toplumsal hayat kentlerimizin yeni olağanı olarak deneyimlenmektedir. Diğer taraftan kentlerimizin büyük bir kısmını oluşturan alt gelir grubundan kentlilerin yaşadığı yabancılaşmanın derinleşmesi ise kentin

[509] **A.g.e.**, s.276.
[510] Leyla Bektaş Ata, "Bir Güvenlikli Site Hikâyesi: Gündelik Hayatın Dönüşümüne Otoetnografik Yaklaşım", **Fe Dergi**, 8(2), Ankara, 2016, s.58.

yaşadığı yoğum dönüşüm karşısında yoksulların yaşam alanlarının daralmasından, mülksüzleşme yoluyla mekâna içkin aidiyet bağının koparılması ve yaratılmaya çalışılan tüketici kentli kimliği karşısında kendi yaşam pratiklerinin yarattığı çelişkilerden kaynaklanmaktadır. Kimi durumda kentin merkezinde yer almasından kaynaklı rant baskısı nedeniyle, kimi durumda ise kentin çeperlerinde yer almasına karşın, modern kente içkin yaşam pratikleri ile çeliştiği gerekçeleriyle dönüşüm baskısı altında kalan, çoğunlukla kent yoksularının yaşadığı bu alanlardaki dönüşümün niteliğini belirleyen şey ise, orta ve üst sınıflarda yaşanan gönüllü içe kapanmanın aksine, dönüştürülmek/yaratılmak istenen kentsel pratiğin zoraki bir dayatmayla gerçekleştirilmek istenmesidir.

2.1.2. Bir Modernleşme Dayatması Olarak Kentsel Dönüşüm ve Yabancılaşma

2000'li yıllara gelindiğinde, özellikle anakentlerdeki alt gelir gruplarının yaşadığı gecekondu alanlarının bir kısmı, ıslah imar planlarının öngördüğü yapılaşmanın sonucu olarak, düşük nitelikli bir kentsel alan (yeterli yeşil alanın olmadığı, eğitim, sağlık gibi sosyal altyapı imkânlarının sınırlı olduğu) içerecek şekilde apartmanlaşmıştır.[511] Ancak, çözülemeyen mülkiyet sorunları, küçük yatırımcıların ekonomik belirsizliklerden dolayı risk almaktan kaçınmak istemesi, kâr payının düşük olması sonucu büyük inşaat şirketlerinin de isteksiz tutumu gibi nedenler dolayısıyla, 2000'li yıllara gelindiğinde özellikle ana kentlerin çeperlerindeki gecekondu varlığı dikkat çeken bir orandadır.[512] (Bkz. Fotoğraf 26)

[511] Islah imar planlarının kentlerdeki gecekondu alanlarında yarattığı dönüşüme ilişkin "1.3.1 Erken Dönem (1980-2000)" başlığında bir değerlendirme yapılmıştır. Bu çerçevede ANAP iktidarı döneminde çıkartılan 2981 Sayılı Kanunun (kamuoyunda gecekondu/imar affı olarak bilinen kanun), gecekondu alanlarındaki apartmanlaşmaya etkisinin altını tekrar çizmek gerekir.

[512] 1980 yılında Türkiye'deki gecekondu sayısı 1.150.000, gecekonduda yaşayanların kentsel nüfus içindeki payı %26.1; 1990 yılında gecekondu sayısı 1.750.000, gecekonduda yaşayanların kentsel nüfus içindeki payı %33.9 iken; 2002 yılına gelindiğinde gecekondu sayısının 2.200.000, gecekonduda yaşayanların

Fotoğraf 26: Ankara Kentinin Doğu Çeperlerindeki Gecekondu Alanları ve Islah İmar Planlarıyla Apartmanlaşmış Bölgeler. (2002 Tarihli Uydu Görüntüsü).

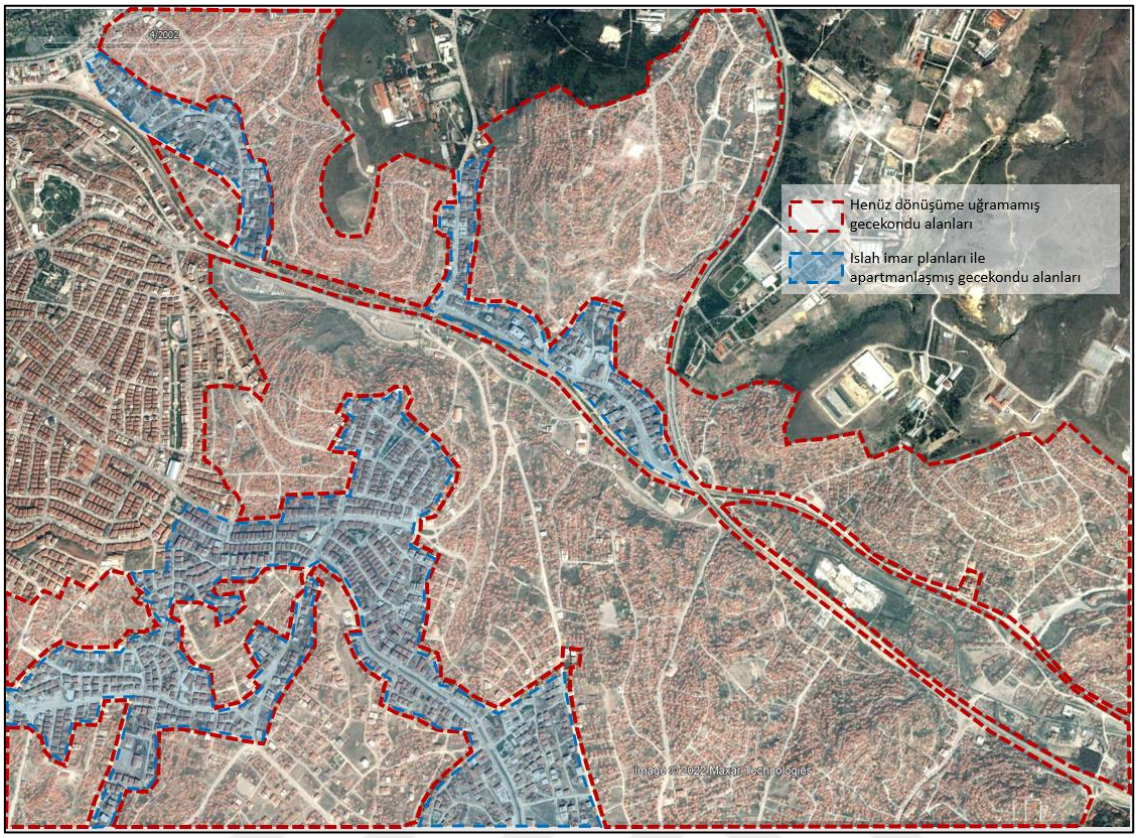

Kaynak: Google Earth verisi kullanılarak yazar tarafından üretilmiştir.

Daha önceki tarihlerde çıkartılan af yasalarıyla özel mülkiyet ilişkilerine dahil olan gecekondu alanları, 2000'li yıllarla birlikte yaygınlaşan kentsel dönüşüm söyleminin de etkisiyle, yaşanılan dönüşümün ölçeği, büyüklüğü ve yoğunluğu dikkate alındığında daha keskin bir dönüşümün merkezinde yer almıştır. Kuşkusuz bu dönüşümün yoğunluğu beraberinde dönüşümün niteliğine ilişkin tartışmaları da beraberinde getirmiştir. Çalışmamızın bu bölümünde ise gerek sahip olduğu mekânsal örüntü, gerekse gündelik

kentsel nüfus içindeki payının ise %27 (Ruşen Keleş, **Kentleşme Politikası**, İmge Kitabevi, Ankara, 2004, s.561) olduğunu gösteren sayısal veriler, kentsel örüntü içerisinde gecekondu varlığını ispatlar niteliktedir. Ankara kentine doğu çeperinden (Mamak) giriş güzergâhında yer alan yerleşim örüntüsünün 2002 tarihli uydu görüntüsünü bu bağlamda değerlendirmek mümkündür. Fotoğraf 26'da da görüleceği üzere, 2002 yılında, alandaki kısıtlı bir bölgede ıslah imar planlarının olanaklı kıldığı yapılaşma koşulları çerçevesinde apartman tipi yapılaşma görülürken (mavi sınırlı alan), kentin bu kısmının genel karakteristiğini ise halen gecekondu alanları (kırmızı sınırlı alan) belirlemektedir. 2002 yılındaki uydu görüntüsü verilerine dayanarak, Ankara'nın yoğun gecekondu yapılanmalarının bulunduğu Altındağ, Keçiören, Yenimahalle, Etimesgut ve Sincan gibi büyük merkez ilçelerinde de benzer örüntüler bulunmaktadır.

yaşam pratikleri nedeniyle modernleşmeci gelişme paradigmalarının dışında ve istenmeyen bir kentsel olgu olarak ele alınan gecekondu alanlarında yaşanan bu dönüşümün mekânsal ifadesinin ve dönüşümle birlikte oluşan yeni yaşam pratiklerinin yabancılaşma ile olan ilişkisinin altı çizilecektir.

Tekrar altını çizerek, Türkiye kentlerindeki gecekondulaşmanın tarihi 1950'li yıllara dayanmaktadır. Bu çerçevede modernleşmeci ve pozitivist bakış açısıyla gecekondulu, kırdan kente gelmiş, kır ve kent kültürü arasında kalmış, ancak nihayetinde kente uyum sağlayarak kentlileşecek bir toplumsallık olarak ifade edilmiştir.[513] Ancak 1990'lı yıllara gelindiğinde Türkiye modernleşmesinin pozitivist bakış açısının öngördüğü bir dönüşüm yaşanmamıştır. Kentlerin büyümesiyle kentlerin çeperlerindeki gecekondu alanları da büyümüş, bu büyüme anakentlerde Türkiye kentlerinin modernleşmeci paradigmasına uygun gelişmiş merkezdeki kentsel örüntü ile çevresindeki gecekondu alanları arasında ikili bir yapı oluşturmuştur. Üstelik gecekondu alanlarının halen büyükşehirlerin genel karakteristiğini belirleyen temel unsur olarak varlığını devam ettirmesi, modern kentli orta sınıf gözünden burada yaşayanlara bakış açısını da keskinleştirmiştir. Kentli orta sınıf için gecekonduda yaşayanlara yönelik 1950'li yılların (siyasal ve tüm toplumsal paradigmaların dönüşüme uğradığı 1980'li yıllara kadar devam eden) iyimser bakış açısı değişmiş, içerisinde keskin önyargıların olduğu bir söylem gelişmiştir:

> "Onlar köylüdür, dindardır/dincidir, gericidir, eğitimsizdir, dolayısıyla cahil ve kültürsüzdür. Küçük çıkarları için belli siyasi partilere oy vermektedirler, dolayısıyla bilinçsizdir, gerçek çıkarlarının nerede olduğunu bilmezler. Üstelik gecekondusu üzerinden haksız kazanç sahibi olmaktadırlar. Gecekondu arsasını

[513] Özgür Sevgi Göral, "Kenti Üretmek Kimin Hakkı", **Milyonluk Manzara**, Semih Akşener, Cihan Aktaş v. (Editör), İletişim Yayınları, İstanbul, 2013, s.95.

müteahhide vererek taşındığı apartmanında tüketim estetiğinden yoksunluğu ile kültürel kirlilik yaratmaktadır"[514]

Kentin çeperlerinde yaşayanlara yönelik geliştirilen seçkinci ve ötekileştirici dil, kentlerin hızlıca metalaşmaya başladığı 2000'li yıllara gelindiğinde, bu alanlar üzerindeki dönüşüm baskısının meşruiyet zeminini genişletmiştir. 2000'li yıllardan itibaren gecekondular, modernleşmeci bakış açısıyla hem kent estetiği hem de barındırdığı gündelik yaşam pratikleri yönünden istenmeyen bir kentleşme pratiği olarak görülmeye başlanmıştır.[515]

Kentli orta sınıfın seçkinci dilinin yerel ve merkez siyaset aracılığıyla siyasallaştırılması, diğer bir deyişle kentlerin morfolojik olarak halen önemli bir kısmını kapsayan gecekondu alanlarına yönelik siyaset ile kentli orta/üst sınıfın bakış açılarındaki fikir birliği, demokratik unsurlar içermediği için kentsel ölçekte yaşanan dönüşüme yapılan itirazların siyasallaşması karşısında aynı zamanda güçlü bir ittifak olarak da belirmesine zemin hazırlamıştır:

"Gecekondu ahalisini damgalamak için kullanılan bu berbat elitizm aynı zamanda kent üzerinde kimin söz hakkı olduğunu ve kimin olmadığını da söyler. Kent üzerinde gerçek kentlilerin söz hakkı vardır, henüz kentli olma sınavını geçememiş olan geniş yoksul kitlelerin değil… Çoğu zaman gecekondulu olmakla çakışan bu

[514] Tahire Erman, **Mış Gibi Site Ankara'da Bir TOKİ Gecekondu Dönüşüm Sitesi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2016, s.13.

[515] Örneğin Ankara kentinin kuzey çeperlerinden kente giriş (protokol yolu olarak da bilinmektedir) güzergâhında yer alan gecekondu bölgeleri, Ankara'ya havayolu aracılığıyla gelmiş insanlar için görsel kirlilik yarattığı gerekçesiyle (henüz dönüşüme uğramadığı 2000'li yılların başlarında) sık sık tartışma konusu olmuştur. Dönemin Ankara Büyükşehir Belediye Başkanı İ. Melih Gökçek, 2 Eylül 2004 tarihli basın toplantısında, dönüşümün gerekçesini aşağıdaki şekliyle açıklamaktadır:
"Ben bir iki bakandan duydum, konuklarla aynı arabada giderken etraflarına bakmasınlar diye lafa tutmaya çalışıyorlarmış. Bu görüntüden kurtulacağız dedi. Yabancı konukları arabada lafa tutmaya son. Projenin hayata geçirilmesiyle yabancı devlet başkanlarını, dışişleri bakanlarını Türk meslektaşları, Esenboğa'dan Ankara'ya giden yolda çevresindeki bu manzarayı görmesinler diye lafa tutmak, oyalamak zorunda kalmayacak. Ancak daha çok Ankara'nın konukları için yapılan proje, ev sahiplerine, Ankaralılara yarayacak. Başkentin giriş kapısında köy hayatı yaşayan Ankaralılar modern konutlarda yaşama şansı yakalayacak."
https://www.cnnturk.com/2004/turkiye/09/02/ankarada.gecekondular.yikiliyor/32993.0/index.html, (01.05.2022).
Ankara kentinin kuzeyinde yer alan gecekondu alanlarına yönelik geliştirilen bu söylem, (alandaki dönüşümü gerçekleştirmek için) Türkiye kentleşme mevzuatında bir ilk olarak sınırlı bir alana özel kanun (5104 Sayılı Kuzey Ankara Girişi Kentsel Dönüşüm Projesi Kanunu) çıkartılmasına gerekçe olmuştur.

> yarım kentliler grubu kent üzerinde söz sahibi olmayı hak etmez kısacası… Bu temel kabul önemli. Bu temel kabul kentsel dönüşüm projelerinin arkasındaki geniş ittifakın bir boyutunu açıklıyor çünkü. Kentin orta sınıfları gecekondu sahiplerini kentte kendileriyle eşit söz hakkına sahip yurttaşlar olarak görmez. Kentin orta sınıfları gecekondu sahiplerine kızar, kendileri gibi çok çalışıp borçlanarak kredi çekerek, kısaca hak ederek satın aldıkları çirkin apartman dairelerinde yaşamadıkları için onları affetmez."[516]

Lefebvre'nin ifadesiyle devlet rasyonalitesinin mekânı parçalayan ve derin boşluklar yaratan modern mimarlık ve şehircilik uygulamalarının (tasarlanan mekân) karşısında gecekondu alanlarını tasarlanan mekânın yerleşik kodlarını ters yüz eden sosyal ve mekânsal yapısı nedeniyle bir yaşanan mekân olarak görmek mümkündür. Gecekondu mahallesi sokaklarının organik yapısı, bahçeli ve avlulu evlerinin cephelendiği sokağa göre mekânsal olarak konumlanışı, dolayısıyla kent içerisindeki fiziksel olarak öngörülemezliği, içinde yaşayanların ise benzer sosyo-kültürel gelenekten gelmelerinden kaynaklı dayanışma ağları, bir bütün olarak gecekondu mahallelerini iktidarın egemenlik alanlarında çatlaklar yaratabilecek potansiyel mekânlar olarak kodlamaktadır. Bu nedenle içinde orta ve üst sınıfın da bulunduğu yerel/merkezi iktidar blokunun gecekondu mahallelerine ilişkin elitist dilinin arka planında bu alanların modernitenin gerekliliklerinin dışında oluşmuş sosyo-mekânsal yapısını yeniden öngörülebilir kılma ve iktidar alanının meşruiyet zeminini genişletme arayışı da vardır.

Sonuçta, büyükşehirlerdeki gecekondu alanlarının dönüştürülmesi gerekliliğine ilişkin bir ittifak oluşması, 5393 Sayılı Belediye Kanununun 73. maddesinde yerel yönetimlere kentsel dönüşüm yetkisinin verilmesi, yine 2000'li yıllarda yapılan ilave düzenlemelerle TOKİ'nin yetkilerinin arttırılması sonucu özellikle Belediye şirketleri ve TOKİ eliyle büyükşehirlerin çeperlerindeki gecekondu alanlarında "TOKİ tipi kentsel örüntü" olarak adlandırabileceğimiz tek tip yapılaşmanın dayatıldığı bir kentsel dönüşüm pratiği yaratıştır. TOKİ tipi kentsel örüntünün mekânsal özellikleri ve gündelik yaşam

[516] Göral, **a.g.e.,** s.96.

pratiklerine ilişkin aşağıda bir değerlendirme yapılacaktır. Ancak söz konusu değerlendirmeye ilişkin bir çerçeve anlatı sunacağı için, öncül örnekler olarak ele alabileceğimiz örneğin Ankara'da Dikmen Vadisinde, İstanbul'da Sulukule, Tarlabaşı ve Ayazma bölgelerinde yaşanan dönüşüm pratikleri ile günümüzde halen büyükşehirlerin yoğun gecekondu bölgelerinde yaşanan dönüşüm projelerinin ortak noktası olarak, projelerin yerleşik halkın gerçekliklerinden kopuk, kent mekânını fiziksel yapılara indirgeyen teknokrat bakış açısının altını çizmek gerekir. Kent mekânını üç boyutlu yapılı bir çevreye indirgeyen bu teknokrat bakış açısı dönüşüm bölgelerinde yaşayan yerel halk için üç sonuç yaratmaktadır: (1) Binaları için belirlenen fiyatı kabul ederek binalarını satıp kentin başka bir bölgesine gitmek, (2) kendi mahallerinden farklı bir yerde yapılan ve daha uygun fiyatlı toplu konutlara taşınmak ve (3) kendi mahallelerinde yapılan konutların yüksek bedelini borçlanma yoluyla ödemek. Özetle yoksularını yaşadığı bölgelerde gerçekleşen kentsel dönüşüm, insanların yaşam alanlarından koparak mülksüzleşmesi ya da ekonomik durumları ile örtüşmeyen bir dayatma olarak borçlanması ile sonuçlanmaktadır. [517]

Teknokrat bakış açısının gecekondu alanlarında uyarlanmasıyla yukarıda ifade edilen her üç sonuç, içinde hem mekânsal anlamda hem de mekânı deneyimlemek yönünden gündelik yaşam pratikleri bağlamında keskin dönüşümler yaratmıştır. Gecekondu mahalleleri, mekânın toplumsal bağlamı göz ardı edilerek, adeta içerisinde kimse yaşamıyormuş gibi, bir modernite dayatması olarak araçsallaştırılan mimarlık ve şehircilik uygulamalarıyla yıkılıp ve yeniden inşa edilmiştir. Böylece kontrol edilebilir ve öngörülebilir bir kent mekânı yaratmak, sosyolojik dokuyu yeniden oluşturmak için

[517] Bu konuda yazılan "Mülk, Mahal, İnsan, İstanbul'da Kentsel Dönüşüm" adlı çalışma kentsel dönüşüm konusunu siyasal ve toplumsal süreçleri ayrıntılarıyla ortaya koyması nedeniyle dikkate değerdir. Çalışma, İstanbul ölçeğindeki kentsel dönüşüm uygulamalarını, içinde yerel halkın gerçeklikleri ile yapılmak istenen dönüşüm arasındaki politik mücadeleyi Başıbüyük, Derbent, Aydınlı, Tarlabaşı, Tozkoparan ile birlikte Ayazma ve Tepeüstü Mahallelerinde yapılan saha araştırmalarına dayandırarak açıklamaktadır.
Asuman Türkün, **Mülk Mahal, İnsan İstanbul'da Kentsel Dönüşüm**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2014.

(Tıpkı Paris'in modernizasyonundaki Haussmann uygulamalarında olduğu gibi) stratejik bir güzelleştirme hareketi yapılmıştır. Bu bağlamıyla dönüşümün temel gerekçesi, popülist bir dil kullanılarak bu alanların sağlıklı, güvenli ve modern bir kent mekânı olacak şekilde dönüştürülmesi üzerine temellendirilmiştir. Diğer taraftan yaratılan kent mekânı şehircilik ve mimarlık yönünden de yoğun bir şekilde ve eleştirel bir dilde tartışılmaktadır. Yaratılan kent mekânının fiziksel özellikleri ve içerdiği gündelik yaşam pratikleri de tartışma konusunun yabancılaşma ile olan ilişkisinin belirlemektedir.

Belediye şirketleri ya da TOKİ aracılığıyla gerçekleşmiş olsun, gecekondu alanlarında yapılan uygulamaların mekânsal anlamda iki belirgin özelliği eleştirel bir dilde tartışılmıştır. Birincisi, dönüşümün finansal olarak uygulanabilirliğini sağlamak için alandaki hak sahipliliğine yüklenici payının da eklenerek bir dönüşüm modeli geliştirilmesi nedeniyle, yapı ve nüfus yoğunluğu yönünden yoğun bir kentleşmenin gerçekleştirilmesidir. Siyasetin popülist dilinin kısa sürede konut sorununu çözeceğine ilişkin yapmış olduğu vurgu da (konut ve dolayısıyla barınma sorununu niceliksel bir bağlama oturtulmasında 1999 depreminin yarattığı etkilerin tekrar hatırlatılmasında fayda var) problemin niceliksel bir bağlama oturtularak tartışılmasına neden olmuştur.[518] Böylece kent yoksullarının yaşadığı merkez ve çeperlerdeki büyük kent parçaları üzerinde devasa toplu konut projeleri inşa edilmiştir. En kısa sürede en fazla sayıda konut üretiminin amaçlanması, kentlerin çeperlerindeki ekolojik eşiklerin tahribatına neden olurken, bu durum, aynı zamanda etki alanı içerisinde bulunduğu yakın çevresini (yapı yoğunluğu yönünden) baskılayan morfolojik yapısıyla, bulunduğu bağlamdan bağımsız

[518] Daha önceden de ifade edildiği üzere, 2000'li yılların başlarında yapılan yasal düzenlemelerle TOKİ Türkiye'deki konut arzının önemli aktörlerinden biri olmuştur. Bu çerçevede 2003 tarihinde Ak Parti tarafından başlatılan konut seferberliği ile konut ve barınma sorunu artık nicel bir tartışma olarak ele alınmaya başlamıştır. Böylece 2009 yılında 400.000 konut yapmayı kendisine hedef olarak belirleyen TOKİ, 2021 yılına gelindiğinde bir milyonuncu konutun anahtarını Ankara Sincan Saraycık TOKİ Konutları anahtar teslim töreni ile hak sahibine teslim etmiştir.
https://www.csb.gov.tr/1-milyonuncu-konutun-anahtarini-cumhurbaskani-teslim-etti-bakanlik-faaliyetleri-31946, (10.05.2022).

ve parçacı (eklektik) bir mekânsal örüntü yaratmıştır.(Bkz. Fotoğraf 27, 28, 29) Böylece Ankara, İstanbul ve İzmir gibi anakentlerin yanı sıra, orta ve küçük ölçekli kentlerden ve hatta kasaba ölçeğindeki yerleşmelere kadar geniş bir coğrafyada kentlerin geleneksel yerleşim dokusundan bağımsız TOKİ tipi mekânsal örüntü hâkim olmaya başlamıştır.

Fotoğraf 27: Osmangazi Belediyesi, Bursa Büyükşehir Belediyesi ve TOKİ işbirliği ile 2012 Yılında Tamamlanan Doğanbey Kentsel Dönüşüm Projesinden Genel Görünüm.[519]

Kaynak: Mimarlar Odası Bursa Şubesi tarafından düzenlenen "TOKİ'nin Bursa Kentine Tokadı" adlı fotoğraf yarışması, 19.11.2011. (Fotoğraflar: 1.Tanju Yüzen, 2.Meral Kuru, 3.Ahmet Çetin, 4.Umut Boran).

[519] Bursa geleneksel merkezindeki hanlar bölgesinin hemen güneyinde ve merkeze kuş uçuşu yaklaşık 500 metre mesafedeki alanda, organik sokak dokusu, düşük katlı ve yoğunluklu bir kentsel örüntüden, bulunduğu yerleşim alanını ve hatta Bursa kentinin bütününü baskılayan 24 katlı bir kentsel doku yaratılmıştır. (Bkz. Fotoğraf 27).

Fotoğraf 28: Ankara İli, Mamak İlçesi, Gülseren-Anayurt Kentsel Dönüşüm Alanı.

(Ankara'nın kuzeydoğu çeperinde 5 etap şeklinde projelendirilen alanda, son etap çalışmaları devam etmektedir. Ön siluetteki büyük yeşil alan askeri alan, arka siluette Keçiören ve Altındağ yerleşim dokusu).

Kaynak: Yazar, 16.06.2022.

Fotoğraf 29: İstanbul İli, Avcılar İlçesi, Ispartakule TOKİ Blokları (İstanbul'un batı çeperleri, Küçükçekmece Gölünün kuzeyi).

Kaynak: Emrah Altınok, "Neoliberalleşme Sürecinde TOKİ ve Toplu Konut Biçiminde Kentleşmenin Ekonomi Politiği", **Arredamento Mimarlık**, Sayı: 300, 2016, s. 69.

Türkiye kentlerinin geleneksel yerleşim dokusunu (yapı yoğunluğu nedeniyle) baskılayan TOKİ tipi mekânsal örüntünün eleştirilen ikinci noktası ise tek tip projelerin

uygulanmasıyla şehirlerin hızla aynılaşması ve çok katlı tünel kalıp yığınlarına dönüştürülmesidir. Sonuç olarak denilebilir ki, gerek yapı yoğunluğu yönünden, gerekse tek tip proje uygulanmasından kaynaklı tasarıma ilişkin sorunsalın arka planında kârlılığı, üretim hızını ve üretilen konut miktarını önceleyen bakış açısı yer almaktadır.[520]

TOKİ tipi mekânsal örüntünün, bulunduğu çevreden bağımsız, eklektik ve yoğun yapılaşma tipolojisini, dönüşüm sonrası kent mekânını deneyimleyen yerel halkın yaşadığı yabancılaşmaya yönelik bir üst anlatı olarak değerlendirilebilir. Ancak yaşanan yabancılaşmanın bağlamını belirleyen bir diğer önemli husus ise yaşanan dönüşüm öncesi mekânı bilfiil inşa ederek kurulan aidiyet bağının kopartılmasıdır. Gecekondu üretim süreci hukuki yönden enformel pratikler içerir. Bu nedenle gecekondu halkında, taşınmazlarının hukuki niteliğinin belirsiz olmasından kaynaklı bir geçicilik hissi hâkimdir. Ancak gecekonduda yaşayanlar, söz konusu geçicilik hissinin karşısında kalıcılık tesis etmek için, bir yandan evlerinin fiziki koşullarını düzeltmeye, oda ve kat sayılarını arttırmaya, nihai olarak evlerine yasal statü kazandırmaya çalışırlarken, diğer yandan yaşanılan mahallenin fiziksel ve kurumsal olanaklarından yararlanarak (alacakları eğitimle) çocuklarının beyaz yakalı olarak istihdam edebilmenin arayışı içinde olurlar. Tüm bu çabalar, ev ve mahalle ölçeğinde anlam bulan gündelik yaşam pratikleri, kentle ilişkilenme biçimini yeniden inşa eder; bu durum mekân aidiyeti üzerinden topluluk kurmayı mümkün kılar. Böylece başlangıçta farklı inanç ve etnik kimliklerden gelseler dahi, zaman içerisinde mekânı kullanma ve sosyalleşme pratikleri üzerinden kurulan ortaklıklar aracılılığıyla mekânla kurulan aidiyet bağı güçlenir.[521]

> "O bina o şekilde yapıldığı için yani yokluktan yapıldığı için değeri 300 milyar değil, değeri 30 trilyon bile değil. Dedemin gözünde o evin değeri 30 trilyon bile

[520] Evren Aysev Deneç, "Günümüz İstanbul'unun Yapılı Çevre Üretim Süreçlerinde Mimari Varoluşlar", **Arredamento Mimarlık**, Sayı: 266, 2013.
[521] Leyla Bektaş Ata, "Kentsel Dönüşümün Eşiğinde Ev, Mahalle Ve Kent Deneyimi: Limontepe Örneği", **Yayınlanmamış Doktora Tezi**, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İletişim Bilimleri Anabilim Dalı, İletişim Bilimleri Bilim Dalı, Ankara, 2019, s.170-204

değildi… Emekten dolayı manevi değeri çok çok yüksek. *O bina yıkıldığında dedem babaannem gidemedi, kaç yaşındayım ben babamın ağladığını ilk orada gördüm*. Bu da manevi boyutu, her şey ticaret de değil… Bu duygusal boyutu işte. *Çünkü benim çocukluğum orada geçti."* [522]

Dolayısıyla gecekondu alanlarında uygulanan kentsel dönüşüm projeleriyle değiştirilen ve dönüştürülen yalnızca fiziki mekân değil, mekânla kurulan aidiyet bağını anlamlı kılan toplumsal inşa süreçleridir. Bu çerçevede yukarıda ifade edilen TOKİ tipi mekânsal örüntüyü, yaratılmaya çalışılan yeni insan tipi ve yaşam biçiminin mekânsal tezahürü olarak görmek mümkündür.

Yukarıda ifade edilen TOKİ tipi mekânsal örüntü ile yaratılmaya çalışılan yeni insan tipi ve yaşam biçimini Erman "neoliberal özne" olarak tanımlar. Artık kentsel dönüşüm projeleriyle ulusal kalkınmacı dönemin dayanışma ağlarının yerine kentli orta sınıfa özgü yaşam pratikleri kent yoksulları üzerinde yeni yaşam biçimi ve tarzı ile bir modernleşme dayatması olarak ifade bulmaktadır. Bu modernleşme dayatması bir yanıyla (uzun çalışma saatleriyle) işgücü piyasasına eklemlenmeyi, diğer yanıyla (kentli orta sınıfın yaşam pratikleri ile uyumlu) tüketen bir neoliberal özne olarak, gecekondu sonrası taşınılan modern toplu konutlarda tüm eşyaların borçlanarak yenilenmesini de zorunlu kılmaktadır.

"Daire taksitlerini ödemeye odaklanmış, sıkı bir disiplin içine girmiş, çok çalışan, her türlü işe talip. Borç ödeme sorumluluğu sırtına yüklenmiş, bu sorumluluğu kabullenmiş ve yaşam hedefini bunun üzerinden kurmuş. Artık erkekler için gecekondudaki bahçelerde yapılan sohbetler, semaverde çaylar, mangallı piknikler olmayacak. Bunların yerine daha çok çalışma, birkaç işte birden bulunma, hafta sonları da ne yapıp edip bir iş bulup çalışma olacak. Kapitalist modernleşmenin

[522] Ankara Yeni Mamak Kentsel Dönüşüm ve Gelişim Proje Alanında gecekondusu yıkılan birinin gözünden, yıkılan evine yüklenen değer.
Burcu Göközkut, Mehmet Somuncu, "Ankara'da Yeni Mamak Kentsel Dönüşüm Projesi ölçeğinde dönüşen mekânlar, değişen gündelik hayat pratikleri", **Ankara Araştırmaları Dergisi,** 7(1), 2019, s. 113. (Vurgular yazara aittir).

> bireycilik üzerinden kurgulanan ideolojisinde gecekondunun dayanışmacı ortamına da yer yok, hatta bu tehlike arz ediyor."[523]

Gecekondu hayatına ilişkin yaşam pratiklerinin keskin bir şekilde kesintiye uğratılarak fiziki mekânda ve gündelik yaşam pratiklerinde yaratılmaya çalışılan dönüşüme karşı gecekondulu halkın geliştirdiği enformel pratikleri de konunun yabancılaşma ile olan bir başka bağlamıdır. TOKİ tipi mekânsal örüntü, düzenli geliri olanlar, gündelik yaşam pratiklerini bireysellik üzerinden inşa edenler için konforlu bir yaşam alanı sunsa da, gecekondu yaşamına özgü dayanışma ağlarının site hayatıyla birlikte kesintiye uğraması, yeni durumun gerekliliklerine ayak uyduramayanlar üzerinde arada kalmışlık yaratmaktadır. Bu arada kalmışlık; gecekondu alanı imece usulü gündelik işlerin yapıldığı ve yakın çevresi ile birlikte içinde dayanışma ağlarının olduğu bir sosyalleşme alanı iken site hayatında çocuk bahçesi ve kamelyalar haricinde sosyalleşme mekânının bulunmamasından kaynaklanmaktadır.[524] Özetle, tasarlanan mekân olarak toplu konut tarzı site hayatının dayattığı modernleşme pratikleri ile yaşanan mekân olarak gecekondulunun gündelik yaşam pratikleri arasında önemli bir açı farkı vardır. Ancak tasarlanan mekân ile yaratılan dayatmalara karşın, yaratılan mekânın tasarım ölçütlerinin sitede yaşayan gecekondulların ihtiyaçlarına cevap vermemesinin de etkisiyle, tasarlanan mekân içinde yaşanan mekâna içkin mekânsal pratikler zamanla oluşmaya başlar:

> "Başta sıkı bir şekilde uygulanan bu kurallar, dairelerin tasarım ve büyüklük olarak bu ailelere uygun olmaması sonucu zamanla gevşemek durumunda kalmış, yer darlığından dolayı bisikletler balkonlardan aşağı sarkıtılmış, balkonlar kiler haline dönüştürülmüştür: hiçbir depolama yeri bulunmayan dairelerindeki tek balkona raflar, dolaplar, hatta vestiyerler konularak erzaklar ve fazla eşyalar yerleştirilmiştir… Yorgan ve yatak yünleri de asansörle aşağı indirilerek boş alanlara, kimi zaman da arabaların üzerine serilmekte, havalandırılmakta, etraftaki

[523] Erman, **a.g.e**, s.310-311.
[524]Tahire Erman, "Kentsel Dönüşüm Projesi ile Dönüşen/Dönüş(e)meyen Yaşamlar: Karacaören-TOKİ Sitesindeki Gündelik Yaşam Pratikleri" **Dosya 27, Mimarlık ve Gündelik Yaşam**, TMMOB Mimarlar Odası Yayınları, Ankara, 2011, s.26-27.

komşuların katılımıyla ortaklaşa tiftiklenmekte, bir taraftan da sohbet edilmektedir"[525]

Sonuç olarak; tasarlanan mekân olarak TOKİ tipi mekânsal örüntü ile dayatılan gündelik yaşam pratikleri, güvenlikli sitelerde, birbirlerini tanımayan ve dolayısıyla yaşadığı toplumsallığın sorunlarına yabancılaşmış, uzun çalışma saatleri nedeniyle kendini gerçekleştirme eylemi yalnızca çalışma zamanı dışında kalan kısıtlı zamanlarda gerçekleştirdiği tüketim pratiklerine indirgenmiş, merkezinde çekirdek ailenin yer aldığı tüketici özneler (neoliberal özne) yaratmayı hedeflemektedir. Diğer taraftan kentli orta sınıfa özgü toplumsallığın kent yoksulları üzerindeki dönüştürücü etkisi karşısında, gecekondulu yaşam pratiklerinin site hayatında yeniden üretilmeye çalışılması ise bir yanıyla arada kalmış melez (kentli ve kır kültürü arasında kalmış) bir toplumsallık yaratırken, söz konusu toplumsallığın tasarlanan mekân karşısında yaşanan mekânı olanaklı kılması nedeniyle devrimci (dönüştürücü) bir kentleşme pratiğine evrilebileceğini de söylemek mümkündür. Kuşkusuz bu dönüştürücü pratiğin yaşam alanlarımızda değişim değeri karşısında kullanım değerini önceleyeceği açıktır.

2.1.3. Türkiye Kentleşme Deneyiminde Konut ve Yabancılaşma İlişkisine Dair Son Söz: Genel Bir Değerlendirme

Tekrar ifade etmek gerekirse, 2000'li yıllarla birlikte AK Parti tarafından stratejik bir araç olarak uygulanan kent mekânının bir sermaye birikim aracı olarak yoğun bir şekilde kullanılması ve inşaat eliyle ekonomik büyümenin sağlanması, konut özelinde, yirmi yılın sonunda konutu erişilmesi zor bir piyasa aracına dönüştürmüştür. Yıllar içinde tüm kentlerimiz şantiye alanına dönüşse dahi, konut sahiplilik oranı yıllar içinde

[525] Erman, **a.g.e.,** s.29.

düşmüştür. Bu yönüyle konutun bir piyasaca aracı olarak aşırı metalaşması durumu konunun yabancılaşma ile olan birincil bağlamıdır.

Konut, fiziki bir yapı olmasının yansıra, gündelik hayatın deneyimlendiği, bir aile kurarak toplumsal ilişkilerin yeniden üretildiği, tüm bu süreçlerin toplamı olarak insanların belleğinde kendi kişisel tarihlerini (yaşanmışlıklarını, hatıralarını) biriktirdiği, kısaca yaşamını inşa ettiği mekânlar olarak hayatımızın tam olarak merkezinde yer alır. Bu nedenle, konutun özellikle son yirmi yıllık süreçte neoliberal politikaların bir yansıması olarak aşırı metalaşması; konutu, içinde yaşayanların gündelik ihtiyaçlarını karşıladığı, kendilerini gerçekleştirdikleri bir mekân olmaktan çıkartıp, içinde gayrimenkul şirketleri, bankalar, yerel/merkezi iktidar odakları, büyük inşaat şirketleri gibi aktörlerin içerik/anlamını yeniden şekillendirdiği bir piyasaca aracına dönüştürmüştür. Marcuse ve Madden'in ifadesiyle:

> "Bu koşullarda haneler, yaşadıkları evlerini kendi istedikleri gibi biçimlendiremezler. Yaşadıkları konutlarda kendilerini ifade etme imkânı ve tatmin bulamazlar. Bu konutlarda kendi benliklerini ve özgürlüklerini gerçekleştirme mücadelesi verirler. Tüm bunların sebebi, yaşadıkları konutun bir başkasının kâr aracı olmasıdır ve bu da onları toplumsal güç yoksunluğunu pekiştirir. Dolayısıyla, günümüz toplumunda konuta yabancılaşma deneyimi güvencesizliktir, emniyette olamamadır, güçsüzleşmektir. Tüm bunlar metalaştırma, yerinden edilme ve mülksüzleştirmeyle teşvik edilir ve eşitsizlik tarafından da derinleştirilir. Konuta yabancılaşma, ev ile konutun ayrışmasının sancılı ve bazen de sarsıcı deneyimini temsil eder.[526]

Bir yanıyla orta üst sınıfın yaşadığı bölgelerdeki yeni tip konut eğilimleri, diğer yanıyla kent yoksullarının yaşadığı alanlardaki kentsel dönüşüm uygulamalarıyla ortaya çıkan toplu konut tipi kentsel örüntünün kent mekânında yarattığı ikili yapıyı Türkiye kentlerinde konut alanlarında yaşanan yabancılaşmanın bir diğer bağlamı olarak değerlendirebiliriz. Üstelik bu ikili yapının yoksulluğun görünmezliğini sağlayan etrafı

[526] David Madden, Peter Marcuse**, Aşırı Metalaşma Çağında Konutu Savunmak**, İdealkent Yayınları, Ankara, 2021, s.60.

yüksek duvarlarla çevrili toplu konut yapılarıyla, orta ve üst sınıfın yaşadığı içe kapanmayı teşvik eden tüketimci ve seçkinci site hayatını aynı anda yarattığını söylemek mümkündür. Diğer bir deyişle kentin tarihinden ve geleneksel dokusundan özerk yüksek güvenlikli sitelerdeki orta/üst sınıfın yaşam pratikleri ile kent yoksullarının kentin çeperlerinde inşa edilen TOKİ tipi toplu konut alanlarında görünmez kılınan yaşam pratikleri, birbirlerinden keskin bir şekilde ayrışmakta, böylece kentin diğer parçalarından kopuk, kendi bağlamı içinde sınırlı bir kamusallığa olanak veren bir kent deneyimi oluşmaktadır. Bu deneyim, gündelik yaşam pratikleri yönünden sınıflar arasında farklı bir şekilde ifade bulsa da, bir bütün olarak kentleri birbirlerine benzeştirmektedir. Üstelik bu benzeşme hali, daha önce de ifade edildiği üzere, yalnızca anakentleri değil, orta ve küçük ölçekli kentlerde de kapsamaktadır.

Yaşam alanlarımız zengin ya da yoksul oldukları fark etmeksizin merkezinde çekirdek ailenin bulunduğu (yalnız) küçük gruplardan oluşmaktadır.[527] Dışarıyı bir tehdit olarak görmesi nedeniyle, özel yaşam alanı sınırlarının kalın çizgilerle çekilmesi, yanı başında yaşayan insanların birbirlerine yabancılaştığı bir toplumsallık yaratmaktadır. Büyük kentsel alanları kapsayan, yüksek yapıların arasında inşa edilen ortak kullanıma yönelik rekreasyon alanları, çocuk oyun alanları, tasarlanmış site içi peyzaj alanları ise içinden geçilen, kimsenin sahiplenmediği boş alanlara dönüşmektedir.

Türkiye kentlerinde özellikle son yirmi yılda yaşanan yoğun dönüşümünün konut alanlarında nasıl deneyimlendiğine yönelik, içinde farklı sınıfların mekânsal özgünlüklerini de ele alan, bir değerlendirme yapıldı. Yapılan değerlendirmelerden tüm toplumsal sınıflar için (gündelik yaşam pratikleri bulunduğu sınıfa göre farklılaşmış olsa

[527] TÜİK verilerine göre 2008 yılında 4.00 olan ortalama hanehalkı büyüklüğü 2021 yılında 3.21'e düşmüştür. Bu oran örneğin İstanbul'da 3.80'den, 3.20'ye; Ankara'da 3.60'dan 2.96'ya ve İzmir'de 3.40'dan 2.85'e düşmüştür.
https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Istatistiklerle-Aile-2021-45632#:~:text=T%C3%9C%C4%B0K%20Kurumsal&text=Adrese%20Dayal%C4%B1%20N%C3%BCfus%20Kay%C4%B1t%20Sistemi,3%2C23%20ki%C5%9Fiye%20d%C3%BC%C5%9Ft%C3%BC%C4%9F%C3%BC%20g%C3%B6r%C3%BCld%C3%BC. (10.05.2022).

dahi) konutun, toplumsal ihtiyaçlar bağlamından kopuk, dolayısıyla nitelikli bir barınma sorunu olarak değil, kapitalizmin arz talep dengesi uyarınca niceliksel olarak ele alındığını söylemek mümkündür. Gelinen noktada, yalnız orta/üst sınıfların değil, alt sınıfların da yaşadığı bölgelerdeki içe kapanan homojen yaşam adalarına, kentlerimizin son yirmi yılında yaşanan dönüşümün hızı ve yoğunluğu da eklendiğinde, bir bütün olarak kentlerdeki kolektif yaşam, vatandaşlık ve kentlilik bilinci, kente yönelik mekânsal aidiyet duygusu aşınmaktadır. Konut alanlarında yaşanan içe kapanmanın neden olduğu kent hayatına özgü kolektif yaşamın aşınması ise nihayetinde kent hayatında özelleştirilmiş alanların artarken, kentin kamusal yüzeylerinin de zamanla kamusal özelliğini kaybetmesine neden olmaktadır. Bu durum ise kentlerimizdeki ortak sorunlara karşı kolektif olarak çözüm üretme arayışlarını zayıflatmakta, kentin bütününe yönelik yabancılaşma duygusunun derinleşmesine neden olmaktadır.

Kentlerimizdeki son yirmi yıllık süreçte yaşanan yoğun dönüşümün bir diğer ifadesi ise tüketime içkin konut dışı mekânların ketlerimizdeki hâkim arazi kullanım tipi olarak yoğunlaşması ve bu durumun gündelik hayatımızda yarattığı dönüşümlerdir.

2.2. Tüketim İdeolojisinin Etkisi Altında Türkiye Kentlerinin Yoğun Dönüşümü ve Yabancılaşma

1980'li yıllarla birlikte değişen ekonomi-politiğin Türkiye kentlerinde en belirgin etkilerinden biri tüketimin ev içi faaliyetlerinin dışına çıkması olmuştur. Sinema, lokanta, çarşı gibi gündelik rutinin dışına çıkan faaliyetleri dışarda bıraktığımızda 1980'li yıllara kadar tüketim faaliyetlerinin çoğunluğu ev içi tüketime dayanmaktadır.[528] 1980'li yıllarla

[528] Türkiye'de 1950'li yıllarla birlikte sınırlı sermaye birikiminin, tüketim toplumu yaratmak uğruna, bir modernleşme aracı olarak fiziksel mekân üretimi yerine ev içi kitlesel tüketimi önceleyen alanlara yöneltilmesi, yoğun göç alan kentlerde alt yapısı yetersiz yerleşim alanlarının oluşmasına neden olmuş, kentlerin modern mimarlık/şehircilik uygulamalarından ayrıksı oluşan bu morfolojik dokusu ise 2000'li yıllarda kentsel dönüşüm söyleminin meşruiyet zemininin oluşmasına katkı sağlamıştır.

birlikte ev içi tüketim ürünü çeşitliği artmaya devam etse de, tüketim örüntülerindeki esas değişim ise kentlerimizdeki ev dışı yaşam ve faaliyet alanlarının çeşitlenmesi olmuştur. Ev dışı yaşam alanlarında vakit geçirmeye teşvik edilen kentliler için daha önceden tesadüfiliğe dayanan kenti deneyimleme faaliyeti "kendi haline bırakılmış bir boşluk olarak değil, geniş anlamıyla hizmet sektörü tarafından önceden hazırlanmış, örüntülendirilmiş rekreasyon seçenekleri olarak örgütlendi."[529]

Artık ev dışı alanlarda kenti deneyimlememiz, bizi tesadüfiliğe yer bırakmayan, daha önce tasarlanmış, döneminin popüler alışkanlıklarına göre şekillenmiş ve sektörel olarak da örgütlenmiş bir tüketim mekânına yönlendirmektedir. Tüketime içkin gündelik yaşam pratiklerinin yalnız ev içinde değil, ev dışındaki faaliyet alanlarını da kapsayacak şekilde genişlemesi, bir bütün olarak kent hayatının ve dolayısıyla tüm toplumsal yapının tüketim örüntüleri üzerinden şekillenmesini sağlamaktadır. Artık 1960'lı yılların modernleşme paradigmalarının merkezinde yer aldığı üretim ve dayanışmacı toplumsal yapının yerine; lüks yaşam, kısa yoldan zengin olma arzusu gibi tüketimi ve bireyselliği ön plana çıkartan bir toplumsal yapı bulunmaktadır. Bireyselliğin ve tüketimin bir ifadesi olarak, alış veriş merkezleri (AVM), eğlence merkezleri, oteller, fuar alanları ve hatta içinde tüketimin bir yaşam biçimi olarak pazarlandığı karma kullanımlı (konut, AVM, otel vb.) kentsel alanların sayıları gün geçtikçe daha da artmakta, tüketime yönelik kent mekânları kentlerimizdeki baskın arazi kullanım tipi olarak yaygınlaşmaktadır. Üstelik bu dönüşüm, yapı stoku eskimiş, altyapı problemleri olan kentlerin özellikle son yirmi yıldaki yeniden inşasında, yaşanabilir bir kent mekânı yaratmanın tamamlayıcısı olarak gerçekleştirilmiştir. Ana kentlerimizden, orta ve küçük ölçekli kentlerimize kadar, kentsel dönüşümün yaşandığı tüm kentlerimizde, kent mekânı yıkılıp yeniden inşa edilirken, dönüştürülen konut alanlarının hemen yanı başında, bulunduğu bölge üzerinde spekülatif

[529] İhsan Bilgin, "Kent Üretiminin ve Kamu Yaşamının Örgütlenmesinde Güncel Eğilimler", **Toplum ve Bilim,** Sayı: 105, 2006, s.171.

etki yaratarak rant örüntüsünde dramatik değişimler yaratan tüketime yönelik büyük kentsel alanlar inşa edilmiştir. İçinde bulunduğu bölgenin genel morfolojik yapısını da dönüştüren tüketim mekânları artık kentlerimizin yerel/kültürel unsurlarının dönüşmesini sağlayarak, tarihsel ve toplumsal bağlamından kopartarak, kentlerimizi tüketim eyleminin gerçekleştiği bir mekânsallığa indirgemektedir.

> "Bu eğilim kent mekânına, dev otopark alanları ile gökdelenler, çok katlı-çok mallı alış-veriş merkezleri, plazalar, çok yıldızlı oteller biçiminde yansımaktadır. Bu süreçte, bundan 20-30 yıl kadar önce kentin en önemli simgeleri olarak bilinen tarihi yapılar yerlerini, bu değerleri de ezercesine yükselen dev otellere, çok katlı alış-veriş merkezlerine ve gökdelenlere bırakabilmektedir. Üretimden çok tüketime yöneltilmiş özellikle büyük kentlerin simgeleri olarak artık, Armada, Akmerkez, Galeria, Migros türü yapılar gösterilmektedir. Bu tür yeni yapılar kentlere kimlik kazandırmaktan çok onları birörnekleştirmektedir."[530]

Böylece 1950'li yıllarla birlikte dönemin ekonomi-politiğinin belirleyiciliğinde oluşan, kullanım değeri yönünden daha belirgin "işçi kahveleri, gecekondu önleri, bahçe sinemaları, çay bahçeleri, semt pazarları"[531] gibi geleneksel kente içkin mekânsal örüntüler yerini tüketim mekânlarına bırakmıştır. Bu yönüyle kent yoksullarının yoğun olarak yaşadığı bu bölgelerdeki emekçiler, "artık sadece emeğine yabancılaşmakla kalmıyor, kendine ait yaşam ve onun mekânlarına, dolayısıyla toplumsal insan varlığına ve yaşamı bu boyutlarda üretiş potansiyeline de yabancılaşıyor."[532]

Sonuç olarak bireyleri temel yaşamsal faaliyetlerinin ötesinde bir tüketim çılgınlığına yönlendiren tüketim mekânları, Türkiye kentlerinde son 20 yıllık süreçte yaşanan yoğun dönüşümün özgün yanlarından biridir. Bu bağlamıyla yalnız ana kentlerde değil, küçük kentlerimiz de dahil olmak üzere her geçen gün sayıları artan alışveriş merkezleri (AVM) ve kentlerimizin kullanım değerini belirsizleştirerek bir turizm

[530] Perihan Kiper, "Küreselleşme sürecinde kentlerimize giren yeni tüketim mekânları ve yitirilen kent kimlikleri", **Planlama Dergisi,** 2004/4, s.16.
[531] Tül Akbal Süalp, "Mevzini Savun Diyor Sefil Fare", **Birikim**, Sayı: 123, 1999, s.79.
[532] Süalp, **a.g.e**., s.79.

nesnesine indirgeyen turizm mekânları tüketim kültürü hegemonyasının kurulduğu yerlerdir.

2.2.1. AVM Eliyle Tüketimin Mekânsallaşması, Türkiye Kentlerinin Dönüşümü ve Yabancılaşma

1950'li yıllarla birlikte kısıtlı sermaye birikiminin ev içi dayanaklı tüketim mallarına (kitlesel tüketim mallarına) yönelmesi Türkiye'deki perakende ticaretin gelişmesine öncülük etmiştir. 1954'te Migros'un, 1956'da Gima'nın açılmasıyla Türkiye'de perakende ticaretin kurumsal temelleri atılmış; 1970'li yıllarda ise belediyelerin tüketiciyi korumak, karaborsayı önlemek ve nakit akışı sağlamak gibi nedenlerle perakende satış mağazalarını açmaya başlaması, Türkiye'de toplu alışveriş alışkanlıklarının tüketiciler arasında yayılmasına neden olmuştur.[533] Toplu alışverişin gündelik ihtiyaçların karşılanmasının ötesine geçerek boş vakit geçirme aktivitelerinin bir bütünleyeni ve sosyal yaşamın ayrılmaz bir parçası olarak yeniden ifade bulması ise ithal ikameci politikaların terk edilip, ithal edilen lüks mallar eliyle ihtiyaçlar hiyerarşisinin yeniden şekillendiği 1980'li yıllara denk gelmektedir.

1980'li yıllarla birlikte dışa bağımlı bir gelişme stratejisinin benimsenmesi, çok uluslu sermaye yatırımlarının Türkiye piyasasına girmesine, beraberinde yaşam pratikleri tüketim ile uyumlu beyaz yakalıların kentlerde sayısının artmasına neden olurken, toplumsal sınıfların gündelik alışkanlıklarının değişmesine neden olan televizyon yayıncılığında devlet tekelinin kırılarak özel televizyon kanallarının sayısının artması, cep telefonu ve internet kullanımının yaygınlaşması gibi sebeplerle 1990'lı yıllardan itibaren Türkiye'de tüketim toplumuna içkin gündelik yaşam pratikleri yaygınlaşmaya

[533] Emrah Cengiz, Berna Özden, "Perakendecilikte Büyük Alışveriş Merkezleri Ve Tüketicilerin Büyük Alışveriş Merkezleri İle İlgili Tutumlarını Tespit Etmeye Yönelik Bir Araştırma", **Ege Academic Review**, 2(1), 2002, s.67.

başlamıştır.[534] Türkiye'deki büyük alışveriş merkezlerinin ortaya çıkışı ve yıllar içerisinde sayılarının artması yaşanan bu değişimin bir yansımasıdır. Gündelik ihtiyaçların karşılanması için gerekli alışveriş eylemini eğlence, spor ve dinlenme gibi boş zaman aktiviteleri ile birlikte sağlayan alışveriş merkezleri kentlerin çekim alanları olmuş; inşa edildiği bölgeye bağlı olarak varsılından yoksuluna kadar kent hayatının tüm toplumsal sınıfının gündelik alışkanlıklarını kökten dönüştürmüştür.

Yukarıda ifade edilen gelişmeler bağlamında Türkiye'deki açılan ilk alışveriş merkezi, Houston'daki "The Galleria" alışveriş merkezinden esinlenerek inşa edilen ve 1988 yılında devlet ortaklığı ile açılan (Ataköy) İstanbul Galleria Alışveriş Merkezi'dir. Galleria AVM'nin açılışından hemen sonra ise Ankara'da Atakule AVM (1989) ve İstanbul'da Atrium AVM (1989) açılmıştır.535 2022 yılı itibariyle toplam AVM sayılarında İstanbul (134), Ankara (45) ve İzmir (28) gibi ana kentler dikkat çekerken, Bursa (18), Balıkesir (14), Muğla (10), Kayseri (9), Diyarbakır (6), Gaziantep (5), Konya (5) gibi orta ölçekli metropoller ile Afyonkarahisar (3), Isparta (3), Karabük (3), Kastamonu (2) ve Batman (2) gibi küçük ölçekli kentleri de kapsayacak şekilde AVM'lerin ülkenin dört bir yanına dağıldığı görülmektedir.536 Diğer yandan, AVM sayılarındaki esas artış ise 2000'li yılların başından itibaren gerçekleşmiştir. Türkiye genelinde 2002 yılında 57 olan AVM sayısı, (onar yıllık dönemler dikkate alındığında) 2012 yılında 313, 2022 yılında ise 453'e ulaşmıştır. Bu bağlamıyla Türkiye kentlerinin

[534] Tülin Vural Arslan, "Türkiye'deki Alışveriş Merkezleri İncelemelerine Eleştirel Bir Bakış: Yorumlar, Eleştiriler, Tartışmalar", **Uludağ Üniversitesi Mühendislik-Mimarlık Fakültesi Dergisi**, Cilt:14, Sayı:1, 2009, s.153.

[535] Eylem Bal, "Türkiye'de 2000 Sonrası Neoliberal Politikalar Çerçevesinde İmar Mevzuatındaki Değişimler Ve Yeni Kentleşme Pratikleri: İstanbul Örneği", **Yayınlanmamış Doktora Tezi,** Dokuz Eylül Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, Şehir ve Bölge Planlama Anabilim Dalı, İzmir, 2011, .s.230-231.

[536] Uluslararası Alışveriş Merkezleri Konseyi (ICSC) alışveriş merkezini, "brüt kiralanabilir alanı (GLA) en az 5.000 m^2 olan, bir bütün olarak planlanan, inşa edilen, yönetilen ünite ve ortak alanlar ihtiva eden bir gayrimenkul" olarak tanımlamaktadır. Gayrimenkul Yatırımcıları Derneği de (GYODER) Türkiye'deki AVM'lere ilişkin değerlendirmelerde söz konusu alan büyüklüğünü referans almaktadır. Bu kapsamda, metin içerisinde belirtilen Türkiye'deki AVM sayıları GYODER'in de kabul ettiği brüt kiralanabilir alanı en az 5.000 m^2 olan alışveriş merkezlerini dikkate alan sayılardır.
http://gyodergosterge.com/detay/avm, (12.07.2022).

yıkım ve yeninde inşa süreçlerinin yoğun olarak yaşandığı son yirmi yıllık dönem ile bu dönemde inşa edilen AVM'lerin kümülatif artışı arasındaki paralellik dikkat çekicidir. (Grafik 1) Bu çerçevede, Türkiye kentlerinin yoğun dönüşüm yaşadığı son yirmi yıllık süreçte aynı zamanda AVM sayılarındaki dramatik artışın gerçekleşmesi, kentlerdeki üretimi önceleyen politikaların terk edilip, tüketim mekânlarının hâkim olmaya başladığının da göstergelerinden biridir. Diğer bir deyişle, son yirmi yıldır kentler yeniden inşa edilirken, dönemin ruhuna uygun tüketim tapınaklarını da inşa edilmektedir. Bu tapınaklar Marx'ın meta fetişizmi, Benjamin'in ise biçim ve formun yarattığı sahte görüntü (fantazmagori) olarak ifade ettiği yanılsama dünyasının da mekânlarıdır.

Grafik 1: Yıllara Göre Toplam ve Açılan AVM Sayıları.

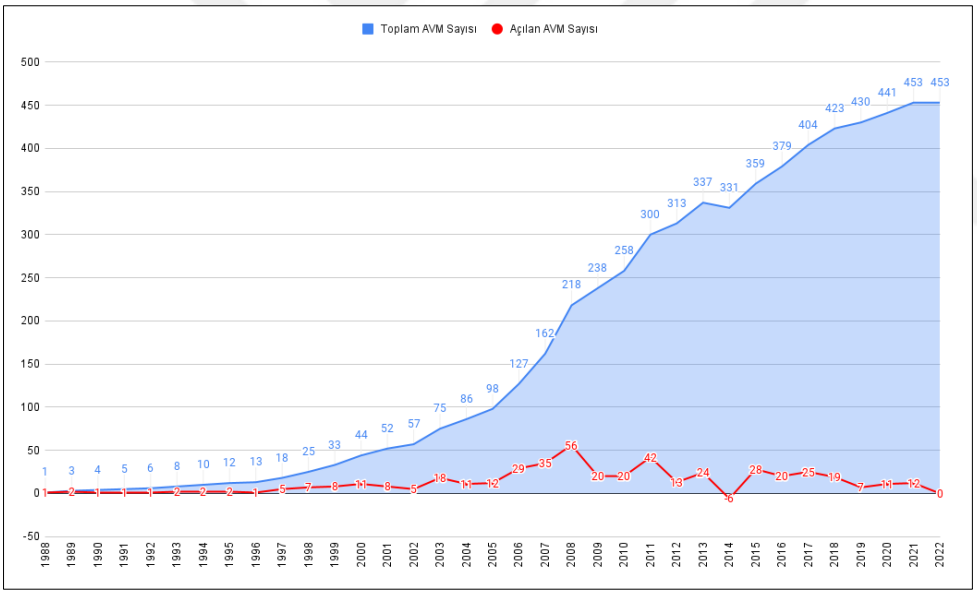

Kaynak: Yazar tarafından GYODER (2022) verilerinin güncellenerek düzenlenmesiyle hazırlanmıştır.

Türkiye kentlerinin son yirmi yılık süreçteki yoğun dönüşümü içinde sayıları artarak devam eden AVM inşası, aynı zamanda kentlerdeki neoliberal hegemonyanın sembolik bir göstergesidir. Tüketime ilişkin gündelik yaşam pratiklerinin bir güç kullanmadan topluma kabul ettirilmesi, vatandaşlık kimliğinin önemsizleştiği toplumda bireyleri tüketici bir neoliberal özneye dönüştürür. Baysal, kent mekânının AVM eliyle

dönüştürülmesini/işgal edilmesini neoliberal hegemonyanın güç kullanılmadan inşa edildiği bir ehlileştirme olarak ifade eder. Baysal'a göre toplumsal hayata ilişkin şikâyetlerimizi dile getirdiğimiz, diğer bir deyişle kendimizi gerçekleştirerek toplumsal olarak inşa ettiğimiz kamusal alanlarımızın, agoralarımızın ticarileştirilerek elimizden alınması ve AVM'lileştirilmesi kente ilişki kamusal yüzeylerin yok olmasını sağlarken, aynı zamanda kentin bir bütün olarak ehlileştirilmesine de sebep olmaktadır. [537]

Özellikle milli ve dini bayramlarda, anneler günü, sevgililer günü gibi özel günlerde düzenlenen kampanyalar, haftanın belirli günlerinde yapılan yarışma ve konser etkinlikleri, kalan günlerde ise adeta içinde bulunulan zaman dilimi diğer günlerden farklıymışçasına organize edilen etkinlikler,[538] neredeyse bütün bir yılı alışverişin özel bir etkinlik olarak planlandığı bir aktiviteye dönüştürmektedir. Özel gün yaratmaya dönük tüm bu uygulamalara ilave olarak, yılın belirli günlerinde şehirlerimizde alışveriş festivalleri (shopping fest) düzenlenerek, daha çok tüketmeye yönelik her türlü aktivite, kente özgü gündelik yaşam alışkanlıklarını değiştirilip/dönüştürmekte, bir bütün olarak kentin kendisi (ve tüm kamusal mekânları) alışveriş etkinliği üzerinden tanımlanmaktadır. Öyle ki yerel idareler, bir marka yaratmak ve bir turizm aktivitesi aracılığıyla kent ekonomisini canlandırmak için alışveriş eylemini bir festival havasına büründüren aktiviteleri desteklemektedir.[539]

---

[537] Cihan Uzunçarşılı Baysal, "Kötücül Siluet." **Marka, Takva, Tuğra AKP Döneminde Kültür ve Politika**, Kemal İnal, Nuray Sancar ve Ulaş Başar Gezgin (Editör), Evrensel Kültür Basım Yayın, 2015, s. 133.

[538] Bekir Koç, "Yabancılaşma Ve Modern Tüketim Mabetleri Üzerine Bir Çözümleme", **Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,** Sayı:2, 2013, s.217.

[539] Ankara Büyükşehir Belediyesinin resmi web sitesi Ankara 2. Alışveriş Festivalini aşağıdaki gibi ilan etmiştir:
" Ankaralılara inanılmaz indirimlerle alışveriş keyfi yaşatacak ve kent ekonomisini canlandırarak esnafın yüzünü güldürecek, Başkentlileri muhteşem konserlerle eğlenceye doyuracak Alışveriş Festivali'nin (Ankara Shopping Fest) ikincisi, gala programı ile tanıtıldı.
-Başkent ekonomisine hayat veren alışveriş festivalinin tanıtım galası ATO Congresium'da yapıldı.
-programa Ankara valisi Alâeddin yüksel, büyükşehir belediye başkanı Melih Gökçek ve eşi Nevin Gökçek'in yanı sıra ATO başkanı Salih Bezci ve çok sayıda davetli katıldı
-Gala Ankaralı besteci Can Atilla'nın muhteşem konseri ile renkli görüntülere sahne oldu
- Başkan Gökçek:
Alışveriş festivali (shopping fest) Ankara'nın ticari hayatı için son derece önemli.
Bu yıl da İstanbul'a değil yine herkes Ankara'ya gelecek.

> "İstanbulfest günlerinde İstiklal Caddesi girişine üzerinde her renkten çeşitten çanta resimleri giydirilmiş bir tak[540] kurulur. Milliyetçiliğin, kendi ideolojisini pekiştirmek için bir zamanlar meydanlara, kamusal alanlara kurduğu tak, zamanın ruhuna ayak uydurmuş tüketim ve tüketicilik değerlerini kuşanmış olarak, kentin en önemli meydanında arz-ı endam eder. Demokrasi taleplerinin meydanı, şimdi, tüket daha çok tüket diyen tüketici çantalarına ev sahipliği yapmaktadır. Bir direniş mekânı olarak Taksim'in kolektif hafızadaki yeri çizildikçe neoliberal iktidar rahata erecektir."[541]

Fotoğraf 30: Ankara Shopping Fest Afişi.

Kaynak: Hürriyet Ankara eki, https://www.hurriyet.com.tr/aile/ankara-shopping-fest-basliyor-407315, (20.07.2022).

Türkiye kentlerinin özgünlüğü yerel ve merkezi idarelerce alışveriş festivali üzerinden anlamlandırılmaya çalışılırken, tüketmek üzerine kurgulanan bu marka yaratma arayışının kentlerin kamusal yüzleri üzerindeki olumsuz etkilerinin tekrar altını çizmek gerekir. Esasında içerisinde serbest dolaşım hakkının herkese açık olması nedeniyle ilk bakışta kamusal bir mekân gibi görünseler de, insanları ve faaliyet türlerini

Shopping fest hayırlı uğurlu olsun, esnafımızın kazancı bol olsun.
Başkan Gökçek: 222 otomobil dağıtıyoruz
Vali Yüksel: Başkent'in marka değeri yükseliyor."
https://www.ankara.bel.tr/haberler/ankara-2-alisveris-festivali-shopping-fest-4634, (20.07.2022)

[540] Millî bayramlarda veya önemli bir olayı anmak için düzenlenen şenliklerde, geçit yapılacak caddelere geçici olarak kurulan, yazılar ve çiçeklerle süslenen kemer.
https://sozluk.gov.tr/, (20.07.2022).

[541] Uzunçarşılı Baysal, **a.g.e**., s.133.

düzenleme noktasında yasal güce sahip olmaları (örneğin siyasal ve sendikal faaliyetlerin yapılmasına izin verilmez) nedeniyle bu alanları yarı-kamusal alanlar olarak görmek mümkündür.[542] Alışveriş merkezlerinin kent merkezlerine öykünen yapay mekân düzenlemeleri içinde kurulan kamusal ilişki de, kendiliğindenliğini kaybetmiş, düzenlenir hale gelmiştir.[543] Çünkü alışveriş merkezlerinde kurulan 'teğet' ilişkilerin temel dürtüsü tüketmektir. İnsanlar tükettikçe, kendi hayatı üzerindeki iradesi de tükettiği nesneler üzerinden ifade bulur. Mekânı deneyimlerken yaşanan bu gelip-geçicilik hali, mekâna ilişkin tarihsel, kültürel ve politik kodların da belirsizleşmesine neden olur. Kent meydanlarında, geleneksel merkezlerinde kenti deneyimleyenler birer yurttaşken, tüketim etkinliklerinin planlandığı/denetlendiği, sahte/yapay kent peyzajı olarak düzenlenen alışveriş merkezlerinde bu kişilerin politik olarak bir yurttaş olma kimliği belirsizleşmekte, tüketici kimliği ön plana çıkmaktadır. Bu yurttaş profili, modern dönemlerin kendisine yüklediği 'tarihin öznesi' olma aklından epeyce uzaktır. Bu mekânlarda insanlar tüketerek mutlu olurken, tarihsel ve toplumsal belleğinde cisimleşmiş politik kimliğinden de gün geçtikçe daha fazla uzaklaşmaktadır.

> "Öyle bir dünyada yaşıyoruz ki, nesnelere insan ilişkilerinden daha fazla değer biçiyoruz. Kapitalist sistemde, insan da bir metaya dönüştürülmüştür. Hatta bu sistemde insan bir vidadır, basit bir nesnedir. Kendi hayatına iradi müdahale etmekten uzak olduğu gibi, toplumsal hayata da ilgisizdir"[544]

Burada altı çizilen husus bir bütün olarak kentlinin yurttaş olma kimliğinin yaşadığı aşınmadır. Diğer taraftan, Türkiye kentlerinde artan AVM sayıları nedeniyle buralarda (Harvey'in prekarya olarak ifade ettiği) güvencesiz ve yarı zamanlı olarak

[542] Mark Gottdiener, **Postmodern Göstergeler**, (Çev. Erdal Cengiz, Hakan Gür, Arhan Nur), İmge Yayınevi, Ankara, 2005, s.138.
[543] Tülin Vural, Atilla Yücel, "Çağımızın Yeni Kamusal Mekânları Olan Alışveriş Merkezlerine Eleştirel Bir Bakış", **İTÜDERGİSİ/a**, 5(2), Eylül 2006, s.105.
[544] Erol Anar, "Tüketim toplumunun kutsal mekânları AVM'ler ve Brezilya'daki AVM işgalleri üzerine" https://t24.com.tr/yazarlar/erol-anar/tuketim-toplumunun-kutsal-mekânlari-avmler-ve-brezilyadaki-avm-isgalleri-uzerine,8417, (28.07.2022).

çalışanların yaşadığı yabancılaşmanın da ayrıca altını çizmek gerekir. Koç, alışveriş merkezlerinde çalışanların yaşadığı yabancılaşmayı Marx'ın tıpkı 1844 El Yazmaları adlı çalışmasında kuramsallaştırdığı şekliyle açıklar:

> "Tüketim mabetlerinde ilişkiler olabildiğince hızlı ve kişisellikten uzaktır. Büyük bir üretim alanında çalışıp yalnızca küçük bir işi yaparak hem robotlaşmış hem de işini iyi yapan işçi konumundadırlar ve üst oligarşiye köle olabilirler. Basit bir örnek verirsek; bir hamburgerin tamamını yapmak hususunda yeteneklerini kullanamayan işçi, kendini o hamburgerin aşçısı değil sadece, hamburgerin yapılmasına verdiği katkının karşılığında parasını alan ve çalışmak zorunda olduğu bir dünyada yabancı olarak görmektedir. İnsanlar, bütünlüğünü göremedikleri bir çarkın dişlileri konumuna itilmişlerdir."[545]

Marx, 1844 El Yazmalarında da insanın yaratıcı etkinliğinin endüstriyel kapitalizmin etkisiyle makinede cisimleştiğini ifade eder. Endüstriyel kapitalizmde üretim, emek gücünün denetiminden çıkmış; emekçi, üretim aracının (tekniğin) bir dişlisine indirgenmiştir. 21. yüzyılın tüketim mabetlerinde çalışan işçilerin yaptıkları iş ile olan ilişkisini de bu bağlamıyla görmek mümkündür. Üstelik tüketim mabetlerinde yoğun bir emek sömürüsü varken, alışveriş eyleminin kendisi sunduğu görsel şov ile onu var eden toplumsal süreçleri de gizlemektedir.

> "Vitrinler, hep bir bolluğa işaret eder. Ama bu bolluğu mümkün kılan, onu var eden, onun için harcanan, o sırada tükenen yer almaz vitrinde. Vitrin, teşhir ettiği malın bir emek ürünü olduğunu gizler bakan kişiden. Nasıl piyasa farklı emek biçimlerim eşitler ve mallan soyut bir değişim değerine indirgerse, toplum vitrine dönüştüğünde de bütün yaşantılar, yitirilen fırsatlar ve sarf edilen emek bir imajdan ibaret kalır"[546]

Türkiye kentlerinin tüketim odaklı yaşadığı bu dönüşüm, kültürel farklılıkları belirsizleştirerek sunduğu sembolik göstergeler bütünü ile kişilerin kendi kimliklerini inşasında araçsal bir etkiye neden olmaktadır. Kentlerimiz fiziksel olarak dönüşürken, bu

[545] Koç, **a.g.e.,** s.220.
[546] Nurdan Gürbilek, **Vitrinde Yaşamak**, Metis Yayınları, İstanbul, 1992, s.38.

dönüşümün toplumsal bağlamı olarak yaratılan birey tipi, bireysel kimliğini, bulunduğu mekânlarda ve tükettiği nesnelerdeki sembolik göstergelerde tanımlamaktadır. Hayatında deneyimlediği sorunların arkasındaki ekonomi-politik süreçleri sorgulamayan, yalnızca tükettiği ürünler üzerinden ifade bulduğu bireyin gündelik hayatına ilişkin bu edilgenlik hali, kendi hayatı dışındaki tüm toplumsal süreçleri değiştirilemeyecek dışsal bir etken olarak görmesini sağlayarak sonuç olarak, kişilerin yaşadığı toplumsallığa yabancılaşmasına neden olmaktadır. "Günlük yaşamında, işinde, evinde ve gri kentsel ortamda sürekli sıkılan ve bunalan birey, alışveriş merkezlerinin pırıltılı, kumarhanelere benzeyen ortamında, ötekileri izlemeye benzer bir keyfi, kendi sorunlarından uzaklaşma rahatlığını ve sınıf atlama hırsını elde etmiş, kent meydanına gider gibi bu mekânlara uğramaya ve sıkıntılarını tüketim yoluyla gidermeye başlamıştır. Böylece, … yabancılaşma ve hegemonya kültürü de işlemeye başlamıştır."[547] Gelinen noktada alışveriş merkezleri; insanların fiziksel ve entelektüel dünyasındaki üretici etkinliğini, başka bir ifadeyle kendilerini gerçekleştirme potansiyelini, yarattığı tüketim alışkanlıkları ve birey tipi ile anlamsız kılmaktadır.

2.2.2. Yıkım ve Yeniden İnşa Süreçlerinde Turizmin Nesnesi Kentlerimiz ve Yabancılaşma

Çalışma, artık yalnızca zorunlu ihtiyaçlarımızı karşılamak için değil, aynı zamanda toplumdaki statü ve prestijimizin de sınırlarını belirleyen çalışma dışı boş zamanlarda gerçekleştirdiğimiz tüketme özgürlüğümüz için de bir zorunluluktur. Kısacası, çalışma dışı boş zaman faaliyeti olarak tatil yapmak için çalışmak bir zorunluluktur. Bu durum ise tatil yapma eylemini satın alınabilir bir boş zaman aktivitesi

[547] Vedat Tokyay, "Yeni Tasarım Kültürü Işığında Alışveriş Mimarlığı ve Gösteri Kültürü", **Yapı Dergisi,** Sayı: 286, 2005.

haline dönüştürmüştür. Bu bağlamıyla ev dışı yaşam alanlarının tesadüfiliğe yer bırakmayacak şekilde hizmet sektörü tarafından bir paket olarak sunulduğu (satıldığı) en önemli alan turizmdir.[548] Öyle ki; bu tasarlanmış zaman diliminin pazarlanması durumu yalnızca deniz turizmi dediğimiz yaz tatilini kitleselleştirmekle kalmadı; kış turizmi, kongre turizmi, kültür turizmi ve sağlık turizmi gibi farklı paket hizmetlerinin çeşitlenmesini de sağlamıştır. Bu çerçevede, tüketime içkin gündelik yaşam pratiklerinin tüm toplumsal yapıya sirayet ettiği bir alan olarak turizm, bir yanıyla aktivite olarak çeşitlendikçe, diğer yanıyla da kentlerimizin mekânsal örüntülerinde dramatik değişimler yaratmıştır.

Türkiye'de turizmin bir sektör olarak gelişmesi ve çeşitlenmesini de yukarıdaki bağlamın bir sonucudur. Toplumsal anlamda yaşanan bu dönüşümün iktisadi altyapısı ise 1980 sonrası artan liberalleşme eğilimleri ile atılmıştır. Bu bağlamıyla yabancı sermaye teşviki aracılığıyla ekonomik büyümenin inşa edilmeye çalışıldığı bir dönemde döviz girişi sağlaması nedeniyle turizmin bir sektör olarak geliştirilmesine yönelik idari/hukuki düzenlemeler yapılmıştır.

Ekonomide liberalleşme eğilimlerinin turizm sektöründeki hukuki karşılığı 1982 yılında çıkartılan 2634 Sayılı Turizm Teşvik Kanunudur. Devamında 1983 yılında çıkartılan Kamu Arazilerinin Turizm Yatırımlarına Tahsisi adlı yönetmelikle Çanakkale-İçel arasındaki kıyı bandında yer alan kamu arazilerinin turizm amaçlı özel sektör kullanımının önü açılmış,[549] böylece içerisinde tarım ve orman alanlarının da bulunduğu tabiat alanları ile bir bütün olarak Türkiye'nin sahil şeridi boydan boya turizm yatırımlarına konu edilmiştir. Söz konusu hukuki düzenlemeler turizm altyapısının oluşturulması anlamında öncül düzenlemelerdir. Ancak, Türkiye kentlerini turizmin

[548] İhsan Bilgin, Kent Üretiminin ve Kamu Yaşamının Örgütlenmesinde Güncel Eğilimler", **Toplum ve Bilim**, Sayı: 105, 2006, s.172.
[549] Sevgin Akış Roney, **Turizm Bir Sistemin Analizi**, Detay Yayıncılık, Ankara, 2011, s.138.

sektörünün gereklilikleri çerçevesinde yap-boz tahtasına çeviren düzenlemeler ise 2634 Sayılı Turizm Teşvik Kanunu'nda 01.08.2003 tarihli 4957 Sayılı yasal değişiklikle gerçekleştirilmiştir. Yasa ile tanımlanan turizm bölgelerinde, (Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi kurulmadan önceki halinde Bakanlar Kurulu Kararıyla, yeni durumda ise Cumhurbaşkanlığı kararıyla belirlenen sınırlar içinde) her türlü planlama ve inşaat faaliyetlerinde Kültür ve Turizm Bakanlığı yetkili kılınmıştır. Böylece turizm potansiyeli olduğu düşünülen alanlarda, kentin bütününden farklı, ayrıcalıklı yapılaşmanın da önü açılmıştır. Ayrıca yasayla, kültür, eğitim, eğlence ve ticaretin yansıra konut yapımına da olanak tanınmış; turizm bölgelerindeki Bakanlığın tasarrufuna geçmiş taşınmazların "Türk ve yabancı uyruklu gerçek ve tüzel kişilere tahsis etmeye Bakanlık yetkilidir" (Madde 8D) denilerek, turizm yatırımlarında büyük ölçekli yerli ve yabancı sermayenin önünü açacak düzenlemeler ve ayrıcalıklar geliştirilmiştir. Sonuç olarak, teşvik kredileri, düşük faizli ve uzun dönemli turizm kredileri, yatırım indirimi ve vergi indirimi gibi finansal araçlarla özel sermaye, turizm potansiyeli olan yerleşmelerde yatırım yapmaya teşvik edilmiş; turizm sektörü, döviz girdisi olarak ekonomik büyümeye katkısı nedeniyle bacasız sanayi olarak adlandırılmıştır. Belirtilen teşvikler ve yasanın sağladığı ayrıcalıklar sonucu özellikle son yirmi yıllık süreçte turizm gelirleri hep artış göstermiştir. (Bkz. Grafik 2).

Grafik 2: Yıllara Göre Turizm Geliri (1000 $)[550].

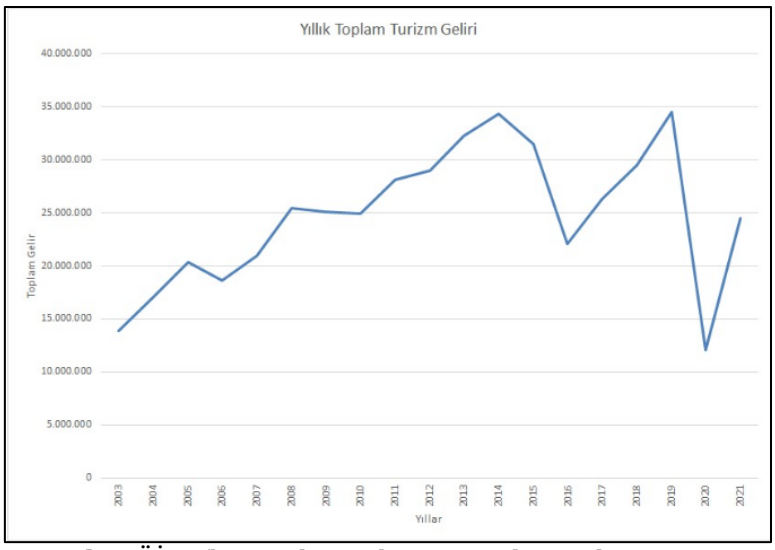

Kaynak: TÜİK. (https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Turizm-Istatistikleri-IV.Ceyrek:-Ekim-Aralik-ve-Yillik,-2021-45785, 19.08.2022).

Ekonomik anlamda yaşanan bu başarıya karşın, turizmin bir sektör olarak Türkiye kentlerinde yarattığı dönüşümün altını çizmek gerekir. Bu bağlamıyla iki değişim dikkat çekmektedir. Birincisi, turizm yatırımlarının etkisiyle, Antalya, İzmir ve Muğla gibi ülkenin batı ve güney kıyılarında nüfus yoğunluğunun artması, dolayısıyla turizm potansiyeli olan doğal ve tarihi alanların turizm rantının etkisiyle tahrip olmasıdır. Birinci bağlamda yaşanan dönüşümün yabancılaşma ile ilişkisi ise çoğunlukla bulunduğu mekânsal bağlamdan ayrıksı, turistin beklentileri ile oluşan yapay mimarlık ürünlerinin yarattığı kimliksizlik üzerinedir. Daha çok bir seyir nesnesini andıran bu mekânsal oluşumlar için mekânın bağlamı, modası geçince/tüketilince eskiyip atılacak bir tüketim nesnesidir. İkincisi ise ana kentlerimizin yerleşik mahallelerinde turizm kaygılarıyla yapılan dönüşüm projelerinin bulunduğu bölge üzerinde soylulaştırmaya neden olması ve kentlilerin yaşadığı mekâna yabancılaşmalarıdır. Her iki süreçte de kentlerimizin kamusal alanları, turizm tarafından her bir zaman dilimi planlı bir şekilde tüketiciye sunulan bir turizm nesnesine dönüştürülmektedir.

[550] TÜİK'in verilerine göre, terör olaylarının etkisinin yaşandığı 2015-2016 yılı ve Covid 19 pandemisinin etkilerinin hissedildiği 2020 yılı haricinde, son yirmi yıllık süreçte turizm gelirleri düzenli artma eğilimi göstermiştir.

Kitlesel turizm faaliyetlerinin yoğun olarak gerçekleştirildiği Antalya ve Muğla gibi sahil kentlerimizde kıyı alanlarının büyük bir kısmı, kentin kamusal kullanımına kapatılarak[551] özelleştirilmiş tüketim mekânlarına dönüştürülmekte, gerçek ile taklidin birbirinin içine geçerek belirsizleştiği bir imajlar dünyası yaratılmaktadır. Bu imajlar dünyası, Türkiye kentlerinin güney sahilleri boyunca inşa edilen temalı otellerce her bir tatil döneminde, dönemin ruhuna ve modasına uygun tüketim pratiklerini içerecek şekilde yeniden üretilmektedir.

Bulunduğu mekânla herhangi bir bağlamı olmayan, yalnızca form odaklı bir taklit tüketim nesnesi olarak inşa edilen oteller, olmayan niteliklerin varmış gibi gösterildiği kurgusal olarak düzenlenen mekânda, turiste tarih, zaman ve yerellik gibi kavramların tüketimini olanaklı kılmaktadır.[552] Gündelik hayatımızda eğlence, alışveriş, yemek ve

[551] 3621 Sayılı Kıyı Kanunu'nun 5. maddesinde, "Kıyılar, Devletin hüküm ve tasarrufu altındadır. Kıyılar, herkesin eşit ve serbest olarak yararlanmasına açıktır," hükmü yer alır. Kanunda kıyı alanlarının kamusallığının vurgusu yapılmış olmasına rağmen, büyük turizm tesislerinin yer aldığı Türkiye kıyılarında, kıyının kullanımı kapatılarak, yalnızca verilen hizmetin satın alınması halinde kıyıya erişimin mümkün olduğu sınırlı ve kontrollü bir kamusallık yaratılmaktadır. Bu durum özellikle sahil kullanımının yoğunlaştığı yaz aylarında sıkça gündem olmaktadır:
27 Ağustos 2018 tarihli Evrensel gazetesi haberi:
"Sahiller halkın kullanımına kapatılamaz!
Bu tartışmalar aslında yıllardır devam etmektedir. Deniz kenarına kurulu otellerin kıyıları adeta özel mülkleri haline getirdiği, buraları çevirip dışarıdan insanların girmesine engel oldukları, sahillere koydukları gölgelik ve şezlonglardan fahiş kira ücretleri talep ettikleri, keza kıyıyı özel alanı gibi kullanan işletmelerin de fahiş fiyatları hemen her sene gündeme gelen konular arasındadır… Konyaaltı Plajı Örneği: Sahil Milli Emlak'tan Büyükşehir Belediyesine verildi. Büyükşehir belediyesi yaklaşık 150 milyon çevre düzenlemesi parası harcadı ve plajların işletmesini yıllık 8,5 milyon liraya Hülya Koçyiğit'in damadının şirketine ihale ile verdi. İhalede halkın ücretsiz denize gireceği alanlarda gösterildi. Uygulamada ama şirketler (damat da alt ihale ile 3. kişilere verdi) kendi alanlarını büyüterek şezlong alanlarını halkın ücretsiz gireceği yerlere taşırıyorlar."
https://www.evrensel.net/haber/360109/sahiller-halkin-kullanimina-kapatilamaz, (01.09.2022).
26 Haziran 2016 tarihli Habertürk gazetesi haberi:
"Kıyılar otellerin işgali altında
Yaz sezonuyla birlikte tartışılan, yasal düzenlemeler olmasına rağmen bir türlü engel olunamayan kronik kıyıların oteller tarafından işgal edilme sorunu yaşanıyor. Beş yıldızlı oteller kanunları hiçe sayarak, işgal ettiği kıyı ve denizler sebebiyle kendilerine kesilen cezaları ödüyor, fakat işgale son vermiyorlar. Hukuksuzluğun bu şekilde devam etmesi ise diğer turistik tesis sahiplerini de Kıyı Kanunu'nu çiğnemeye teşvik ediyor…Oteller konumlarına göre kıyı, denizi işgal etmekle kalmıyor, kendi kullanımlarına özel iskeleler, hizmet birimleri de yapıyorlar. Bazı oteller, koyları bile kapatıp otel müşterilerinin dışında başkasının girmesine izin vermeyebiliyor."
https://www.haberturk.com/ekonomi/is-yasam/haber/1258990-kiyilar-otellerin-isgali-altinda, (01.09.2022).

[552] Güliz Öktem, **Türkiye'de Turizm Mimarisi Olgusunun, Yerden Bağımsızlık, Kimliksizlik Ve Yeniden İşlevlendirme Kavramları Açısından İrdelenmesi: Akdeniz Bölgesi, Antalya Örneği**, Yayımlanmamış Sanatta Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü İç Mimarlık ve Çevre Tasarımı Ana Sanat Dalı İç Mimarlık Sanat Dalı, 2013, s.121-126.

barınma gibi mekân ve zaman olarak birbirlerinden farklı gibi görülen aktiviteler, turizm aktivitesi olarak minyatür bir fantezi dünyasında bir araya getirilerek tüketilmektedir. Söz konusu mekânlarda, turizm etkinliği yalnızca deniz ve güneşten ibaret olmayıp, satın aldığı tatil paketinin içeriğine göre üretilen taklit dekorla kişinin kendi kimliği unutturularak; "sarayda yaşamak, korsanların dünyasına katılmak, dünyanın yedi harikasıyla iç içe olmak gibi fantezilerle"[553] (Bkz. Fotoğraf 31, 32)[554] turistin egosunu tatmin etmesi amaçlanmaktadır. Mekânın dayattığı kurgu yaşam pratikleri içinde kimliği belirsizleşen kişi, satın almış olduğu karakterin gerekliliklerini yerine getiren bir oyuncudur. Bu bağlamıyla, kurgu mekânlarda deneyimlenen yabancılaşma, bir yanıyla eklektik ve kurgu örüntüler nedeniyle mekânsal, bir yanıyla da yarattığı sahte kimlikler nedeniyle toplumsaldır.

Fotoğraf 31: Kremlin Palace Hotel.

Kaynak: https://kremlinpalace.asteriahotels.com/tr, (10.09.2022).

[553] Zafer Yenal, "Değişen Tatil Anlayışları ve Mekânsal Yansımaları", **Turizm ve Rekreasyon Yapıları**, Banu Binat, Neslihan Şık (Editör), Vitra Çağdaş Mimarlık Dizisi 2, İstanbul, 2013, s.16-17.

[554] Kremlin Palace, bir imparatorluk dönemi olarak Rus Çarlığına öykünen bir mekânsal kurguyu müşterisine *"Kremlin Sarayı'nı görmek için binlerce kilometre yolculuk yapmadan, Rus Çarlarının ikametgahı olan bu yapıyı keşfedebilmeniz için Asteria Kremlin Palace Antalya, Kundu'da aslına uygun olarak inşa edildi*" şeklinde resmi web sitesinden duyururken; bir diğer kurgu mekân olan Topkapı Palace ise müşterilerine Osmanlı tarihinin görkeminin altını çizerek "*İstanbul'daki büyük Topkapı Sarayı'ndan ilham alan Swandor Topkapı Palace, sizi Kanuni Sultan Süleyman ve Hürrem Sultan zamanlarına taşıyacak"* şeklinde pazarlanmaktadır.

Fotoğraf 32: Topkapı Palace Hotel.

Kaynak: https://swandorhotels.com/tr/hotels/topkapi-palace, (10.09.2022).

Türkiye kentlerini bir turizm nesnesine indirgeyen bir diğer durum ise özellikle büyük kentlerin tarihi merkezlerinde yaşanmaktadır.[555] Geleneksel merkezlerin kentin orta sınıflarınca terk edilmesi, buralara iş olanakları nedeniyle alt gelir grubundan insanların taşınması, bu insanların zamanla yapılı çevre bakımına daha az sermaye ayırması nedeniyle kentin bu tarihi yerleşimlerinin zamanla çöküntüye uğraması ve nihayetinde bu alanların özellikle turizm ve eğlence faaliyetleri için kentsel dönüşüm isminin sağladığı meşruiyet alanından yararlanarak yeniden canlandırılması; bu alanlarda yapılı çevrenin turistin beklentileri ve tüketimin gereklilikleri çerçevesinde köklü bir şekilde dönüşmesi sonucunu yaratmaktadır. Bu durum Türkiye kentlerinde iki farklı uygulama şeklinde gerçekleşmektedir.

[555] Kentlerin tarihsel, estetik, mimari ve kültürel özellikleri nedeniyle yıkma ve yeniden inşa süreçlerinde hassas yaklaşılması gereken alanlar, çoğu zaman inşaat rantından beslenen kalkınmacı aklın hedefinde olmuştur. 2005 yılında çıkartılan 5366 sayılı "Yıpranan Tarihi ve Kültürel Taşınmaz Varlıkların Yenilenerek Korunması Ve Yaşatılarak Kullanılması Hakkında Kanun" bu bağlamıyla kentin tarihi ve kültürel alanlarına yapılacak müdahalelere hukuki meşruiyet sağladı. Kanunun, özetle köhnemiş tarihi kent merkezlerinin kent hayatına yeniden kazandırılması şeklinde ifade edilebilecek amacının (Kanun'un amacı 1. maddede ayrıntılı ifade edilmiştir) oluşan fiili durumlarla örtüşmediği ve yapılan uygulamalarda tarihi kent merkezlerinde soylulaştırmaya neden olduğu Türkiye kentleşme pratiğinde tartışılan bir konudur. Örneğin Ankara Kenti tarihi Hamamönü bölgesinde yaşanan kültürel ve mekânsal dönüşüme ilişkin ayrıntılı bir çalışma için Bakınız: Harika Uçar Altınışık, **Türkiye'de kentsel kimliğin dönüşümü ve soylulaştırma: Ankara Hamamönü örneği,** Yayımlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı, Ankara, 2015.

Daha çok kentsel dönüşüm projeleri aracılığıyla koruma yaklaşımının göz ardı edildiği projeler birinci grup uygulama örneğidir. Bu uygulamalarda, eski kent merkezlerini ticari ve turizm faaliyetleri yönünden yeniden canlandırmak için, alanlarda yapı yoğunluğu ve yüksekliği arttırılarak, kentin tarihsel dokusu rant ve tüketim odaklı yeni işlevlere dönüştürülmektedir. Yapı yoğunluğu ve yüksekliğinin arttırılması ve oluşturulan yeni işlevler nedeniyle kentin tarihsel kimliğinde yaşanan bu aşınma ve yoğun dönüşüm karşısında hem yerel halk, hem de bir bütün olarak kentliler yaşadıkları çevreye yabancılaşmaktadırlar.[556] Bu bağlamıyla örneğin İstanbul'da Galataport adıyla gerçekleştirilen projede, bir turizm odağı yaratmak uğruna, Karaköy Rıhtımı ile Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi arasındaki yaklaşık 1,2 km'lik sahil şeridi halkın kamusal kullanımına kapatılarak; içinde yeme, içme, konaklama ve eğlence aktivitelerinin olduğu açık lüks bir AVM/Liman inşa ediliştir.[557] Üstelik gerçekleştirilen proje ile kentin kamusal bir alanı özelleştirilirken, aynı zamanda "'yer'in özgün kültür değerlerini ikinci planda tutabilen bir yatırım anlayışıyla, çevresiyle dengeli ve duyarlı

[556] Perihan Kiper, "Küreselleşme sürecinde kentlerimize giren yeni tüketim mekânları ve yitirilen kent kimlikleri", **Planlama Dergisi,** 2004/4, s.16.

[557] 2004 yılına kadar kıyı alanlarına ilişkin mevzuat hükümleri çerçevesinde, imar planı kararlarına göre kıyı alanlarında tersane, iskele, liman, barınak gibi özelliği gereği yalnızca bu alanlarda yapılabilecek yapılara izin verilirdi. Dolayısıyla, AVM, konaklama, eğlence, yeme-içme gibi büyük alan kullanımı gerektiren ticaret-turizm kullanımlarının kıyı boyunca inşa edilmesi mümkün değildi. Bu yasal kısıtlılığın önünü açmak için 2004 yılında Kıyı Kanunu Uygulama Yönetmeliği'ne "Kruvaziyer Liman" tanımı getirilmiştir. Ancak; kanunda tanımlanmayan bir yapılaşma tipolojisinin öncelikle yönetmelik yoluyla aşılmasının hukuki yönden sorunlu olduğu tartışıldı. Bunun üzerine 2005 yılında 3621 Sayılı Kıyı Kanunu'nun 6 c) fıkrasına eklenen "Organize turlar ile seyahat eden kişilerin taşındığı yolcu gemilerinin (kruvaziyer gemilerin) bağlandığı, günün teknolojisine uygun yolcu gemisine hizmet vermek amacıyla liman hizmetlerinin (elektrik, jeneratör, su, telefon, internet ve benzeri teknik bağlantı noktaları ve hatlarının) sağlandığı, yolcularla ilgili gümrüklü alan hizmetlerinin görüldüğü, ülke tanıtımı ve imajını üst seviyeye çıkaracak turizm amaçlı (yeme-içme tesisleri, alışveriş merkezleri, haberleşme ve ulaştırmaya yönelik üniteler, danışma, enformasyon ve banka hizmetleri, konaklama üniteleri, ofis binalar) fonksiyonlara sahip olup, kruvaziyer gemilerin yanaşmasına ve yolcuları indirmeye müsait deniz yapıları ve yan tesislerinin yer aldığı kruvaziyer ve yat limanları yapılabilir" hükmü ile kıyı alanlarında alışveriş merkezlerinden, konaklama ünitelerine kadar yoğun yapılaşmaya olanak veren düzenleme yapılmıştır.
Galataport her ne kadar 29 Ekim 2021 tarihinde açılmış olsa da; projenin yapılma ve inşa süreçleri yukarıda ifade edilen Kıyı Kanunu'nun ilgili maddelerinde yapılan düzenlemelerle hukuki meşruiyeti kazanmıştır. Kuşkusuz, bir yapının bir alanda hukuki olarak yapılabilir olması, yapıya ilişkin planlama kararlarının da şehircilik ilkeleri yönünden uygun olduğu sonucunu yaratmaz. Bu nedenle, projenin ilk ihale ilamı Ekim 2002'de, projeye ilişkin ilk imar planları da Nisan 2005'te(buradaki tarih, Kıyı Kanununda yapılan değişiklikle uyumluluk göstermektedir) onaylanmış olmasına karşın, kentin bütününü etkileyen diğer büyük kentsel projelerde olduğu gibi, yoğun tartışmalar (mesleki, siyasi) ve mahkeme kararları nedeniyle, Galataport ancak 2021 yılında açılabilmiştir.

bir ilişki kurmayan, konuyu kamu hakları açısından göremeyen bir düzenleme önerisiyle"[558], öngördüğü yoğun yapılaşma hakları ve kentin tarihi Galata siluetini baskılayan yapılaşma tipolojisi ile bir turizm odağı yaratma uğruna, kentin tarihsel ve kültürel değerleri zarar görmüştür (Bkz. Fotoğraf 33). Böylece kendi döneminin tarihselliğine ilişkin önemli referanslar içeren bir kent parçası, içinde tüketime içkin pratiklerin yer aldığı bir turizm nesnesine dönüştürülmüştür. Ülkenin güney sahillerinde Osmanlı İmparatorluğu'nun tarihsel izlerinden esinlenerek taklit bir tarih inşa edilmeye çalışılırken (Topkapı Palace Otel), imparatorluğun yıllarca başkentliğini yapmış bir kente aynı tarihsel izlerin varlığını önemsizleştiren/belirsiz kılan bir proje inşa edilmiştir.

Fotoğraf 33: (1) 2. Mahmut Tarafından Yaptırılan Nusretiye Camii, (2) Galataport'un İnşasıyla Birlikte Camii ve Galata Siluetinin Kaybolmaya Başlaması, (3) Kıyı Boyunca Yekpare Yapılar Topluluğu Olarak Görülen Projenin Bitmiş Hali.

Kaynak: Tarık Tolunay Arşivi, 2020.

[558] Deniz İncedayı, "Madalyonun Ters Yüzünde Mimarlık", **Mimarlık Dergisi**, 336, 2007.

Türkiye kentleşme pratiğinde tarihi dokuyu dikkate alan uygulamalar da ikinci grup uygulamalardır. Türkiye ölçeğinde sınırlı sayıda gerçekleşmiş olsa da (yukarıda da ifade edildiği gibi, 5366 sayılı yasanın yıkma ve kamulaştırma gücünden yararlanılarak, çoğunlukla boş bir alanda kentsel dönüşüm yapılıyor yaklaşımı ağır basmaktadır) bu uygulama örneklerinde yapıların fiziksel görünümünün korunması ve çevresinin sağlıklaştırılması amaçlanmaktadır. Fiziki çevrenin korunması yönünde olumlu sonuçlar yaratsa da (örneğin Antalya ve Ankara kale içi uygulamaları), bu uygulamalarda da yerleşik alan (konut alanları) çoğunlukla ticaret ve turizm kullanımlarına dönüşerek, bir yönüyle kent mekânları turistler için seyirlik tüketim nesnesine dönüşmekte, bu dönüşüm zamanla bölgenin yerli halkının kentin başka yerlerine göç etmesiyle sonuçlanmaktadır.[559]

Bir turizm nesnesine dönüştürmek uğruna kentlerimizin kamusal yüzeylerinde yaşanan aşınmaya ilişkin yukarda genel bir çerçeve çizilmiştir. Yukarıda anlatılan örneklerin her biri, mesleki tartışmalara ve yargı kararlarına karşın, bir şekilde kent mekânında bitirilmiş, kentin siluetinde kendi imgesini kente dayatabilmiş, diğer yanıyla da, turizm aracılığıyla sermaye birikimine katkı vermiş örneklerdir. Özetle kentleşme pratiğinde yarattığı etkiler nedeniyle tartışılsalar da, nihayetinde kentteki turizm sektörü için bir başarı hikâyesi olarak anlatılmaktadırlar. Diğer taraftan, bir turizm odağı yaratmak uğruna çılgın proje söylemiyle başlanıp, başarısızlıkla sonuçlanması nedeniyle, hem kamu israfına hem de kentin tarihi ve kültürel değerlerinin tahrip olmasıyla sonuçlanan örnekler de bulunmaktadır. Türkiye'deki 2011 genel seçimleri ile başlayan çılgın projeler tartışmaların bir devamı olarak dönemin Ankara Büyükşehir Belediyesi Başkanı olan İ. Melih Gökçek'in, 2014 yerel seçimlerinde vadettiği, "Avrupa'nın en büyük tema parkı Anka Park: Ankara'nın marka değerine değer katacak, kentte turizm

[559] Kiper, **a.g.e**., s.16.

patlaması yaşatacak muhteşem bir temapark projesi"[560] olarak tanıttığı çılgın projenin 30 Mart 2019 yerel seçimlerinden hemen önce 20 Mart'ta açılışı yapılmış,[561] 2019 yerel seçimlerini kazanarak belediye başkanı olan Mansur Yavaş'ın beyanlarına göre Ankara kentine maliyeti yaklaşık 750 milyon dolar olduğu belirtilen proje, açılışından yaklaşık 6 ay sonra yeterli ilgi görmemesi ve işletme sıkıntıları nedeniyle kapatılmıştır. Sonuç olarak Ankara kentinde turizm için bir marka yaratmak arayışıyla Atatürk Orman Çiftliği arazisinin yaklaşık %3'ünü kaplayan bir alanda (130 hektar) açılan Ankapark, hem AOÇ'nin dokusunda bıraktığı yıkım[562], hem de finansman anlamında yol açtığı zararlar yönünden arkasında büyük bir tahribat bırakmıştır.

[560] Ankara Büyükşehir Belediyesi'nin resmi web sitesinde yer alan 23 Mayıs 2017 tarihli ve "Başkan Gökçek, Turizmcilere Ankapark'ı Gezdirdi" başlıklı haberde, Başkan'ın projeden beklentileri şu şekilde ifade ediliyor:
"Hiç tartışmasız Avrupa'nın en büyüğü. Dünyanın en büyüğü diyeceğim de en son geçen sene Çin'e gittim, alan olarak bizden büyük. Ama oyuncak sayısı açısından bizimle dünyada bizimle yarışan tek bir ikinci yer yok. Bunu bütün dünya kar için yapıyor. Biz burada kar olarak bir şey düşünmedik. Ben Disneyland'ı Ankara'ya çok davet ettim, 'gelin, kendiniz yapın' diye... Onlarda 60-70 civarında oyuncak bulunuyor. Ben baktım bu kadar ısrarıma rağmen gelmiyorlar. Ankara'da biliyorsunuz turizm sıfır, yani 1 değil sıfır. Turizmi geliştirecek çok ciddi bir atılım gerekiyor. Nasıl yol, su, kanalizasyon bir kentin hayatı için önemliyse, turizm açısından da böyle bir yatırım önemli. Onun için biz paraya kıydık ve buraya çok ciddi bir yatırım yaptık… ANKAPARK' ın açıldığı zaman Ankara'ya ne kadar büyük katkısı olduğunu hep birlikte göreceklerini ifade eden Başkan Gökçek, 1. yıl itibariyle minimum 3 milyon ziyaretçi beklediğini söyledi. Gökçek, parkın işletmesini uluslararası işletme yapan bir firmaya verdiği takdirde, o zaman işletme hakkını alan ülkeye göre yurtdışından da 1 milyon civarında minimum turist getireceğini kaydetti… Burayı geleni alacaksınız, Antalya'ya, Konya'ya, Kapadokya'ya götüreceksiniz. Tamamen bir ön giriş olacak ve gelenin burayı 1 günde gezmesi de mümkün değil. Minimum 3 gün. Çünkü 1274 oyuncak var ama küçük, ama büyük göreceksiniz ve dünyada olmayan çok enteresan şeyler var."
https://www.ankara.bel.tr/haberler/baskan-gokcek-turizmcilere-ankaparka-gezdirdi-10239, (24.09.2022).
[561]https://www.aa.com.tr/tr/pg/foto-galeri/cumhurbaskani-erdogan-ankapark-acilis-torenine-katildi-, (24.09.2022).
[562] Bu noktada AOÇ'nin kuruluş felsefesinin dönemin gereklerine uygun tarımsal emeği ve tarımı dönüştürme arayışının mekânsal bir ifadesi olduğunu, özellikle kamu kuruluşlarının farklı zamanlarda gerçekleştirdiği yanlış uygulamalarıyla çiftlik arazisinin kuruluş amacının dışında öngörülen işlevlerle sürekli küçültüldüğünü, Ankapark projesinin bu bağlamın bir parçası olarak görebileceğini ve nihayetinde tıpkı Ankapark uygulamasında olduğu gibi çiftlik arazisinin özünü tahrip eden uygulamalarla, mekânın tarihsel, kültürel bağlamından kopartılarak, aynı zamanda kuruluş felsefesindeki anlamın içinin boşaltıldığını belirtmemiz gerekir.

Fotoğraf 34: (1) ve (2), Ankara Büyükşehir Belediye Başkanı Gökçek'in (Ankapark açılmadan önce) Turizmciler Heyetini Gezdirdiği Geziden; (3) ve (4), Ankapark'ın Kapatılması Sonrası Alanın Çöküntü Bölgesi Olmasına İlişkin Görüntüler.

Kaynak: https://www.ankara.bel.tr/, (24.09.2022).

Sonuç olarak, seyirlik tüketim mekânı olarak Türkiye kentleri artık "…bir belge, bir sergi ya da bir müze görünümü alır. Tarihsel olarak biçimlenmiş (kent) artık yaşanmaz, pratik olarak kavranmaz. Turistler için, gösterilere ve pitoreske susamış estetizm için kültürel bir tüketim nesnesinden başka bir şey değildir. Onu sahiden anlamaya çalışanlar için bile (kent) ölüdür"[563] Turizm faaliyetinin beğenisini odak noktasına koyması nedeniyle nesneleştirdiği şehirler, zamanla ticarileşmekte, bu yolla alandaki mekâna içkin olan tüm (özgün) değerlerin içi boşalmakta, "gösteri toplumunun arzularına uygun turistik zevklere göre yapılandırılmış birer ziyaret ve görüntü mekânına dönüştürülerek müzeleştirilmekte"[564], siyasal, tarihsel ve toplumsal bağlamı dikkate

[563] Henri Lefebvre, **Şehir Hakkı**, (Çev. Işık Ergüden), Sel Yayınları, İstanbul 2018, s.120
[564] Cihan Uzunçarşılı Baysal, "Disneyleşen İstanbul: Kentin Ruhu Ölürken", **Mimar ve Mühendis**, Sayı: 65, 2012, s.92.

alınmadan, "gelip geçici turistler için görsel şenlik ve alışveriş cenneti, sermayedarlar için yatırım nesnesi, CEO'lar için lüks yaşam ve tüketim mekânlarına"[565] dönüştürülmektedir. Böylece, yapay mimarlık uygulamalarıyla, yapılı çevreyi birörnekleştiren, mekâna içkin tarihsel ve kültürel değerleri bağlamından kopartarak, içinde bulunduğu toplumsal örüntüye tamamen yabancı kurgulanmış/eklektik turizm mekânları oluşmaktadır.

Kapitalizmin doğası gereği turizm mekânların ömrü de, turizme içkin tüketim faaliyetlerinin kendisini yeniden üretebilmesine bağlıdır. Zamanının ve modanın ruhunu artık yansıtmayan ve dolayısıyla popülerliğini kaybeden turizme özgü tüketim alışkanlıkları, doğal olarak mekânsal örüntülerinin de zamanla çöküntüleşmesine neden olmaktadır. Bu nedenle, kapitalizmin araçsallaştırdığı diğer tüm mekânsal örüntüler gibi turizm mekânları da, ancak bir sermaye birikim aracı olarak turizm faaliyetine uyumlu olduğu sürece değerlidir. Oysa kentler, sermaye birikiminin bir aracı olması nedeniyle değil, içerisinde toplumsal süreçleri barındırması, dolayısıyla kültürel, siyasi ve ekonomik olgulara yönelik kendi döneminin tarihselliğine ilişkin önemli bilgiler içermesi ve bu bağlamıyla toplumların kolektif hafızası olması nedeniyle toplumsal hayatın bir değeridir.

2.3. Yıkım ve Yeniden İnşa: Cumhuriyet Modernleşmesi Karşısında Mekân Eliyle Muhafazakârlığın Yeniden İnşası ve Yabancılaşma

Kentin kullanım değerinden kaynaklı durumlar dikkate alınmadan ve toplumsal olarak inşa edilmiş anlamı yok sayan müdahaleler karşısında verilen mücadelelere rağmen yerel/merkezi siyasi aktörler tarafından yıkma dürtüsünü canlı tutan şey nedir? Bu durumu yalnızca mekânın değişim değerinden kaynaklı ortaya çıkan sermaye birikiminin transferi olarak açıklamaya çalışmak yeterli bir yaklaşım mıdır? Kuşkusuz,

[565] **A.g.e.**, s.92.

kent mekânının değişim değeri, ona ilişkin kararları belirleyen idareler için bir güç devşirme olanağı sunar. Bu güç devşirme durumunun bir alt metninde ise aynı zamanda ideolojik bir tutum vardır. Çünkü yıkma ve yeniden inşa eylemi, stratejik bir araç olarak, bu eylemi gerçekleştiren iktidar için kendi ideolojisini inşa etme imkânı da sunar. Verili yapılı çevre, kentin toplumsal inşası nedeniyle, kente yönelik tarihsel, kültürel ve toplumsal katmanlar bütününe yönelik ideolojik bir içerik sunuyorsa; verili yapılı çevrenin yeniden inşası, bu gücü elinde bulunduran yerel/merkezi iktidarlara da kendi ideolojik mekânsal katmanı oluşturması gücünü de verir. Başka bir ifadeyle, ideolojik gerekçelerle kenti yıkma ve yeniden inşa etme eylemi, iktidarlara, kentin hafızasında kendi ideolojik unsurlarının da inşasını olanaklı kılar. Bu bağlamıyla Türkiye kentlerinde özellikle son yirmi yıllık süreçte yıkım ve yeniden inşa süreçlerinin alt metninde mekânın, yalnızca değişim değerinden kaynaklı ortaya çıkan sermaye birikiminin transferi değil, aynı zamanda ideolojik gerekçelerle yeniden inşası amacı vardır. Bu çerçevede 2002 yılından beri tek başına iktidar olan AK Parti öncülüğünde gerçekleşen kentleşme pratiğinin bir ayağı mekânın aşırı metalaşması ise bir diğer ayağı da cumhuriyet modernleşmesi karşısında mekân eliyle muhafazakârlığın yeniden inşası[566] olmuştur. Buradaki karşıtlık ifadesinin kelime anlamıyla kullanılmaktadır. Çünkü Cumhuriyet'in ilanı, her ne kadar kapitalizmin kurumsallaşması bağlamında kimi süreklilikler içerse de, esas olarak Osmanlı dönemine ait gündelik yaşam pratikleri ve siyasal kurumsallaşmanın reddi üzerine inşa edildiği için, siyaset yapma pratiği (ekonomi politikaları yönünden liberal) muhafazakâr olan bir partinin, Cumhuriyet öncesi Osmanlı dönemine ilişkin yeni

[566] Muhafazakârlık ve neoliberal ideolojilerin etkisi altında Türkiye modernleşme hikâyesinin ayrıntılı bir değerlendirmesi ve bu ortaklığın özellikle 1980 sonrası dönemde yarattığı kentleşme pratiğinin eleştirel bir incelemesi için Bakınız: Gencay Serter, **Türkiye'de 1980 Sonrası Neoliberal Dönemde İktidar-Mekân İlişkisi ve Muhafazakâr Kentin İnşası**, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi (Kent ve Çevre Bilimleri) Anabilim Dalı, Ankara, 2018.

bir bellek inşa etme arayışı, partinin ideolojik olarak üzerine şekillendiği toplumsal taban ile de uyumludur.

Cumhuriyet modernleşmesi karşısında Osmanlı üzerinden yeni bellek inşa edilirken geniş bir toplumsal meşruiyet alanı yaratılmıştır. Yeni Osmanlıcılık, muhafazakar toplumsal alanda İslamcısından, milliyetçisine; liberal kesimde Avrupa Birliği (AB) küskünlerine, bir bütün olarak ise güçlü bir devletin vatandaşı olmak isteyen herkesin dahil olabileceği bir anlatı olarak sunulmuştur. Böylece, Cumhuriyet modernleşmesinin kimliği üzerine paralel bir milli kimlik yaratılmıştır.[567] Üstelik yaratılmak istenen bu yeni kimlik, 2000'li yıllarla birlikte uluslararası ölçekte etkinliği gittikçe artan küreselci söylemle de örtüşmektedir:

> "Ulus devletin küresel pazarda bir aktör olarak yer alması için kendini bilinen ulus devlet resmi ideolojisinden farklılaşan bir marka olarak yeniden yaratması, bu markanın da hem iç hem dış politikada kendine güveni ve hatta bölgede liderlik edebilecek gücü olduğunu ortaya koyması gerekiyordu. İktidar için neo-Osmanlı imgeleri, bu markayı Kemalist ideolojiden ayrıştırmak için gerekli kültürel kapital kaynağı oluşturuyordu. Ama aynı zamanda, dünya kentleriyle rekabette diğer rakiplerden kendini farklılaştırma aracı ve dünyada gücü kanıtlanmış imparatorluğun devamı olan küresel bir aktör olma iddiası sağlıyorlardı. Yani bir yandan var olan ulus devlet kalıplarından uzaklaşma aracı olurken diğer yandan küresel sahnede kendine yer açabilecek şekilde tanımlanmış yeni bir ulus devlet projesini üretme potansiyeli taşıyorlardı."[568]

Tarihsel olarak Osmanlı üzerinden kurgulanan ideolojik göndermeler nedeniyle Osmanlı artık tarihin bir parçası değil, günümüzü anlamak ve yeniden inşa etmek için başvurulan bir referans noktası olarak ele alınmıştır. Cumhuriyet modernleşmesine ilişkin başarısız olduğu yönünde yapılan her bir eleştiri, Osmanlı'nın başarısı olarak ifade edilmiştir. Özellikle, Cumhuriyet modernleşmesinin yarattığı laik ve aydınlanmacı

[567] Erbatur Çavuşoğlu, "İnşaata Dayalı Büyüme Modelinin Yeni-Osmanlıcılıkla Bütünleşerek Ulusal Popüler Proje Haline Gelişi Kadim İdeoloji Korporatizme AKP Makyajı", Tanıl Bora (Derleyen), **İnşaat Ya Resulullah**, Birikim Kitapları, İstanbul, 2017, s.88.
[568] Aysin Türkmen, "Neoliberal Kentlerin Neo-Osmanlı Görkemi", **Arredamento Mimarlık**, Sayı:340, 2020, s.79.

unsurların hâkim olduğu toplumsal yapıdan kendisini ayrı olarak tanımlayan muhafazakâr kitle için hak ettikleri toplumsal konum ve saygınlığın yeniden inşası için geçmişe yönelik tarihsel atıflar yapılmıştır. Tanyeli'nin ifadesiyle, Cumhuriyet Osmanlı'nın bağrında doğmuştu, Osmanlı ise Cumhuriyet'in bağrından yeniden doğmaktadır.[569]

> "Bugünün Türkiye'sinde bu tür sanrılar ve melankoli içinde yaşayan geniş kitleler var. Hem bir *yok-mekân ve yok-zaman* olan Osmanlı eksenli halüsinasyonlar görülüyor, hem de bunlar gerçeklerle çarpıştığında melankoliye düşülüyor."[570]

Osmanlıya öykünerek yaratılmak istenen siyasal-toplumsal yapının bir gereği olarak tarihin bir dönemi üzerinden yeni bir gerçeklik inşa etmek için mekânın kendisi yoğun bir şekilde kullanılmıştır. Bu çerçevede Türki cumhuriyetlerde 1990'lı yıllarda yaratılan mimarlık uygulamalarından etkilenen, "Osmanlı-Selçuklu" temsili, melez bir mimarlık uyarlaması ortaya çıkmıştır. (Bkz. Fotoğraf 35, 36, 37, 38). İlk örneği Ak Parti Genel Merkezi binasında görülen, daha sonra okul, adliye sarayı, toplu konut, Cumhurbaşkanlığı Külliyesi gibi bir çok kamu yapısında "tekrar eden, geometrik motiflerle bezenmiş, monolitik kütleli beyaz kaplama yapılar"[571] kullanılarak oluşturulan mimari üslup eşliğinde nostaljik bir hafıza kurgulanmıştır.

[569] Uğur Tanyeli, "Osmanlı İle Özdeşleşmek: Altüst Olan Roller", **Arredamento Mimarlık**, Sayı:340, 2020, s.63.
[570] **A.g.e.**, s.63 (Vurgular yazara aittir).
[571] Bülent Batuman, "İdeolojik Tarihselcilik Olarak Osmanlı-Selçuklu: Bir Araştırma İzleği Önerisi", **Arredamento Mimarlık**, Sayı:340, 2020, s.68.

Fotoğraf 35: Cumhurbaşkanlığı Külliyesi.

Kaynak: https://www.tccb.gov.tr/common/sanaltur/tur/Kulliye/index.html, (13.09.2022).

Fotoğraf 36: Çanakkale Anadolu İmam Hatip Lisesi.

Kaynak: Google Earth, Fotoğraf Ebubekir Akın, (13.09.2022).

Fotoğraf 37: Ankara İli, Pursaklar İlçesi'nde Havaalanı (Protokol) Yolu Üzerinde Bir Lokanta Binası.

Kaynak: Google Earth Sokak Görüntüsü, (13.09.2022).

Fotoğraf 38: Bursa İli, İznik İlçesi, TOKİ Osmanlı Konutları.

Kaynak: https://www.toki.gov.tr/satis/tr/duyuru-detay/bursa-iznik-selcuk-mahallesi-165-konut-projesi-konut-teslimi-0-190328151947982/DeliveryAnnouncement, (13.09.2022).

Mekâna yönelik bu ideolojik yaklaşım nedeniyle içerisinde Osmanlı-Selçuklu motiflerinin yer aldığı büyük ve gösterişli yapılar inşa edilmiştir. Üstelik bu melez mekânsal uyarlama, yalnızca kamu binalarında değil, TOKİ'nin yaptığı uygulamalardan, Türkiye'deki herhangi bir kentin mahalle arasındaki küçük girişimci eliyle yap-sat usulü inşa edilmiş apartman cephe düzenlemesine kadar geniş bir alanda yeniden üretilmiştir. Bu bağlamıyla Türkiye kentlerinde son yirmi yıllık süreçte yaşanan mekânsal dönüşümün en belirgin yüzlerinden biri nostaljik tarih okumasıyla kentlerin siluetlerinde cisimleşen yeni milli kimlik inşasıdır.

Esasında bayındırlık ve inşaat faaliyetleri, seçmen gözünde güçlü bir ekonomi/politikaya ve zenginliğe işaret ettiği için, Demokrat Parti'den başlayan, Anavatan Partisi ve nihayet AK Parti ile devam eden Türkiye sağının beslendiği popülist alanlardan biridir. Bu yönüyle, ideolojik gerekçeleri de kullanarak mekânın yeniden (gösterişli ve güçlü imgelerle) inşası, rant dağıtımında önemli bir araç olduğu için, sağ siyasetin seçmen tabanında karşılığı olan bir strateji olmuştur. Böylece İslamcı siyasetin temel argümanlarından olan "Bir lokma, bir hırka bize yeter", "Mülk Allah'ındır" gibi maneviyatçı anlayıştan, "hiç ölmeyecekmiş gibi bu dünya, yarın ölecekmiş gibi ahiret

için çalışma" anlayışına geçilerek,[572] İslamcı siyasetin dili ile tarihsel olarak inşaat ve kalkınma vurgularının sürekli altının çizildiği siyaset çizgisinin de belirleyiciliğindeki neoliberal piyasacı yaklaşımın sentezinden türeyen siyaset yapma tarzı, Türkiye kentlerinde son yirmi yıllık süreçte belirgin bir iz bırakmıştır.

İslami kalkınmacı yaklaşımın mekânsal ölçekte yarattığı siluet yalnızca eklektik bir tarih okumasıyla inşa edilen mekânlar nedeniyle değil, zamanla rant baskısının da bir sonucu olarak dikilen yüksek katlı ve yoğunluklu yapılaşmaların neden olduğu siluet nedeniyle de tartışılmıştır. Aslında İslamcı siyasetin şehir tahayyülüne göre şehirler daha mütevazi tasarlanmalı, Allah'ın yaratığı çevreye saygı duyulmalı (dikeyde çok katlı yapılanma bu hiyerarşik ilişkiye bir meydan okuma olarak anlaşılmaktadır) ve ailenin mahremiyeti ile uyumlu olmalıdır. İslamcı muhafazakâr kesimin "bilge mimar" olarak gördüğü Turgut Cansever; "İslam mimarîsi, kontrolden çıkmış rationun ürünü değildir"[573] derken aynı zamanda İsra Suresi, 37. Ayet'te yer alan "Yeryüzünde kibirlenerek yürüme, çünkü sen ne yeri yarabilirsin, ne de boyca dağlara ulaşabilirsin" hükmüne de gönderme yapmaktadır. Özetle, geleneksel İslamcı kesimin kent hayalinde çevreyle uyumlu, yatay mimarinin hâkim olduğu, mütevazı bir kent tasarımı vardır. Ancak gelinen noktada, bir yönüyle yaratılmaya çalışılan yapay/eklektik tarih okumalarıyla melez bir Osmanlı Selçuklu mimarisi canlandırılmaya çalışılırken, diğer yandan örneğin İstanbul'un Osmanlı dönemi ve kadim zamanların tarihi eserlerinin yer aldığı Tarihi Yarımadası siluetinin[574] özgünlüğü, gelişmişliğin ve refahın göstergesi olduğu düşünülerek hayran

[572] Erbatur Çavuşoğlu, "İslamcı Neoliberalizmde İnşaat Fetişi ve Mülkiyet Üzerindeki Simgesel Hale", Tanıl Bora (Derleyen), **İnşaat Ya Resulullah**, Birikim Kitapları, İstanbul, 2017, s.143-144.
[573] Turgut Cansever, "İslâm Mimarîsi üzerine düşünceler", **Divan: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi,** Sayı:1, 1996, s.128.
[574] Atatürk'ün daveti ile İstanbul'un planlanması için Türkiye'ye gelen Fransız Mimar Henri Prost'un yapmış olduğu İstanbul planları 1939 yılında onaylanmıştır. Prost' un planında İstanbul tarihi yarımadası siluetinin en önemli üç bileşeni olan Süleymaniye, Sultanahmet ve Beyazıt Camilerinin İstanbul'un her yönünden görünmesi için deniz seviyesinden 40 metre yüksekte olan yerlerde maksimum 4 katlı (12,50 metre) yapılaşmaya izin verileceği hükmü getirilmiştir. (İçinde tarihi yarımadaya ilişkin öngörülerinin de yer aldığı Prost'un İstanbul planlamasına ilişkin ayrıntılı bir çalışma için Bakınız Cânâ Bilsel, "İstanbul'un Dönüşümleri: Prost Planlaması ve Modern Kenti Yaratmak", **Osmanlı başkentinden, küreselleşen İstanbul'a: mimarlık ve kent, 1910-2010**, Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, 2010.) Böylece,

olunan yüksek katlı yapılaşmaların etkisiyle zarar görmüştür. (Bkz. Fotoğraf 39). Yıkım ve yeniden inşa süreçlerinde kentin tarihi mekânlarının yeteri kadar dikkate alınmadığı şehircilik uygulamalarında tartışılan bir konu olmuştur. Ancak tarihi yarımada siluetinin arkasında yükselen bu binaların varlığı tartışmanın önemini arttırmıştır. Öyle ki dönemin Cumhurbaşkanı tarafından İstanbul kentinin yoğun rant baskısıyla oluşmuş dokusundan şikayet edilerek artık dikey değil, yatay mimari[575] uygulamaların yaygınlaşması gerektiğinin altı çizilmiştir:

> "Kadim şehirlerin en önemli güzelliği, ana karakterlerini kaybetmeden yeniyi bünyelerinde eritmesi, özlerinden katarak yeniden yoğurmasıdır. İstanbul bu açıdan gerçekten müstesna bir şehirdir. Ama biz bu şehrin kıymetini bilmedik, biz bu şehre ihanet ettik, hala da ihanet ediyoruz, ben de bundan sorumluyum. *Bizim evlerimiz genişlese de gönüllerimiz daralıyor. Binalarımız yükseldikçe ufkumuz kararıyor.*"[576]

yeni binaların camileri kapatmasının ve yapıların yüksekliklerinin camiler ve minareleriyle yarışmasının engellenmesi amaçlanmıştır. Ancak 2011 yılında Zeytinburnu'nda inşasına izin verilen 81-96-108 metre yükseklikte 3 bina, Sultanahmet Camii'nin arkasından (projenin iptali yönünde yargı kararları olmasına rağmen) yükselerek Prost planlarıyla korunan tarihi yarımada siluetini bozmuştur.

[575] Şehircilik ilkeleri ve planlama esasları bağlamında bir alandaki yerleşim örüntüsünün yatay ya da dikey mimari uygulamalarından hangilerini içereceği konusu, alana ilişkin yapılan bütüncül planlama hükümlerine göre ve kamu yararı esas alınarak belirlenir. Dolayısıyla, burada yapılan yatay mimari vurgusu, bilimsel olmanın ötesinde, tarihi yarımada özelinde yaşanan yanlış şehircilik uygulamasının altını çizmek için yapılmıştır. Diğer taraftan, Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın İstanbul'a ihanet edildiğinin itirafı üzerine, artık şehircilik uygulamalarında (özellikle Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı ve Ak Partili Belediyelerde) yatay mimari bir zorunluluk ve hatta Cumhurbaşkanı'nın bir emri olduğu gerekçesiyle bir kanun hükmü olarak değerlendirilmiştir. Cumhurbaşkanı da bu konuda tavizsiz olduğunu belirtmiştir: "*Diyoruz ki dikey mimari yok, yatay mimari.* Önce mescit, sonra sosyal donatı alanları, yani okul vesaire bunlar, onun ardından oralarda çevrecilik yeşillendirme ve bu arada da inşaların devamı. Bunu böyle yapacağız. Oraya vatandaş yerleştiği zaman bakacak ki 'Benim mescidim, okulum, sosyal donatı alanlarım her şey var ve her taraf maşallah çevrecilik noktasında bitmiş, buraya da yerleşilir' diyecek. AK Parti'nin çevrecilik, şehircilik anlayışı bu. Bunu göstermemiz lazım." https://www.dunya.com/gundem/cumhurbaskani-erdogan-dikey-mimari-yok-yatay-mimari-haberi-431879, (15.09.2022). (Vurgular yazara aittir).

[576] Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın Uluslararası Şehir ve STK zirvesindeki sözleri. https://www.odatv4.com/guncel/erdogan-istanbula-ihanet-ettik-ben-de-bundan-sorumluyum-2110171200-125747, (15.09.2022). (Vurgular yazara aittir).

Fotoğraf 39: Önde Sultan Ahmet Camii ile Özdeşleşmiş İstanbul Tarihi Yarımadası Silueti, Arkada Silueti Bozan Çok Katlı Rezidans Kuleler.

Kaynak:https://bianet.org/bianet/kent/192014-gogu-ve-yargiyi-delen-bina-projeleri, (15.09.2022).

Yukarıda genel hatlarıyla verilen mekân eliyle Cumhuriyet modernleşmesine karşı yeni bir katman yaratma arayışlarının kentin tarihi yerleşik alanlarında uygulanması durumunda ise bir yanıyla yaratılan kent rantının baskısı, diğer yanıyla da sanal/yapma bir tarih anlayışı ile inşa edilen mahallelerde yaşayanların gündelik yaşam pratiklerinin yaratılmak istenen doku ile uyumsuz olduğu gerekçesiyle mahallelerin dolaylı bir şekilde zorunlu göçe tabi tutulması (bölgede oturma maliyetinin artması nedeniyle) olması; nihayetinde, dönüşümün gerçekleştiği mahallede yalnızca mekânsal değil, sosyolojik yapının da tamamen değişmesi sonucunu yaratmıştır. Bu bağlamıyla hem yaratılan taklit Osmanlı Mahallesi, hem de mahallenin kadim sakinlerinin yerlerini terk etmek zorunda kalmaları nedeniyle kamuoyunda en çok tartışılan örnek (hem ilk olması, hem de kent belleğinde yarattığı derin tahribat nedeniyle) tarihi Sulukule bölgesinde yaşanan dönüşümdür.

Sulukule Bölgesi (Neslişah Sultan ve Hatice Sultan Mahalleleri), dar sokakları, avlulu evleri, bahçeleri, meydan ve çeşmeleri nedeniyle UNESCO tarafından kültürel değer olarak tanımlanmıştır.[577] Ancak mahallenin kültürel değer olarak görülmesinin esas

[577] Emine Uşaklıgil, **Bir Şehri Yok Etmek,** Can Sanat Yayınları, İstanbul, 2014, s. 80.

nedenlerinden biri de sanat ve kent mekânının iç içe geçmesi; müziğin, danslı, sazlı ve sözlü eğlencelerin yarattığı gösterinin mahallenin kimliğini tanımlıyor olmasıdır. Bu yönüyle tarihi Sulukule bölgesi, yalnız İstanbul kenti için değil, özellikle Roman vatandaşlar olmak üzere, tüm Türkiye'nin ortak bir değeridir. Bu nedenle, yapılan müdahale ve amaçlanan kentsel dönüşümün, 5366 Sayılı Yıpranan Tarihi ve Kültürel Taşınmaz Varlıkların Yenilenerek Korunması ve Yaşatılarak Kullanılması Hakkında Kanun gereği hukuki olarak bir meşruiyeti olsa da, yarattığı yıkıcı etki nedeniyle aynı meşruiyetin toplumsal olarak sağlandığını söylemek mümkün değildir. Nihayetinde 5366 sayılı yasanın dayatma araçları (acele kamulaştırma ve yıkma) ve mahalle sakinlerinin projenin maliyetini karşılayamamaktan kaynaklı ekonomik sorunlar neticesinde, "940 yıllık"[578] kentsel doku, barındırdığı tarihi ve kültürel mirasla birlikte yıkılmış, yerine Osmanlı taklidi bir mahalle inşa edilmiştir. Sonuçta toplumsal bellekten silinen Sulukule imgesinin yerine, nostaljik ve kurgu bir mekân olarak Osmanlı mahallesi yaratılmıştır. (Bkz. Fotoğraf 40).

Fotoğraf 40: Sulukule' de (Neslişah Mahallesi) Kentsel Dönüşüm Sonrası Oluşan Sokak Dokusu.

Kaynak: Google Earth.

[578] **A.g.e.**, s.80.

Yaratılan kurgu mekânın bir bütün olarak kent üzerinde yarattığı yabancılaşma etkisi bir yana, esas olarak uzun yıllardır burada yaşayanların yaşadığı travmatik durum ve yabancılaşmanın ayrıca altını çizmek gerekir. Kentsel dönüşüm sonrası yerinde kalabilen azınlık ailelerden Nejla Karaman'ın Radikal Muhabiri Elif İnce'ye anlattıkları yabancılaşma bağlamıyla tüm süreci özetler niteliktedir:

> "Eşim ayakkabı işçisi, üç çocuk okutuyoruz. Bu proje zengine para kattı fakirler tam dibe battı… Kışın bu binalar dolunca yakıt parası da gelecek. Artık asgari ücretle geçinen burada barınamaz. Herhalde ödeyemeyelim de zenginlere satılsın diye zorluk koşuyorlar. *Burası orta gelirli bir mahalleydi, yıkık dökütü ama kendi halinde mutlu insanlar vardı.* Burayı lüks yaptılar ama bizi oturtmak için değil. Bahçe katındayız. Gece camdan kapıdan biri girecek diye uyuyamıyorum. Sürekli çocukları kontrol ediyorum. Kışın yağmur, kar yağacak endişesi bizi aldı. *Zenginler gelince bizi nasıl görecek, onlara ayak uydurabilecek miyiz ondan da endişeliyim. Ya çamaşırı bahçeye astırmazlarsa? Kusura bakmasınlar kurutma makinesi alacak paramız kalmadı. Balkon yapsaydılar, oraya assaydık***."** [579]

Gelinen noktada, Türkiye kentlerinin Cumhuriyet modernleşmesi karşısında eklektik bir tarih anlatısıyla gerçekleştirilen "yerelde bağlamı, içeriği, niteliği değişen veya gerçeğinin yerine temsili konulan, yok olan, yıkılan, işlevi dönüşen ve istikrarsızlaşan"[580] kentsel örüntüsü, son yirmi yıllık yoğun dönüşümünün özgün yanlarından biridir. Kuşkusuz, kentler yalnız toplumsal bağlamıyla değil, mekânsal bağlamıyla da durağan bir yapı göstermezler. Değişim ve dönüşüm yaşamın olağan ritmi içinde kendimizi konumlandırırken bir problem olarak belirmez. Dolayısıyla dönüşümün adapte olunabilecek ve kabul edilebilir ölçekte gerçekleşmesi, daha açık bir ifadeyle, kentin topoğrafyasındaki dönüşümün, gündelik hayatımızın referans noktalarını dağıtmayacak bir ölçekte gerçekleşmesi bir problem olarak görülmez. Ancak, köktenci

[579] **Radikal Gazetesi**, "Sulukule: Bir dokun bin ah işit.", 04.08.2013. (Vurgular yazara aittir).
[580] Özlem Senem Erol, "Kent belleğinin değişkenleri ve mekânın algısına etkisi", **Mimaran Dergis**i, 12(8), 2019, s.37.

bir dönüşüm, toplumsal olarak anlam inşa ettiğimiz değerlerin yıkılması sonucunu yaratarak, önemsiz olma ve değersizlik hislerinin derinleşmesine neden olur.[581]

> "Bireyler ve topluluklar olarak benliklerimizi etkilemiş olayların sahnesi aynı zamanda bu mekânlar. Şehir bireysel ve toplumsal hafızanın mekânsallaştığı bir sahne; bir balkon köşesinden bir incir ağacına, her ölçekteki mekânına sayısız hikâye yazılmış, okunmuş ve tekrarlanmıştır. Bu sahneyi oluşturan yapılar, sokaklar, mekânlar ortadan kaldırıldığında oyuncular ve seyirciler ne yapacaklardır? Ortadan kaldırılan bir kıyı kenarı da olabilir; Marmara Denizi'nden baktığınızda artık aşina olduğunuz kıyı çizgisini yeni bir dolgu alanı yüzünden göremeyebilirsiniz. *Yıkılan* sadece *fiziki yapılar değil oralara sinmiş yaşam biçimleridir.* Bizden daha uzun bir ömür yaşayarak hatıralarımızın izlerini gelecek zamana ve insanlarına aktaracağını varsaydığımız bu yaşam alanları bizden önce ortadan kaldırıldıklarında ne hissederiz?"[582]

"Kentsel mekânın toplum bireylerinin kullanımından çekilmesi ya da kendi tarihselliğinden koparılarak ve mekâna ait imge üretiminin kesintiye uğratılarak zihindeki anlamının değiştirilmesi, kentlinin kentle kurduğu bağın ve kenti yeniden üretirken kullandığı referansların zaman içerisinde yok olması anlamına gelir."[583] *Buradan, "yapılı çevre ile kurulan ilişkiyi belirleyen en önemli unsur, mekâna kullanım değerinden kaynaklı, toplumsal olarak yüklenen anlamdır"*[584] sonucu çıkartılabilir. Dolayısıyla, yapılı çevrenin zamanla eskimesi, görsel olarak çekiciliğini kaybetmesi, toplumsal hafızada değerini kaybettiği sonucunu yaratmaz. Bu noktada önemli olan, söz konusu yapının/yapılar topluluğunun hâlâ bir kullanım değeri içermesidir. Bu yönüyle, mekânın toplumsal olarak üretilmiş, kültürel, tarihsel ve politik değerlerinin yüklediği kullanım değerini belirsizleştiren, muhafazakar ideolojinin katmanını kent mekânında belirgin/hâkim kılmaya yönelik Türkiye kentleri ölçeğinde yaşanan yıkım ve yeniden inşa

[581] Asu Aksoy, "Kentsel Hafıza Kaybına İlişkin Bazı Sorular", **Kent Dergisi**, Marmara Belediyeler Birliği, Sayı 4, Ocak Mart 2021, s. 26.
[582] **A.g.e**., s.26 (Vurgular yazara aittir).
[583] Meltem Al, "Kentte bellek yıkımı ve kimlik inşası–palimpsest: Ankara Atatürk bulvarı bağlamında bir inceleme", **İdealkent, Kent Araştırmaları Dergisi**, Sayı:4, 2011, s.29.
[584] Kentin toplumsal hafızasında yeri olan bir sinemanın/kitapçının yer aldığı bölgenin zamanla eskimesi sonucu yıkılıp yeniden inşa edilmesi mülk sahibine önemli bir değişim değeri katabilir; ancak yıkım, o bölgeyi kullananlar için kullanım değerinden kaynaklı imgelerin de yıkımı anlamına gelir.

süreçleri, yabancılaşmanın merkezinde yer alır. Diğer taraftan; yıkma ve yeniden inşa süreçlerinin çatışmadan arındırılmış sürtünmesiz bir ortamda gerçekleştiğini söylemek mümkün değildir.

Meslek alanlarının kamusal niteliği gereği, öngörülen dönüşümün bilimsel ve nesnel gerekçelere dayanıp dayanmadığı yönünde meslek odalarınca açılan davalar Türkiye kentleri ölçeğinde yaşanan dönüşümün çetrefilli bir boyutudur. Bu noktada mekânın yoğun dönüşümü karşısında verilen hukuki mücadeleyi bypass ederek bir şekilde yapılı çevre üretiminin devam ettiğini belirtmiştik. Ancak, verilen bu mücadele yalnızca hukuki boyuttan ibaret değildir. Kentin referans noktalarının dağılmasını sağlayan ve alt metninde ideolojik gerekçelerle yapılan mekânsal müdahaleler karşısında yerel halkın kenti kullanım değeri yönünden sahiplenmesi, dönüşüm süreçlerini sekteye uğratabilmektedir. Dolayısıyla, özellikle son yirmi yıllık süreçte Türkiye anakentlerinde yaşanan yoğum dönüşüm nedeniyle, (ideolojik gerekçelerle ve değişim değerinden kaynaklı) kenti dönüştürmek isteyenler ile onu gündelik hayatında (kullanım değerinden kaynaklı) deneyimleyenler arasında sürekli bir mücadele vardır. Başka bir ifadeyle kenti dönüştürme, yıkma ve yeniden inşa süreçleri karşısında kenti deneyimleyenlerin de kendi stratejileri vardır. Bu stratejilerin kimi zaman reformcu, kimi zaman da daha köktenci unsurları içerdiğine ilişkin ikinci bölümün değerlendirme başlığında bir inceleme yapıldı. Söz konusu değerlendirmeyi de bir birikim olarak ele alarak, Türkiye kentleşme pratiğinde yaşanılan yabancılaşmayı aşmak için neler yapılabileceğine yönelik bir değerlendirme yapılabilir.

3. DEĞERLENDİRME: YABANCILAŞMAYA KARŞI TÜRKİYE KENTLEŞME DENEYİMİNDE "KARŞI MEKÂN" YARATMANIN OLANAKLARI ÜZERİNE

İkinci bölümün değerlendirme başlığında, Paris Komünü (1871), Paris eylemleri (1968) ve Paris banliyö isyanlarının (2005), mekânını politik bir özne haline getirerek 'karşı mekân' yaratmanın imkân dahlinde olduğu yönünde bıraktığı etkinin altı çizilmiş; bu bağlamıyla örneğin, Atina'da adli bir olaya karşı gerçekleştirilen toplumsal muhalefetin, kent ve kentteki gündelik yaşama ilişkin taleplerin dile getirildiği, nihayetinde kentteki kamusal bir alanın parka dönüştürülmesini olanaklı kılan bir 'karşı mekân' pratiği ile sonuçlandığı ifade edilmiş; özetle kent mekânında 'karşı mekân' yaratmanın kentte gerçekleştirilecek köktenci ya da reformcu araçlarla mümkün olabileceğine yönelik ayrıntılı bir değerlendirme yapılmıştır. Bu noktada, tezin birinci ve ikinci bölümünün değerlendirme başlıklarında yapılan tespitleri de bir birikim olarak ele alarak, yukarıda belirtilen stratejileri de içeren ve kent içinde adeta kurtarılmış kent adacıkları olarak ortaya çıkan kentleşme pratiklerini, yabancılaşmaya karşı 'karşı kent' yaratmanın olanakları bağlamında ele alınabilir.

Türkiye kentlerinde özellikle son yirmi yıllık süreçte yaşanan yoğun dönüşümün genel çerçevesini belirleyen şey, *neoliberal ekonomi politiğin kent mekânını bir bütün olarak metalaştırması, değişim değeri karşısında kullanım değerini belirsiz kılması, gündelik yaşam pratiklerinin içine sızarak, yaşadığı kente yabancılaşmış bir toplumsal yapı yaratmasıdır*. Gelinen noktada, Türkiye kentleşme pratiğinin kendi özgün koşullarında gerçekleşen neoliberal kapitalizmin kent mekânında yarattığı bu yabancılaşmaya karşı, 'karşı mekân'ı inşa etmek için; yerel/merkezi iktidar eliyle üretilen teknik rasyonaliteyi reddeden, kente ilişkin kararlarda hiyerarşik olmayan ve eşitlikçi katılımcı mekanizmaları içeren, değişim değeri karşısında kullanım değerini önceleyerek geleneksel mülkiyet sistemi kavramının dışında kenti kolektif olarak sahiplenmeyi ve

nihai olarak mekânın doğrudan deneyimlenmesini amaçlayan; Lefebvre'nin ifadesiyle mekânın bir meta olarak değil, hayal gücü, şiir ve müzikle bir sanat eseri (yapıt) olarak ele alındığı bir toplumsallığın inşa edilmesi gerekir. Bu çerçevede kuşkusuz en dikkat çekici örnek, kentin ortasında yer alan bir parkın bir tüketim mekânına dönüştürülmesine tepki olarak ortaya çıkan; yerel/doğrudan demokrasinin tıkanan kanalları ve kenti yönetmeye yönelik katılım süreçlerini eleştirel bir dille ortaya koyan, eylemler sırasında parkta doğaçlama olarak oluşan parkı kullanım biçimleri ile kolektif olarak başka bir mekân hayalinin mümkün olabileceğini gösteren Gezi Parkı protestolarıdır.

2011 seçimlerinin bir genel seçim olmasına karşın, vadedilen mega/çılgın projeler ile Türkiye kentleşmesinde bıraktığı etkiler yönünden bir dönüm noktası olmuştur. Bu bağlamıyla İstanbul ölçeğinde gerçekleştirilmek istenen örneğin; 3. köprü inşasına karşı kuzey ormanlarının ve su havzalarının korunması gerekliliğine ilişkin tartışmalar, Haydarpaşa Limanı'nın turizm ve konaklama alanı olarak bir tüketim merkezine dönüştürülmek istenmesi ve Validebağ Korusundaki yapılaşma talebi tartışmalarına karşı oluşan kentsel muhalefet, Gezi Parkı'nda uygulanmak istenen proje ile doruk noktasına ulaşmıştır. Kamuoyunda adı "Taksim Yayalaştırma Projesi" olarak tartışılan Gezi Parkı'nın üzerindeki proje tartışmaları da yukarıda belirtilen örneklerdeki proje demeti parçalarından biridir. Sonuçta; yayalaştırma projesi kapsamında kent merkezindeki bir park alanının yıkılıp yerine tarihsel olarak artık var olmayan bir yapı olarak Topçu Kışlası kopyasının AVM ile sentezlendiği bir yapı olarak inşa edilmesi için Gezi Parkındaki ağaçların kesilmesine karşı çıkan bir grup kentli aktivistin muhalefeti karşısında polisin sert müdahalesi, bir park alanının korunması üzerinden ifade bulan kentsel muhalefetin tüm Türkiye ölçeğinde yayılmasına neden olmuştur.[585]

[585] 2013 yılı Mayıs ayının sonundan başlayıp, Ağustos ayının sonuna kadar devam eden Gezi Parkı eylemlerinin, bu tez kapsamında 'karşı mekân'ı olanaklı kılan kullanım içeriklerinin daha iyi anlaşılması için Cumhuriyet modernleşmesi ile ifade bulan Gezi Parkı'na karşı yapılmak istenen Topçu Kışlası kopyasının tarihsel olarak atıfta bulunduğu toplumsallığın ortaya konulması gerekir. Diğer bir ifadeyle; Gezi Parkı, Cumhuriyet modernleşmesinin Prost Planı ile vücut bulan kent mekânında seküler toplumsal

Sonuç olarak Gezi Parkı eylemleri, Türkiye'deki kent hakkı mücadeleleri içinde özgün yerini almıştır. Konu, temsili demokrasinin tıkanıklığı, yerel demokrasi, neoliberal (ve muhafazakâr) kentleşme stratejilerinin kentsel müşterekler üzerindeki etkileri gibi bir zeminde tartışılmıştır. Diğer taraftan, Gezi Parkı eylemlerinin bu tez kapsamındaki bağlamı ise eylemler sırasında doğaçlama olarak ortaya çıkan parkı kullanma (parkın kullanım içeriğinin dönüştürülmesi) pratiklerinin kent mekânındaki yabancılaşmanın anti tezi olarak görülebilmesidir.

Parkın bir tüketim mekânına dönüştürülmek istenmesi nedeniyle sermaye hegemonyasına, kentin modernleşme sürecinde yıkılmış bir askeri kışlanın yeniden inşasını talep etmesi nedeniyle muhafazakâr siyasete bir karşı duruş olan Gezi Parkı eylemleri, eylemcilerin parkı deneyimlerken doğrudan inşa ettikleri kullanım pratikleriyle devletin ve sermayenin tanımladığı meşruiyet alanının dışına taşarak kent mekânının başka bir bağlamda düşlenebileceğini ortaya koymuştur. Beslenmeden barınmaya en temel gündelik yaşam pratikleri, para ekonomisinin geçerli olmadığı bir alanda deneyimlenirken, "parkta toplanmak gibi, katılım forumları düzenlemek gibi, meydanda çömelip kendiliğinden bir piyano konseri dinlemek gibi, poster tasarlayıp asmak gibi, yıkıcı iktidar güçlerine karşı yaratıcı olmak gibi, performans sanatçısı olmak

hayatın inşası için stratejik bir öneme sahipken, yerine yapılmak istenen Topçu Kışlası ise muhafazakar (karşı) siyasetin bir kentleşme stratejisi olarak uygulanmak isteniştir:
"Kamusal mekânları betimlemek için daha önceden yerleşmiş bir bilimsel kavram olmadığı için, Prost, alışılmadık bir önermeyi sunar: bu bağlamda, rekreasyonel alanlar basit bir 'güzelleştirme' meselesi değil, ama sekülerleştirici Türk modernite projesinde özgün özelliktir… Osmanlı devletinin çoğunlukla Müslüman toplumunda, bu yapılanma kentsel gelenek değildir: geniş kamusal mekânlar, İstanbul bağlamında önemli bir yeniliktir… İstanbul master planının 'serbest sahaları', yalnız görsel güzelleştirme ve çeşitli bölgelerin bağlanması değil, ama Müslüman Osmanlı tebaasının, ulus-devletin seküler vatandaşlarına dönüşümünde güçlü politik ve sosyal araç olur… Osmanlı başkentinden cumhuriyetin kentine dönüşen İstanbul, Prost'un 'serbest sahaları' aracılığıyla sekülerleşecek ve master planı doğrultusunda modernleşecektir. Bu ideolojik plan kapsamında gerçekleştirilen Taksim Gezi Parkı ve Kültür Vadisi, zamanla Türkiye'nin meydanına dönüşür: kentlinin, iyi günde ve kötü günde yoğun olarak yaşadığı yer artık Taksim'dir."
İpek Yada Akpınar, Korhan Gümüş, "Taksim Dün-Bugün: İdeolojik Bir Okuma", **Dosya 28, Büyük Projeler,** TMMOB Mimarlar Odası Yayınları, Ankara, 2012, s.40-41.

gibi, ağaçların altında yoga yapmak gibi"[586] aktiviteler, parkı gündelik yaşamın içine sanatın sentezlendiği bir karnaval alanına dönüştürmüştür. (Bkz. Fotoğraf 41)

> "Parkı işgal ederek temellük eden Çapulcular, parkın mekânlarını kendi arzu ve gereksinimleri doğrultusunda yeniden tasarlamış, revir, bostan, kantin, kitaplık, çocuk parkı hatta bir mikro müze bile kurmuşlardır. Paranın yerini takas ve dayanışma ekonomisinin aldığı parkta, çocuklara yönelik aktiviteler, yoga, dinleti, forumlar, atölye çalışmaları gibi çeşitli etkinlikler, gündelik yaşamı anlamlandırmış ve müşterekleştirmiştir. Kararlar ise doğrudan demokrasi yöntemiyle forumlar vasıtasıyla alınarak uygulanmıştır. İhlal ve mağduriyetler kaynağı neoliberal kentin tüm özelliklerinin tam bir antitezi, yani dışlayıcı değil içerici, tekçi değil çoğulcu, tepeden inmeci değil doğrudan demokrasiden yana, bireyciliğin ve rekabetin yerlerini kolektiftik ve dayanışmaya bıraktığı, talancı değil doğayı, çevreyi koruyan, sokak hayvanından börtü böceğine tüm canlıların yaşam hakkını önceleyen, talan, israf ve tüketim ekonomisine karşı, anti-hiyerarşik, anti-otoriteryan, kısaca, başka bir kent ve ekonomik sistem kolektif şekilde Gezi'den inşa edilmiştir."[587]

Fotoğraf 41: Gezi Parkı'ndan Parkı Doğrudan Deneyimleme Görünümleri (1:Park Forumları, 2: Kütüphane, 3:Karşılaşmalar, 4: Ücretsiz Yemek Standı, 5: Serbest Konuşma Kürsüsü, 6:Parkta Yoga Yapan İnsanlar).

Kaynak: Fotoğraf, 1, 3, 4, 5: Gezi Parkı Mimar(sız)lığı, XXI Mimarlık Tasarım Mekân Dergisi, Sayı: 121, Temmuz Ağustos 2013, s.40, 42, 53, 47; Fotoğraf, 2, 6: Cihan Uzunçarşılı Baysal, "Kent Hakkından Kentsel Muhalefete Bakmak", XXI Mimarlık Tasarım Mekân Dergisi, 2019, https://xxi.com.tr/i/kent-hakkindan-kentsel-muhalefete-bakmak (17.10.2022).

[586] Esra Akcan, "Fiziksel ve Sanal Kamusal Mekânın Keşfi", **XXI Mimarlık Tasarım Mekân Dergisi**, Sayı: 121, Temmuz Ağustos 2013, s.31.
[587] Cihan Uzunçarşılı Baysal, "Kent Hakkından Kentsel Muhalefete Bakmak", **XXI Mimarlık Tasarım Mekân Dergisi**, 2019, https://xxi.com.tr/i/kent-hakkindan-kentsel-muhalefete-bakmak (17.10.2022).

Sonuç olarak, tüketim mekânlarında ve kendi özel korunaklı alanlarında özne olma iradesini kaybetmiş kentliler, konfor (özel) alanlarından çıkarak, bir tüketim mekânı inşasına karşı verilen eylemlilik ve Gezi Parkı'nda deneyimlenen parkı kullanma biçimleri ile kentin kamusal alanında özne olma iradesini kolektif olarak yeniden elde etmiş, böylece, kentin yeni ahlaki, siyasi ve hukuki bağlamlar üzerinden yeniden ele alınabileceğini, kente ilişkin karar alma ve kenti deneyimleme süreçlerinde eşitlikçi ve yatay ilişkilere dayalı bir karşı siyaset yapılabileceğini göstermiş, *özetle yaşanan tüm bu pratiklerin kent mekânında yabancılaşmanın karşı tezi olarak bir karşı mekân inşa etmenin mümkün olabileceğini ortaya koymuştur.*

Yukarıda ifade edildiği şekliyle, Gezi eylemleri ile karşı mekânı inşa etmenin özgün yanlarından birisi, kent mekânının bir planlama bağlamında ele alınmadan, teknik rasyonalitenin karşısında kendiliğindenliği gündelik hayatın merkezine koymasıdır. Bu yönüyle, Gezi Parkı örneğinde ortaya konulan kendiliğindenliğin inşa ettiği karşı mekân pratiklerinin, tezin genel çerçevesinde de ele alınan, modern şehircilik/mimarlık uygulamalarının kent mekânında yabancılaşmanın yeniden üretilmesindeki araçsal rolüne ilişkin yapılan eleştirel değerlendirme ile uyumluluk göstermektedir. Ancak bu durum mimarlık ve şehircilik uygulamaları aracılığıyla kent mekânında yabancılaşmanın karşı tezi olarak bir karşı mekân inşa edilebileceğine ilişkin değerlendirmeyi dışlamaz. Nihayetinde, planlama ve mimarlık yerel/merkezi devletin mekân üzerindeki tahakkümünün araçsal bir parçası ise, bu ilişkiyi ters yüz ederek ve mekânın değişim değeri karşısında kullanım değerini önceleyen pratikler geliştirerek, kentin gerçek sahiplerinin ortak yararına bir şehircilik inşa etmek mümkündür. Bu konuda hem deneysel, hem de fiili olarak gerçekleşmiş şehircilik/mimarlık uygulamaları, karşı mekân yaratma sürecinde teknik rasyonalitenin de sürecin bir parçası olabileceğini göstermektedir.

Söz konusu uygulamalardan en dikkat çekici örnek Düzce Umut Evleri projesidir.[588] Projenin hikâyesi, 1999 yılındaki Marmara depremi sonrasında evsiz kalan ve kiracı olmaları nedeniyle yapılan yasal düzenlemelerden faydalanamayan bir grup depremzedenin uzun süren hak arama mücadeleleri sonunda kooperatifleşme, proje ve inşa süreçlerini içeren, mekânın değişim değeri karşısında kullanım değerini önceleyen yaklaşımla, *kendi yaşam alanını katılımcı süreçlerle inşa etmeninin olanaklı olabileceğini gösteren* özgün bir deneyimi anlatmaktadır.

Deneyimi özgün kılan en önemli konu ise 2000'li yıllarla birlikte uygulanan kentsel dönüşüm projelerinde barınma hakkının ihlal edildiği, kent yoksullarının yaşam alanlarının daraldığı, TOKİ ve finansal araçlarla desteklenen büyük inşaat şirketlerinin etkisiyle konutun aşırı metalaştığı bir dönemde; birlikte tasarım, birlikte inşaat ve üretim süreçlerini içeren bir projenin başka türlü bir konut üretim pratiğinin mümkün olduğunu göstermiş olmasıdır. Projenin paydaşlarından tasarım atölyesi uzmanları, depremzedelerin yaşam alanlarından neler beklediğini ve nasıl bir mahallede yaşamak istediklerini anketlerle, yüz yüze yaptıkları görüşmelerle talep ederek, kooperatif ortaklarının gündelik yaşam pratiklerinin izini takip ederek mekânı tasarlamıştır.

[588] Projenin resmi web sitesinden alınan bilgilere göre Düzce Umut Evleri projesinin gerçekleşme süreci özetle şöyledir: 1999 depremi sonrasında evsiz kalan kiracılar, geçici konteynırlardan da çıkartılınca, bir grup depremzede tarafından barınma hakkı mücadelesi başlatılır. İzmit ve Düzce'de yapılan eylemlerin ardından, 2003 yılında 650 üyeli Evsiz Depremzedeler Dayanışma Konut Yapı Kooperatifi kurulur. Kooperatif üyelerine toplu konut üretmek için TOKİ'den uzun vade ödemeli kredi ve arsa tahsisi talebinde bulunulur. Talebin reddedilmesi üzerine açılan davada Mahkeme depremzedeler lehine karar verir ve böylece TOKİ tarafından tahsis edilen arsa üzerinde, Düzce Beyköy'de 234 konutluk projenin yapım süreci başlar.
2015 yılı Ocak ayında kooperatif öncülüğünde kiracı depremzedeler için tasarım atölyesi çağrısı yapılır. Çağrının sonucu olarak, Mimar Sinan Üniversitesi Şehir ve Bölge Planlama bölümünün kurumsal önderliğinde, İstanbul Teknik Üniversitesi, Yıldız Teknik Üniversitesi ve Bilgi Üniversitesinden akademisyenlerin de dahil olduğu, içinde şehir plancısı, mimar, mühendis, sosyolog, hukukçu v.b meslek disiplinlerinin de yer aldığı Düzce Umut Atölyesi kurulur. *Böylece kooperatif üyesi depremzedeler, uzman akademisyen ve öğrencilerin birlikteliğinden doğan kolektif tasarım ve inşaat süreçleri başlar.* Kolektif olarak gerçekleştirilen tasarım sonrası 2016 yılında inşaat ruhsatı alınır. Projede, 234 konut, bostan, müşterek fırın ve mutfağın yansıra çok amaçlı bir sosyal merkezin de yapılması öngörülmektedir.
https://www.umutevleri.org/, (19.10.2022).
Projenin son durumuna ilişkin web sitesinde bir bilgi yer almamaktadır. Ancak sitede kooperatif başkanı Sami Kılıç'ın (19.10.2022 tarihinde) verdiği bilgilere göre, projenin kaba imalatı bitmiş, sıva, boya, mutfak dolabı ve kapı montajı gibi ince işçilik kalmış olup, site içerisinde oturumun Ocak 2023 yılında gerçekleşeceği planlanmaktadır.

Kurgulanan oyunlarla kooperatif üyelerinin de tasarım sürecinin aktif bir parçası olması sağlanmıştır. (Bkz. Fotoğraf 42). Kooperatif başkanı Sami Kılıç kolektif tasarım ve inşa süreçlerinin sağladığı güdülemeyi şu şekilde ifade etmektedir:

> "Yalnızca mimar, mühendis yaptı diye güvenli olmuyor o konut; kullanıcısının da imalatı bilmesi/anlaması ve katılımı ile güvenlidir. Yetkililerle görüştük, ortakların inşaatta çalışması koşulunu getirdik kooperatif ana sözleşmesine. Katılımın sağlandığı önlemler alınır, bu koşullar sağlanırsa iyi kooperatifçilik yapılabileceğini Türkiye'ye de örnek olarak göstermeyi hedefliyoruz."[589]

Fotoğraf 42: Düzce Umut Atölyesi ve Kooperatif Üyelerinin Kolektif Tasarım ve İnşa Çalışmaları (Sol altta projenin kaba inşaatının bitmiş hali).

Kaynak: https://www.umutevleri.org/, (19.10.2022).

Özetle Düzce Umut Evleri projesinde yaşanan deneyimin önemi, yaşam alanlarının gayrimenkul/finans şirketleri ve yerel/merkezi iktidar eliyle metalaşarak yatırım ve rant kelimeleri üzerinden anlam bulduğu bir dönemde, kiracı depremzedelerin

[589] http://www.umutevleri.org/umut-evleri-2017-dunya-habitat-odulleri-finalistleri-arasinda/ (17.10.2022).

bir hak arama mücadelesi sonunda, piyasa ilişkilerinin dayattığı mekân inşa süreçlerinin dışında, yaşam alanlarının kolektif olarak inşa edilerek bir karşı mekân üretmenin pratiğini göstermesidir. Bu yönüyle Düzce Umut Evleri projesi geleceğe ilişkin bir rehber olarak da görülebilir. Bu özgün deneyimi anlamlı kılan bir diğer durum ise projenin sonuçlandırılmış olmasıdır. Diğer taraftan fiziki mekânda sonuçlanmamış olsa da, İstanbul, Maltepe ilçesindeki bir gecekondu mahallesinde dayatılan kentsel dönüşüm projelerine karşı çıkan yerleşik halkın da paydaşı olduğu, başka bir dönüşümün mümkün olduğunu katılımcı bir planlama ve mimarlık pratiği geliştirerek ortaya koyan Gülsuyu-Gülensu Dayanışmacı Planlama Atölyesi deneyiminin de altını çizmek gerekir.[590]

Gülsuyu-Gülensu Dayanışmacı Planlama Atölyesi deneyimi, "gecekondu sorununun yıkımla eşdeğer hale gelen kentsel dönüşüm ile yoksulluk arasına sıkışıp kalamayacağı, arada bir yerlerde başka bir yol olması gerektiği" kabulünden hareketle "topluluk temelli, radikal ve dayanışmacı bir planlama çalışmasının"[591] yapılmasını amaçlamaktadır. Böylece yerel/merkezi devletin ve büyük emlak şirketlerinin karşısında, yerel ölçekte gelişen örgütlü muhalif tutumun da katkılarıyla, yerel halkın yaşadığı

[590] Gülsuyu-Gülensu Dayanışmacı Planlama Atölyesi, kentsel dönüşüm projeleri ile birlikte mahallesindeki yıkım tehdidine karşı örgütlü bir karşı duruş sergileyen mahalle halkı ile uzman, akademisyen ve öğrencilerin katılımıyla somutlaşan bir atölye çalışması deneyimidir. Gülsuyu- Gülensu Güzelleştirme Derneği ve Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi'nin merkezinde yer aldığı atölye çalışması, İstanbul Teknik Üniversitesi, İstanbul Üniversitesi, Boğaziçi Üniversitesi, Yıldız Teknik Üniversitesi'nden öğretim görevlileri ve öğrencilerin yanı sıra, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Şehir Planlama Müdürlüğü çalışanları, Şehir Plancıları Odası, Eğitim Sen, Fotoğraf Vakfı ve Mimdap gibi kurum ve kişilerin de dahil olmasıyla yaklaşık 200 kişilik bir gönüllü katılımıyla gerçekleşir. Özgün topoğrafyası ve dolaysıyla konum avantajı nedeniyle hazırlanan rant odaklı imar planlarına yerel halkça açılan davalar, planlara yapılan itirazlar, nihayetinde uygulama planlarında "mahalle muhtarları ve mahalledeki sivil toplum kuruluşların katılımı olmadan, plan gerçekleşemez" plan notu hükmünü zorunlu kılar. Söz konusu plan notu hükmü çerçevesinde meşruiyet zemini genişleyen atölye çalışmaları ile yerel halkın beklentileri, uzmanların bilgilerinin senteziyle katılımcı bir planlama pratiği gerçekleştirilir. Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Şehir ve Bölge Planlama Bölümü öğretim üyelerinden Murat Cemal Yalçıntan'ın ifadesiyle "ranta odaklanmış devletten ve piyasadan olabildiğince arınmış, topluluk temelli bir plan hedeflenmektedir."
http://mimdap.org/2007/03/yerinden-donuthum-projesi/ (20.10.2022).
Piyasa ilişkilerinin dayattığı başka bir şehircilik mimarlık pratiğinin mümkün olduğuna yönelik ayrıntılı bir çalışma için Bkz:
Öncül Kırlangıç, **Başka Türlü: 2000 sonrası Türkiye mekân siyasetinde mimarlık ve planlamanın eleştirel pratikleri**, Yayımlanmamış Doktora Tezi**,** Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Şehir ve Bölge Planlama Anabilim Dalı, İstanbul, 2022.
[591] http://mimdap.org/2007/03/paylathymcy-planlama/, (20.10.2022).

mekâna ilişkin gündelik yaşam pratikleri ile uyumlu bir planlama pratiği geliştirilmiştir. Devamında ise yerleşmenin mevcut organik dokusuna uygun bir mimari tasarım rehberi oluşturulmuştur.(Bkz. Fotoğraf 43). Amaç, "birbiriyle hiç ilişki kuramayan (15 katlı) konut blokları tasarlamak yerine, aynı inşaat alanını kullanarak insan ölçeğinde (üç ila beş katlı) daha fazla konut ünitesi tasarlamak; bu sayede tanımsız büyük açıklıklar yerine konutlar tarafından çevrelenen ve gözlenen oyun alanları, bostanlar, dinlenme ve sosyalleşme alanları"[592] tasarlamaktır.

Fotoğraf 43: Gülsuyu Gülensu Mahallesi Yerleşim Dokusu, Katılımcı Planlama Çalışmaları ve Mimari Tasarım Rehberi Eskiz Çizimleri.

Kaynak: Kültürel Aracılar Araştırma Projesi, SALT Araştırma ve Programlar, İstanbul, 2019, s.94, 124, 143. (Eskiz Çizim: Fatma Sezgin).

Sonuç olarak Gülsuyu-Gülensu Dayanışmacı Planlama Atölyesi deneyimi, bir yanıyla kentli yurttaşları mekâna ilişkin karar alama süreçlerinin bir parçası yaparak, diğer yanıyla da yapılar ve insan arasındaki ölçek ilişkisini önemseyen bir

[592] Emrah Altınok, "Kâr İçin Değil, Halk İçin Mimarlık Bir İdeal Midir?", **Kültürel Aracılar Araştırma Projesi**, SALT Araştırma ve Programlar, İstanbul, 2019, s. 89.

mimarlık/şehircilik yaklaşımı geliştirerek, yabancılaşmanın karşı tezi bir karşı mekân yaratmanın olanaklı olduğunu göstermesi nedeniyle Türkiye şehircilik tarihindeki özgün yerini almıştır.

Türkiye kentleşme pratiğinde, son yirmi yıl içinde yaşanan yoğun dönüşümün neden olduğu yabancılaşmaya karşı ortaya konulan 'karşı mekân' deneyimlerinin, ister teknik rasyonalitenin karşısında kendiliğindenliğin kent mekânını yeniden anlamlandırması yoluyla, ister katılımcı şehircilik/mimarlık uygulamalarıyla olsun, köktenci ya da reformcu unsurları içersin, her bir deneyimin kendi özgün koşullarını barındırdığını söylememiz gerekir. Diğer taraftan, deneyimlenen karşı mekân pratikleri, bir bütün olarak kenti kapitalizmin dayattığı ahlaki değerler üzerinden değil, kullanım değerinden kaynaklı biricikliğini üzerinden yeniden düşleyebileceğimizi göstermiştir.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Yabancılaşma kavramı, örtük ya da daha detaylı bir şekilde farklı dönemlerde düşünürlerce açıklanmaya çalışılmıştır. Yapılan çalışmalarda, kavramın toplumsal alanın diğer unsurları ile ilişkisi ortaya konulmuş, siyaset biliminden, felsefe ve sosyolojiye kadar farklı disiplinler, kavramı kendi çalışma disiplinleri çerçevesinde incelemişlerdir. Bu doğrultuda yabancılaşma kavramı; Hegel'den, Marx'a; Adorno ve Marcuse gibi Frankfurt Okulu düşünürlerine kadar, felsefi ve politik alanda yapılan tartışmalarda önemli referans noktalarından biri olmuştur. Bu tez çalışmasında ise kavram, kapitalizmin üretim/tüketim süreçleri ve mekân ile ilişkisi üzerinden ele alınmıştır.

Kavramın kapitalist üretim ilişkileri ile bağlantısını ortaya koyarak analiz eden en önemli düşünür kuşkusuz Marx'tır. Marx, çalışmalarında emeğin toplumsal niteliğini vurgulayarak, insanın üretici etkinliğinin insanı diğer canlılardan ayıran en önemli farklılık olduğunun altını çizer. Böylece emeği ile doğayı dönüştüren insan, üretici etkinliği ile aynı zamanda kendisini de gerçekleştirmektedir. Ancak üretim ilişkileri sürecinde kapitalist üretime el koyduğu için (özel mülkiyet), insan emeğinin ürünü, emekçiye ait olmayan yabancı bir nesne olarak belirmektedir. Kapitalist üretimin toplumsal ilişkileri belirlemesi sonucu ise artık emekçiye ait olmayan yabancı bir nesne olan ürün ve bu ürünler arasındaki ilişkiler de insan ilişkilerini düzenler hale gelmektedir. Kendisine dayatılan koşulları (kapitalist üretim süreci) olduğu gibi kabullenen edilgen bir varlığa, kendi iradesi dışında toplumsal ilişkilerin şekillendirdiği bir nesneye dönüşen insanın toplumsal ilişkilerdeki özne olma durumu nesne olma durumuna evrilmektedir. Böylece insan; ürününe, üretim sürecine, doğaya, nihayetinde kendisine ve yaşadığı topluma yabancılaşmaktadır.

Marx'ın yabancılaşmaya ilişkin yapmış olduğu kavramsallaştırma sanayi kapitalizmi döneminin etkileriyle (üretim süreçlerini merkeze alarak) ifade edilmiş olsa da, kavramın tarihsel ve maddi bir zemin üzerine oturması yönünden önemlidir. Diğer taraftan, 20. yüzyılın ilk yarısı sonlanırken, geleneksel Marksizm'in üretim süreçleri üzerinden yapmış olduğu analizlerin içeriği değişmiş, içinde yabancılaşma kavramının da yer aldığı tüketim süreçleri ve gündelik hayat pratikleri eleştirel çalışmaların konu başlıkları olmaya başlamıştır. Kent mekânının bir sahne olmanın ötesinde toplumsal süreçlerin cisimleşmiş hali olduğu yönünde mekâna yönelik Marksist çalışmalar da aynı bağlam içinde çeşitlenmiştir. Bu durum, koşut olarak kent mekânına ilişkin eleştirel çalışmalarda da yabancılaşmaya ilişkin kavram setlerinin (değişim değeri, kullanım değeri, meta fetişizmi, gündelik hayatın eleştirisi, tüketim toplumu) bir anlatı olarak yer bulmasını sağlamıştır. Bu yönüyle Benjamin'in Paris kentinin modernleşme hikâyesi içindeki köklü dönüşümü üzerinden, eski ve yeni arasındaki ilişkinin modern mimarlık/şehircilik uygulamalarıyla ters yüz edildiği, kentin metalaşmaya başladığı kapitalist kurumsallaşmanın ilk dönemlerine atıfta bulunarak yaptığı değerlendirmelerdeki yabancılaşma anlatısı, kavramın kent mekânı ile olan ilişkisinin genel çerçevesini belirlemiştir. Lefebvre'nin anlatılarında ise 20. yüzyılın ikinci yarısı itibariyle kapitalist kurumsallaşmanın ulaştığı seviye nedeniyle, yabancılaşma kavramının mekân ile olan ilişkisi; değişim/kullanım değeri gerilimi, meta/mekân ilişkisi, kapitalist meta üretiminin mekân bağlamıyla ele alındığı soyut mekânın özelliklerine yönelik değerlendirmeler ve nihayetinde gündelik hayatın eleştirisi konularını kapsayacak şekilde çeşitlenmiştir. Lefebvre ve Benjamin'in kuramsal tartışmalarında ifade edilen kent mekânı ile yabancılaşma kavramı arasındaki ilişkiyi gündelik hayatımızda nasıl anlamlandırır ve deneyimleriz? Bu noktanın daha belirgin bir şekilde ortaya konulması için kapitalist mekân üretimine daha yakından bakmak gerekir.

Kent mekânının inşası bağlamında kapitalizmi özgün kılan durum, kapitalizme özgü üretim ilişkilerinin kent mekânında yoğunlaşması ve Lefebvre'nin de altını çizdiği üzere aynı zamanda kent mekânının da bir artı ürün (meta) olarak üretim ilişkilerinin yeniden üretimine katkı sağlaması nedenleriyle, Marx'ın metabolik yarılma olarak tanımladığı durumun, bir yapılı çevre olarak kent mekânında daha yoğun bir şekilde yaşanmasıdır. Bu bağlamıyla mekân üretim süreçlerinin birincil aktörü, egemen sermaye grubu ve sermaye grubunun çıkarlarını mekânda cisimleştiren yerel/merkezi devlet aktörü ise diğer tarafı gündelik hayatında mekânı deneyimleyen farklı toplumsal (farklı yaş-cinsiyet grupları, çalışan yoksullar veya güvencesiz işçiler, orta sınıf profesyoneller, işçiler, mülteciler v.b) sınıflardır. Toplumsal sınıfların büyük bir kısmı için mekânın deneyimlenmesi ise sermaye, iktidar blokunun yarattığı ve Benjamin'in fantazmagori olarak ifade ettiği kentsel görüngüler olarak çevremizdeki sembollerin güçlü bir etkisi altındadır. Bu nedenle, sermayenin ve yerel/merkezi devlet aklının teknik rasyonalitesine göre yaratılmış bir kent mekânı aynı zamanda toplumsal yapının kültürel dokusuna da etki ederek ve gündelik hayatımızın içine sızarak, duygularımızı, istek ve ihtiyaçlarımızı, özetle gündelik yaşamımızı şekillendirir. Bu nedenle kentli yurttaşın kent mekânına yabancılaşması, içinde sermayenin ve devletin teknik rasyonalitesinin bulunduğu mekân üretme pratiğinin, toplumsal sınıfların bireysel ya da kolektif denetiminin/katılımının dışındaki güçlerin etkinliği tarafından oluşturulmasından kaynaklanmaktadır. Diğer bir deyişle yabancılaşmanın temel nedeni, sermaye ve iktidar eliyle gerçekleştirilen ve gündelik yaşam deneyimlerimiz de şekillendiren mekân üretme pratiğidir. Bu düşünsel yaklaşım, aynı zamanda kent mekânının üretimi, tüketime yönelik gündelik yaşam pratikleri ve yabancılaşma arasında bir belirlenim ilişkisi olduğu yönündeki tezin ilk hipotezini doğrulama olanağı sunmaktadır.

Kent mekânının üretimi, tüketime yönelik gündelik yaşam pratikleri ve yabancılaşma arasındaki belirlenim ilişkisi nedeniyle kapitalist toplumda kent mekânını

inşa ederken, aynı zamanda kendimizi inşa etme olarak tanımladığımız sürece müdahale olanaklarımız epeyce kısıtlıdır. Bu kısıtlılık nedeniyle de hem mekânın üretimi, hem de deneyimlemesi sürecinde kent mekânı yabancılaşmanın en derinden yaşandığı yerdir. İnsanın mekânı inşa ederken kendisini de inşa ettiğine yönelik diyalektik ve kapitalist toplumda bu durumun neden olduğu yabancılaşma, kendi yarattığımız toplumsal ve kurumsal yapıların dönüşebileceğine yönelik alternatif düşünce yöntemlerinin entelektüel dünyamızda geliştirilmesini engellemektedir diyebiliriz. Şu halde kendi yarattığımız toplumsal yapıların dönüştürülebileceğine yönelik yabancılaşmanın yarattığı kısıtlılık halinin aşılabilmesi için entelektüel dünyamızın eleştirel bir dille yeniden ele alınması gerekir. Bu eleştirel yaklaşım, kent mekânında yabancılaşmanın aşılmasına mümkün kılacak (Lefebvre'nin ifadesiyle) bir "karşı kentin" nasıl olması gerektiğine yönelik düşünsel bir zemin sağlayacaktır. Diğer taraftan, karşı kentin nasıl olması gerektiğine yönelik bir tartışma ise modern kentin yaşadığı dönüşüm içinde gömülü olarak yer alan yabancılaşma görünümlerini açığa çıkartmayı gerektirmektedir.

Modern kentin yaşadığı dönüşümün tarihsel olarak başlangıç noktasında mimarlık ve şehircilik uygulamaları eliyle kent mekânında köklü dönüşümlerin yaşandığı Paris'in modernizasyonu bulunmaktadır. Haussmann tarafından gerçekleştirilen Paris'in modernizasyonu, devamında şehircilik/mimarlık alanında yapılan tartışmalar üzerinden modern kent mekânının oluşmasında belirleyici olmuştur. Bu tartışmalarda hızlı bir değişim geçiren kentlerle, modernizmin yeni yaşam formlarının nasıl uyumlu hale getirilebileceğinin olanakları araştırılmış, bu çalışmalar sonucunda ortaya çıkan fikirler yeni mekân pratiklerinin oluşmasına katkı sağlamış, bu mekân pratikleri içinde oluşan iktisadi, politik, hukuki ve ahlaki normlar da yalnızca Avrupa ve Amerika'da değil dünyanın birçok yerinde modern kentin toplumsal ve mekânsal örgütlenmesinde belirleyici olmuştur. Bu çerçevede, 20. yüzyılın ikinci yarısına gelindiğinde arkasında iki dünya savaşı bırakan kapitalist modernleşmenin içsel krizlerini aşma başarısında, modern

mimarlık ve şehircik uygulamalarının katkısının altını çizmek gerekir. Çünkü kapitalist modernleşmeyle eşgüdümlü gerçekleşen kentlerin demografik ve mekânsal olarak dramatik büyümesini öngörülebilir kılan modern mimarlık ve şehircilik uygulamaları olmuştur. Kenti öngörülebilir kılmak için teknik anlamda yaşanan bu başarı diğer taraftan bireyin/toplumun mekân deneyimleme pratiğinde köktenci kırılmalar yaratmıştır. Kenti ve kentte yaşayanları bir çeşit mühendislik projesine tabi tutarak, kente özgü tesadüfilik ve karmaşıklığın disiplin altına alındığı bir toplumsal pratik nihayetinde kentli yurttaşın deneyimlediği kent mekânına yabancılaşmasına neden olmuştur.

Günümüzde yaşadığımız yabancılaşma görünümlerinin tarihsel arka planında ise 2. Dünya Savaşı sonrasında yaratılan tüketim toplumu ve özellikle 1970'li yılların sonunda değişen ekonomi-politiğin etkisiyle tüketim alışkanlıklarında yaşanan değişim vardır. Bu değişim kent mekânının dönüşümü yönünden önemli sonuçlar yaratmış; böylece, alışveriş merkezleri, turistik mekânlar, içinde tüketim ve eğlencenin sentezlendiği lüks konut alanları kentlerde hâkim arazi kullanım tipi olmuştur. Mekânın deneyimlenmesi, tüketim dürtüsünün sürekli uyarıldığı, niceliğin niteliğin yerini aldığı ve her bir aşamasının planlandığı bir edime dönüşmüştür. Artık kenti deneyimleyen için gündelik hayatın her bir anı, kişinin kent mekânını deneyimleme süreci içinde haz ve eğlencenin yer aldığı sanal bir gerçekliğe dönüşmüştür. Tüketimi önceleyen mekânların kentlerde hâkim arazi kullanım tipi olmaya başlamasıyla, kentlerin açık/erişilebilir kamusal mekânları yerini, büyük ölçüde korunaklı eğlence/tüketim odaklı iç mekânlara bırakmıştır. Bu nedenle kentli yurttaşın mekân ile ilişkisi zayıflayarak, kentteki kamusal temsiliyet zayıflamıştır. Gelinen noktada neoliberal kapitalizmin eriştiği seviye nedeniyle, gündelik hayatın ve kenti deneyimleme pratiğinin tüketime yönelik gösteri ve semboller aracılığıyla disiplin altına alındığı; kent mekânının bir bütün olarak ticarileşerek kullanım değerinin değişim değeri karşısında belirsizleştiği bir yabancılaşma yaşanmaktadır. Kentte neoliberal ekonomi-politiğin bir yansıması olarak kent mekânının

ticarileşmesinin neden olduğu yabancılaşmaya yönelik bu anlatı ise aynı zamanda tezin ikinci hipotezini doğrulamaktadır. Diğer taraftan gerek modern kentin yaşadığı dönüşüm, gerekse günümüz kentlerinde deneyimlediğimiz yabancılaşma görünümleri karşısında; Lefebvre'nin düşünsel izlerini takip ederek, mekânda teknik rasyonalitenin tahakkümünü reddeden, mekânı doğrudan deneyimleyerek sahiplenmesini sağlayan, içinde şiir ve müziğin ifade bulduğu kenti kolektif bir yapıt olarak düşleyebileceğimiz 'karşı mekân', yabancılaşmanın karşı tezidir. Bu mekânı inşa etmek ise köktenci ya da reformcu unsurları içersin, kapitalizmin mekânsal/toplumsal örüntüsüne meydan okumayı içeren bir siyasal mücadele gerektirir.

Modern kentte yaşanan yabancılaşma görünümleri olarak, özel otomobil kullanımına yönelik mekân stratejilerinin kent mekânında yarattığı yabancılaşma; kentlerdeki tüketime yönelik mekânsal örüntülerin kent mekânında ve dolayısıyla gündelik yaşam üzerindeki dönüştürücü etkisi ve tüm bu süreçlerin doğal sonucu olarak kentin kamusal alanlarının daralarak özelleştirilmesi durumlarını Türkiye kentleşme deneyimi yönünden de çerçeve bir anlatı olarak görebiliriz. Diğer taraftan, Türkiye modernleşmesinin (ve dolayısıyla kentleşme süreçlerinin), Cumhuriyet'in ilanını başlangıç noktası olarak aldığımızda, yeni bir devlet inşası altında gerçekleşen uluslaşma süreci ve gündelik hayat pratiklerindeki toptan dönüşüm öngörüleriyle bir kopuş, diğer yanıyla 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren yaşanan kapitalist kurumsallaşma arayışları nedeniyle de (içinde dönemsel krizlerin de bulunduğu) süreklilikler içeren kendi özgün koşulları vardır. Bu yönüyle bu tez çalışmasında 1980 sonrası dönemde değişen ekonomi-politiğin kentleşme süreçleri üzerindeki (yabancılaşma bağlamında) etkisi, özellikle son yirmi yıllık süreçteki yıkım ve yeniden inşa süreçleri çerçevesinde ele alınsa da, söz konusu yıkım ve yeniden inşa süreçlerinin Türkiye kentleşme tarihindeki farklı dönemlerdeki kentleşmeye ilişkin toplumsal katmanların belirleyiciliği altında gerçekleştiğinin tekrar altını çizmek gerekir.

1980'li yıllara gelindiğinde; 1950'li yıllarda başlayan hızlı (bedelsiz) kentleşmenin sonucu olarak yüksek yapı yoğunluğu ve yetersiz kentsel altyapı standartları nedeniyle oluşan niteliksiz bir kent mekânının varlığı, diğer taraftan artarak devam eden kentleşmenin neden olduğu konut açığı, Türkiye kentlerindeki yapılı çevre üzerinde bir dönüşüm baskısı yaratmıştır. 1999 yılında meydana gelen Marmara Depremi ise bu dönüşüm baskısını görünür kılmıştır. Bu yapısal durum ülke ekonomisinin (2001 krizi sonrası) büyümeye başladığı 2000'li yıllardan itibaren sermaye birikiminin inşaat sektörüne akması için elverişli bir ortam yaratmıştır. Daha önceki dönemin ithal ikameci politikaları nedeniyle göz ardı edilen kentsel altyapı ve üstyapı yatırımları artık büyük sermayenin ilgi alanına girmiştir. Bu yapısal dönüşüm ile inşaat sektörünün büyüme ve kalkınmayı görünür kılan popülist niteliği bir araya gelince Türkiye kentleri, özellikle son yirmi yılda, yoğun bir dönüşüm geçirmiştir.

Türkiye'nin kentleşme deneyiminde son yirmi yıldır yoğun bir şekilde gerçekleşen yıkmak ve yeniden yapmak sarmalı içerde yapılı çevreyi, kentin çeperlerinde ise kentin doğal eşiklerini dönüştürerek, kentin yapılı çevresinde bir devinim yaratmıştır. Yerel-merkezi iktidar, büyük gayrimenkul firmaları, kredi veren bankalar, kentteki yapı stokunun dönüştürülmesinin gerekliliğini gündelik hayatımızın merkezine yerleştirmiştir. Yaşanan bu dönüşümün yarattığı yeni yaşam pratiğine ayak uyduramayan kent yoksulları kentlerin en eski mahallelerinden çeperlere sürülmüş; çeperlerde kısır bir mimari/kentsel tasarım ürünü olan TOKİ bloklarında, sokakların boş, oyun parklarında çocukların olmadığı bir yaşam alanı inşa edilmiş; kentin tarihi ve kültürel değerleri ticarileşerek, kamusal niteliğinin içi boşalmış; kıyı alanlarının kullanımı özelleşerek, bu alanlara erişim kısıtlanmış; elde ettikleri ayrıcalıklı imar hakları ile kentin siluetini baskılayan devasa yapılar inşa edilmiştir. Özel otomobil sahipliliğini önceleyen kentsel gelişme stratejisinin uygulanmasıyla da kentler ölçüsüz biçimde büyümüş ve saçaklanmıştır. Bu durum, yaya ölçeğinde kentin deneyimlenmesini güçleştirmiştir. Yaşanan tüm bu dönüşüm karşısında

kentle kurduğumuz toplumsal bağ zayıflamış, kente yüklediğimiz anlam da değişmiştir. Kullanım değeri karşısında değişim değerine öncelik verilerek kentlerimiz dev birer şantiye alanına dönüştürülmüştür. Kentlerimize ilişkin değerler yükleyerek hayatımızı anlamlandırdığımız tüm referans noktaları da bu inşa faaliyetleri arasında yitirilmiştir.

Yaşanan dönüşüme ilişkin toplumsal meşruiyet sağlamak, rıza üretmek için ise "kentsel dönüşüm" kavramı sihirli bir kelime olarak kullanılmıştır. Öyle ki, 1999 depreminin sonrasında yapılı çevre stokunun güvenilirliği üzerinden oluşan korku, düşük yoğunluklu olmaları nedeniyle deprem riskini en az barındıran gecekondu alanları üzerinde, yerel ve merkez siyaset aracılığıyla üretilen ötekileştirici dil aracılığıyla bir modernleşme dayatması olarak kullanılmıştır. Toplumsal kalkınmaya ilişkin bütünlüklü bir politika içermeyen bu dayatma, yaşam alanlarını toplumsal bağlamından kopuk, içi boş yapılar bütünü olarak ele almıştır. Bu yaklaşım kent yoksullarının yoğun bir şekilde yaşadığı bu alanlarda mülksüzleşme ile sonuçlanmıştır.

Kent içi dönüşümün gerçekleştirildiği bir diğer bölge olarak kentlerin yıpranmış tarihi alanlarında ise yapılı çevre stokunun güvencesiz olması nedeniyle dönüşümün meşruiyeti daha kolay sağlanmıştır. Artık kentlerin rant örüntüsünde önemli bir konum avantajına sahip olan bu bölgelerde yaşayanlar; seyirlik dekorun içerisinde olmaması geren bir fazlalık olarak görülmüş, uygulanan lüks konut, AVM, rezidans, otel gibi prestijli projelerle yerinden edilerek, yaşamını inşa ettiği mahallesi ile bağı kopartılmıştır

Kentin üst gelir gruplarının kent içerisindeki yer seçim kararları ise mekânsal ayrışmayı derinleştirmiş, kentin diğer parçalarıyla temas etmekten kaçınan güvenlik takıntılı bu ayrışma ise yerel/merkezi iktidar eliyle gerçekleştirilen mimarlık/şehircilik uygulamalarıyla yeniden üretilmiştir. Bu içe kapanma, gündelik yaşam pratikleri ev ve iş yeri arasında salınan, kendisine dayatılan toplumsal koşulların altında özne olma iradesini kaybeden, kentin diğer toplumsal gruplarına yabancılaşmış bir kent hayatı yaratmıştır.

Kentlerimizde yoğun bir şekilde yaşanan yıkım ve yeniden inşa süreçleri sonunda yaşam alanları yönünden kent yoksulları ve orta/üst sınıflar arasında kent mekânında ikili bir yapı oluşmuştur. Diğer taraftan, konut ve barınma hakkını belirleyen kullanım değerine yönelik tüm toplumsal pratiklerin içi boşaltılarak, piyasa mekanizmaları aracılığıyla konut sahipliliğini fetişleştiren bir toplumsal yapı inşa edilmiştir. Ancak, tüm toplumsal gruplar için kentlerin yaşam alanlarının yeniden inşa edildiği iddia edilmiş olsa da, gelinen noktada konut sahipliliği oranı düşmüştür. Neoliberal piyasa araçları yoluyla yaratılan yapısal durum nedeniyle konut erişilmesi zor bir metaya dönüşerek kullanım değerini belirsizleşmiştir. Özetle, hem yaşam alanlarımızın fiziki olarak dönüştürülmesi, hem de mülksüzleşme ile sonuçlanan uygulamalar sonucunda, gündelik hayatımızı deneyimlediğimiz, yaşamımızı inşa ettiğimiz, kendimizi gerçekleştirdiğimiz konuta ilişkin tüm referans noktalarımız dağılmış; böylece kendisine ve yaşadığı kente yabancılaşmış bir toplumsal yapı oluşmuştur.

Yalnızca yaşam alanlarımız olarak konutlarımız değil; sokaklarımız, meydanlarımız, parklarımız ve kıyılarımız, kısaca kente ilişkin kolektif olarak ürettiğimiz tüm kamusal alanlarımız ticarileşerek özelleştirilmiş, toplumsal olarak üretilmiş tüm pratiklerin içi boşaltılarak, tüketim mekânlarının yabancılaştırıcı etkisi altında kentlerimiz üç boyutlu yapılar topluluğuna indirgenmiş, özetle kentlerimiz bir tüketim nesnesine dönüştürülmüştür. Yere ait tarihsel ve toplumsal olarak üretilen tüm değerler, yıkma ve yeniden inşa süreçleri sonunda, tüketme eylemi ile gösterinin iç içe geçtiği bir dekor olarak yeniden inşa edilmiştir. Bu çerçevede denilebilir ki, tezin bir diğer önermesini doğrular bir ifadeyle; hem yıkma ve inşa eylemlerinin sonucu olarak hayata ilişkin referans noktalarımızın kaybolmasından, hem de mekânın kendisinin metalaşmasından ve tüketime yönelik gündelik yaşamın mekânsallaşmasından kaynaklı bir yabancılaşma deneyimlenmektedir.

Yukarıda genel hatlarıyla verilen yıkım ve yeniden inşa süreçleri olarak ifade bulan mekân üretme süreçlerini ise yerel/merkezi iktidar ve sermaye blokunun mekânı bölen, parçalayan ve işlevlere ayıran şehircilik/mimarlık uygulamalarıyla gerçekleştiğini tekrar ifade etmek gerekir. Konut alanları, çalışma alanları ve boş zaman aktivitelerine ilişkin kentsel örüntülerdeki gündelik yaşama ilişkin rastlantısallığı disiplin altına alarak bir yanıyla yabancılaşmaya neden olan şehircilik uygulamaları, diğer yanıyla da egemen ideolojinin kendisini yeniden üretmesine ideolojik bir katkı sunmuştur. Diğer taraftan neoliberal kapitalizmin kentlerimizi seyirlik bir tüketim nesnesine indirgediği, kentli yurttaşları bir tüketici olarak ele aldığı, yaşam alanlarımızı ise işgal ederek rant odaklı projeler olarak yeniden inşa ettiği kentleşme pratiğine karşı, tıpkı Gezi Parkı deneyiminde yaşandığı gibi kenti doğrudan deneyimlemeyi amaçlayan kent hakkı talepleri ve piyasanın dayattığı normları reddederek başka bir şehircilik/mimarlık pratiğinin mümkün olduğuna dair çalışmalar, Türkiye kentleşme tarihindeki karşı mekânın özgün örnekleri olarak görülebilir. Bu özgün örneklerin varlığı, 2000'li yıllardan itibaren kentin aşırı metalaştığı, barınma hakkının ihlal edildiği, çeşitli finansal araçlarla mülk edinmenin fetişleştirildiği, yaşam alanlarımıza ilişkin referans noktalarımızın yıkım ve yeniden inşa nedeniyle dağıldığı bir ortamda verili toplumsal koşulların arkasındaki süreçleri ters yüz eden mekânsal/toplumsal deneyim içermeleri, kentte yeniden özne olma iradesini ortaya koymaları ve kenti kolektif olarak yeniden inşasını göstermiş olmaları nedeniyle önemlidir. Bu nedenle, her ne kadar kent mekânı bir bütün olarak iktidar ve sermaye bloku tarafından yabancılaşmaya neden olan uygulamalarla yıkılıp yeniden üretilse de, kenti kolektif olarak deneyimleyen kentin gerçek sahipler tarafından, Lefebvre'nin ifadesiyle "karşı mekânı" inşa etmek olanaklıdır. Bu konuda Türkiye kentleşme deneyiminde, yukarıda da ifade edildiği üzere, kendi tarihselliğinden gelen bir birikim vardır. Türkiye kentleşmesine dair bu birikimin bize gösterdiği; ister teknik rasyonalitenin karşısında kendiliğindenliğin kent mekânını yeniden anlamlandırması

yoluyla, ister katılımcı şehircilik/mimarlık uygulamalarıyla olsun, köktenci ya da reformcu unsurları içersin, yabancılaşmanın anti tezi karşı mekânı inşa etmek için kapitalizmin dayattığı ahlaki değerleri reddeden, kullanım değerini kent mekânında yeniden etkin kılan bir kentleşme pratiğini yaratmak mümkündür.

KAYNAKÇA:

Adorno, Theodor, **Minima Moralia,** (Çev. Orhan Koçak, Ahmet Doğukan), Metis Yayınları, İstanbul, 2000.

Adorno, Theodor, Horkheimer, Max, **Aydınlanmanın Diyalektiği, Felsefi Fragmanlar I,** (Çev. Oğuz Özügül), Kabalcı Yayınları, İstanbul, 1995.

Adorno, Theodor, Horkheimer, Max, **Aydınlanmanın Diyalektiği, Felsefi Fragmanlar II,** (Çev. Oğuz Özügül), Kabalcı Yayınları, İstanbul, 1996.

Akcan, Esra, "Fiziksel Ve Sanal Kamusal Mekanın Keşfi", **Yirmi Bir Mimarlık Tasarım Mekan Dergisi**, Sayı: 121, Temmuz Ağustos 2013, s.31.

Akkaya, Dilvin Hazal, Usman, Efe Emre, "Temalı Otel: Yok-Mekânla Var Edilmeye Çalışılan Kurgu Mekân", **Tasarım+Kuram Dergisi**, 7 (11-12), 2012, s.67-82.

Akpınar, İpek Yada, Kahvecioğlu, N. Paker, "Küresel İstanbul'un Mekansallaşması: "kap (ı/a) lı özel siteler.", **APS-CSBE Network Kitap Serisi**, 2007, s.168-176.

Akpınar, İpek Yada, Gümüş, Korhan, "Taksim Dün-Bugün: İdeolojik Bir Okuma", **Dosya 28, Büyük Projeler,** TMMOB Mimarlar Odası Yayınları, Ankara, 2012, s.38-46.

Akpınar, İpek, "Menderes İmar Hareketleri Türkleştirme Politikalarının Bir Parçası mıydı?", **Arredamento Mimarlık**, Sayı:290, 2015, s.85-90.

Aksel Gürün, Banu, "Alışveriş Merkezlerine Karşı Kent Merkezi", **Planlama,** TMMOB Şehir Plancıları Odası Yayını, 31, Ankara 2005, s.63-75.

Aksoy, Asu, "Kentsel Hafıza Kaybına İlişkin Bazı Sorular", **Kent Dergisi**, Marmara Belediyeler Birliği, Sayı 4, Ocak Mart 2021, s. 26-27.

Aksoy, Zeynep “Neye niyet, neye kısmet”, **Radikal İki Gazetesi**, 28 Mart 2004.

Akyol Altun, T. Didem, **Kent Çeperlerindeki Az Katlı Konut Topluluklarının Kullanıcı-Mekân İlişkisi Bağlamında Değerlendirilmesi: İzmir Örneği**, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü (Mimarlık Bölümü, Bina Bilgisi Anabilim Dalı), İzmir, Temmuz, 2010.

Akyol, Duygu, Çiğdem, ,Abdullah, Düzenli, Tuğba, “Toplumsal Değişim Sürecinde Kamusal Mekânın Dönüşümü", **Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi**, 5(56), 2017, s.545-554.

Al, Meltem, “Kentte bellek yıkımı ve kimlik inşası–palimpsest: Ankara Atatürk bulvarı bağlamında bir inceleme”, **İdealkent, Kent Araştırmaları Dergisi**, Sayı:4, 2011, s.22-36.

Alan, Berger, Joel Kotkin, **Infinite Suburbia**, Princeton Architectural Press, New York, 2018.

Alkan, Ayten, Duru, Bülent, “20. Yüzyılda Kent ve Kentsel Düşünce”, Ayten Alkan, Bülent Duru (Derleyen ve Çev.), **20. Yüzyıl Kenti**, İmge Yayınevi, Ankara, 2002, s.7-25.

Althusser, Louis, **Marx İçin** (Çev. Işıl Ergüden), İthaki Yayınları, İstanbul, 2002.

Altınışık, Harika Uçar, **Türkiye'de kentsel kimliğin dönüşümü ve soylulaştırma: Ankara Hamamönü örneği**, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı, Ankara, 2015.

Altınok, Emrah, “Neoliberalleşme Sürecinde TOKİ ve Toplu Konut Biçiminde Kentleşmenin Ekonomi Politiği”, **Arredamento Mimarlık**, Sayı: 300, 2016, s. 65-72.

Altınok, Emrah, "Kâr İçin Değil, Halk İçin Mimarlık Bir İdeal Midir?", **Kültürel Aracılar Araştırma Projesi**, SALT Araştırma ve Programlar, İstanbul, 2019, s. 83-94.

Arendt, Hannah, **İnsanlık Durumu**, (Çev. Bahadır Sina Şener), İletişim Yayınları, İstanbul, 1994.

Arslan, Tülin Vural, "Türkiye'deki Alışveriş Merkezleri İncelemelerine Eleştirel Bir Bakış: Yorumlar, Eleştiriler, Tartışmalar", **Uludağ Üniversitesi Mühendislik-Mimarlık Fakültesi Dergisi**, Cilt:14, Sayı:1, 2009, s.147-159.

Aslanoğlu, Rana A., "Kaos Teorisi, Postmodern Durum ve Kent", **Birikim,** Sayı: 68-69, Aralık 1994 Ocak 1995, s.88-97.

Ata, Leyla Bektaş, "Bir Güvenlikli Site Hikâyesi: Gündelik Hayatın Dönüşümüne Otoetnografik Yaklaşım", **Fe Dergi**, 8(2), Ankara, 2016, s.45-61.

Ata, Leyla Bektaş, "Kentsel Dönüşümün Eşiğinde Ev, Mahalle Ve Kent Deneyimi: Limontepe Örneği", **Yayınlanmamış Doktora Tezi**, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İletişim Bilimleri Anabilim Dalı, İletişim Bilimleri Bilim Dalı, Ankara, 2019.

Ataay, Faruk, "Türkiye Kapitalizminin Mekânsal Dönüşümü", **Praksis**, Sayı: 2, 2001, s.53-96.

Atak, Ese, Bir Başkanın Araba Sevdası ve Ankara Ulaşımında Kayıp Yıllar", **Planlama Dergisi**, 2005/4, s.102-111.

Ataselim, Menekşe, Erdoğan, Ebru, "Kentsel dönüşümü tamamlayamazsak terörü de bitiremeyiz", **Sabah Gazetesi**, 13.11.2007.

Auge, Marc **Yok-Yer, Üstmodernliğin Antropolojisine Giriş**, Daimon, İstanbul, 2016.

Aydın, Saadet, Yarar, Betül, "Kentleşme ve Konut Politikaları Açısından Neo-Liberalizmin Eleştirel Bir Değerlendirmesi ve Sosyal Adalet Fikrinin Yeniden İnşası", **Sosyoloji Araştırmaları Dergisi**, 10 (1), 2007, s.29-56.

Baba, Ece Ceylan, "Le Corbusier ve Şehircilik", **GRID-Mimarlık, Planlama ve Tasarım Dergisi**, 1(2), Ankara, 2017, s. 214-222.

Bahçeci, Hazal Ilgın, "Kent Mekânında Kamusal Alan: Richard Sennett Perspektifinde Bir İnceleme", **Memleket Siyaset Yönetim,** 13(29), 2018, s.101-116.

Bal, Eylem, "Türkiye'de 2000 Sonrası Neoliberal Politikalar Çerçevesinde İmar Mevzuatındaki Değişimler Ve Yeni Kentleşme Pratikleri: İstanbul Örneği", **Yayınlanmamış Doktora Tezi,** Dokuz Eylül Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, Şehir ve Bölge Planlama Anabilim Dalı, İzmir, 2011.

Balaban, Osman, "İnşaat Sektörü Neyin Lokomotifi?", Tanıl Bora (Derleyen), **İnşaat Ya Resulullah**, Birikim Kitapları, İstanbul, 2017.

Barbaros, R. Funda, **Modernizmin Yansımaları: 80'li Yıllarda Türkiye**, Erik Jan Zurcher, R.Funda Barbaros (Derleyen), Efil Yayınevi, Ankara, 2017.

Batuman, Bülent, "İdeolojik Tarihselcilik Olarak Osmanlı-Selçuklu: Bir Araştırma İzleği Önerisi", **Arredamento Mimarlık**, Sayı:340, 2020, s.67-71.

Baudrillard, Jean, **Tüketim Toplumu**, (Çev. Hazal Deliceçaylı, Ferda Keskin), Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2010.

Baudrillard, Jean, **Simulakrlar ve Simülasyon**, (Çev. Oğuz Adanır), Doğu Batı, Ankara, 2011.

Bayat, Asef, **Ortadoğu'da Maduniyet, Toplumsal Hareketler ve Siyaset**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2006.

Bayırbağ, Mustafa Kemal, Penbecioğlu, Mehmet, "Urban crisis:'Limits to governance of alienation'", **Urban Studies**, 54(9), 2017, s.2056-2071.

Bektaş, Leyla, "Göğe Uzanan Binalarda Gündelik Hayatın İnşası", **Moment Dergi**, Hacettepe Üniversitesi İletişim Fakültesi Kültürel Çalışmalar Dergisi, 2(1), Ankara, 2015, s.266-295.

Benjamin, Walter, **Pasajlar,** (Çev. Ahmet Cemal), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, Mart 2017.

Benjamin, Walter, "XIX. Yüzyılın Başkent Paris", **Pasajlar**, (Çev. Ahmet Cemal), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, Mart 2017, s.87-107.

Benjamin, Walter, "'Charles Baudelaire: Kapitalizmin Yükseliş Çağında Bir Lirik Şair", **Pasajlar**, (Çev. Ahmet Cemal), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, Mart 2017, s.108-201.

Berber, Özlem, **Metropol, Mimarlık ve Yerleşme Sorunu**, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü (Mimarlık Anabilim Dalı), İstanbul, Aralık, 2010.

Berber, Özlem, "Yok-Yer, Yersizleşme ve Yersizyurtsuzluk Kavramları Üzerine Bir Sorgulama", **İdealkent, Kent Araştırmaları Dergisi**, Sayı 3, Ankara, 2011, s.142-157.

Berman, Marshall, **Katı Olan Her Şey Buharlaşıyor**, (Çev. Ümit Altuğ, Bülent Peker), İletişim Yayınları, İstanbul, 2013.

Benevolo, Leonardo, **History of Modern Architecture, Volume one**, M.I.T Press, Cambridge, 1971.

Beyaz, Zelal, "Küresel Kapitalist Yeniden Yapılanma Sürecinde Turizm ve Ulusötesi Turizm Şirketlerinin Yeri", **Emek Araştırma Dergisi**, 4(2), 2019, s.71-96.

Bıçkı, Doğan, "Harvey ve Castells' de Kent Sorunsalı Politik Ekonomi Vizyonu ve Sınırlılıkları", **Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 7-11, 2006, s.111-130.

Bilgin, İhsan, "Bedelsiz Modernleşme", **Mimarlık Dergisi**, 288, 1999, s.26-27

Bilgin, İhsan, "Kent Üretiminin ve Kamu Yaşamının Örgütlenmesinde Güncel Eğilimler", **Toplum ve Bilim,** Sayı: 105, 2006, s.166-177.

Bilsel, Cânâ, "İstanbul'un Dönüşümleri: Prost Planlaması ve Modern Kenti Yaratmak", **Osmanlı başkentinden, küreselleşen İstanbul'a: mimarlık ve kent, 1910-2010**, Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, 2010.

Birol, Gaye, "Çağdaş Alışveriş Merkezlerinde Kent Dokusunun Yeniden Yorumlanması", **Gazi Üniversitesi Müh. Mim. Fak. Dergisi**, 20(4), 2005, s. 421-427.

Bora, Tanıl, "Türk Muhafazakârlığı ve İnşaat Şehveti, Büyük Olsun Bizim Olsun", Tanıl Bora (Derleyen), **İnşaat Ya Resulullah**, Birikim Kitapları, İstanbul, 2017.

Boratav, Korkut, "İktisat Tarihi (1981-2002), Sina Akşin (Derleyen), **Türkiye Tarihi 5, Çağdaş Türkiye (1980-2003)**, Cem Yayınevi, İstanbul 2013, s.187-245.

Bottomore, Tom, **Frankfurt Okulu**, (Çev. Ahmet Çiğdem), Vadi Yayınları, Ankara, 1997.

Buck-Morss, Susan, "Benjamin's Passagen-Werk" ten aktaran Meral Özbek, "Walter Benjamin'i Okumak-III", **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, 55(4), Ankara, 2000, s.83-110.

Cansever, Turgut, “İslâm Mimarîsi üzerine düşünceler”, **Divan: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi,** Sayı:1, 1996, s.119-146.

Cantürk, Emel, “Cumhuriyet'ten Günümüze Konut Sorunu ve Konut Politikalarının Gelişimi.”, **Altüst**, Sayı: 18, Ocak-Mart 2016.

Cengiz, Emrah, Özden, Berna, “Perakendecilikte Büyük Alışveriş Merkezleri Ve Tüketicilerin Büyük Alışveriş Merkezleri İle İlgili Tutumlarını Tespit Etmeye Yönelik Bir Araştırma”, **Ege Academic Review**, 2(1), 2002, s.64-77.

Çavuşoğlu, Erbatur “Hegemonik Bir Süreç Olarak Türkiye Kentleşmesi”, **Yayınlanmamış Doktora Tezi**, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul 2004.

Çavuşoğlu, Erbatur, “İnşaata Dayalı Büyüme Modelinin Yeni Osmanlıcılıkla Bütünleşerek Ulusal Popüler Proje Haline Gelişi: Kadim İdeoloji Korporatizme AKP Makyajı”, Tanıl Bora (Derleyen), **İnşaat Ya Resulullah**, Birikim Kitapları, İstanbul, 2017.

Çavuşoğlu, Erbatur, “İslamcı Neoliberalizmde İnşaat Fetişi ve Mülkiyet Üzerindeki Simgesel Hale”, Tanıl Bora (Derleyen), **İnşaat Ya Resulullah**, Birikim Kitapları, İstanbul, 2017.

Çelik, Sinan Kadir, “Yabancılaşmadan Ötekileşmeye: Kültürel Bir Hegemonyanın Kuruluş Biçimleri”, **Praksis**, sayı:4, 2001,s.144-184.

Çetin, Ebru “Kentsel Yaşamda Tüketim Mekânlarının Dönüşümü: Alışveriş Merkezleri”, **Sosyoloji Dergisi**, Sayı:23-24, 2011, s.59-68.

Çetin, Ebru, "Sembolik Tüketimin Araçları: Alışveriş Merkezleri Ve Moda **", Sosyoloji Dergisi Armağan Sayısı**, 2016, s.65-74.

Çetin, İhsan, "Kentsel Ayrışma ve Mekânsal Kümelenme Biçimleri", **İdealkent,** Sayı: 7, Ankara, Eylül 2012, s.160-186.

Çınar, Tayfun, "Bahçekent Modelinin Düşünsel Kökleri ve Kentbilime Katkıları", **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi,** 55(1), Ankara, 2000, s.27-51.

Çoban, Aykut, Duru, Bülent, "Emek Ekseninde AKP İktidarının Çevre ve Kent Politikaları", **İktisat Dergisi**, Sayı 508-509-510, Aralık 2009, s. 57-68.

Çoban, Aykut, "Cumhuriyetin İlanından Günümüze Konut Politikası", **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, 67(03), 2012, s.75-108.

Çoban, Funda, **Sokak Siyaseti**, Metis Yayınları, İstanbul, 2015.

Debord, Guy, **Gösteri Toplumu**, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1996.

De Certeau, Michel, **Gündelik Hayatın Keşfi- 1,** Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 2008.

Deneç, Evren Aysev, "Günümüz İstanbul'unun Yapılı Çevre Üretim Süreçlerinde Mimari Varoluşlar", Arredamento Mimarlık, Sayı: 266, 2013, s.110-117.

Doğan, Ali Ekber "Kolektif Tüketim ve Kentsel Siyasetteki Önemi", **Bilim ve Siyaset**, Sayı: 2, 2001, s.30-41.

Doğan, Ali Ekber, **Birikimin Hamalları; Kriz, Neoliberalizm ve Kent,** Don Kişot Yayınları, İstanbul, 2002.

Doğan, Ali Ekber, "Mekan Üretimi ve Gündelik Hayatın Birikim ve Emek Süreçleriyle İlişkisine Kayseri'den Bakmak", **Praksis**, Sayı:16, 2007, s.91-122.

Doğan, Yasin, "Ak Parti ve Dönüşüm", **Yeni Şafak**, 18.08.2006.

Doğaner, Sedef, "Yeni Otel Tasarımı", **Turizm ve Rekreasyon Yapıları**, Banu Binat, Neslihan Şık (Editör), Vitra Çağdaş Mimarlık Dizisi 2, İstanbul, 2013, s.28-39.

Durkheim, Emile, (Ed. A.W. Finifter), "Anomy", **Alienation and the Social System**, John Wiley, New York, 1972.

Durkheim, Emile, **Toplumsal İşbölümü**, (Çev. Özer Ozankaya), Cem Yayınevi, İstanbul, 2006.

Emlak Konut GYO A.Ş proje görselleri, Temmuz 2021.

Engels, Friedrich, **Ludwig Feuerbach ve Klasik Alman Felsefesinin Sonu**, (Çev. Sevim Belli), Sol Yayınları, Ankara, 1979.

Engels, Friedrich, **Konut Sorunu**, (Çev. Güneş Özdural), Sol Yayınları, Ankara, 1992.

Engels, Friedrich, **İngiltere'de Emekçi Sınıfın Durumu**, (Çev. Yurdakul Fincancı), Sol Yayınları, Ankara, 1997.

Ergil, Doğu, "Yabancılaşma Kuramına İlk Katkılar", **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, 33(3), Ankara, 1978, s.93-108.

Ergur, Ali, "Hermetik Yaşam Döngüsünün Kuruluşu: Sanayi-Sonrası Yaşam Biçimleri, Tüketim Örüntüleri ve Kentle Steril Temas Yordamları", **Galatasaray Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayını**, Özel Sayı: 2, 2012, s. 11-67.

Erkal, Namık, "Gösteri Olarak Mimarlık: Turizmin Güncel Mimarlığa Etkileri Üzerine", **Mimarlık Dergisi**, 336, 2007, s.24-28.

Erman, Tahire, “Kentsel Dönüşüm Projesi ile Dönüşen/Dönüş(e)meyen Yaşamlar: Karacaören-TOKİ Sitesindeki Gündelik Yaşam Pratikleri” **Dosya 27, Mimarlık ve Gündelik Yaşam**, TMMOB Mimarlar Odası Yayınları, Ankara, 2011, s.25-31.

Erman, Tahire, **Mış Gibi Site Ankara’da Bir TOKİ Gecekondu Dönüşüm Sitesi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2016.

Erol, Özlem Senem, "Kent belleğinin değişkenleri ve mekânın algısına etkisi”, **Mimaran Dergis**i, 12(8), 2019, s.31-37.

Ersoy, Melih, “Sanayisizleşme süreci ve kentler”, **Praksis**, Sayı:2, 2001, s.32-52.

Ersoy, Melih, “Planlama Kuramına Giriş”, Melih Ersoy (Derleyen), **Kentsel Planlama Kuramları**, İmge Kitabevi, Ankara, 2012, s.9-33.

Ertan, Kıvılcım, Akkoyunlu “20. Yüzyıl Kent Ütopyaları”, **Çağdaş Yerel Yönetimler**, 13(3), Ankara, Temmuz 2004, s.5-21.

Featherstone, Mike, **Postmodernizm ve Tüketim Kültürü**, (Çev. Mehmet Küçük), Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2006.

Feuerbach, Ludwig, **Hristiyanlığın Özü**, (Çev. Devrim Bulut), Öteki Yayınevi, Ankara, 2004.

Fishman, Robert, **Bourgeois Utopias: The Rise and Fall of Suburbia,** Basic Books, New York, 1987.

Fishman, Robert, “Yirminci Yüzyılda Kent Ütopyaları: Ebenezer Howard, Frank Lloyd Wright ve Le Corbusier”, Ayten Alkan, Bülent Duru (Derleyen ve Çev.), **20. Yüzyıl Kenti**, İmge Yayınevi, Ankara, 2002, s.107-126.

Foster, John Bellamy, **Marx's Ecology, Materialism and Nature**, Monthly Review Press, New York, 2000.

Freund, Peter, Martin, George, **Otomobilin Ekolojisi**, (Çev. Gürol Koca), Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1996.

Fromm, Erich, **Sağlıklı Toplum**, (Çev. Zeynep Tanrısever, Yurdanur Salman), Payel Yayınevi, İstanbul, 1982.

Fromm, Erich, **Erdem ve Mutluluk**, (Çev. Ayda Yörükan), Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 1995.

Fromm, Erich, **Özgürlükten Kaçış**, (Çev. Şemsa Yeğin), Payel Yayınevi, İstanbul, 1996.

Geyer, F, **(**Ed. Neil J. Smelser, Paul B. Baltes),"Sociology of Alienation", **International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences,** , Elsevier Science Ltd, Oxford, 2004, s.388-392.

Ghulyan, Husik, "Lefebvre' nin Mekân Kuramının Yapısal ve Kavramsal Çerçevesine Dair Bir Okuma", **Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi**, 26(3), Ankara, 2017, 1-29.

Giddens, Anthony, **Sosyoloji,** (Çev. Hüseyin Özel, Cemal Güzel), Ayraç Yayınları, Ankara, 2000.

Gordon, David M., "Capitalist Development and The History of American Cities", Larry Sawers, William K. Tabb (Ed.), **Marxism and the Metropolis**, Oxford University Press, New York 1984, s.21-53.

Gottdiener, Mark, **Postmodern Göstergeler**, (Çev. Erdal Cengiz, Hakan Gür, Arhan Nur), İmge Yayınevi, Ankara, 2005.

Gökgür, Pelin, “Kamusal Alanın Değişimini Ve Dönüşümünü Etkileyen Faktörler”, H.Selma Çelikyay (Derleyen), **Kamusal Alanların Mekânsal Organizasyonu**, Bartın Üniversitesi Yayınları No: 30, 2017, s. 1-17.

Göközkut, Burcu, Somuncu, Mehmet, “Ankara’da Yeni Mamak Kentsel Dönüşüm Projesi Ölçeğinde Dönüşen Mekânlar, Değişen Gündelik Hayat Pratikleri”, **Ankara Araştırmaları Dergisi**, 7(1), Haziran 2019, s. 105-124.

Gönlügür, Emre, “Kentsel ayrışmanın yeni alamet-i farikası kapılı cemaatler”, **Birikim**, Sayı:232-233, Ağustos-Eylül 2008, s. 73-86.

Göral, Özgür Sevgi, “Kenti Üretmek Kimin Hakkı”, **Milyonluk Manzara**, Semih Akşener, Cihan Aktaş v. (Editör), İletişim Yayınları, İstanbul, 2013.

Gülserin, Fatma Ceyda, **Kamusal Alan Kavramının Değişiminin Büyükdere Aksı Üzerinden İncelenmesi**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Kültür Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2010.

Günay, Baykan, “Güzel Kent Hareketi", Melih Ersoy (Derleyen), **Kentsel Planlama**, Ninova, İstanbul, 2012.

Günay, Baykan, “Bahçe Kent", Melih Ersoy (Derleyen), **Kentsel Planlama**, Ninova, İstanbul, 2012.

Günay, Baykan, “Atina Bildirgesi", Melih Ersoy (Derleyen), **Kentsel Planlama**, Ninova, İstanbul, 2012.

Güneş, Serkan, “Türk Toplumu ve Otomobil”, **Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı: 25, 2012, s.213-230.

Gürbilek, Nurdan, **Vitrinde Yaşamak**, Metis Yayınları, İstanbul, 1992.

Güzel, Neslihan Onat, Sönmez, Abdullah, "Alışveriş Merkezlerinin Yapısal Dönüşümü" , **Ege Mimarlık**, 40-41, 2002, s.41-45.

Güzer, C. Abdi, "Sahibinden Mimarlık", **Mimarlık Dergisi**, 336, 2007, s. 29-32.

Habermas, Jürgen, **Kamusallığın Yapısal Dönüşümü**, (Çev. Tanıl Bora, Mithat Sancar), İletişim Yayınları, İstanbul, 2003.

Habertürk Televizyonu Canlı Yayını, 05.10.2012.

Hall, Peter, **Cities of Tomorrow**, Blackwell Publisher, Oxford, 2014.

Harvey, David, **Postmodernliğin Durumu**, (Çev. Sungur Savran), Metis Yayınları, İstanbul, Kasım 1997.

Harvey, David, "Sınıfsal Yapı ve Mekânsal Farklılaşma Kuramı", Ayten Alkan, Bülent Duru (Derleyen ve Çev.), **20. Yüzyıl Kenti**, İmge Yayınevi, Ankara, 2002, s.147-172.

Harvey, David, **Umut Mekânları**, (Çev. Zeynep Gambetti), Metis Yayınları, İstanbul, 2006.

Harvey, David, **Marx' ın Kapital'i İçin Kılavuz**, (Çev. Bülent O. Doğan), Metis Yayınları, İstanbul, 2012.

Harvey, David**, Sosyal Adalet ve Şehir,** (Çev. Mehmet Moralı), Metis Yayınları, İstanbul, 2013.

Harvey, David, **Asi Şehirler**, (Çev. Ayşe Deniz Temiz), Metis Yayınları, İstanbul, 2013.

Harvey, David, **Kent Deneyimi**, (Çev. Esin Soğancılar), Sel Yayınları, İstanbul 2016.

Hegel, Friedrich, **Tinin Görüngübilimi** (Çev. Aziz Yardımlı), İdea Yayınları, İstanbul, 2004.

Horkheimer, Max, **Akıl Tutulması** (Çev. Orhan Koçak), Metis Yayınları, İstanbul, 1998.

Islam, Nazrul, "Theories of alienation: Marx, Weber and Mannheim in a comparative perspective" **The Dhaka University Studies**, 42, 1980, s.1-17.

Işık, Oğuz, Pınarcıoğlu, Melih, **Nöbetleşe Yoksulluk: Sultanbeyli Örneği**, İletişim Yayınları, İstanbul 2009.

İncedayı, Deniz, "Madalyonun Ters Yüzünde Mimarlık", **Mimarlık Dergisi**, 336, 2007.

Jacobs, Jane, **Büyük Amerikan Şehirlerinin Ölümü ve Yaşamı**, (Çev. Bülent Doğan), Metis Yayınları, İstanbul, 2009.

Karataş, Yaylagül Ceran "İlişkiselliğin İki Yönü: Şehir ve Beden", **İdealkent, Kent Araştırmaları Dergisi,** Sayı: 24, Ankara 2018, s. 456-484.

Keleş, Ruşen, **Kentleşme Politikası**, İmge Kitabevi, Ankara, 2004.

Keleş, Ruşen, Hamamcı, Can, Çoban, Aykut, **Çevre Politikası**, İmge Yayınevi, Ankara, 2009.

Kellner, Douglas, **Critical Theory, Marxism and Modernity**, The Johns Hopkins University Press, Polity Press, Baltimore, 1989.

Kesgin, Bedrettin, "Mimarlıkta İnsan-Özne Ölçütünden Sapma", **Muhafazakâr Düşünce**, Ocak-Şubat-Mart 2010, Sayı: 23, s.17-27.

Keskinok, Çağatay, "Atatürk Orman Çiftliği: Kuruluşu, Sorunları ve Gelişme Seçenekleri İçin Öneriler", **Mimarlık,** Sayı:292, 2000, s.43-46.

Keskinok, Çağatay, **Kentleşme Siyasaları**, Kaynak Yayınları, İstanbul 2006.

Keskinok, Çağatay, “Siyasi İktidar, Kentsel Rantlar ve Çılgın Projeler”, **Büyük Projeler Dosya 28**, TMMOB Mimarlar Odası Ankara Şubesi Yayını, Ankara, 2012, s.108-112.

Keyder, Çağlar, “Enformel Konut Piyasasından Küresel Konut Piyasasına”, Çağlar Keyder (Derleyen), **İstanbul Küresel ile Yerel Arasında**, Metis Yayınları, İstanbul, Ekim 2013.

Kırlangıç, Öncül, **Başka Türlü: 2000 sonrası Türkiye mekan siyasetinde mimarlık ve planlamanın eleştirel pratikleri**, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Şehir ve Bölge Planlama Anabilim Dalı, İstanbul, 2022.

Kiper, Perihan "Küreselleşme sürecinde kentlerimize giren yeni tüketim mekânları ve yitirilen kent kimlikleri”, **Planlama Dergisi,** 2004/4, s.14-19.

Kiraz, Sibel, “Yabancılaşmanın Kökeni Üzerine”, **Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi,** Güz, Sayı: 12, 2011, s.151, s.147-169.

Koç, Bekir, “Yabancılaşma Ve Modern Tüketim Mabetleri Üzerine Bir Çözümleme”, **Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,** Sayı:2, 2013, s.205-225.

Köse, Hüseyin, “Lefebvre ve Modern Dünyada Gündelik Hayat**”, Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesi İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi**, Sayı: 27, 2008, s.7-25.

Köse, Hüseyin, “Yaratıcı Uzamlar ya da Psikocoğrafya Kavramı Odağında Mekânın Yeniden Üretimi, **Moment Dergi**, 5(2), Ankara, 2018, s.320-342.

Kültürel Aracılar Araştırma Projesi, SALT Araştırma ve Programlar, İstanbul, 2019

Lefebvre, Henri, **Introduction to Modernity**, Verso, London, 1995.

Lefebvre, Henri, **Kentsel Devrim,** (Çev. Selim Sezer),Sel Yayıncılık, İstanbul, 2013.

Lefebvre, Henri, **Mekânın Üretimi**, (Çev. Işık Ergüden),Sel Yayıncılık, İstanbul, 2014.

Lefebvre, Henri, **Gündelik Hayatın Eleştirisi Cilt 1-2-3**, (Çev. Işık Ergüden), Sel Yayıncılık, İstanbul, 2015.

Lefebvre, Henri, **Modern Dünyada Gündelik Hayat**, (Çev. Işın Gürbüz), Metis Yayınları, İstanbul, 2016.

Lefebvre, Henri, **Şehir Hakkı**, (Çev. Işık Ergüden), Sel Yayınları, İstanbul, 2018.

Lukacs, György, **Tarih ve Sınıf Bilinci**, (Çev. Yılmaz Öner), Belge Yayınları, İstanbul, 1998.

Macit, M. Hanifi, "İnsan ve Karl Marks' ın İnsan Anlayışı Üzerine", **Eskiyeni**, Sayı: 20, 2011, s.24-30.

Madden, David, Marcuse, Peter**, Aşırı Metalaşma Çağında Konutu Savunmak**, İdealkent Yayınları, Ankara, 2021.

Mandel, Ernest, Novack, George, **Marksist Yabancılaşma Kuramı**, (Çev. Olcay Göçmen), Yücel Yayınları, İstanbul, 1975.

Marcuse, Herbert**, Tek Boyutlu İnsan**, (Çev. Aziz Yardımlı), İdea Yayınları, İstanbul, 1997.

Marcuse, Herbert, **Eros ve Uygarlık**, (Çev. Aziz Yardımlı), İdea Yayınları, İstanbul, 1998.

Marx, Karl, Engels, Friedrich**, Alman İdeolojisi (Feuerbach),** (Çev. Sevim Belli), Sol Yayınları, Ankara, 1999.

Marx, Karl, **Grundrisse, Ekonomi Politiğin Eleştirisi İçin Ön Çalışma**, (Çev. Şevan Nişanyan), Birikim Yayınları, İstanbul 2014.

Marx, Karl, **Kapital 1. Cilt**, (Çev. Mehmet Selik, Nail Satlıgan), Yordam Kitap, İstanbul, 2014.

Marx, Karl, **1844 El Yazmaları**, (Çev. Murat Belge), İletişim Yayınları, İstanbul, 2017.

Marx, Karl, Engels, Friedrich, **Komünist Manifesto**, (Çev. Nail Satlıgan), Yordam Kitap, İstanbul, 2014.

Merrifeld, Andy, **Metromarksizm**,(Çev. Nihal Ünver), Phoenix Yayınevi, Ankara, Eylül 2012.

Merrifield, Andy, **Yeni Kent Sorunu**, (Çev. Duygu Toprak, Ceren Akyaş), Tekin Yayınevi, İstanbul, 2017.

Milliyet Gazetesi, 17.08.2001.

Milliyet Gazetesi, 17.08.2003.

Mimarlar Odası, Ankara Şubesi, Basın Açıklaması, 30.09.2016.

Mimarlar Odası Bursa Şubesi tarafından düzenlenen "TOKİ'nin Bursa Kentine Tokadı" adlı fotoğraf yarışması, Fotoğraflar: 1.Tanju Yüzen, 2.Meral Kuru, 3.Ahmet Çetin, 4.Umut Boran, 19.11.2011.

Mumford, Lewis, "Bahçe Şehirler ve Modern Şehir Planlaması", (Çev. Ruşen Keleş), **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, 16 (4), Ankara, 1961, s.175-187.

Mumford, Lewis, **Tarih Boyunca Kent**, (Çev. Gürol Koca, Tamer Tosun), Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2007.

Munck, Ronaldo "Neoliberalizm ve Siyaset, Neoliberalizmin Siyaseti", Alejandro Colas, "Neoliberalizm, Küreselleşme ve Uluslararası İlişkiler", Alfredo Saad-Filho, Deborah Johnston (Derleyen), (Çev. Şeyda Başlı, Tuncel Öncel), **Neoliberalizm Muhalif Bir Seçki,** Yordam Kitap, İstanbul, 2007.

Nicolaides, Becky M, Wiese, Andrew, **The Suburb Reader**, Routledge Taylor & Francis, New York 2006.

Olgun, Hakan, "Ütopyadan Distopyaya: Modern Şehircilik ve Kritiği", **İdealkent, Kent Araştırmaları Dergisi**, Sayı 1, Ankara, 2010, s.96-111.

Ollman, Bertell**, Yabancılaşma Marx' ın Kapitalist Toplumdaki İnsan Anlayışı, (**Çev**.** Ayşegül Kars**),** Yordam Kitap, İstanbul, 2015.

Oskay, Ünsal, "Walter Benjamin Üzerine", **Estetize Edilmiş Yaşam**, (Çev. Ünsal Oskay), Der Yayınları, İstanbul, 1995, s.9-50.

Osmanoğlu, Ömer "Hegel'den Marcuse'ye Yabancılaşma Olgusu", **Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı: 3, Kasım 2016, s.65-92.

Öktem, Güliz, **Türkiye'de Turizm Mimarisi Olgusunun, Yerden Bağımsızlık, Kimliksizlik Ve Yeniden İşlevlendirme Kavramları Açısından İrdelenmesi: Akdeniz Bölgesi, Antalya Örneği**, Yayımlanmamış Sanatta Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü İç Mimarlık ve Çevre Tasarımı Ana Sanat Dalı İç Mimarlık Sanat Dalı, 2013.

Öncü, Ayşe, "İdeal Ev Mitolojisi Sınırları Aşarak İstanbul'a Ulaştı", **Birikim**, Sayı:123, Temmuz 1999.

Özbek, Meral, “Walter Benjamin Okumak-I”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, 55(2), 2000, Ankara, 2000, s. 69-96.

Özbek, Meral, “Walter Benjamin’i Okumak-III”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, 55(4), Ankara, 2000, s.83-110.

Özbilgin, Turgay, Uzun, İnci, “Alışveriş Merkezleri ve Atriumlar”, **Ege Mimarlık**, 40-41, 2002, s.23-26.

Özbudun, Sibel, Markus, George ve Demirer, Temel, **Yabancılaşma Ve**…, Ütopya Yayınları, Ankara 2008.

Pérouse, Jean-François, Danış, A. Didem, “Zenginliğin mekânda yeni yansımaları: İstanbul’da güvenlikli siteler”, **Toplum ve Bilim Dergisi,** Sayı: 104, 2005, s.92-123.

Plaza, Beatriz, “The Bilbao effect (Guggenheim Museum Bilbao”, **Museum News, American Association of Museum**, 86(5), 2007.

Radikal Gazetesi, “Sulukule: Bir dokun bin ah işit.”, 04.08.2013.

Ritzer, George, **Büyüsü Bozulmuş Dünyayı Büyülemek**, (Çev. Sait Kızılırmak), Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2000.

Roney, Sevgin Akış, **Turizm Bir Sistemin Analizi**, Detay Yayıncılık, Ankara, 2011.

Tankut, Gönül, Çalışkan, Olgu, Levent, Tolga, Zorlu, Fikret, “Yeni Ufuklara: Kentler”, **Bilim ve Teknik,** TÜBİTAK, Aralık 2002, s. 4-7.

Tanyeli, Uğur, “Osmanlı İle Özdeşleşmek: Altüst Olan Roller”, **Arredamento Mimarlık**, Sayı:340, 2020, s.57-63.

Thorns, David C., **Kentlerin Dönüşümü,** (Çev. E. Nal ve H. Nal), Soyak Yayınları, İstanbul, 2010.

Tokyay, Vedat, "Yeni Tasarım Kültürü Işığında Alışveriş Mimarlığı ve Gösteri Kültürü", **Yapı Dergisi,** Sayı: 286, 2005, s.58-64.

Tolunay, Tarık Arşivi, 2020.

Türkmen, Aysin, "Neoliberal Kentlerin Neo-Osmanlı Görkemi", **Arredamento Mimarlık**, Sayı:340, 2020, s.78-80.

Türkün, Asuman, **Mülk Mahal, İnsan İstanbul'da Kentsel Dönüşüm**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2014.

Sawers, Lary, "The Political Economy of Urban Transportation: An Interpretive Essay", Larry Sawers, Wıllıam K. Tabb (Ed.), **Marxism and the Metropolis**, Oxford University Press, New York, 1984, s.223-254.

Schram, Trevor, "Urban Suburban: Redefining the Suburban Shopping Centre and the Search for a Sense of Place", Carleton University, **PhD Thesis**, 2014.

Scott, James C., **Devlet Gibi Görmek, İnsanlık Durumunu Geliştirmeye Yönelik Projeler Nasıl Başarısız Oldu**, (Çev. Nil Erdoğan), Versus Kitap, İstanbul, 2008.

Serter, Gencay, **Türkiye'de 1980 Sonrası Neoliberal Dönemde İktidar-Mekan İlişkisi ve Muhafazakar Kentin İnşası**, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi (Kent ve Çevre Bilimleri) Anabilim Dalı, Ankara, 2018.

Seeman, Melvin, "On the Meaning of Alienation", **American Sociological Review,** 24(6), 1959, s.783-791.

Sennett, Richard, "Kentle Vücut Vücuda", (Çev. Zeynep Önen), **Mimarlar Odası Mimarlık Dergisi**, Ankara, 1996, s. 21-23.

Sennett, Richard**, Gözün Vicdanı: Kentin Tasarımı ve Toplumsal Yaşam**, (Çev. Süha Sertabiboğlu ve Can Kurultay), Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1999.

Sennett, Richard, **Ten ve Taş Batı Uygarlığında Beden ve Şehir**, (Çev. Tuncay Birkan), Metis Yayınları, İstanbul, Temmuz 2008.

Sennett, Richard, **Kamusal İnsanın Çöküşü**, (Çev. Serpil Durak, Abdullah Yılmaz), Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2013.

Sevinç, Murat, "Postmodernizm ve Kent", **Birikim**, 1999, Sayı: 124, s.54-59.

Shields, Rob, "Spaces For The Subject of Consumption", **Lifestyle Shopping: The Subject of Consumption**, (Ed: Rob Shields, Routledge), Routledge, New York, 1992, s. 1-20.

Sinpaş GYO A.Ş proje görselleri, Mart 2022.

Smith, Neil, "Sınır ve Kentsel Mekânın Yeniden Yapılandırılması", Neil Smith, Peter Williams (Derleyen), (Çev. Melike Uzun), **Kentin Mutenalaştırılması**, Yordam Kitap, İstanbul 2015, s.29-55.

Simmel, George, **Modern Kültürde Çatışma**, (Çev. Tanıl Bora, Nazile Kalaycı, Elçin Gen), İletişim Yayınları, İstanbul, 2011.

Simmel, George, **Paranın Felsefesi**, (Çev. Yavuz Alogan, Öykü Didem Aydın), İthaki Yayınları, İstanbul, 2014.

Sönmez, Mustafa, **Ak Faşizmin İnşaat İskelesi**, Nota Bene, Ankara, 2015.

Stace, W.T., **Hegel Üzerine**, (Çev. Murat Belge), V Yayınları, Ankara, 1986.

Stavrides, Stavros, **Kentsel Heterotopya**, Sel Yayınları, İstanbul, 2018.

Steen, Bart van der, Katzeff, Ask, Van Hoogenhuijze, Leendert , "Avrupa'da İşgalevcilik Ve Otonom Hareket, 1980-201", Bart van der Steen, Ask Katzeff, Leendert van Hoogenhuijze (Derleyen), (Çev.Ahmet A. Sabancı), **Kent Bizim**, Epsilon Yayıncılık, İstanbul, 2016, s. 29-52.

Sungur, Suat, "Tüketimin Küreselleşmesi ve Tüketim Tapınakları: Postmodern Panayır Yerlerinde Alışveriş", **Galatasaray Üniversitesi İletişim Dergisi**, Sayı: 14, 2011, s.7-35.

Süalp, Tül Akbal "Mevzini Savun Diyor Sefil Fare", **Birikim**, Sayı: 123, 1999, s.76-82.

Swain, Dan, **Yabancılaşma Marx' ın Teorisine Giriş** (Çev. Hande T. Urbarlı), Durak İstanbul Yayınları, İstanbul, 2013.

Swingewood, Alan, **Sosyolojik Düşüncenin Kısa Tarihi** (Çev. Osman Akınhay), Agora Yayınları, İstanbul, 2010.

Şahin, Özlem, Balta, Ecehan, "Gündelik Yaşamı Dönüştürmek ve Marksist Düşünce", **Praksis,** Güz, 2001, s.185-217.

Şahin, Savaş Zafer, "Alışveriş merkezlerinin evrimi ve geleceği: Kent merkezleri ile birlikte sürdürülebilir bir gelecek mümkün mü?.", **Dosya 22, AVM'ler**, TMMOB Mimarlar Odası Yayınları, Ankara, 2010, s.6-15.

Şan, Mustafa Kemal, Hira, İsmail, Saraçoğlu, Ayşe Derya, "Kentlerin Yeni Tüketim Mabetleri: Alışveriş Merkezleri", **Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi**, 3(5), 2017, s.149-169.

Şaylan, Gencay, **Postmodernizm,** İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 2002.

Şehir Plancıları Odası, Ankara Şubesi, Basın Açıklaması, 18.04.2016.

Şehir Plancıları Odası, Ankara Şubesi, Basın Açıklaması, 30.09.2016.

Şengül, H.Tarık, "Sınıf Mücadelesi ve Kent", **Praksis,** Sayı: 2, 2001, s.9-31.

Şengül, H.Tarık, "Tüketim Toplumu, Tüketim Kültürü ve Tüketim Merkezleri", **Ege Mimarlık**, 40-41, 2001, s.8-9.

Şengül, H. Tarık, **Kentsel Çelişki ve Siyaset**, İmge Kitabevi, Ankara, 2009.

Şengül, H.Tarık, "Kentsel Yeniden Yapılanma ve Yeni Kentleşme Eğilimleri Üzerine Bazı Gözlemler", **Kentsel Yeniden Yapılanma: Kazananlar, Kaybedenler, Dünya Şehircilik Günü 32. Kolokyumu**, TMMOB ŞPO, Ankara 2010.

Şentürk, Ünal, "Tüketim Toplumu Bağlamında Boş Zamanların Kurumsallaştırdığı Bir Mekân: Alışveriş Merkezleri (AVM)" **Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,** Sayı: 13, 2012, s.63-77.

Tankut, Gönül, **Bir Başkentin İmarı**, Anahtar Kitaplar, İstanbul, 1993.

Taş, Oğuzhan, Tuğba Taş, "Ankara'da Sokak Sanatı: Kent Hakkı, Protesto ve Direniş", **Mülkiye Dergisi**, 39(2), Ankara, 2015, s.85-114.

Tekeli, İlhan, **Kent Planlaması Konuşmaları**, TMMOB Yayınları, Ankara 1991.

Tekeli, İlhan, "Bir Modernite Projesi Olarak Türkiye'de Kent Planlaması", **Ege Mimarlık**, 2(16), 1995, s.51-55.

Tekeli, İlhan, **Yerleşme Bilimleri/Çalışmaları için Öngörüler**, Türkiye Bilimler Akademisi Raporları, TÜBA, Ağustos, 2006.

Tekeli, İlhan, **Modernizm, Modernite ve Türkiye'nin Kent Planlama Tarihi**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2009.

Tekeli, İlhan, **Türkiye'nin Kent Planlama ve Kent Araştırmaları Tarihi Yazıları**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2011.

Tekeli, İlhan, **Kent, Kentli Hakları, Kentleşme ve Kentsel Dönüşüm,** Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2011.

Tekeli, İlhan, "1980'li Yıllarda Türkiye Ekonomisinde Dönüşüm, Modernitenin Aşınması ve Planlama", Erik Jan Zurcher, R.Funda Barbaros (Derleyen), **Modernizmin Yansımaları: 80'li Yıllarda Türkiye**, Efil Yayınevi, Ankara, 2017.

Tekeli, İlhan, "1990'lı Yıllar: Siyasal Düzenin Aşınması, Ekonomik Kriz ve Planlamada Umutların GAP'a Bağlanması", R. Funda Barbaros ve Erik Jan Zurcher (Derleyen), **Modernizmin Yansımaları: 90'lı Yıllarda Türkiye**, Efil Yayınları, Ankara, 2017.

Tekeli, İlhan "1950'li Yıllar: Kendini Yeniden Üretemeyen Popülist Modernleşme", R. Funda Barbaros, Erik Jan Zurcher (Derleyen), **Modernizmin Yansımaları:1950'li Yıllarda Türkiye,** Eflatun Yayıncılık, Ankara, Ocak 2021, s. 33-57.

Tekin, İlke, Akpınar, İpek, "Betonarmenin Anonimleşmesi: Türkiye'de İkinci Dünya Savaşı Sonrası Yapılı Çevrenin İnşası", **Mimarlık Dergisi**, 377, 2014, s.70-74.

Tekin, Nial, "Tüketim Temelli Hayat Tarzları ve Gösteri Mekânı Olarak Kentler", **Galatasaray Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayını**, Özel Sayı :2, 2012, s.69-84.

Tiedemann, Rolf, "Pasajlar Yapıtına Giriş", **Pasajlar,** (Çev. Ahmet Cemal), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, Mart 2017, s. 9-36.

Tolan, Barlas, **Çağdaş Toplumun Bunalımı Anomi ve Yabancılaşma**, Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayınları, Ankara, 1980.

Tonak, E.Ahmet, "Karl Marx/Grundrisse", **Marksist Klasikleri Okuma Kılavuzu**, Yordam Kitap, İstanbul, 2015.

Torlak, Soner, "Mekân Meselesine Bir Giriş", Soner Torlak (Derleyen), **Mekân Meselesi**, Tekin Yayınevi, İstanbul, 2016, s.11-26.

Tunçel Önkal, Ahu, "Kent ve Siyaset: Siyasal Katılımı Kent ve Mimari Üzerinden Okumak", Özge Sarı, Ali Esgin (Derleyen), **Kent Fragmanları**, , Phoenix, Ankara, 2016, s.169-186.

Uğurlu, Örgen, "Neoliberal Politikalar Ekseninde Türkiye'de Kentsel Mekânın Yeniden Üretimi", **Mesleki Sağlık ve Güvenlik Dergisi (MSG),** 13(47), 2012, s. 2-12.

Urry, John, **Turist Bakışı**, (Çev. Enis Tataroğlu, İbrahim Yıldız), Bilge Su, Ankara 2009.

Urry, John, **Mekânları Tüketmek**, (Çev. Rahmi G. Öğdül), Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2018.

Uşaklıgil, Emine, **Bir Şehri Yok Etmek,** Can Sanat Yayınları, İstanbul, 2014.

Uzunçarşılı Baysal, Cihan, "Disneyleşen İstanbul: Kentin Ruhu Ölürken", **Mimar ve Mühendis**, Sayı: 65, 2012, s.92-95.

Uzunçarşılı Baysal, Cihan, "Kötücül Siluet." **Marka, Takva, Tuğra AKP Döneminde Kültür ve Politika**, Kemal İnal, Nuray Sancar ve Ulaş Başar Gezgin (Editör), Evrensel Kültür Basım Yayın, 2015, s. 125-138.

Ünsal, Özlem, "(Yıkılarak) Yeniden Kurulan Kent: 2000'li Yılların İstanbul'u", **Betonart**, Kış 2011, s.55-59.

Vural, Tülin, Yücel, Atilla, "Çağımızın Yeni Kamusal Mekânları Olan Alışveriş Merkezlerine Eleştirel Bir Bakış", **İTÜDERGİSİ/a**, 5(2), Eylül 2006, s.97-106.

Weber, Max**, Sosyoloji Yazıları**, (Çev. Taha Parla), Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul, l993.

Weber, Max, **Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu**, (Çev. Gülistan Solmaz), Alter Yayıncılık, Ankara, 2009.

Yavuz, Fehmi, "Başkent Ankara ve Jansen" **ODTÜ Mimarlık Fakültesi Dergisi**, 7(1), Ankara, 1981.

Yeldan, Erinç, "Üretim, Bölüşüm ve Büyüme Dinamikleri Açısından 80'li Yıllarda Türkiye Ekonomisi", Erik Jan Zurcher, R.Funda Barbaros (Derleyen), **Modernizmin Yansımaları: 80'li Yıllarda Türkiye**, Efil Yayınevi, Ankara, 2017.

Yenal, Zafer, "Değişen Tatil Anlayışları ve Mekânsal Yansımaları", **Turizm ve Rekreasyon Yapıları**, Banu Binat, Neslihan Şık (Editör), Vitra Çağdaş Mimarlık Dizisi 2, İstanbul, 2013, s.14-21.

Yeni Şafak Gazetesi, 17.08.2004.

Yeni Şafak Gazetesi, 17.08.2005.

Yıldırım, Deniz, "AKP Ve Neoliberal Popülizm", İlhan Uzgel, Bülent Duru, (Derleyenler), **AKP Kitabı Bir Dönüşümün Bilançosu,** Phoenix Yayınevi, Ankara, 2013.

Yılmaz, Ebru, "Tüketim Peyzajları/Alışveriş Merkezleri", **Ege Mimarlık**, 40-41, 2001, s.20-22.

Yırtıcı, Hakkı, "Turizmin Nesnesi Olan Mimarlığın Ekonomi Politiği", **Mimarlık Dergisi**, 336, 2007, s. 33-35.

Yırtıcı, Hakkı, "(F)otoyol: E5 ve TEM Otoyolları", **Arredamento Mimarlık**, Temmuz 2007.

Yırtıcı, Hakkı, **Çağdaş Kapitalizmin Mekânsal Örgütlenmesi**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2009.

Yüksel, Ülkü, Duman "Antikçağdan Günümüze Kent Ütopyaları", **İdealkent,** Sayı: 5, Ankara, Ocak 2012, s.8-37.

Zengel, Rengin "Tarih İçinde Değişen Tüketim Mekanları", **Ege Mimarlık**, 40-41, 2002, s.10-13.

Zurcher, Erik Jan, **Modernizmin Yansımaları: 80'li Yıllarda Türkiye**, Erik Jan Zurcher, R.Funda Barbaros (Derleyen), Efil Yayınevi, Ankara, 2017.

https://sozluk.gov.tr/, (25.10.2018).

https://www.flickr.com/photos/merwells/4047521746/in/photostream, (23.11.2018).

https://www.flickr.com/photos/ruthann/442514120, (23.11.2018).

https://www.flickr.com/photos/clashmaker/ (25.11.2018).

https://roubinihadjicostimarchdissertation.wordpress.com/2015/03/01/navarinou-park-exarchia-athens/, (12.10.2020).

https://ejatlas.org/conflict/self-organised-park-navarinou-and-zoodochou-pigis-str, (12.10.2020).

Bozkurt, İbrahim, “Hermann Jansen (1869-1945) ve Ankara’da Jansen Planı”, https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/Jansen_Plan%C4%B1, (03.02.2021).

Eğilmez, Mahfi, “Türkiye Ekonomisinin Son 17 Yılı”, https://www.mahfiegilmez.com/2020/01/turkiye-ekonomisinin-son-17-yl.html, (05.04.2021).

https://cevreselgostergeler.csb.gov.tr/kentsel---kirsal-nufus-orani-i-85670, (10.04.2021).

https://www.britannica.com/biography/Maxime-Du-Camp, (15.04.2021).

https://data.tuik.gov.tr/Bulten/DownloadIstatistikselTablo?p=XwqWhAaUmhkYEt49nhfc4vcyHrYikyEWdt/wvP5pJZoZtPoqSj6JFB8FydwQk9xK, (20.04.2021).

https://istanbul.csb.gov.tr/istanbul-ili-yenisehir-avrupa-yakasi-rezerv-yapi-alani-kanal-istanbul-projesi-1.-etabina-iliskin-1-5000-olcekli-revizyon-nazim-imar-plani-ve-1-1000-olcekli-revizyon-uygulama-imar-plani-duyuru-414821, (30.04.2021).

https://www.dw.com/tr/muhalefetin-kanal-istanbul-tepkisi-b%C3%BCy%C3%BCyor/a-57829513, (30.06.2021).

https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2014/09/20140907-1-1.pdf, (24.04.2021).

https://media-cdn.t24.com.tr/files/20151125175322_64.hukumet_programi.pdf, (24.04.2021).

https://www.spo.org.tr/resimler/ekler/c40f2ee25875719_ek.pdf, (25.04.2021).

İstanbul Büyükşehir Belediyesi, İmar ve Şehircilik Dairesi Başkanlığı, **1/100.000 Ölçekli İstanbul Çevre Düzeni Planı Özet Raporu,** http://www.ibb.gov.tr/tr-TR/Documents/ISTANBUL_CDP_GENEL_BILGI.pdf, (01.05.2021).

https://sendika.org/2007/06/istanbulu-planli-satarken-anadoluyu-kurutmak-mustafa-sonmez-13740/, (01.05.2021).

Google Earth, Fotoğraf Murat Uygur, 20.05.2021.

https://haber.sol.org.tr/devlet-ve-siyaset/istanbul-da-yikmaktan-guzel-bir-sey-yok-haberi-34004, (06.06.2021).

https://www.timeturk.com/tr/2012/06/20/beykale-ve-beykule-insaat-tan-kavakli-ya-beykasri-konaklari.html, (15.08.2021).

https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Gelir-ve-Yasam-Kosullari-Arastirmasi-2020-37404&dil=1, (25.08.2021).

https://www.birgun.net/haber/konut-var-ama-zenginin-elinde-358303, (11.09.2021).

https://www.ankara.bel.tr/duyurular/odtu-yolundaki-araziler-satisa-cikarildi-haberi-hakkinda-basin-aciklamasi-80, (30.10.2021).

https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=insaat-ve-konut-116&dil=1, (23.01.2022).

https://www.birgun.net/haber/binlerce-ev-bosken-konut-sorunu-var-381829, (26.03.2022).

https://www.acarkent.org/acarkent-sitesi, (04.04.2022).

https://www.cnnturk.com/2004/turkiye/09/02/ankarada.gecekondular.yikiliyor/32993.0/index.html, (01.05.2022).

https://www.csb.gov.tr/1-milyonuncu-konutun-anahtarini-cumhurbaskani-teslim-etti-bakanlik-faaliyetleri-31946, (10.05.2022).

https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Istatistiklerle-Aile-2021-45632#:~:text=T%C3%9C%C4%B0K%20Kurumsal&text=Adrese%20Dayal%C4%B1%20N%C3%BCfus%20Kay%C4%B1t%20Sistemi,3%2C23%20ki%C5%9Fiye%20d%C3%BC%C5%9Ft%C3%BC%C4%9F%C3%BC%20g%C3%B6r%C3%BCld%C3%BC. (10.05.2022).

http://gyodergosterge.com/detay/avm, (12.07.2022).

https://www.ankara.bel.tr/haberler/ankara-2-alisveris-festivali-shopping-fest-4634, (20.07.2022).

https://sozluk.gov.tr/, (20.07.2022).

Hürriyet Ankara eki, https://www.hurriyet.com.tr/aile/ankara-shopping-fest-basliyor-407315, (20.07.2022).

Anar, Erol, "Tüketim toplumunun kutsal mekânları AVM'ler ve Brezilya'daki AVM işgalleri üzerine", https://t24.com.tr/yazarlar/erol-anar/tuketim-toplumunun-kutsal-mekanlari-avmler-ve-brezilyadaki-avm-isgalleri-uzerine,8417, (28.07.2022).

https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Turizm-Istatistikleri-IV.Ceyrek:-Ekim-Aralik-ve-Yillik,-2021-45785, (19.08.2022).

https://www.evrensel.net/haber/360109/sahiller-halkin-kullanimina-kapatilamaz, (01.09.2022).

https://www.haberturk.com/ekonomi/is-yasam/haber/1258990-kiyilar-otellerin-isgali-altinda, (01.09.2022).

https://kremlinpalace.asteriahotels.com/tr, (10.09.2022).

https://swandorhotels.com/tr/hotels/topkapi-palace, (10.09.2022).

Google Earth, Fotoğraf Ebubekir Akın, 13.09.2022.

https://www.tccb.gov.tr/common/sanaltur/tur/Kulliye/index.html, (13.09.2022).

https://www.toki.gov.tr/satis/tr/duyuru-detay/bursa-iznik-selcuk-mahallesi-165-konut-projesi-konut-teslimi-0-190328151947982/DeliveryAnnouncement, (13.09.2022).

https://www.dunya.com/gundem/cumhurbaskani-erdogan-dikey-mimari-yok-yatay-mimari-haberi-431879, (15.09.2022).

https://bianet.org/bianet/kent/192014-gogu-ve-yargiyi-delen-bina-projeleri, (15.09.2022).

https://www.odatv4.com/guncel/erdogan-istanbula-ihanet-ettik-ben-de-bundan-sorumluyum-2110171200-125747, (15.09.2022).

https://www.ankara.bel.tr/haberler/baskan-gokcek-turizmcilere-ankaparka-gezdirdi-10239, (24.09.2022).

https://www.aa.com.tr/tr/pg/foto-galeri/cumhurbaskani-erdogan-ankapark-acilis-torenine-katildi-, (24.09.2022).

https://www.ankara.bel.tr/, (24.09.2022).

Cihan Uzunçarşılı Baysal, "Kent Hakkından Kentsel Muhalefete Bakmak", **XXI Mimarlık Tasarım Mekan Dergisi**, 2019, https://xxi.com.tr/i/kent-hakkindan-kentsel-muhalefete-bakmak (17.10.2022).

http://www.umutevleri.org/umut-evleri-2017-dunya-habitat-odulleri-finalistleri-arasinda/ (17.10.2022).

https://www.umutevleri.org/, (19.10.2022).

http://mimdap.org/2007/03/yerinden-donuthum-projesi/, (20.10.2022).

http://mimdap.org/2007/03/paylathymcy-planlama/, (20.10.2022).

ÖZET

TUNÇER Adem

Yabancılaşma ve Kent Mekânı: 1980 Sonrası Dönemde Türkiye'deki Kentleşme Deneyiminin Yabancılaşma Bağlamında Değerlendirilmesi
Doktora Tezi Danışmanı: Doç. Dr. Can Giray ÖZGÜL
Prof. Dr. Kıvılcım ERTAN

Kapitalist üretim ve tüketim süreçlerinin gündelik yaşam pratiklerinin içine sızarak yarattığı yabancılaşma, aynı zamanda kendisi de kapitalist üretim süreçlerinin bir üstyapısı olarak kent mekânında da yoğun bir şekilde yaşanmaktadır. Dolayısıyla, kent öznelliğinin (kenti deneyimlemenin) yabancılaşması ile içerisinde yerel/merkezi iktidar ve sermaye bloku eliyle gerçekleştirilen mekân üretme ve kent mekânının metalaştırılması süreçleri arasında doğrudan bir ilişki vardır.

Tez bu çerçevede, kapitalist mekân üretme süreçlerine içkin olan yabancılaşmayı başlangıç noktasına koyarak, Türkiye kentleşme pratiğine özgün mekân üretme süreçlerini, yabancılaşma kavramını merkeze alarak açıklamaktadır. Bu doğrultuda, neoliberal ekonomi-politiğin belirleyiciliğinde, kentin kullanım değeri karşısında değişim değerini inşa etmeye yönelik özellikle Türkiye ana kentlerinde son yirmi yıllık süreçte yaşanan yıkım ve yeniden inşa süreçleri sonucu, kentte yaşayarak ve kenti deneyimleyerek, özetle kendimizi gerçekleştirerek inşa ettiğimiz yaşam alanlarımızın hızlı bir dönüşüm geçirmesi nedeniyle yaşanılan yabancılaşma ortaya konulmaya çalışılmıştır. İlave olarak, Lefebvre'nin düşünsel izlerini takip ederek tezin bütününde yabancılaşmanın anti-tezi olarak kent mekânında karşı-mekân yaratmanın olanakları tartışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Yabancılaşma, Kent Mekânı, Türkiye Kentleşmesi, Yıkım ve Yeniden İnşa

ABSTRACT

TUNÇER Adem

Alienation and Urban Space: An Evaluation of the Urbanization Experience in Turkey in the 1980 Period from the Context of Alienation

PhD Thesis Advisor: Assoc. Dr. Can Giray ÖZGÜL

Prof. Dr. Kıvılcım ERTAN

The alienation created by capitalist production and consumption processes via infiltrating daily life practices is itself also intensely experienced in urban space as a superstructure of capitalist production processes. Therefore, there exists a direct relationship between the alienation of urban subjectivity (experiencing the city) and the processes of creating space and commodification of urban space, which are realized by the local/central power and the capitalist bloc.

In this context, the thesis explains the space-making processes unique to Turkey's urbanization practice through the concept of alienation, by putting the alienation inherent in capitalist space-making processes at its starting point. In this direction; under the decisiveness of neoliberal economy-politics as a result of the destruction and reconstruction processes experienced in the last twenty years in the process of building the exchange value against the use value of the city especially in the main cities of Turkey, alienation experienced as a result of the rapid transformation of our living spaces that we have built by living and experiencing the city, in short by realizing ourselves, tried to be revealed. In addition, following Lefebvre's intellectual traces, the possibilities of creating counter-space in urban space as the anti-thesis of alienation are discussed throughout the thesis.

Keywords: Alienation, Urban Space, Urbanization of Turkey, Destruction and Reconstruction.

TEŞEKKÜR

Uzun soluklu bu tez çalışmasına değerli katkılarda bulunan tez danışmanı hocalarım Prof. Dr. Tayfun ÇINAR'a, Prof. Dr. Kıvılcım ERTAN'a ve nihayetlenmesinde büyük emeği olan danışman hocam Doç. Dr. Can Giray ÖZGÜL'e sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Tez izleme komite üyesi olup, tezin tüm süreci içinde katkılarıyla yol gösteren Prof. Dr. Ayşegül MENGİ'ye, tez jürisindeki değerli yorumlarıyla tezin son halini almasını sağlayan Doç. Dr. Nazlı YÜCEL BATMAZ'a ve Doç Dr. Ahsen SAÇLI'ya teşekkür ederim.

Yalnızca tez sürecindeki görüşleriyle değil, yirmi yedi yıllık dostluğuyla hayatımda önemli bir yer kaplayan dostum Dr. Gencay SERTER'e; tez sürecindeki tartışmalarla bu tezin oluşmasına zenginlik katan değerli mesai arkadaşlarım Emre YILMAZER, Kayhan KÖKEN ve Umut AYANOĞLU'na teşekkürlerimi sunarım.

Bu uzun süreçte varlığıyla hayatımı kolaylaştıran sevgili eşim Ferda'ya ve sevgili kızım Asya ve oğlum Mahir'e teşekkürlerimi sunar; bu çalışmayı sevgili eşim ve çocuklarıma ithaf ederim.